

САИД АХМАД

*танланган
асарлар*

III жилдлик

II
ЖИЛД

**ҳажвиялар,
пъесалар**

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2000

КИТОБХОННИНГ ҚУЛОҒИГА АЙТАДИГАН ГАПЛАРИМ

Бир ёзувчи ўртоғим менга таъна қилди:

— Нима қиласиз, хажв ёзиб. Жиддий хикоялар ёзавермай-сизми?

— Нима учун ёзмаслигим керак экан? — дедим ажабланиб.

— Лев Толстой битта ҳам ҳажвий хикоя ёзмаган.

— Толстой ўзбек эмас-да. Ўзбек бўлганда албатта ёзарди, — дедим хазил қилиб.

Хар гал хажв ёзаётганимда ўша ўртоғимнинг гаплари эсимга тушади. Шу гапнинг ўзи битта хажвий хикояга мавзу эмасми, деб ўйлаб қўяман.

Мабодо биров, фалончи дунёдан қулмай ўтиб кетди, деса, қулоғимга уйланмай ўтиб кетди, деб эшитилади. Қулмаслик ўзини ўзи роҳатдан, ҳузур-халоватдан тийиш демакдир. Қулмаслик, ўзи оч бўлишига қарамай, олдига қўйилган лаззатли таомга қўл урмай, сўлагини ютиб ўтириш билан баробар.

Қулги одамнинг ичидан чиқади. Демак, ичи тоза одам қулади. Ичида ғубори бор одам қулолмайдди. Қулиш, қулмаслик одамнинг ўз ихтиёрида эмас. Қулгиси кистаб турган одамнинг бўйинга атом бомбасини осиб қўйсангиз ҳам барибир қулаверадди. Қулганда ҳам силкиниб-силкиниб қулади.

Қизик! Қулмайдиган одам хасис бўлади. Ўзим кўп қузатганман. Нега шунақа, билмайман. Бунақаларнинг ўйига меҳмон келмайди. Ўзини ҳам биров меҳмонга чакирмайди. Мабодо адашиб келиб қолса, зиёфатни ғурбатга айлантиради.

Қувнок одам сермеҳмон бўлади. Уйдан одам аринмайди.

Устоз Фафур Ғулом ана шунақа қувнок, завки балайд одам эди. Қачон борманг, уйи тўла одам. Гурра-гурра қулги. Теша тегмаган латифалар шу жойда айтиларди. Ўзи тўқиган латифалар тандирдан узилгандек буги чиқиб турганича дастурхонга қўйиларди. Хеч ким у кишичаллик латифани дўндириб айтолмасди.

Ёзувчининг ёзгани ўзига ўхшайди деган гап бор. Фафур аканинг ёзганлари худди ўзи эди. Бу мумтоз санъаткорнинг хикоялари орасидан шундоққина ўзи кўриниб турарди. Кўзлари, юз ифодалари, ҳозир сизларни бошлаб қулдираман, деб турганга ўхшарди.

Шахсга сиғиниш пайтларида никоҳ тўйларимиз митингга ўхшаб қолганди. Қисқача докладдан кейин икки томондан иккита партком, иккита комсомол комитетининг котиби, касаба

уюшмаси раислари сўзга чиқарди. Сиссий қўшиқлар, сиссий рақслар ижро этиларди. Тўйда фақат кулги бўлмасди. Чунки ўша пайтларда кулгидан сиссий хато кидириларди. Шунака «сиссий хато» жабрини торганларнинг қўлини кўрганмиз.

Ҳозирги тўйларимиз қизиқчисиз ўтмайди. Машҳур комик артистларимиз Эргаш Каримов, Обид Асомов, Мирза Холмедовлар катнашмаган тўй тўйдек бўлмай қолди. Хожибой Тожибоев иштирок этган тўй дастурхонига ичкилик қўймаса ҳам бўлади. Меҳмонлар кулгидан кайф қиладилар.

Ҳажвсиз адабиётнинг бир чети кемтик бўлиб қолади. Ўриснинг Гоголи, Чехови, Туркнинг Азиз Несини, Озорбайжоннинг Собир Тохирзодаси, Украинанинг Остап Вишняси, Козокнинг Содиқбек Адамбекову Туркманинг Каминаси бўлмаса адабиёти жуда ғариб бўлиб қоларди.

Бугун Несмат Аминов билан Анвар Обиджон бўлмаса ўзбек адабиёти битта тугмаси қадалмаган қўйлаққа ўхшаб қолмасмиди? Ҳаётимизга шулар файз киритиб турганини тан олишимиз керак.

Завки баланд, серкулги, қувнок ўқувчи, бу китоб сизники. Қўлмайдиганлар ўқимасин! Агар ўқиса, илло-билло рози эмасман.

МУАЛЛИФ

ҲАЖВИЯЛАР

БИР ЎПИЧНИНГ БАҲОСИ

Бугун жуғрофия ўқитувчиси дарсга келмади. Хомток қиламан, деб сўридан йиқилиб, оёғини синдирипти. Ажойиб «хушхабар»дан кейин бир зумда синф бўшадиколди.

Бундай қулай пайдан фойдаланай деб, Сотволди уйга эмас, шаҳар марказидаги «Маданий моллар» магазинига қараб йўл олди. Батареяни ўтириб қолгани учун чўнтакда олиб юрадиган совуқ қўтичасидек радиоси гапирмай қўйган.

У дўконга келганда соат беш минути кам бир бўлганди. Эшикни тортиди, очилмади. Пештахта орқасида стакандан лабини чўччайтириб қайноқ чой хўплаётган сотувчи Суйдихон эшик томонга имо қилди. Сотволди ҳали шошганидан қарамаган экан. «Перерив» деган ёзув илби қўйилганини энди кўрди.

Суйдихон атир шишасини чайкатиб қопқоғини чиқарди-да, икки қулоғининг тагига, томоқларига тегизди. Кейин ойнакка қараб сочларини тузатган бўлди. У эшикка чиқиб, дўконни қўлфлаётганида Сотволди илтижо қилди.

— Опажон, иккитагина батарея керак бўлиб қолувди, беворақолинг, катта танаффус тугамай дарсга етиб берай.

Суйдихон унинг гапларини эшитмади. Эшитса ҳам парво қилмай ҳаммаёқни атир хидига тўлдириб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Эшик олдида сигарета, жевачка, «Сникерс» сотиб ўтирган кампир ёнига соч-соқоли ўсиб кетган, белбоғига қилчдек пичоқ осган бадхўр бир бесўнакай йиғит келди.

— Биззи хотин қани? — деди у.

Ундан саратон офтобида қолган қозонсочиқнинг қўланса хиди буруқсиб кетди.

— Абетка кетди, — деди кампир. — Вой болам-е, яна ичибсан-да. Мўнақа қилаверсанг, бир кун эмас, бир кун хотининг сени ташлаб кетади-я!

Маст унинг гапларига парво қилмай қўл силтади.

— Ўн сўм қарз бериб туринг, хотиним келганда беради.

— Бермайди. Тунов кунни олган беш сўмни зўрға ундирдим. Бундан буён эрим пул сўраса берманг, деб тайинлаган. Ўзинг бинойидек қўли гул қассобсан. Топиштутишинг ҳам икки рўзғорга етарди. Топганингни шу арақ ўлгур сўриб ташлади.

Маст бир мункидию одамлар оқимига қўшилиб кетди.

Қассобларнинг хотинларига осон тутиб бўлмайди. Ҳар кун бир ўлимдан қоладилар. Айниқса маст қассоблар тушларида ҳам алаҳсираб мол сўядилар. Уйқусираб хотинини сўйиб қўйганлар ҳам кўп бўлган. Шунинг учун ҳам қассобларнинг хотинлари кечаси пичоқ, болталарни бекитиб қўядилар.

Сотволди нима қилишини, қаёққа боришини билмай, ҳайрон турарди. Сотувчи опа бир соатсиз келмайди. У кўчанинг нариги бетидаги истироҳат боғига кириб музқаймоқ емокчи бўлди. Аксига олиб, музқаймоқ дўқони ҳам берк экан. У боғ айланиб анча юрди. Анҳор бўйидаги мажнунтол тагида ўтириб дам олмокчи бўлди. Бу ердаги скамейка ҳам банд. Икки ошиқ-мошиқ бир-бирининг пинжигга суқулиб, хўрсиниб ўтиришипти. Улар анҳорга қараб ўтирганликлари учун орқада ким борлигини билишмасди. Эркак бўйинини чўзиб аёлнинг юзидан ўпди. Аёл қикирлаб қулди. Шунда йиғит уни елкасидан тортиб ўзига қаратди-да, яна чўпиллатиб ўпа бошлади. Йиғитнинг дўплиси скамейка орқасига тушди. Қўл узатиб олаётганда кўзи Сотволдига тушдию кимирламай қолди. Ердан олган дўпни худди бир тонналик юк бўлиб тўқди. У дўпни нима қилишини билмай бақрайиб тураверди.

У Сотволдининг дадаси Тўлаган эди. Ота-бола анча пайтгача кўз уриштириб қолишди. Охири Тўлаган ғазаб билан боласига ўшқирди:

— Мактабга бормаи буёқларда нима қилиб юрибсан, аҳмоқ?!

— Ўзингиз ишга бормаи, бегона хотин билан нима қилиб юрибсиз? — деди Сотволди ҳам бўш келмай. Тўлаган ёнидаги жувонга қаради.

— Сиз кетаверинг, чойимизга пашша тушди. Бу аҳмоқ билан ўзим гаплашиб қўяман.

Жувон ўрнидан турганда Сотволди унинг юзини аниқ кўрди. У «Маданий моллар» дўқонидаги Суйдихон эди. У бетартиб очилиб кетган ёқасининг тугмаларини қадаб,

икки кўкрагининг тагини кафти билан беозор кўтариб, Сотволдига еворгудек бўлиб қаради. Кейин кизил қум сепилган йўлдан жahl билан юриб кетди.

Ота-бола боғ дарвозасигача жим келишди.

— Ўзинг яхши боласан-ку, ойингга айтмай қўяқол, — деди ялинган оҳангда дадаси.

— Айтаман, — деди қатъий қилиб Сотволди.

— Айтма, болам, ойингни жаҳлини биласан-ку.

— Барибир айтаман. Сизни бир қаратэ қилиб қўйсин.

Сотволдининг онаси ростдан ҳам аёллар ўртасида қаратэ бўйича мамлакат чемпиони эди. Оёғининг бети билан иякка тепса, ҳар қандай одам ҳам чирпирак бўлиб кетади.

— Жон болам, айтма. Айтмасанг, батарей олиб бераман.

— Чироғингизни пишириб енг. Магнитофон олиб берсангиз айтмайман.

— Вой-бў, жуда қиммат нарса-ку. Бўпти, сен кетавер, кечкурун ўзим олиб бораман.

— Ҳозир олиб берасиз.

— Оббо, жудаям хирасан-да. Лўлимисан, нима бало. Бола эмас, шилимшиқ, шилқим бир нарса экансан. Бўпти, юр.

— Японскийсидан бўлсин...

Тўлаганнинг тишлари қичираб кетди.

Хуллас, Сотволди уйга яп-янги магнитофонини кўтариб келди. Эртасигаёқ бу хабар ўртоқларининг қулоғига етди. Етти-сақкиз бола ҳар хил кассеталарни опкелиб роса бақиртиришди.

Кечкурун Марҳаматхон эрига ҳасрат қилиб қолди:

— Болангизни тергаб қўйинг, уйимиз бозор бўлиб кетди-ку.

Тили қисик Тўлаган ўғлига гўрни бир нима деёлади-ми.

— Ха, энди, бир-икки кунда қўнглига тегади, тинчиб коласан, — деб қўяқолди.

Тўлаган ишдан келса хотини тўрсайиб ўтирибди. Ярамас бола сирни очиб қўйган шекилли, деб юраги орқага тортиб кетди. Ўғлини четга чақириб, ойингга ҳеч нима демаганмидинг, деди қўрка-писа.

— Йўк, — деди Сотволди. — Энди айтмоқчи эдим.

— Айтқўрма. Айтсанг калтак ейсан, — деди у боласига пўписа қилиб.

— Видео олиб берсангиз айтмайман. Бўлмаса албатта айтаман.

Тўлаган дод деб юборай деди. Урмоқчи бўлиб мушт кўтарди, мушт боланинг бошига келганда панжалари ёзилиб кетди. Бошини силай бошлади.

— Жон болам, айтмагин.

— Айтаман.

— Болам, болажоним, дўмбоқ болам, опшок болам...

— Лагабардорлик қилманг, фойдаси йўқ.

Ичкари уйдан Марҳаматхоннинг овози келди.

— Ота-бола нимани гаплашяпсизлар?

Тўлаган шошиб жавоб қилди.

— Футболчи Миржаълол Қосимов тўғрисида гаплаш-япмиз.

— Гап битта, — деди Сотволди. — Ё видео олиб берасиз, ё ойимдан калтак ейсиз. Хоҳлаганингизни танланг. Аммо-лекин эртага кундуз соат ноль-ноль иккида видео столимнинг устида бўлсин, — дедию чиқди-кетди.

Тўлаган пешонасига шапиллатиб урганича қолди.

Эртасига ўқишдан вохликкина қайтган Сотволди соат икки бўлиши билан эшик олдига чиқди. Дадаси билан ишлайдиган киши машинада ҳали картон қутиси очилмаган видео билан иккита кассета олиб келди.

Сотволдининг ётоғи ҳар хил нарсаларга аста тўлиб борарди. Айтганча, у Суйдининг дўконига бориб, бермасанг, эрингга айтаман, деб битта фотоаппарат билан беш-ўнта рангли плёнка ундириб келди. Ўша кундан бошлаб Сотволдининг кўзидан витринада турган видео камера кетмай қолди. Барибир, шуни ҳам ундираман, деб дилига тугди.

Бу бола эр-хотинга жуда қимматга тушганди. Негадир уларнинг болалари турмасди. Икки-уч ойгина яшаб, уларни доғда қолдириб кетарди. Мана шу Сотволди дунёга келганда ирим қилиб болани туғуруқхонадан ўзлари эмас, қўшнилари Анзират хола олиб келган ва икки киши гувоҳлигида уларга минг сўмга сотган эди. Номининг Сотволдиллиги ҳам шундан эди.

— Хотин, — деди Тўлаган бир куни. — Бир нарсага ҳайронман. Менинг бурним япасқи, сенинг иягинг паст. Мен буёдойранг, сен оппоққинасан, боламиз нечукким қирра бурун, коп-қора, сочлари жингала, худди Пушкиннинг бола пайтига ўхшайди. Мабодо туғуруқхонада бировнинг боласига айрибоши қилиб қўйишмаганмикин? Уруғимизда бунақанги башарали одам бўлмаган эди шекилли. Лўли-пўлининг боласи эмасмикин?

— Э, гапингиз қурсин...

— Ўша сен ётган роддомда биронта лўли хотин туғмаганмиди?

Марҳаматхон ўйланиб қолди.

— Қайдам. Бир дўли хотин бола кўрди, дегандек гап бўлганди шекилли.

Тўлаган икки тиззасига шапиллатиб уриб, ўрнидан туриб кетди.

— Ана, айтмадимми? Бу бола дўли, қилиқлари ҳам дўлича. Дугор олиб бердим, карамади, рубоб олиб бердим, ушлаб ҳам кўрмади. Чилдирма олиб келганимда қўлимдан юлиб олди-ю, даранглатиб чалишга тушиб кетди. Лўдилар чилдирмага ўч бўлади-да. Ўн иккига энди кирди, мўйлаби чиқяпти. Умуман, дўли болаларнинг мўйлаби тез чиқади дейишади.

Тўлаганнинг кўнглига ғулув тушди.

— Ҳамма айб Анзират холада. Туғуруқхонадан қанака болагини суриштирмай, қанақасини берса индамай кўтариб келаверган.

— Ўлган одамнинг орқасидан маломат қилманг, гуноҳга ботасиз. Уялинг-е, ўз болангиздан тонмоқчисиз-а? Боламиз, худога шукур, эсли-хушли, ойдек бола. Ҳали кўрасиз, бир-икки йилда лочиндек, қарчигайдек бўлиб кетади. Бу гапни бир айтдингиз, иккинчи оғзингизга олманг.

— Хўп, хўп, — деди айтган гапидан пушаймон бўлган Тўлаган. — Бир айтдим-қўйдим-да.

Сотволди «Маданий моллар»га келганда Суйдининг эри пештахтага тиралиб, ана йиқиламан, мана йиқиламан, деб аранг турипти. Сотволди уни кўриб эски кадронлардек куюк кўриша кетди.

— Амаки, яхши юрибсизми, кўринмайсиз? Одамлар сизни жуда зўр қассоб, молни оёғини бойламасдан сўйиб ташлайверади, дейишади. Шу ростми?

— Рост, — деди у.

Суйдихоннинг бу хира, безбет, шилким бола эримга кадрон чиқиб қолди-ку, ҳамма гапни айтиб берган бўлса-я, деган гап кўнглидан ўтди.

— Хой, оповси, эр-хотин гаплашаётганда ўртага тушмада, ўргилай. Ҳозир сен чиқиб тургин, амакинг кетганларида ўзим қақираман.

Сотволди мастга қараб, бўпти, амаки, ҳали гаплашамиз, деб ташқарига чиқиб кетди.

Кампир эшик олдида қасод бозоридан нолирди.

— Шу бугун олтигагина жевачка сотдим. Манави сўқим ёнимга келиб ўтириб олади. Болалар унинг вожоҳатидан кўрқиб, яқинимга келишмайди.

Кампирнинг ҳасратидан чанг чиқарди.

— Биласанми, болам, бу пиёниста ўлгир аввалги хотинини сўйиб қўйиб, ўн икки йил ётиб келган. Шундан кейин ҳам кўзи очилмади.

Сал ўтмай маст гандираклаб-гандираклаб, қўлида иккита беш сўмликни вижимлаганча чиқиб вино дўконига кириб кетди. Сотволди ичкарига кирди.

— Амакингга ҳеч нарса демадингми? — деди Суйди хавотирланиб.

— Энди айтмоқчийдим, гаплашгани қўймадингиз-ку.

— Жинни-минни бўлганмисан, тунов кунни фотоаппарат берганимда бировга айтмайман, деб сўз берганингиз-ку, нега айниб қолдинг?

— Мени лақиллатаман, деб ўйламанг. Бу битта фотоаппарат билан битадиган иш эмас.

— Ха, нима билан битади, бўлмасам? — деди алам билан Суйди.

— Жирилламанг, эрингиз аввалги хотинини сўйиб қўйганини эсингиздан чиқазманг.

Суйдининг кўзлари тиниб кетди. Бу безбет болани нима қилса бўлади. Уриб бўлмаса, сўқиб бўлмаса. Айтган нарсасини бермасанг, шармандангни чиқарса. Э, худо, қандоқ балога гирифтор қилдинг мени.

— Айт, яна нима деб келдинг?

Сотволди биқинига «Тошиба» деб ёзилган видеокамерани имлаб кўрсатди.

— Вой, мени хонавайрон қиласан-ку, биласанми, бу камера неча сўм туради?

— Мен билишим шарт эмас, сиз билсангиз бўлди-да.

— Айнанай, сендан, ўргилай сендан, сал арзонроқ нарса сўрагин. Эрим ўлгир-ку, совдадан пеш тушган пулни пеш олиб турипти. Энди сенинг қилиғинг ортиқча бўляпти. Чўнтакда олиб юрадиган транзистор радио берақолай.

— Уни кейинги келганимда берасиз.

— Вой менгина ўлай, ҳали яна келаман дегин.

— Албатга-да, — деди Сотволди. — Тез-тез келиб тураман. Камерани берасизми ё бермайсизми? Битта гапиринг. Ҳозир ташқарига чиқиб келай, амаким кетиб қолмадимикин?

— Шошма, — деди Суйди жаҳл билан, камерани пештахта устига тақиллатиб қўяркан. — Ма, ол, худоё худовандо шу камера...

— Қарғаманг. Жаҳлим ёмон. Рози бўлмасангиз, олмайман.

— Вой, ноз қилади-я, бу безбет.

Сотволди камерани қўтариб чиқиб кетаркан, Суйди орқасидан жовраб қолди.

— Шу дўконда иккинчи қорангни кўрмай. Мени бўғизлаб кетдинг! Ўлдирдинг!

Унинг безовта овозидан хушёр тортган эри эшикка бош сўқди.

— Нима гап, тинчликми?

— Дўконда каламуш пайдо бўлибди. Кўриб кўркиб кетдим.

— Кап-катта хотин каламушдан кўрққанингга ҳайронман.

Сотволдининг дадаси Суйдихонни ўпганга ҳам бир ойдан ошди. Бу орада Сотволди дадасидан моторли велосипед, Суйдихондан нархи палон пуллик рангли телевизор, дадасидан жез тугмали костюм, Суйдихондан кўнғироқ чаладиган электрон соат, дадасидан кўчада юриб ҳам гаплашадиган масофали телефон, Суйдихондан компьютер ўйин ундирди. Булар ҳали ҳолва. «Маланий моллар»да кўзини ўйнатиб турган бутун дунёдаги жами телекўрсатувларни бемалол оладиган спутник антеннасини мўлжаллаб қўйган.

Бирон hafta оралатиб Сотволди ўша антеннани ундиргани «Маланий моллар»га борган эди, дўкон берк экан. Нима қилишини билмай ўйлашиб турган эди, жевачка сотадиган кампир:

— Кутмай кўяқол, болам. Суйдихон бояқиш ҳали-бери келмайди. Дўкон печатланган. Ревизиядан қирқ бир минг камомад чиқди. Уч кун ичида тўлаб қўймасанг, ишингни судга оширамиз, дейишти. Бечора бўйнидаги ўн олти қатор марваридларини, билагузугу зирақларини рўмолчасига тугиб бозорга кетди.

Тавба, Сотволдининг ҳисобига қараганда, камомад ўттиз саккиз миң бўлиши керак эди-ку. Нега бунақа кўп ҳисоблашдйкин...

Сотволди спутник антеннасидан умидини узиб, дадасининг дўкони томон кетди.

Кичкинагина тижорат дўқонида дадаси шериги билан жанжаллашаётган экан.

— Ахир шу бир ой ичида 22 миң сўм олдингиз. Аввалги ойда олганларингизни қўшиб ҳисоблаганда 54 миң сўм бўлади. Бу дўқонни очганимизда иккаламиз 50 миң сўмдан қўшган эдик. Энди сиз билан ора очик бўлдик. Шерикликдан чиқдингиз, калитни беринг...

Оббо тулки-е, уч миң сўм қўшиб ҳисоблади-я. Дадамнинг қанча олганини мен биламан-ку.

Сотволди қолган гапларни эшитмай орқасига қайтди. Мана, икки ойдирки, у на Суйдихондан, на дадасидан бирон нима ундиради.

Дадаси ҳар куни эрталаб мардикор бозорига чиқиб кетганича кечқурун қоранги тушганда ҳориб-чарчаб қайтади. Ёстикка бош қўяди-ю, пиш-пиш ухлаб қолади.

Дадасига раҳми келган Сотволди бир кўнғлида: «Дадамни тилла магазинида ишлайдиган Доно хола билан таништириб қўйсаммикин», деб ўйлаб ҳам кўрди. Марваридлари шода-шода, узуклари, зирақлари бриллиант. Нимаси қийин, гапга солиб туриб битта ўпса бўлди. Эри баджаҳл мелиса, тўлпончасиям бор. Буёғини менга қўйиб берсин. Эрингга айтаман, десам, тамом. Боплайман.

Кунора даромад қилиб ўрганган Сотволди «бечора» жудаям сиқилиб кетди. Охири велосипедига кўнғироқ олиш учун «Динамо» магазинига борган эди, тротуарга табуретка қўйиб жевачка, сигарет, лоторея сотаётган Суйдихонни кўриб қолди. Унинг ёнида эри емга тўйган букадек бўлиб пишқириб, қиличдек пичоғи билан тирноғини олиб ўтирарди.

Энди Суйдихоннинг ҳар биттаси тешиқкулчадек келадиган тилла билагузуклари, шода-шода марваридлари, бриллиант кўзли узугу зирақлари йўқ эди. Кийимлари ҳам, пардози ҳам илгаригича эмас.

У Сотволдини кўрди-ю, оёғи остида ётган яримта гиштни олиб унга қараб интилди.

— Э, ўпмай даданг ўлсин. Ўптирмай мен ўлай...

Сотволди одамлар оқимига шўнғиб кетди.

ХОМТАЛАШ

«Камбағал бўлсанг кўчиб бок, бойвачча бўлсанг ўлиб бок», деган гапда ҳикмат кўп экан. Бу ҳикматнинг маънисини кечқурун билинди. Маҳалланинг сўфиси марҳумнинг бевасини айвонга чақириб, қолган маросимларни қандоқ ўтказиш тўғрисида йўл-йўриқ кўрсата бошлади:

— Янга, бир ўлим ҳаммамизнинг ҳам бошимизда бор. Ўлган ўлди. Қолганга қийин. Энди шундоқ қилсангиз, еттисига бир қўй суясиз. Олти маҳалладан одам айтилади. Алаҳхусус, йиғирмасида ҳам шундоқ бўлади. Ҳар яқшанба куни маҳалла қарияларини чақириб, ош-туз қилиб, дуойин фотиҳани узмайсиз. То қирқ кунгача арвоҳ чирқиллаб, уй атрофида айлашиб юради. Ҳа, шундоқ.

Кампир кўзларини пирпиратиб нима дейишини билмай турарди. Унинг эри унчалик ошиб-тошиб кетмаган,

рўзгорига яраша пул топиб келган одам эди. Ўлгандан кейин бунақа харжларни сира хаёлига келтирмаган. Кампирни ваҳм босди. Бир йилгача бу тариқа харжларга пулни қайдан олади? Расм-русумни қилмаса айб бўлади. Юрт нима дейди? Арвоҳ эшик олдида чирқиллаб юрган бўлса. Сўфи яна гап бошлади:

— Янга, мархумнинг қариндош-уруғлари кўп эди. Акаси, укаси, сингиллари, жиянлари. Бу ҳовли мархумнинг отасидан қолган. Ховлида шу сағирларнинг махри бор. Ана, эшик олдида туришинти. Шу гап жанжалга қолмай, иссиғида ҳовлига нарх қўйиб, меросхўрларнинг махрини белгилаб қўйсак.

Эшик олдида турган махрталаблар қулоқларини динг қилиб, айвон тарафга қарашди. Ҳаммасининг эғнида қимматбаҳо кийимлар, қўлларида тилла соат, оёқларида хром этик, учи найза тўфли. Бири қорин ташлаган, бирининг бўйни йилтираган, бири бриллиант кўзли узук таққан...

Бева кампирнинг эғнида қора қўйлақ, бошида ҳам мотам муносабати билан бўялган штапель рўмол. Оёғида таг чарми икки марта янгиланган кавуш. Унинг ҳолатидан, ниҳоятда танг аҳволда қолгани биллиниб турарди. Охири у журъатсизлик қилиб гапирди:

— Бу, ахир, ўликни талаш эмасми? Бу уй ўлгур эртаминдин бузилиб кетади. Нимасини талашшади? Бир йилгача маросимларни ўтказаман, деб қокқанда қозғим, оғанда хурмачам қолмайди. Жигар бўлса, ака бўлса, ука бўлса, сингил бўлса, мундоқ ёнимга кириб, харжларни сал енгиллаштиради.

Бўйни йилтирлаган махрхўр тилла тишини ялтиратиб гап қотди:

— Келин ая, сарфни аямай қилаверинг. Ховли сотилгандан кейин махр ҳисобидан расчётини тўғрилаймиз. Бу ёнига хотиржам бўлаверинг.

— Ҳа, шундоқ бўлаверсин, — деди қорин ташлаган махрталаб. — Амма, лекин, харжни унчалик катта қилиб юборманг. Махр тақсимида унча-мунча қўлимизга ҳам тегадиган бўлсин.

Марварид шодали зирак таққан, панбарҳат қўйлагининг еғини шимариб боласига холвайтар едираётган махрхўр хотин гап қотди:

— Қандоқ харж бўлса акаларим, укаларим ҳисобидан бўлсин, хотин бошим билан нега мен қиларканман? Менинг махримни бечиким қилиб берасизлар.

Бева кампирнинг кўзларида ёш йилтиради.

— Қандоқ қиламан? Бу харжларни қаёқдан оламан? Сўфи ўйлаб туриб, жуда ҳам «маъноли» бир гап айтди:

— Ҳозироқ ҳовлига баҳо қўйиш керак. Ана шу баҳо ҳисобидан бировдан пул қўтарилади.

Бўйни йилтирагани бу гапни маъқуллади.

— Шундоқ бўлгани маъқул. Масалан, мен ҳовли ҳисобидан қарз бериб туришим мумкин. Аммо уч-тўрт кишининг гувоҳлигида.

Шу пайт эшикдан икки хотин кирди. Боя махрини бечиким оламан деяётган хотин ўрнидан тура солиб, келган хотинларнинг бўйнига осилди.

— Жигаримдан айрилиб қолдимო...

Сандик тўла сарик гул
Таксам адо бўлмайди.
Жигаримнинг дардини
Айтсам адо бўлмайди.

Вой акагинам қандоқ одам эди-я, шундоқ меҳрибонимдан ажралдимο...

У йиғини тугатиб, яна орқага қайтди. Сўфининг олдига келиб:

— Хар кимнинг махрини ўз қўлига берасиз, — деди.

— Ҳўп, опа, ҳўп. Нархи очилди. Укангиз қарз бериб турадиган бўлдилар.

Хотиржам бўлган хотин яна ўвозини баланд қўйиб йиғи бошлади.

Узун-узун арғамчи
Йўлда ётса майлими?
Шундоқ азиз жигарим
Гўрда ётса майлими?

Акагинамдан айрилиб қолдимο-о-о...

Ҳам эридан, ҳам ҳовли-жойидан айрилган кампир кўзидан милт-милт ёш оқизиб, қимирламай турарди.

ХАНКА БИЛАН ТАНКА

Толимбой ака келинини кутиб олиш учун раисдан «Волга»ни сўраб, қок пешинда станцияга чиқди. Поезд келиб вагон эшигидан ўғли Тантибой билан келинининг қораси кўриниши биланоқ пешонасига шарт этиб биттани туширди! Бай-бай-бай! Келин деган ҳам шундоқ, латта

кўғирчоқ бўладими? Ойдеккина экансан-ку, ола-байроқ кийимларга бало борми? Ўзинг-ку, хомиладорсан, сипороқ кийинмайсанми, кизталок!

Олимбой ака ўзидан-ўзи гўлдираб, вагонга яқин бо-ришни ҳам, бормасликни ҳам билмай, келинининг «қадди-комати»га махлиё бўлиб котиб турарди. Ўғли Тантибой вагон зинасидан юбкаси торлигидан тушолмаёй кийналаётган хотинини қўлтиклаб туширди-да, ҳар бири сандикдек-сандикдек иккита чамадонни аранг судраб, дадаси томонга юра бошлади. Олимбой ака ичида «э, дидинг қурсин», деди энсаси қотиб. У, бу «бедаво»ларни қишлоқ гузаридан қандоқ қилиб олиб ўтаман, деган хаёл билан банд эди. У ўғлининг олдида писанда қилаётгандек қорнини чиқазиб, писта чақиб келаётган келинига бошдан-оёқ разм солди. Сочи эркакча қирқилган, икки қулоғида редискадек кип-кизил зирак, лабини шундоғам бўяптики, худди помидор тишлаб келаётганга ўхшайди. Шимнинг почасидек тор юбканинг ён томонига қаторасига йнгирматача қора тугма қадалган. Бўйнида ҳар бири ёнқоқдек келадиган жўн сариқ мунчоқ. Юпка капрон қўйлақдан елкасидаги хуснбузарлари бемалол кўриниб турибди. Олимбой аканинг унга қараб туриб, дод деб юборишига оз қолди. Ўғилчани — фарзанди қобилни айтмайсизми, олдида икки букчайиб, пилдираганича чамадон кўтариб келяптилар. Э, шўринг қурсин, адоий тамом бўпсан-ку!

Фарзанд экан. У ноилож турки-таровати гўли-гўли товуққа ўхшаган ўғлининг қаршисига чиқиб, қучоқ очиб кўришди. Келин унга қиравериб ипдек-ипдек ингичка бўлиб кетган қошини кериб салом берди. Келинни ҳурмат юзасидан машинанинг олдига ўтказишди. У йўлда: «Машинани қачон олдинглар», деб қолди. Чол ўзини эшитмаганига солиб, ўғлидан келинининг исмини сўради.

— Ханифа, янгичасига Ханка, — деди Тантибой «бизнинг хотин шунақа» деб писанда қилаётгандек, гапининг охирини жингалак қилиб.

Келиннинг исми Олимбой акага Ханка эмас, Ханги бўлиб эшитилди шекилли, бир сакраб тушди.

— Биз эскичасига Ханифа деяверайлик, ўғлим, қишлоқчилик эмасми, билган ундоқ дейди, билмаган мундоқ дейди.

Келин чолнинг гапига ҳайрон бўлиб, елка учириб қўйди. Чол ўз ўйи билан ўзи овора эди. У, қишлоқдаги жамики аскиябозларнинг серқочирик, серпайрови эди. Аскиябозларнинг ҳаммасига ўзи лақаб қўйган, тўю маъракаларда, гапу гаштакларда панд емай, соврун олган

аскиябозлардан эди. Ана энди «бежирим» келинни кўрган ҳазилвон ошналари нима деяркин? Чолни мана шу ташвиш кийнардди. Унинг устига шаҳарга ўқишга кетиб тўрт йилда мулла бўлиб келиш ўрнига Тантибой отини Танка қилиб ўзига ўхшаш беўхшов хотин олиб келаётган ўғлини бутун қишлоқ тўрт кўз бўлиб қутиб ўтирган эди. Чол тўй тадоригини ҳам кўриб қўйган. Шу бугуноқ уйни одам босиб кетади. Тўйни қолдирсаммикин, дея дилидан ўтказди чол. У ер остидан келинига разм солди. «Тавба, «Муштум»даги суратларга ишонмасдим. Энди ишондим, майли, бўлар иш бўлибди, тўй бўлмаса ҳам, тўйча қилиб бериб қутулмасам...»

Гузарга келганда машинани жуда тез ҳайдаб ўтиб кетишди, кўчанинг чанги буруқсаб кетди. Самовардаги чойхўрлар: «Оббо, Олим кизиқ босар-тусарини билмай қопти-ку», дея машина орқасидан қараб қолишди. Кимдир, чолнинг омади келди, деди. Самоварчи уларга пичинг қилди:

— Қўпам ҳовлиқаверманглар, келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр.

Тўйларда дастурхоннинг тўрида ўтирган Олим кизик, ҳадеганда тўйни бошлайвермаганидан, ҳамма ҳайрон эди. Чол эса, келинига: йўл юриб чарчагансиз, иссиқ кунда кўчага чиқмай туринг, уриниб қоласиз, деб уни уйда сакларди. Келин уйда ўтиравериб, сиқилиб кетди. Чолга билдирмай, икки марта мержонийхона қидириб гузарни ҳам айланиб келди. Кампир бўлса, агрономнинг хотинига жадал бепасон одми қўйлақ тиктирарди. У аллақакдан келиннинг сочига мослаб улама ҳам топиб келди. Қани энди Ханкаси тушмагур уламани тақа қолса. Йўқ, унамади. Қўкракбурма штапель қўйлакни улоқтириб ташлади. Кампир юм-юм йиғлади. Чол уни юпатмоқчи бўлди:

— Қўй, хотин, йиғлама, фарзандимиз кетидан келган фарзандимиз... Бизнинг қўлимиздан нима келарди? Хамманинг боласи бинойидек бир ҳунар эгаси бўлиб келяпти...

Чол шу кунни гузарга чиқиб, таъби тирриқ бўлиб қайтди. Ўлфатлари унга, келиннинг қўлини кўрсак бўларди, тўйни-ку еб кетдингиз, деб туриб олишибди. Чол ноилож эртага тушдан кейинга ҳаммани тўйга хабарлаб келди. Бу гапдан хабардор бўлган Ханка аниқ-тапиқ кийимларига дазмол босиб, тирноқ бўяй бошлади. Кампир Танкани четга чақирди:

— Жон болам, айланай болам, хотинингга айт, эл олдида бошимни ҳам қилмасин. Ярашадиган ишни қилсин.

Танка ҳам онасининг гапини эламади.

— Ая, сиз тушунмайсиз, жуда орқада қолиб кетибсизлар-ку. Хар нима бўлса ҳам кишлоқисизлар-да.

Айвоннинг пешонасида унинг гапларини эшитиб ўтирган Олимбой ака тутақиб кетиб ўрнидан турди.

— Хой, менга кара, қачондан бери тушунадиган бўлиб қолдинг? Қўтар тўрва халтангни! Биласанми, тўртта одамнинг орасига кириб хали тилимни бермаганман-а!

Чол жаҳл устида уйга кириб, чамадонни ховлига улоқтирди.

— Хозирнинг ўзида жўна! Сенларни деб қариганимда майна бўлишга тоқатим йўқ.

Кампир унинг кетида ёлиб-югуриб:

— Хой, дадаси, шаштингиздан қайтинг, — деб ёлворарди. Йўқ, чол шаштидан қайтмади. Икковини олдига солиб, катта қўчагача ҳайдаб чиқди. Келин лўлилик қилиб, уни қолоқликда айблар, агар уни Танкадан ажратиб юборишса, қуртдек қилиб нафақа ундириб олишини шанғиллаб гапирарди.

Чол бу гапларга парво қилмай, ховлига кириб, эшикни ичидан занжирлаб олди. Катта-кичик ўртага тушди, бўлмади. Одам бўлиб келганда уйга киритаман, деб туриб олди.

Эрталаб раис самоварга кирса, келин-куёв бир бурчақда ўтиришибди. Поездга етишолмай қолишган экан. Раис уларни койий-койий уйга юбориб қўйди. Ханка чолнинг ҳамма шартига кўнди-ю, фақат биттасига кўнмади.

— Этаги тор юбкамга индаманг, ўзим жудаям яхши кўраман.

— Ахир, жон болам, ариқлардан ўтолмай қийналасан.

— Келинг, Олимбой ака, кийса кия қолсин, — деди раис чолга кўзини қисиб. — Хўш, энди яна битта гап. Омон-эсон ўқишдан ҳайдалиб кепсизлар. Энди бекор юриш ярашмайди. Нима кўп, иш кўп, маслаҳат билан қандай иш қилишларингни эртага ўзимга айтасизлар.

Раис шундоқ деди-ю, бошини сарак-сарак қилиб чиқиб кетди.

Орадан уч кун ўтгач, Танка товукбоқарликка, Ханка ўша фермага ҳисобчиликка кетди.

Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас, аскияга аралашадиган бўлса, юмшоқроқ қилиб суяб чистон қилар эди.

1961 йил.

Ҳомиджонови янги тузилган бир ташкилотга бошлиқ қилиб юборишди.

Янги ташкилот бўлгандан кейин камчилиги кўп. Майда-чуйда камчиликлар Ҳомиджонови кўзига кўринмади. Аммо машинаси йўқлиги уни кўп қийнаб қўйди.

Янги идорага ўтган кун эски идораси иззат-ҳурмат билан машинада опкелиб қўйди. Одамлар билан танишди, кабинетларни айланди, телефонларнинг қуловини кўтариб пуфлаб кўрди, пўлат сандикнинг ичини очиб қаради. Янги экан, бўёқ хиди димоғига урилиб яйратди. Буфетчи устига сочик ёпилган тарелкада котлет опкирди, маза қилиб еб, устидаги сочикқа лунжини артди.

Хулласи, янги идорада тартиб жойида. Камчилиги, нолийдиган жойи йўқ.

Бирок, ишдан қайтадиган пайтда эски идоранинг кадри билинди.

Ҳомиджонови йигирма йилдан бери пиёда юрмаган. Қайси трамвай қаёққа боришини билмайди. Қайси автобусда қаёққача бориб, қаерда тушиб қолиш керак?

Ҳомиджонови таваккалга дуч келган трамвайга чиқди. Трамвай вокзалга обориб ташлади. Ҳомиджонови ярим соат довдираб автобусга тушди. Автобус уни Қўйликка обориб қўйди. Яна трамвайга чиқди. Бу гал Чилонзорда тушди. Яна троллейбусга чиқди. Троллейбус бозорга ташлаб, ўтиб кетди.

Ундан бунга, бундан унга чиқди. Чиқди, тушди. Қоқ ярим кеча бўлди. Ёнидаги пуллар трамвай-троллейбусларда тамом бўлди. Трамвайлар, автобуслар паркка кетишди. Шахар жимиб қолди. Кўчада Ҳомиджонови билан милиционерлар қолишди.

Энди нима қилиш керак, уйга телефон қилиб хотинидан адресини, қайси автобусда уйга етиб келишини сўрай деса, автомат телефон учун ёнида бир тиғин ҳам қолмапти.

Одамзоднинг бошига иш тушса, ақли киради деганлари рост экан. Ҳомиджонови хам шу топда қалласи ишлаб қолди. Адресини ёнидаги паспортга қараб билса-ку бўлади. Шу гап эсига келмаганини қаранг-а.

У шундай қилди. Паспортини чироққа солиб қаради: Ошқовоқ, 2.

Ҳомиджонови Ошқовоқ кўчасини милиционерлардан сўради.

— Нечанчи уй? — деди милиционер.

— Иккинчи уй, иккинчи, — деди Ҳомиджонов.
— Э омон бўлинг, мана иккинчи уй. Уйингизнинг орқа тарафида турибсиз-ку.

Муни каранг-а, йиғирма йилдан бери шофёр тушма-гур уйнинг орқа тарафидан бирон марта ҳам олиб келмаган экан-а. Ахир Ҳомиджонов шу бугун бу уй олдидан энг камида йиғирма марта ўтди. Билмаганини каранг.

Милиционер кулди:

— Ўтказиб қўяйми, ё ўзингиз ўтиб оласизми?

Ҳомиджонов жиддий жавоб қилди:

— Барака топинг, ўтказиб қўйганингиз маъқул, яна адашиб кетмай.

Ҳомиджонов эртасига ишга боролмади. Қуни билан оёғи оғриб, диванда ётди.

БОШ ОҒРИҒИ

Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди. Олиб келган ҳужжатида яна хато. Икки юз ўттиз минг ўрнига икки юз ўттиз ёзилибди. Ҳужжатга қўл қўяётганда яхши қарамаган экан. Мана, бошқарма план бўлимида уни роса кизартиришди.

Ҳозир Искандаров машинада ўзидан ўзи мингиллаб котибанинг гўрига ништ қалаб келяпти. Ундок қиламан, бундоқ қиламан, бунақа котибанинг боридан йўғи. Бўшатаман...

У тажанг бир киёфада идорага кирди. Машинка шикиллатиб ўтирган котибанинг бетига ҳам карамай, киринг, деб ўтиб кетди.

Ўзини креслога ташлаб, столни чертиб, асабини босмоқчи бўлиб турганда лаблари кип-кизил, бели супургининг бойланган жойидек ингичка, икки қулоғига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак таққан, жўхори попугидек майин сочли бир қиз кирди. У котиба эди. Искандаров унга хўмрайиб қаради. Котиба кўзларини сузиб, бир-икки марта киприк қоқди. Тавба. Искандаровнинг шу пайтгача разм солмаганини каранг-а, киприк ҳам шунақа узун бўладими? Ҳар киприк қоққанда икки юзини беркитиб қўяди-я.

Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. Бояғи жаҳли яна танига қайтиб келди. Энди қизнинг бетига эмас, полга қараб гапиришга чоғланди. Нима бало бўлди-ю, кўзи чалғиб котибанинг игнадек пошнасига, ундан кейин илон пўстига ўхшаш

носкисига кўзи тушди. Яна жаҳли ўлгур аллақаяёққа қочиб кетиб, юзига биллиар-биллимас табассум югура бошлади. Искандаров бир сесканиб, яна ҳушини йиғиб олди. Энди у дераза тарафга қараб гапга чоғланди.

Дераза ойнасида яна қизнинг чехраси намоён бўлди. Беихтиёр дилдан «бели, елкалари дераза ойнасида шундоқ кўринса, тўғри қараганда қандок бўлди экан», деган фикр ўтди.

Очиқ деразадан кирган майин шамол қизнинг при-чёскасига сўз бермаган икки тола сочини бўйинга, томоннинг тагига, ярим декольте кўкрагига теккизиб ўйнарди.

Искандаров бир неча минут табиатнинг бу мўъжизасига лол қараб қолди. Гапирай деса, тилдан қолганга ўхшайди, хўмрайиб қарай деса, юзидаги табассумни йиғиштириб бўлмайди.

Эркак одам анча продали бўлади. Искандаров ҳам бир кучини йиғиб, ўрнидан турди. Зарда қилиб, бурчакка борди-да, икки қўлини орқасига қилиб ўгирилиб олди.

У шу туришича қанча турганини аниқ билмайди. Қиз йўталди. Бай-бай унинг овози. Бу овоз уни яна сескантирди. Назарида қиз секин келиб икки қўзини беркитиб оладиган, ойнами, тароқ дейдиганга ўхшаб, шошиб ўгирилиб олди.

Шу алфозда ярим соатдан ортиқ Искандаров гоҳ сесканиб, гоҳ қалтираб, гоҳ ғазаб-у гоҳ табассум билан мушук-сичқон бўлди.

Охири котиба бошлиқни енгганига ишонч ҳосил қилди.

— Искандаров ака, нимага чақирган эдингиз? — деди.

Искандаров нима дейишини билмай, озроқ чайналди:

— Кеча бошим оғрияпти деган эдингиз, қалай энди дурустмисиз?

— Ҳаллям жиндек оғриб турибди, Искандаров ака.

Бирдан Искандаровнинг меҳрибончилиги тутиб кетди.

— Сиз ғалати одам экансиз-ку, соғлиқни эҳтиёт қилиш керак. Бунақада дардга чалиниб қоласиз. Боринг, уйга бориб дам олинг. Бош оғригингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли. Соғлиқ керак, соғлиқ.

Қиз миннатдорчилик билдириб чиқиб кетди.

Эртасига Искандаров оғохлантириш олди. Котиба ҳисоботни кўчирганда, «бошқарма» ўрнига «мошқорма» деб ёзибди.

Искандаров яна ғазабга келди.

Бунақа ғазабларнинг қўпини қўрганмиз...

ЕЛИМ

Хаммом ўзи шунақа жой, хаммани онадан туғма қилиб қўяди. Ким пайғамбару ким уммат — биллиб бўлмайдди. Одам боласи кийин билан экан.

Бу гапларнинг маънисини Мусахон поччадан сўранг. У кишини танимасиз эҳтимол: бўйи пастгина, қўллари калтагина одам. Ўзи шу яқин ўртадаги разъездлардан бирида буфетчилик қилади. Қиламан десанг, калта қўл билан ҳам анча иш қилиш мумкин экан. Кичкинагина буфетнинг орқасидан калта қўл билан бола-чақа бокиб, орзу-хавас қўриб, участка тиклаб, келин тушириб, киз чиқариб юрибди-ку, бундан ортиғи кимга керак!

Хўш, десангиз, Мусахон почча яқинда хаммомга тушган экан. Ечиниб, пессик хонада маза қилиб терлабди-да, совукхонага кириб чўмила бошлабди. Боя айтдим-ку, қўллари калта деб. Кимнинг қўли узун, кимнинг қўли калталигини билмоқчи бўлсангиз, хаммомга тушинг. Мана, Мусахон поччанинг нималиги ҳам биллиниб қолди. Чўмилапти-ку, орқасига совун тегмайди. Икки курагининг ораси мағзава бўлиб турибди. У тосни бошига кийиб, хоналарни айланиб чиқди. Таниш йўқ. Бир ўрта яшар киши Қорбобога ўхшаб кўпикка беланиб ўтирибди.

— Хой, ука, — деди Мусахон почча, — орқамни ишқаб қўйсангизчи, барака топқур.

У киши бошидан сув қўйиб, ўрнидан турди. Мусахон почча энгашиб турди, у бошлаб ишқалаб қўйдди. Шундан кейин Мусахон почча яна тосни бошига кийиб, индамай кетаверди. Ишқалаган киши ничинг қилди:

— Хой, мулла ака, раҳмат қани?

Мусахон почча дўнғиллади:

— Хар бир тўккиз пуллик нарсага ҳам раҳмат айтаверсанг, бутун тирикчиликни йиғиштириб қўйиб, раҳматдан бўшамай қоласан. Шунга ҳам раҳматми?

Мусахон почча шундан кейин бошидан уч-тўрт тос сувни шар-шар тўқди-ю, кийингани чиқиб кетди. Ўша кун у атир совундек ялтираб, қип-қизил бўлиб автобусда разъездга чиқиб кетди-да, буфетни очди. Одам яхши ювинса, тоза кийинса, табиати равшан бўлади. Мусахон почча бугун бир гапириб, ўн қулади. Назарида, савдо ҳам яхши кетаётганга ўхшайдди. Хуллас, Мусахон почча бугун димофида энг камида етти-саккиз қўшиқни хиргойи қилиб, ишни тамом қилди. Тушган пулларини санаб, ҳамёнга уриб, кундаги одати бўйича кеч олтидаги скорий билан станцияга келиб, пул тоширди. Бухгалтер: «Поч-

ча, янги хўжайин билан танишиб чиқмайсизми?» деб қолди.

— Танишамиз, танишамиз. Қуруқ кирсак бўлаверармикан? Бу галча шундоқ бўлиб турсин.

У шундай деб, лабида эрталабдан қолган табассум билан директор кабинетининг эшигини очди.

Очди-ю, остонадан на у ёққа, на бу ёққа ўтишини билмай, туриб қолди.

— Келаверинг, келаверинг, бемалол, — деди директор.

Мусахон почча олдинга юрди. У тамом ўзини йўқотиб қўйган эди. Бу директор, эрталаб хаммомда Мусахон поччанинг орқасини ишқаб қўйган киши эди. Директор ҳам уни таниди.

Мусахон почча, қани, нима бўларкин деб, индамай бошини эгиб тураверди... Охири директорнинг ўзидан садо чиқди:

— Сиз ҳам бизнинг системада ишлайсизми?

Бу нима дегани? Бу системага тўғри келмайсан дегани эмасми?

— Ха, энди бола-чақанинг насибаси экан, кимираб турибми.

— Жуда соз, — деди директор салмоқлаб.

Мусахон поччанинг бўладигани бўлиб қолди. Беихтиёр чўнтагига қўл солиб буфетнинг калитини ушлади:

— Жон ука, бир аҳмоқлик қилдим, кечиринг. Мени қувманг. Сиздек одамга шундай итлик қилдим, жазомни худо берсин.

Директор хайрон бўлди:

— Сиз менга нима гуноҳ қила қолдингиз?

— Бугун эрталаб хаммомда орқамни ишқаб қўйгандингиз.

Директор кулиб юборди.

— Э, ўша киши сизмидингиз? Бутунлай эсимдан чиқиб кетган экан. Хўш, нима қилибди?

— Раҳмат айтиш эсимдан чиққан экан. Атайлаб шунини айтгани келдим. Қулдук, қулдук, ука, мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсин. Энди бизга жавобми?

Директорнинг энсаси қотиб, «жавоб» деди. Мусахон почча орқаси билан юриб чиқиб кетди.

У чиқиб кетгандан сўнг, директор қотибани чақириб, бу одам келса, иккинчи олдимга киритманг, деб тайинлади. Аммо Мусахон почча кунора келиб қотибанинг бай-

байлашига қарамай, кабинетга кирар, шундоқ мартабали одамга орқасини ишқалатгани учун узр айтиб кетишини қанда қилмасди.

Охири директор безор бўлиб кетди. Қандоқ қилсин? Илож йўқ. Бўшатди. Бу тоифа одамлардан қочиб қутулмасанг, бошқа йўл билан қутулиб бўлармиди. Елим-ку, елим улар.

ҚАЙСАР

Жума ота ўтган ҳафтада ўладиган эди. Бу гапни доктор кампирга айтаётганда эшитиб қолди.

— Энди, чидайсиз, кампир, отанинг бир-икки кунлик умри копти, тайёргарлигингизни кўриб қўйинг.

Ота бу гапни эшитди. Ўзининг ўлимидан ҳам кампирга ачинди. Айниқса, докторнинг тайёргарлигингизни кўриб қўйинг, дегани ёмон таъсир қилди.

Тайёргарликнинг нималигини ота билади. Камбағал бўлсанг, кўчиб кўр, бой бўлсанг ўлиб кўр, деган гапни у жуда яхши тушунади.

Ўлиш осон гап эканми?

Ота йигирма кундан бери ана кетаман, мана кетаман деб ётган нарса эди. Докторнинг гапидан кейин бадани қизиб кон юришиб кетди. Ёстикдан бошини кўтариб ўтириб олди. Хотинини чақирди.

— Хотин, докторнинг гапига ишонма. Мен ўлмайдиган бўлдим.

Унинг гапига кампир ҳайрон бўлди.

— Бу нима деганингиз?

— Э, хотин, мен ўлишдан кўркмайман, ўлик кўмишдан кўрқаман. Токчадан чўтни ол. Сенга ўлик кўмишнинг харжини бир ҳисоблаб берай.

Кампир чўтни олиб берди. Чол чўтни тиззасига қўйиб, ҳисоблаб кетди.

— Хўш, ўлган куним унча харажат бўлмайди. Ўлимлик пулимдан уч кило чой оласан, йигирма бешни гўрковга берасан, қафанлигим бор. Хар яқшанба, пайшанба кунни маҳалладан етти-саккиз киши кириб қуръон ўқиб, ош еб кетади. Еттимда ош дамлайсан, нон ёптирасан, йигирмада қўй сўйиб, ош дамлайсан, етти маҳалланинг мачитидан одам келади. Ундан кейин қирқим бўлади. Бунда ҳам катта харж бўлади. Катта, кичик ҳайитим, ифторлигим, йиллигим, қорёғдим, гулисурхим бўлади... Хўш, шуларга бир ниманг борми?

Кампир кўзига ёш олди.

— Ахир рўзгордан орттириб, у-бу қилиб қўяй десам, жикиллаб қўймадингиз. Агар у ёқ-бу ёққа яширган пулингиз бўлмаса, менда ҳеч вако йўқ.

— Ҳа, балли, — деди чол. Ана шунинг учун ҳам бу йилча ўлмайд туридиган бўлдим.

Чол болалигидан бир сўзли эди. Бу гал ҳам гапидан қайтмайди. Мана, кўрарсиз, у ўлмайди!

Айтдим-ку, чол қайсар одам деб. Ўлмапти, кеча уни самоварда гап сотиб ўтирганини ўз кўзим билан кўрдим.

САҒАНА

Ўлик деган ўз иззати билан қафанига ўралиб, тобутда қимирламай ётгани дуруст бўларкан. Тобут йўлакда, қафан фассолнинг елкасида. Аммо мурда ховлида келган-кетганларни қўл ковуштириб, деразадан патнис узатиб, кўнгил сўраганларга: «Бандалик экан, қандоқ қилай...» -- деб юрса, жуда хунук кўринар экан.

Маҳалла қоровули тонг қоронғисида хонадонларнинг эшигини тақиллатиб, Боқи Халфа омонатини топширди, пешинга жаноза ўқилади, деб хабар берди. Одамлар эрталаб ишга кетиш олдида мархумнинг қариндошларидан бирров кўнгил сўриб чиқайлик, деб йиғилишди, аммо эшик олдида Боқининг бел бойлаб турганини кўриб, ҳангманг бўлиб қолишди. Ўлган бошқа Боқи бўлса керак, маҳаллада яна Боқи отли одам бормиди, деб ўйланиб қолишди.

Бу маҳаллада шу Боқидан бошқа Боқи йўқ эди. «Ўлган» ҳам шу Боқининг ўзгинаси эди.

Боқи Халфа анча топармон-тутармон кишилардан. Сибирга олма оборади — пул топади. Шиша банка йиғиб, ювиб сотади — пул топади. Чойдан чиққан зар қоғозни қирқиб, ойнага ёпиштиради, Маккаий мукарраманинг сурати бу, деб сотади — пул топади. Хом ёнғоқ пўстлогини қуритиб, элакдан ўтказиб, хинанинг асилига кепқолинг, деб яна пул топади. У ёққа боради — пул топади, бу ёққа боради — пул топади.

Ёши ҳам пайғамбарга акалик қилса бўладиган жойга бориб қолган. Шариатпаноҳ мусулмонлар пайғамбар ёшидан нариёғини ҳаром санашади. Халфа ҳам ҳаром ёшдан ҳазар қилиб, тирик вақтида жанозасини ўқитиб қўймоқчи бўлди.

Ўлиб кетсам, зумраша болалар менга жаноза ўқитармиди, ҳаракатимни қилиб қўйишим керак...

Боқи шу ниятда катта қабристондан бир ярим мурда сифадиган жойни олиб, тақсиди ғишт, цемент таштиб, тирик одамнинг ҳам хаваси келадиган қилиб сағана қилдирди, патнисдек келадиган мрамарга ярми форсча, ярми ўзимизнинг тилда номини қўшириб, байт ҳам биттириб қўйди.

«Тўпроқ аро ётур мунда,
Соқи ўғли Боқи мурда.

Таваллуди 12... хижрий, вафоти 13... хижрий».

Сағана битиб, жанозага тайёрлик тамом бўлгандан кейин, Боқи катта қозонда ош дамлатиб, юртга едирмоқчи бўлди. Тўрт маҳалладан одам айтилди. Икки қори бири олиб, бири қўйиб, ўқиб турибди. Айниқса, Сатанг қори деганининг овози булбулдек экан, қироатини келиштиролмаса ҳам патнис ашулага ўхшатиб сура орасида иккита катта авж қўшиб айтarkan.

Ҳассол кўпни кўрган, ишбилармон киши эди, «мурда»ни четга қақриб:

— Бошпуртни топшириб, домовайдан ўчмаган бўлсангиз, сизни ювмайман, беноват бўлишдан кўрқаман, — деб қолди.

Боқи Халфа ёнидан фалончи ўлди, кўмиш мумкин, деган қозонни олиб кўрсатди. Ана шундан кейин ҳассол икки челақ сув олиб, Боқини ичкари уйга бошлаб кирди. уни ечинтириб, тахтага тортди. Дока халта билан баданини обдан совунлаб, ювиб, иримига бош-оёқ кафан айлан-тириб, уни ечиб олди.

Халфа атир совундек йилтираб чиққанда, маҳалланинг ўйинқароқ болалари, савобдан қуруқ қолмайлик деб, ўчоқ олдида киттак-киттак қилишаётган эди. Улар Боқини кўриб бир-бирларини туртиб қўйишди.

— Мулла амаки ойдек чиройли ўлик бўптиларми...

Маросим тугади. Жаноза ҳам ўқилди. Мурда армонда қолмасин, деб уни бир неча минут тобутга ҳам солиб олишди. Бўш тобутни ердан кўтаришаётганда бояги маст йиғитлардан бири:

— Мулла амаки қанақа одам эдилар? — деб қолди. Бу гап гўрға қўйиладиган пайтда айтилгучи эди. Бироқ шу топда маст одамнинг гапини чувалаштирмаслик учун:

— Дуруст одам эди, — деб қўя қолишди.

Шу қуни хотинлар йўлакда уввос солиб, тобут орқасидан сочларини юлиб қолишди.

Мулла амаки одамлар кўзига кўринмай қўя қолай, деб ҳаммадан олдин «Волга»да мазор бошига бориб, то тобут

кўтарганлар етиб келишгунча гўрков билан кўк чой ичиб, фоний дунёнинг ишларидан гаплашиб ўтирди.

Худди шу қуни ер қурраси битта мусулмон бандасидан чала-ярим жудо бўлди. Боқи энди сонда бор эди-ю, санокда йўқ эди.

Хангоманинг қизиги кейин чиқди. Боқи ўлишга ўлиб қўйиб, тирик пайтида кўрмаган шўришларга дучор бўлди. Мурданинг уйда ётиб юрганидан дарак топган участкавой йўқ одам уйда туришга ҳақи йўқ, деб пўписа қилди. Шундан кейин у кечаси девор паналаб келиб, томда ётиб қолгандан кейин кўрпа-ёстиғи билан мрамар вивескали данғиллама ғиштин сағанасига кўчиб кетди.

У, қора қунимга яраб қолар, деб икки минг сўм пулни омонат қассага қўйган эди. Шу пул энди асқатиб қолди. Қассага борган эди, паспорт сўради. У ўлгани учун паспорт кўрсатолмади, ўлганман, дейишга кўрқди.

— Э, эси йўқ мурда, — деб пешанасига шатирлатиб биттани туширди.

Ҳозир Боқи Халфа гўрковнинг чўзма-чалпагига шерик бўлиб, унинг энсасини қотириб юрибди. Гўрков ҳам анойи эмас экан:

— Сиздақа текинхўр мурдаларнинг кўпини кўрганмиз: Ишлаган тишлайди. Чўзма-чалпак ҳақиқа лаҳадбон қилиб гувала қўйиб берасиз. Бўлмаса сағанангизга бошқа ўлик қўйвораман, деб тўполон қилиб, қолди.

— Оббо! — деди Халфа. — Ҳар бир бандан мўмин вақтида, ўз ажали билан ўлгани дуруст экан.

Тақдирга тан берган Боқи, ҳозир беллини бойлаб, гувала қўйяпти. Чарчаган пайтларида қаддини ростлаб, дўмбаёниб кетган қабрларга ҳасад билан қараб қўяди. Кеч кириши билан мрамар лавҳа тагидаги тешиқдан эмаклаб кириб кетади. Гўрков унга ҳазиллашиб:

— Жойингиз жаннатда бўлсин, халфам, эртага вақтироқ чиқинг! Гуваладан қарзингиз бор, — деб хиринг-хиринг кулади.

СОБИҚ ЎҒРИ

Бўлиши мумкин ҳикоя

Хоҳ қаридир, хоҳ ёшдир, оғзинга эҳтиёт бўлиши керак экан. Хошимжон қизиқиб кетиб бир оғиз гап айтди-ю баалога қолди.

— Болалик экан, ота-она йўқ, бозорда битта қовун ўғирлаб қўлга тушиб қолдим. Милицияда бир кун ўтирганман. Эсимга тушса хали-хали хижолат бўламан. Шунга ҳам қирк бир йил бўпти.

Бор-йўғи бўлган гап шу. Сухбатдошлар орасида бир илмий ходим ўтирган экан. Қачон, қаерда, деб суриштириб қолди.

Хошимжон яқинда пенсияга чиққан. Ўттиз йил ўқитувчилик қилди. Ахир у унча-мунча ўқитувчи эмас, хизмат кўрсатган ўқитувчи. Энг камида икки-уч минг болани ўқитган. Унинг талабаларидан неча фан кандидати, нечалаб инженер, доктор чиққан.

Уч-тўрт кундан кейин Хошимжонниқига ўша илмий ходим келди. Бола тарбияси ва қонун деган мавзуда эзилиб гаплашиб ўтиришди. Гап орасида у Хошимжондан:

— Милиция қўлига тушиб чиққанингиздан кейин ўзингизга қандай хулосалар чиқаргансиз? — деб сўраб қолди.

Хошимжон нима дейишини билмай, бирпас чайналди, кейин жавоб қилди:

— Бу гапга қирк йилдан ошган. Хозир эсимда йўқ қанақа хулоса чиқарганим.

— Ҳар ҳолда, — деди илмий ходим.

— Ҳар ҳолдами? Ҳар ҳолда ўзимга тегшли хулоса чиқарган бўлишим керак. Ўшандан кейин қовун емайди-ган бўлиб кетганман.

— Демак, милициянинг тарбиявий ролини инкор қилмайсиз?

Хошимжоннинг гаши келди, шундоқ бўлса ҳам, ҳа, албатта, деди.

Шу билан гап тамом бўлди. Аммо орадан сал кун ўтиб, уйига бир таклифнома келди. Унда «Ҳурматли Хошимжон Олимжонов, билим юрти талабалари билан учрашувга келишингизни илтимос қиламиз» дейилганди.

Бунақа жойга, яна манавинақа таклифга йўқ деб бўлармиди. Хошимжон соқолини киртишлаб, яхши костюмини кийиб, етиб борди.

Билим юрти клубига одам сизмайди. Эшикда «Телецентр» деб ёзилган автобус. Ичкарасида прожекторлар, кинооператорлар...

Хошимжонни минбарга таклиф қилишди. Қараса, тунов кунги илмий ходим юқорида ўтирибди. Бунга ҳам Хошимжон ҳайрон бўлмади, ўтирган бўлса, ўтиргандирда, деб қўя қолди. Аммо у минбарга чиқиб, гап бошлаганда, ҳайронликдан оғзи очилиб қолди. Илмий ходим берилиб, овозини гоҳ баланд, гоҳ паст қилиб гапирарди:

— ...Мана, қаршингизда собиқ жиноятчилар, йўлтўсарлар, майда ўғрилар...

Хошимжоннинг кўзи тиниб кетди. Гапнинг давомини эшита олмади. Чунки қулоғи шанғиллаб, боши айланиб кетганди. Илмий ходим давом этапти:

— Аммо бу жиноятчилар бизнинг ёрдамимизда қайта тарбияланган, жамиятимизнинг онгли граждандарига айланган...

Хошимжон ҳолдан тойди. Қандай қилиб йиғин тугаганини, қандай қилиб уйига келганини билмайди.

Орадан уч кун ўтиб, телевизор кўриб ўтирса, бирдан тунов кунги илмий ходим чиқиб қолди. У яна ўша гапни қайтарар, учрашувда олинган кинолентани кўйиб, «собиқ ўғрилар»нинг башарасини кўрсатарди.

Хошимжон ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади. Чунки ёнида икки невараси, келини ўтирибди. Ундан ташқари, неча минглаб шогирдлари шу «собиқ ўғри» устозларини кўриб ўтиришгандир...

Шу гапдан буён орадан саккиз ой ўтди. Ўша илмий ходим фан номзоди деган илмий даражага сазовор бўлди.

Бу гаплардан уни номзод қилган «собиқ ўғри»нинг хабари йўқ эди.

ЙЎҒОН ТЕПА

Бугун шанба, идора ходимларига маош бериляпти. Одатда идора бошлиқларининг ҳурмати учун кассир кабинетига ведомость кўтариб қиради.

Қодиров кассир узатган пулни санамай, стол тортмасига солар экан, деди:

— Нуралиевга айтинг, кирсин!

Сал ўтмай, бош бухгалтер Нуралиев кирди.

— Менга қаранг, бугун бир отамлашмайликми? Маошни бўлса олдик. Пул хотиннинг қўлига тегдимиз, тамом. Пака қўлимиздалигида яйраб олайлик.

Бу гап Нуралиевга ҳам ёқди. Қодиров стол ёнидаги тугмини босди. Котиба кирди.

— Апсаматов билан Собировни дарров чақиринг!

Апсаматов билан Собиров узун-қиска бўлиб кириб келишди.

— Қани, — деди Қодиров, — олти-олтидан чўзинглар. Йўғон тепага бориб, бир ошхўрлик қиламиз.

Апсаматов жон деб турган экан, дарров олти сўмни столга ташлади. Аммо Собиров гарданини қашиб туриб қолди.

— Бўлинг, бўлинг, — деди Нуралиев, — мунча латтачайнарсиз, олти сўм кимни ўлдирибди?

— Олти сўм ҳеч кимни ўлдирмайди-ю, аммо келинингиз қанча маош олишимни точний билади. Ундан ташқари, хотинсиз бирон жойга боролмайман.

— Э, садкайи эркак кетинг, қўйинг бу гапларни.

Собиров жонидан суғургандек қилиб, олти сўмни қўли қалтираб столга қўйди.

Қодиров шофёрни чақириб, харажатга юборди. Иш соати тугаши билан тўрт киши Йўғон тепага қочинга ахд қилишди.

Шундоқ бўлди. Йўғон тепа вилоятда энг салқин, энг хушманзара жой. Тўрт улфат роса яйрашди. Шофёр ошга уста эди, ҳар битта гуруч ўзи ўрмалаб оғизга кириб кетаман дейди. Салатни айтмайсизми, кўк қалампир аралашган салат дунёда ягона бўлса ажаб эмас. Ошга бостирилган саримсоқ пиёз янги сўйилган қўйининг илигидан афзал бўлса афзалки, камлиги йўқ.

Хулласи, тўрт улфат кеч соат ўн бир яримгача маншат қилишиб, ўн иккидан сал ошганда шаҳарга қайтишди.

Бундай пайтларда бошлиқлар жуда сахий бўлиб кетишади. Қодиров ҳам шундай фазилатдан ҳоли эмас. Шерикларини бир-бир эшиклари олдига ташлаб, уйига ўтиб кетди.

Ажойиб ош учун шофёрга раҳмат айтиб, ўзи ҳам дарвозаси олдида тушиб қолди. Эшикни қоқди. Ичкаридан югуриб чиққан овоз келди-ю, аммо, Қодировнинг хотини эшик очмади. У ярим соат эшик қоқди.

Хотини эшик орқасида турган экан, ахир овоз берди.

— Нега эшик очмайсан, мажлисдан ўладиган бўлиб келсам ҳам, шунақа қиласанми?

— Борадиган жойингизга бораверинг. Ош еган жойингизда ётишга жой қилиб беришмадимми? Ўшаққа бориб ётинг!

Қодировнинг дами ичига тушиб кетди. Анча вақтгача «ғиринг» деёлмай туриб қолди.

— Қўй, хотин, қўни-қўшниларнинг олдида шарманда қилма. Уйда бафуржа гаплашамиз.

Хотин жавоб қилмади. Оёқ товушининг узоқлашгани эшитилди. Ана шундан кейин Қодиров яна ярим соатча эшик тақиллатди, бўлмади. Орқасига қайтди. Машина кетиб бўлган, соат бирдан ошиб, автобуслар ҳам сийраклашиб қолганди. Идора, ўх-хў, қанча жойда.

Қодиров соат икки яримларда идорага қайтиб келди. Қараса, кабинетининг кўча тарафга қараган даразасидан

ёруғ тушиб турибди. Уборщица пол юваётган бўлса керак, деб ўйлади. Қоровул, келинг ака, деб дарвозани очди.

— Отчётга тайёрланадиган эдим, шу ерда тинчгина...

Кабинет эшигини очиш билан ҳайрон бўлиб тўхтади қолди. Бош бухгалтер Нуралиев ечинмай, диванга чалқанча ётиб олган, кабинетни бошига кўтариб хуррак тортарди.

Нима бало, уйига ташлаб келган эдим-ку, деб ҳайрон бўлди Қодиров. У қоровулдан план бўлмининг калитини сўради.

— Очик, ака, очик. Апсаматов иним диванда ётибдилар.

— Кадрлар бўлими-чи?

— У ер ҳам очик. Собиров ётибди.

Қодиров нима қилишини билмай, гаражнинг калитини сўради.

— У ер ҳам банд, шофёрингиз «Волга»да ётибди.

Қодиров қаққайганча туриб қолди.

— Менга қаранг, ота, — деди у қоровулга. — Сизга жавоб. Уйингизга бориб, ёта қолинг. Биз бугун тонготар отчёт тузамиз. Қўрпа-ёстиқни йиғманг. Чарчаганимда мен ёта тураман.

— Умрингдан барака топ, болам. Кампирим отдихинг қачон, деб сўраётган эди. Жуда бопта бўлди.

Қоровул чол дуо қилиб, уйига жўнаб қолди. Қодиров унинг ўрнига ёнбошлади.

Тўрт ошхўр идорани бошларига кўтариб, хуррак тортишарди.

Айниқса, бошбух Нуралиев карнайга ўхшатиб тортар экан. Бу кеча тўрт ошхўрнинг хотини хафа, биргина қоровул чолнинг хотини хурсанд эди.

КАТАЙСА

Қосимжон машинада хотинини бир айлантирмоқчи бўлиб турганда, эшик тақиллаб қолди. Чикса, синглиси билан куёви. Ака-сингил ўртасида андак гап қочганидан улар анчадан бери кўришишмаган эди. Қосимжон катта бошини кичик қилиб йўқлаб боролмади, синглиси ҳар қалай аёл киши эмасми, ўзи эшик қоқиб келди. Қосимжоннинг боши осмонга етди. Хотини то сабзи-пиёзини козуриб бўлгунча, фир этиб бориб, битта коньяк топиб келмоқчи бўлди. Куёвининг хай-хайлашига ҳам қарамай, дарвозани очиб машинани олиб чиқди. Янги «Москвич» офтобда ярақлаб ел қувиб кетди.

Бугун дам олиш куни бўлганидан кўчада машина унча кўп эмас эди. Магазинни тушликка бекитишмасин деб, у машинани елдек учириб катта гастрономга келди. Одам кўп. Коньяк ичадиганларнинг ини бузилганми, ҳаммаси беш юлдузлигидан сўрайди. Қосимжоннинг навбати келгунча ҳам анчагина вақт ўтди. У шисани қўлтиққа тикиб чикса, машина олдида бир гала бола чуғурлашяпти. Бир капотини силайди, бири бўлса, олдига миниб олибди.

Қосимжон пашша кўрпигандек қилиб, болаларни тир-қиратиб қувиб юборди. Бир маҳал қараса, шундоққина кўрпнадиган жойига кимдир миҳ билан «Эркин» деб қириб ёзиб қўйибди. Қосимжоннинг жони кекирдагига келди.

— Ким қилди?

Бир киз кўчанинг нариги бетига қараб қочаётган иштончан болани кўрсатди.

Қосимжон жонҳолатда унинг кетидан қувди. Бола зинадан пилдираб иккинчи қаватга чиқди-ю, чап қўлдаги эшикка кириб қарсиллатиб ёпиб олди.

Қосимжон хансираб, қўнғироқ тугмасини босди. Сал ўтмай, эшик очилди. Унинг қаршисда пижама кийиб, бошини хотинларнинг косинкаси билан танғиб олган директори Бек ака турарди.

— Ия, ия, Қосимжон, келинг, келинг.

Қосимжон нима қилишини билмай, бирпас серрайиб туриб қолди. Кейин чайнаиб тилга кирди:

— Шундоқ, ўзларини бир йўқлаб қўяй деб... Айтганча, янги уйлар муборак, Бек ака.

Бек ака мамнун илжайиб, унинг қўлтиғидаги шишага қаради.

— Ҳа, айтганча, уйга қуруқ келмай, деб.

— Қани, қани, ичкарига. Зап иш кипсиз-да, Қосимжон. Ўзим ҳам бир дилдор ҳамсуҳбатга кўнглим кетиб турган эди. Айтганча, кичкина «Чайка» муборак бўлсин. Машина олсиз, бир катайса қилдираман ҳам демайсиз.

Қосимжон шошиб жавоб қилди:

— Ўзи атайин шунга келаётган эдим. Бугун дам олиш куни, хўжайинни бола-чақалари билан бир ўйнатай, деб келаётганим шу-да.

Ичкарига киришди. Хўжайиннинг хотини арчилган сариқ шафтолидек бўлиб ваннадан чиқиб келди. У Қосимжонни кўриб, энсаси қотгандек қошларини кериб бир қаради-ю, нариги хонага ўтиб кетди. Кейин ичкаридан унинг палағда товуши эшитилди:

— Эркиннингиз ваннаниям расво қипти. Сувни тортмаяпти. Тузатиб беринг.

— Оббо, — деди Бек. — Умримда қилмаган ишим. Қандоқ тозалашни билмасам.

У илтижо назари билан Қосимжонга қаради. Қосимжон ҳам бу қарашнинг маънисига етди. Дик этиб ўрнидан турди-ю, ваннага қараб юрди.

Ванна ичи мағзавага тўлган, тешиги ўлгур сув тортмаяпти. У билагини шимариб, қўлини тикиб, ярим соатча уринди-ю, охири сув тортадиган жойидан иккита ёнғоқ олиб ташлади.

— Ҳа, баракалла, — деди Бек. — Техникани эгаллаган кишиларнинг садағаси кетсанг арзийди. Раҳмат, ука.

Қосимжон то ваннани тозалаб чиққунча, Бек закускани бошлаб, коньякни рюмкаларга қуйиб, унга махтал бўлиб турган экан. Биттадан ичиб олишди.

Шу пайт Эркин кирди. Қосимжон машинани расво қилган болани еб ташлашга тайёр эди. Аммо унга қараб майин илжайди. Қизикчилик қилиб, бир кўзини қисиб, мўйлабининг бир учини қимирлатди. Бола унинг бу хунарига қойил қолиб яқин келди.

— Амакинглар-чи, ҳозир бизни машинада айлангириб келадилар. Маза қиласан, ўғлим.

Ичкаридан хонимнинг товуши келди.

— Феодалларга ўхшаб ўзларинг маза қилманглар-да, биз шўрнинг қурғур эзилган хотинларни ҳам айлангирилар. Шундоқ поччамникига ҳам бирров кириб ўтаман.

Яна икки рюмкадан отиб олишди.

Кетишда Эркин бўёқ қаламларини ҳам олиб чиққан экан. Йўл-йўлакай сирланган эшикка, олди томонига сураглар ишлаб борди. Бек унинг рассомлигига қойил қолиб, мактаб борарди.

— Хотин, бу кизи талоғингдан рассом чиқадиганга ўхшайди. Қарқуноқдан булбул чиқибди, деб шуни айтадилар-да.

Боланинг қўлидаги қалам ўлгурнинг учи пўлатданми нима бало, чизган жойини қиради. Бола машина деворини эмас, Қосимжоннинг юрагини қираётгандек. Ичи куйиб кетяпти. Гўрни, бир нима деб бўладими. Қайтага уни мактайд.

— Оббо азамат-э, мактабда расмдан беш олсангиз керак а?

Бола йўлда икки марта хархаша қилиб, мороженое олдирди. Иккаласида ҳам Қосимжоннинг ўзи тушиб олиб чиқди. Хонимнинг поччасникига ҳам борди. Улар кириб кетишганича бир ош пишарли вақтда қайтиб чиқибди. Яна йўлга тушдилар.

Кечга якин хўжайинларни уйларига келтириб қўйди-ю, то зинадан чиқиб кетгуиларича Эркинни қулдириш учун хар хил қилиқлар қилиб турди.

У энди кабинага кираман деб энгашган ҳам эдики, милиционер осмондан тушдимми, ердан қикдимми, олдда пайдо бўлди. Гувохнома сўради, Қосимжон ёнини ковлаётганда, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди.

— Шошманг, шошманг, битта «хух» деб юборинг-чи.

Ана шундан кейин нима бўлса бўлди. Милиционер уни обормаган жойи қолмади. Маст шофёрларни текширади-ган жойга обориб стаканга «хух»латиб ҳам кўрди. Гувохномасини олиб, рулга яқинлаштирмай, орқага ўтказиб, ўзи кичкина «Чайка»ни хайдаб уйига опкелиб қўйди.

Синглизис ҳам, куёви ҳам сузиб келтирилган ошга қўл урмай, хавотирда ўтиришган экан. Хотини бўлса, машина пачақ-пачақ бўлган-у, эрим ўликхонада қонга беланиб ётибди, деб ўйлаб кўнгли озиб диванда ётарди. У эрининг товушини эшитиб, аранг бошини кўтарди.

— Қаёқда эдингиз?

Қосимжоннинг тили калимага келмади. Дир-дир титрарди. Охири, икки-учтагина гапни бир амаллаб оғзидан чиқарди:

— Аждарнинг оғзида эдим. Аммо, керакли аждар, хотин.

ОТПУСКА

Абдураззоқ бугун отпускага чиқди. Хотини бу кунни қачондан бери кутарди.

— Мана, хотинжон, энди маза қилиб ўйнаймиз. Арслонбобга обориб, роса ўйнатаман. Бугун приказ бўлди, эртага отпуска пулини жарақлатиб оламизу ўзларининг қўлчаларига берамиз. Бойвачча бўлиб сарфлайверадилар.

Эр-хотин ўртага чўтти қўйиб, ундоқ қиламиз, бундоқ қиламиз, уни оламиз, буни оламиз, деб отпуска пулини тақсимлаб чиқишди.

Кечаси билан икковининг ҳам уйқуси қочиб ҳали тоғлар орасида, ҳали арчазорда бир-бирини қувган бўлиб, аранг ухлаб қолишди.

Абдураззоқ эрталаб ювиниб-гараниб, хотини айтган йўл анжомларини қайси магазиндан олиш кераклигини битта қоғозга ёзиб, уйдан чиқди. Идорага келди. Бош бухгалтер отпуска пулини ҳисоблаб, ёзиб кассага топширган экан. Абдураззоқ аллақайси қуйни хуштак қилиб, касса туйнугига бошини суқди:

— Пешона тери томган пулни олсак бўладими?

Кассир хотин негадир қулди.

— Бўлади, марҳамат.

У шундай деб ведомостни унинг олдига қўйди. Абдураззоқ ручкани сиёҳга ботириб ҳафсала билан худди сурат чизаётгандек қилиб имзо чекди. Мўлжалдагидек етмиш сўм экан.

Кассир у имзо чеккан ведомостни олиб қаради-да, пуфлаб сиёҳни қуритди, ҳафсала билан буклаб тортмага ташлади. Қўлини чўзиб касса туйнугининг эшигини ёпди. Абдураззоқ хайрон бўлди. Нега унақа қиялпти? Бирон уятли иши бўлса, битказиб олсин, деб бирпас индамай турди. Кейин аста эшикчани чертди.

Кассир эшикчани очди.

— Хизмат? — деди у хайрон бўлиб.

— Хазиллашяпсизми?

— Қанақа хазил? Бир нима дедимми?

— Пулни бермадингиз-ку.

— Қанақа пул?

— Отпуска пули-да.

— Пулни қайдан оламан?

— Жиннилик қилманг!

— Ўзингиз жиннилик қилманг, — деди зарда билан кассир хотин.

— Ростдан тоняпсизми? Ҳозир ведомостга имзо чекдим-ку. Пулни бермайсизми?

Кассир хотин бир нима эсига тушгандек илжайди. Ўрнидағ туриб, пўлат сандикдан бир даста қоғоз олди. Қўзойнагини тақиб, қоғозларни кўздан кечира бошлади. Кейин у туйнукка якин келиб, ўша қоғозларни бирма-бир кўрсата бошлади:

— Директоримиз эллик ёшга тўлганда коллектив тилла соат тақдим қилгани эсингиздами? Мана, ўн икки сўмга қўл қўйгансиз, тўғримми?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Машинистка Робияхон турмушга чиққанда битта жемпер билан намозшам атлас тўёна қилганмиз. Ўн тўрт сўмга қўл қўйгансиз. Тўғримми?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Экономисткамиз Ойша опа эгизак тукқанда иккала болага каравот, одеял, чойшаб, у-бу, саккизта шампанское олиб борганмиз, Сиз тўккиз сўмга қўл қўйгансиз. Тўғримми?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Қоровул амаки икки хонали янги уйга қўчганда

коллектив бир диван билан олтига стул совға қилган. Ўшанда сиз ўн етти сўмга қўл қўйгансиз. Тўғрими?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Мана шуларни бир чўтга солиб кўринг-чи, қанча бўларкин.

Кассир хотин чўтни шакиллайтиб кетди.

— Мана, роппа-роса етмиш уч сўм бўларкан. Уч сўм қарз бўлиб қолдингиз. Тўлаб қўйсангиз бўларди.

— Йўқ-э, — деди Абдураззоқ. — Ёнимда йўқ эди-ку.

— Бўлмаса тилхат ёзинг. Эртага ревизия келса, бўйнимга тушиб қолмасин.

Абдураззоқ ноилож қолди. Охири уч сўмга тилхат ёзиб, кассирнинг ёнидан нари кетди. Коридорда бўшашиб келаётган эди, месткомнинг янги ранси олдидан чиқиб қолди.

— Қаёқда эдингиз, уйингизга икки марта телефон қилдим.

— Тинчликми? — деди Абдураззоқ шошиб.

— Тинчлик, тинчлик. Замдиректоримиз эллик ёшга тўлдилар. Индинга юбилейларини тантанали нишонламоқчимиз. Коллектив номидан битта тилла соат тақдим қилишни маслахатлашдик. Ўн уч сўмга қўй қўйинг, кейин маошдан ушлаб қоламиз.

Абдураззоқ имзо чекаман, деб рўйхатдан ўз фамилиясини тополмасди, шу топда у ўз фамилиясини ҳам эсидан чиқазиб қўйган эди.

ЛАБ ҲАҚИДА ДОСТОН

Эркакларнинг ўпишини жуда ҳунук вурса-да, укагинам.

ФАФУР ҒУЛОМ

I

Дунёда нима кўп, лаб кўп. Ер юзида қанча одам бўлса шунча бир жуфтдан лаби бор. (Бир одамда тўртта лаб бўлишига ишонмайман).

Шундай лаблар борки, кўрғанда эсинг оғиб қолади.

Ёқут лаб, ғунча лаб, шакар лаб, чўччайган лаб, юпка лаб... Мен унақа маҳаллий аҳамиятга эга бўлган лабларни писанд қилмай қўйганман. Тўғри, илгари тушунмай юрган онгсиз пайтларимда жумҳурият аҳамиятига эга бунақа лабларга маҳлиё бўлиб, маҳалламдан ўтиб кетган пайтларим бўлган. Энди-чи? Йўқ! Энди мен халқаро

аҳамиятга молик бўлган бир лабнинг шайдоси бўлиб қолганман.

Бу лаб... уни таърифламоққа авторучка ожиз, қил қалам нимжон, машинка ночор.

Мен бу лабни биринчи марта Тошкент аэропорти-нинг халқаро йўллар майдонида, Кавказ томондан учиб келган машҳур бир ижодкорнинг лабига қапишиб турганда кўрган эдим. Албатта, мен шоир эмасман, бу қапишниш нима дейди, ўпич дейдими, бўса дейдими, билмайман. Ҳозир кўриб турганим манзара ўпичга ҳам, бўсага ҳам ўхшамасди, уни рухсат берсанглар, сўриш деб қўяқолай.

Ўшанда меҳмоннинг бу узоқ сўришдан дами қайтиб, юзлари кўкариб кетганини ҳали-ҳали кўз олдимдан кетказолмайман. (Агар ўша меҳмон мен бўлганимда унинг ичига туфлаб юборардим).

Унинг шу кўриниши меҳмоннинг ичидан ниманидир сўриб олаётганга ўхшади. Шунда мен беихтиёр бу лаб халқимизнинг миллий ғуруридир, деб юборганимни билмай қолибман.

Бир министрнинг отаси ўлганда у ҳам жанозага келиб, фарёд урганча ювғучининг олдига кириб, мурданинг лабидан ўпганини кўрганлар бор.

Ўшанда у ювғучининг олдидан тамшаниб чиқиб, мотамсаро турган министрнинг олдига келди.

— Отахон жаннати одам эканлар. Жуда ширин ўлик бўптилар.

У шундай деб яна тамшаниб қўйди. Министр паст овозда сўради.

— Отангиз ҳали тириклар, а?

— Йўқ, у киши йигирма йил олдин оламдан ўтганлар.

Министр афсуслангандек бир энтикди.

— Майли, қилган яхшиликларингиз учун қарзимни узмоқчи эдим. Начора, сиз ҳали тириксиз-ку, қарз узишга улгураман.

Шу лаб тўғрисида яхлитроқ бир асар ёзиш ниятида уни йигирма йил қузатдим. О, бу лаблар. Кимларни ўнмади. Саримсоқ пиёз хиди келиб турган, тамаки сувидан пўрсилдоқ бойлаб кетган, арақ пси гул-гул келиб турган лабларга бу лаб муҳршни босди. Амалдорларнинг йўлини пойлаб, бўйнига осилиб ўпди. Министрларни қувиб юриб ўпди.

Бу ўпичларга, бу сўришларга унча-мунча лаб чидамайди. Билмадим, агар чармдан бўлса йиртилиб, пластмасса-дан бўлса едирилиб кетарди. Балки ўта чидамли каттик

коришмалар комбинатида ишланган лабдир. Балки у фазога учирилган кемаалар маъданидан ясалгандир.

Агар мен шоир бўлсам, шу лабга атаб дostonлар ёзардим. Хайкалтарош бўлсам, хайкалинни ясаб пойтахт-мизнинг қоқ марказига ўрнатардим. Халқимизнинг ноёб ёдгорлиги сифатида туристлар учун зиёратгоҳга айлант-рардим.

ЗАГСдан никоҳ ўқитиб чиққан келин-куёвлар шу лаб хайкалининг пойига гулдасталар қўйишини истардим.

Алишер Навоий саройда лаби хаддан ташқари қалин одамни кўриб қолиб, Султондан: — «Бу ким?» деб сўрабди. Шунда Бойқаро: «Қаерга борсам ўпавериб, жонимдан безор қилди. Келди-кетдини ўпиб юрар деб, маош тайин қилмай хизматга олдим», — деган экан.

Кўрдингизми, ўтмишда ҳам салафларимиз лабга эъти-бор берганлар...

Қоч, министр, қоч, ундан каттароғи, қоч, ҳоким, қоч, исполком, сени ўпгани лаб келяпти!

II

Камондан отилган ўқдек учиб келаётган автобус ас-фальтда қора из қолдириб қийкириб тўхтади. Асфальтдан ҳам, резина филдираклардан ҳам тутун чиқиб кетди. Йўловчилар эшик очилишини ҳам кутмай, деразадан ўзларини ерга отишди. Эшик олди тикин бўлиб қолган, ичкарида қолиб кетганларнинг шовқинидан йўл бетидаги уйларнинг деразалари зириллайди. Омон-эсон ерга тушиб олганлар орқаларига қарамай тирақайлаб қочаяптилар.

Нима гап? Тинчликми?

Бу сўроққа жавоб берадиган биронта мард топилмай-ди.

Чўқаётган кемани энг охирида капитан тарк этади, дегандек, автобус ҳайдовчиси ҳам энг охирида ёқавайрон бўлиб қочиб тушди. Унинг этагидан шартга ушладим.

— Тинчликми? — дедим бор кучим билан барини чангаллаб.

— Э, сўраманг. Бир одам автобусда дуч келганини ўпаяпти. Эркакми, хотинми, барибир. Охири менга қараб лабини чўччайтириб келаётганди, қочвордим.

— Милиция чакириш керак, — дедим унга раҳмим келиб.

— Автобусда тўппонча таққан милиционер ҳам бор эди, ўпаман, деб яқинлашаётгандаёқ жуфтакни ростлаб қолди.

У шундай деб туриб этагини бир силтаган эди, бари кўлимдан чиқиб кетди. Гапнинг охири оғзида қолиб мультфильмдаги қуёндек бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Бу ўпонғич одам ким экан, деб деразадан автобус ичига қарадим. Бир одам лабини ялаб, хўмрайиб ўтириб-ди. Во ажаб! Ё қудратингдан кетай. Ахир уни танийман-ку! Ўзига-ўзи жумҳуриятда хизмат кўрсатган ўпанғич унвонини берган одам шу бўлади.

Ўпиш бўйича жаҳон чемпионлигига номзод бу одамни жуда яхши танийман. Темир-бетонни ўпса, шафтоли пўстидек юққа қилиб юборадиган лаблари дунёдаги жами нарсаларни ўпиб бўлган. Осмонда учадиганлардан мур-дахўр калхатни, сувда сузадиганлардан акулани, судра-ладиганлардан қобра илонни, ўрмалайдиганлардан қора қурт билан чаённи, вахший хайвонлардан шерни ҳам, борингки, жами жонзотни битта қўймай ўпиб чиққан.

Агар унинг лабини қўп қаватли иморатга пойдевор қилинса, минг йилгача қилт этмай туриб беришига ўзим кафил бўламан. Мабодо, бир кам минг йилда бирон ери қийшайса, майли, мени номард экансан, денг.

Уни танийман, дедим-а? Тўғри, ёшлигидан бери биламан. У болалигида арава миҳини лабида суғурарди. Лабида тўрт килоли тошини бир соат кўтариб тура оларди. Қаранг-а, ўшандаям ўпичга ишқибоз эди. Дуч келган нарсани ўпиб кетаверарди.

Бўйи чўзилиб, оқу қорани ажратадиган бўлганда, фақат одамни ўпиш кераклигини билди. Аввал сал амали борларни ўпди. Кейин магазинчию омборчиларни ўпди. Шу одам олдимдан чиқиб қолса, албатта ўпади, деб эҳтиётдан елкасига противогаз осиб юрадиганлар ҳам бор эди. Айниқса, намозхонлар ундан безор эдилар. Шундай пайтлар бўлардики, бутун бир шаҳар атир хиди бўлиб кетарди. Ҳамма чўнтагига одеколон солиб юрарди. Мабо-до, ўпса юзимизни атир билан дизенфекция қиламиз, деб эҳтиёт чорасини кўриб қўядилар.

Мана, у ҳозир автобусда лабини чўччайтириб ўтирип-ти. Мени хайратга солган нарса уни тирик кўрганам эди. Негаки у бундан уч ярим ой олдин бандаликни бажо келтирган, яъни омонатини топширган эди. Ювғучига ўзим қарашворганман. Обдастада сув қуйиб, йўрмашда кафан игнага ўзим ип ўтқазиб берганман. Гўрға қўйишган-да, лаҳад туйнугига ўзим гувала бостирганман.

Ўшандан бери одамлар бетига атир сурмайдиган, елкаларига противогаз осмайдиган, намозхонлар масчид-га беҳавотир борадиган бўлишганди.

Бу қандок сир-синаот бўлдики, ўлган одам автобусда лабини чўпиллатиб ўтирипти.

У дунёю бу дунёнинг сир-асрорларини биладиган бир доно одам мен ечолмаган тугунни шошилмай ечиб берди.

Гап бундоқ бўлган экан.

Одамлар кабристондан етти қадам узоқлашишлари билан қабр ичида мункарнакир ҳозир бўлди.

— Хўш, — деди у, — тайёрмисан?

Мурда бошини кўтарди.

— Аввал битта ўптир, ана ундан кейин сўроғингни килаверсан.

Кўп идораларнинг деворларига «Чекилмасин!» деган ёзувлар илиб қўйишади. Чойхона ва ошхоналарда эса «Спиртли ичимликлар ичилмасин!» деган ёзув бўлади. Лекин бу томонларда бунақа ёзув бўлмаса ҳам ўпишиш мумкин эмаслигини ҳамма мурдалар биллишади.

Мурданинг бояги гапидан кейин мункарнакир эсанкираб қолди.

— Мумкин эмас, — деди қатъий оҳангда. — Биз томонларда ўпишиш ман қилинган. Ўпишиш гуноҳ.

— Ўпмасам жавоб бермайман, — деди мурда шахд билан ўрнидан туриб. Мункарнакир орқага тисарилди. Мурда унга томон шитоб билан кела бошлади. У қувди, бу қочди. Охири мункарнакир гурзисини ташлаб туйнукдан қочиб чикиб кетди.

Мана, уч ойдирки ундан дарак йўқ. Тўғри, бир-икки марта гурзисини олгани келди. Лекин ичкарига киришга юраги бетламай қайтиб кетди. Бу орада ён-веридаги қабрларга жасадлар қўйилди. Бу ўпонгич мурданинг касофатидан улар ҳам сўроксиз ётишарди.

Кечаси қабр девори дупиллади.

— Қўшни, уйғоқмисиз? — деган овоз келди у томондан. — Тезроқ сўрокка жавоб беринг. Сизни деб биз ҳам сўроксиз ётибмиз. Жаннатгами, дўзахгами, майли, қаёққа бўлса ҳам тезроқ борайлик. Жон қўшни, илтимос, сўрокка жавоб беринг.

— Сен аралашма. Агар менинг ишимга яна аралашадиган бўлсанг, сени ҳам қийқиратиб ўпаман, билдингми.

У томондан овоз келди:

— Бизни ўпиш ҳам, бетимизни очиниш ҳам мумкин эмас. Биз ювилган покиза мурдалармиз.

Бу томондан жавоб берди.

— Ювилган покиза эмис. Фоний дунёда қилган гуноҳларингни бир ғассол эмас, кир машинаси ҳам ювиб тоза қиллолмайди. Гўрингда тинч ёт, қўшнижон.

Шундан кейин икки томон ҳам жимиб кетди.

Турғунлик даврларида қамалганлар олти-етти йиллаб сўроксиз ётаверардилар. Бу тарафларда қонда қаттиқ. Уч ой мобайнида мункарнакир сўроқ қилмаган мурдалар ёруғ дунёга қайтариб юборилади. Бу қондани қахрамонимиз яхши биларди. Мана, унинг ўлганига ҳам уч ойдан ошди. Боқий дунёнинг қоидалари қаттиқ. Унга амал қилмаганлар дўзах ўтида қуядилар.

Шундай қилиб, боқий дунё процессуал қондасининг аллақайси моддаси ва қайсидир пункти билан уни ёруғ дунёга чиқариб юборишди...

Энди дуч келганини ўпиб, мен уч ой қоронғида ётганман, деб кўкрагига муштлаб юрипти. Баъзан йиғинларда сўз сўраб (сўз беришмаса ўпишидан кўрқишади), кўп жафо чекканини йиғлаб гапирарди. Унинг кўз ёши ҳам тайёр. Бирпасда дув тўкилади-қолади.

У романи тугатаётганимдан хабар топиб, мени ўпишга йўлга чиққанини эшитиб, Дўрмондаги боғимга қочдим. Неварам кечалари телефон қилиб туради.

— Бува, келмай туринг, лаб амаким буванг келса ўпаман, деб эшигимиз тагида пойлаб ўтириптилар.

Ана шундан кейин трилогиянинг учинчи китобини ёзиш хавф остида қолди. Ёзсам ушлаб олиб, ўпади, ёзмасам, китобхонлар, учинчи китоб қани, деб тинчлик беришмайди.

Э, биродарлар, ёзувчилик ҳам мушкул иш.

ҲИНДЧА ҚЎШИҚ

(Соддалар ўқимагани маъқул)

Ит кимга дўст —
Эгасига дўст.

ХАЛҚ ИБОРАСИ

Қосимжон машинани гаражга киритиб, дарвозанинг уч жойидан қулфлаб қалит ўйнаб келаркан, учинчи йўлак олдида болаларнинг чиройли бир итни силашаётганини кўрди. Ит хуш ёққанидан ҳузур қилиб, кўзларини юмиб олган. Ўриндиқда ўтирган шоп мўйловли, лўлига ўхшаган давангирдек йиғит дастрўмол билан кўзларини артиб йиғларди. У анча вақтдан бери йиғлаётган бўлса керак, қовоқлари қизарган, дастрўмоли жикка ҳўл эди.

— Бу кимнинг ити? — деди Қосимжон.

Болалар йиғлаб ўтирган кишини кўрсатишди. Қосимжон бу лўли бечоранинг бошига ташвиш тушганга ўхшайди, деб ёнига бориб ўтирди.

— Нима бўлди, дўстим? — деди меҳрибончилик қилиб.

Лўли жавоб бермади. Қосимжон ҳадеб сўрайверганидан кейин ҳиқиллаб тилга кирди.

— Э, ака, менинг бошимга тушган мусибат ҳеч бир мўминнинг бошига тушмасин. Бу дунёда мен яққан ягонаман. Бизнинг Молдавияга немис фашистлари яқин қолганда мен тўрт ёшли бола эканман. Катталар партизанликка кетишибди. Биз бечораларни бўёққа эвакуация қилишган. На отамни биламан, на онамни. Детдомда менга Фармон деб от қўйишган экан. Шунча йиллар ўтди. Мен ўзимни лўли деб юрган эдим. Бу дунёда менинг бор-йўқлигимни суриштирадиган одам бўлмаган. Яқинда мени Ташки ишлар вазирлигига чақириб, ота-онам борлигини, улар Руминияда яшаётганликларини, асли отим Алеко эканини айтишди. Руминиядан менга виза келди. Индинга Москва орқали Бухарестга учаман. Бу хушxabардан бошим осмонга етди. Ота-она дийдорига зор эдим.

— Итингизни ҳам олиб кетмоқчимисиз? — деди Қосимжон.

— Йўқ, ака, сиз ўрис шоири Турғуневнинг «Муму» деган шеърини ўқиганмисиз? Ўшанда бир соқов ўрис итини сувга чўктиради. Мен буни сувга чўктиролмайдман. Бу менинг энг яқин дўстим. Ит бўлса ҳам одамнинг гапини тушунади. Иш буюрсам югуриб бориб, бажариб келади. Ишонмайсизми, мана кўринг.

— Геббелс, — деди у итга қараб. Ит ўгирилди. — Чекким келди, дўстим.

Геббелс болалар қуршовидан чиқиб Фармоннинг олдига келди. Фармон икки бармоғини лабига босиб, худди папирос чекиб тутунини пуфлаётган ишорасини қилди. Ит тушунди. Тротуар бўйлаб ер ҳидлаб кетаверди. Нариги йўлак олдида тўхтади. Ерда ётган чала чакилган сигарета қолдиғини беозор тишлаб, орқасига қайтди. Фармон унинг бошини, бўйинини силаб сигаретани олди. Гугурт чакиб тутатди.

Хамма ҳайрон. Бу ит чинакамига гапга тушунар экан. Фармон унга ёт, дамингни ол, деди. Геббелс қорнини ерга бериб, узатишган олдинги оёқлари устига нягини қўйиб кўзларини юмди.

Болалардан бири сўради:

— У қанақа тилга тушунади, ўзбекчаюм биладимиз?

— Кўп тилларга тушунади, ўрисчаюм, испанчаюм тушунади.

Геббелс ит эмас, бало экан.

— Нима қилмоқчисиз? Ё сотасизми?

Фармон бош чайқади.

— Геббелсни уёққа олиб кетиб бўлмайдми. Минг хил исправка керак. Сотишга кўзим қиймайди. Итнинг кадрига етадиган одам топилса, текинга бериб кетардим.

Фармон кидираётган одам шу топда унинг ёнида ўтирган эди.

— Мен олай, — деди Қосимжон. — Кўпдан шунақа итни орзу қилиб юрган эдим.

Иккинчи каватнинг айвонида панжарага бағрини бериб турган ёшгина жувон гапга аралашди:

— Агар шу итни оладиган бўлсангиз, гаражда боқасиз. Уйга киритмайман, — деди.

У Қосимжоннинг хотини Анзират эди. Зум ўтмай пастга тушиб эрини четга тортди.

— Ўйлаб қарасам, битта ит керак экан. Ўн еттинчида Ҳасан билан Хусанининг туғилган куни. Мактаб-интернатдан келишганда шу итни совға қиламиз. Лўли пул олмайман, деяпти, ундоқ бўлса уйга обкиринг, овқат тайёр. Иссиққина еб олсин.

Қосимжон Фармонни қўярда-қўймай уйга олиб кирди. Геббелс ҳам унга эргашиб уйга кирди. Қосимжон кириши билан боятдан бери қўтариб юрган бир даста қалитни телефон столчасига ташлади. Меҳмонни ўтиришга таклиф қилиб, ўзи ечингани ичкари хонага кирар экан, етимлик, мусофирлик бечорани шу куйга солган бўлса керак, деб ўйлади.

Чиндан ҳам у жуда уятчан, бировнинг бетига тик қарамайдиган андишали лўли экан. Хиждатдан бошини қўтармайди. Дастурхон попуғини химариб, жимгина ўтирибди. Анзират булғор қалампирига қийма тикиб димлаган экан, бир лаган қилиб ўртага қўйди.

У қиймага гўшт шилганда елим халтага тўрт-бешта суякни солиб қўйган эди. Иккитасини чети учган тарелкага қўйиб олиб чиқди. Геббелснинг тумшуғи олдига қўйди. Ит қарамади. Фармон еявер Геббелс, дегандан кейин ит суякларни оёқлари орасига олиб ғажий бошлади.

— Жиндак-жиндак қиламизми? — деди Қосимжон.

— Умримда оғзимга олмаганман, — деди Фармон срдан кўзини узмай.

Овқатдан кейин чой ичишди. Фармон жавон олдига келиб, китобларни кўра бошлади.

— Китобни яхши кўрар экансиз, — деди Қосимжон.
— Китобнинг садағаси кетсанг арзийди, — дея жаҳон адабиётининг икки юз томлигига хавас билан боқди. — Китоб инсонга устоз. Уни ўқиган одамдан ёмонлик чиқмайди.

Фармон кетар олдида Геббелсни бағрига босиб, бўйинларини силеди. Тумшугидан ўпди.

— Сен энди шу ерда қолсан, Геббелсгинам. Энди бир умр кўришмаймиз.

Унинг кўзида ёш кўрган Геббелс оёқларига суйкалди. Сақраб елкаларига осилди. Фармон ундан кўз ёшларини яширмоқчи бўларди-ю, эплотмасди. Охири, жаҳл билан эшикни очди-ю шарт чиқиб кетди.

Айрилиқ ёмон нарса. Хеч бандан мўминни айрилиқ кўйига дучор қилмасин. Бир умр кўз олдида туриб қолади.

Анзират яхши онлада тарбия кўрган аёл эди. Жонлижонсиз нарсаларнинг ҳаммасини сизларди. «Дўконга гўшт кептилар», «Қор ёғаяптилар», «Электр ўчдилар» дерди.

Эр-хотин ичкаридан эски бир адёл опчикиб, тўрт буклаб, балконнинг бурчагига жой қилишди. Қолган овқатларни эски пачоқ алюмин товоқчада олиб чиқишди. Худди азиз меҳмонга, жой тайёр, ётасизми, дегандек итни айвонга таклиф қилишди. Ит худди илгарилари ҳам шу жойда ётиб юргандек, тўппа-тўғри бориб, адёлга коринини бериб ётиб олди.

Эр-хотин телевизор кўришди. Алламаҳал бўлганда Анзират итдан хабар олгани чиқиб, қайтиб кириб кетди. Ичкаридан, ит ётибдилар, дегани қулоққа чалинди. Чироқ ўчди. Бирон соат вақт ўтмай йўфон-ингичка хуррак товушлари келди...

Кўчадан эл оёғи узилди. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Пастда бир маст одам ҳиндча қўшиқ хиргойи қиларди.

— Овараху... Овараху...

Геббелс ўрнидан туриб, панжарадан пастга қаради. Фармон унга қараб қўнғироқ чалаётгандек қилиб қўлидаги калитларни шилдиради кўрсатди. Геббелс тушунди. Ичкарига кириб телефон стулчаси устидаги калитларни эҳтиёт қилиб, овозиниям чиқазмай олиб чиқди-да, пастга ташлади. Фармон илиб олди. Тахминан ярим соатча вақт ўтиб бояги ҳиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Геббелс яна пастга қаради. Фармон бояги шода калитни отди. Геббелс оғзида илиб олди-да, аста кириб телефон

олдига кўйди. Ана шундан кейин у хотиржам бўлиб ўрнига ётди.

Эрталаб Қосимжон Геббелсдан хабар олди. Ит бош кўтариб унга қаради. Қосим ичида, ҳа жонивор, ухламабсан-да, деб кўйди.

Шундан кейин у тошойнага қараб соқолини олди. Сочларини таради.

Ишга кетаётганида хотинининг лабидан ўпиб, Геббелсга қўл силтаб чиқиб кетди.

Орадан беш дақиқалар чамаси ўтиб-ўтмай ховлиқиб уйга кирди.

— Анзират, Анзират!

Унинг овози жуда хунук эди. Хотини кўркиб кетди.

— Сизга нима бўлди?

— Мошина, мошина, — деди у энтикиб. — Бизни худо урипти, хотин. Мошина йўқ, ўғри опкетибди!

— Вой, нега йўқ бўлар экан? Дурустрок қарадингизми? Кеча нима дегандим. Ит гаражда ётсинлар, демаганмидим... Яхшилаб қулфлаган эдингизми?

— Бир эмас, учта қулф урган эдим. Энди нима қиламан?

— Қулф жойида туриптиларми?

— Кўп жоврайвермагин, кандоқ қулфлаган бўлсам, ўшандоқ турипти. Мошина учиб кетмагандир... Мелисани телефони қанақа эди?

— Мен қаёқдан билай? Мелисага ишим тушмаган бўлса. Китобчани қарайми?

У шундай деб, телефон ёнида ётган китобчани очиб варақлади.

— 02 эканлар.

Қосимжон ховлиқиб мелисага телефон қилди. Кимлигини айтди. Қанақа мошинлигини айтди. Номерини айтди. Улар ҳозир борамиз дейишди.

Гўёки мелиса гаражга ундан олдин етиб келадигандек ховлиқиб чиқиб кетди. Барибир салкам икки соатдан кейин етиб келишди. Гаражга аввал мелиса итини кириштиди. Ит дарров қайтиб чиқди. Капитан гараж ичига кириб, ит хид ололмади, ерга бензин тўкиб кетибди ярамас, деди. ГАИ ходими, қулфларни текшириб кўрди. Битгаси жуда антиқа қулф экан, ҳайрон қолди.

Қосимжон бу қулфни Сочда бир денгизчидан сотиб олганини айтди. Мамлакатимизда бошқа бунақа қулф йўқ.

Анзират ҳам гапга аралашди:

— Бунақа қулф битгайдилар. Калитлари ҳам битгалар.

— Барака топкур, синглим, бирпас жоврамай туринг. Мням ачиб кетди, — деди мелиса майори.

У шундай деб Қосимжондан мошинанинг ранги қанақалигини, бирон жойи қирилганми, пачок бўлганми, умуман, бирон ерида белгиси бормиди, деб сўради. Қосимжоннинг жавобларини дафтарига ёзиб олди.

— Энди бундай қиламиз, манави учала қулфни олиб кетиб, экспертизадан ўтказамиз. Уч кундан кейин мелисага бориб учрайсиз, — деди майор.

Ёнбошида қизил жияги бор мошин жўнаб кетди. Қосимжон гараж дарвозасидаги учта илгакни сим билан боғлаб, афсус-надоматлар билан уйга қайтди.

Оёқ товушини эшитган Геббелс эшик томон хура бошлади. Эшик қулфида калит тикирлаганида, безовталаниб акиллади. Эшик очилди. Геббелс думини ликиллади Қосимжоннинг туфлиларини ялади. Анзиратнинг атрофда гир-гир айланди. Қосимжон унинг бўйинларини маъюс силади.

Қосимжон кеча хотинининг гапига кириб итни гаражга киришиб қўйганда бунчалик кўргиликлар бўлмасди. Айб ўзида бўлганидан Қосимжон хотинининг кўзига қараёлмасди. Нима бўлди? Яп-янги мошин эди. Уни яйрабгина минмаган ҳам.

Дам олиш куни Хасан-Хусанларни мактаб-интернатдан опкелиб далаларга опчикиб ўйнатмоқчи эди. Шунча пуллик нарса бир кечада йўқ бўлди-қўйди.

— Хотин, — деди у, — ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб Геббелс бечорага овқат ҳам бермапмиз. Товоғига бир нима солиб қўй, еб олсин.

— Ташвини тортманг, итимиз овқат еганлар. Бир коса сутга нон бўктириб берганман.

— Бўлмаса мен бирров ишхонамга бориб келай. Сен уйда ўтиратур. Қолган-қутган нарсаларимизни ҳам ўғри шилиб кетмасин.

— Ҳой, шошманг. Менам ишга бориб келаман. Ташвини қилманг. Уйда ит борлар.

— Тақинчоқларингни эҳтиёт қил. Қўр хассасини бир марта йўқотади. Махаллага ўғри оралапти. Тақинчоқларингни ҳам бошлаб кетишмасин. Ўғри бир марта кирган уйга иккинчи қайтиб қирмайди, деган гапга ишонма. Ўғрида инсоф нима қилади.

Анзират тортмадан тилла билакузукларини, марваридларини, зирагу узукларини шошиб олди-да, стулга қўйди. Ҳаммаси жойида. У тақинчоқларини рўмолчага тугиб жавон устидаги самоварнинг ичига солиб қўйди.

Энди бу нарсаларини одам тугул қуш ҳам тополмайди, деб қўйди.

Иккови ишга жўнаб кетишаркан, Қосимжон уларни кузатгани йўлакка чиққан Геббелснинг бошини силади.

— Хўжайин, энди буёғи ўзингизга қолди. Хушёр бўласиз-да, — деди.

— Овқатингизни товоқка солиб қўйганман, — деди Анзират. — Бўкмасдан енг.

Ит ҳамма гапга тушунгандек бош эгиб тураверди. Ана шундан кейин эр-хотин жанозага кетаётгандек ғамгин бир алпозда чикиб кетишди.

Орадан ярим соатча вақт ўтди. Геббелс балконда ётибди. Унинг ўйчан кўзлари нима ишлар қилсам бўларкин, деган маънони англатарди, пастдан хиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Ит югура солиб бир сакраб жавон устига чиқди. Самоварни туткичидан тишлаб ётқизди, тугунчани олди. Тишлаб гилам тўшалган полга сакради. Кўчада Фармон уни кутиб турарди. Геббелс тугунчани отди, у илиб олди.

Бугун Қосимжоннинг бормаган жойи қолмади. Шаҳар мелисаси бошлиғига учрашди, прокурорга борди. Бир юрист ўртоғиникига бориб маслаҳат солди. Шаҳар ҳокимининг қабулхонасида икки соат ўтириб, киролмади. Ҳориб-чарчаб қайтиб келаётганида тоғаси учраб қолди.

Қосимжон мошин олаётганда тўрт минг сўм пули етмай тоғасидан қарз олган эди. Атайин қилгандек, тоғаси қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Пулини қистади. Қосимжоннинг ранги бўзга ўхшаб оқариб кетди. Хўп, хўп, эртага етказаман, деб хайрлашди.

Чарчаб, қорни очиб, уйга келса, хотини овқат қилмапти. Ишхонасидаги буфетдан ўнта пирожки олиб келган экан, олдига қўйди.

— Геббелсга бердингми? — деб сўради Анзиратдан.

— Тўрттасини еб олдилар, — деди у бир итга, бир эрига қараб.

Қосимжон тоғасининг пул қистаётганини хотинига қандоқ қилиб айтади! У лабларини қоғоз сочиқ билан артаркан, хотинига ёнимга ўтир, деди.

— Менга қара, тоғам қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Шунга...

Унинг гапи оғзида қолди. Анзират сакраб туриб кетди. У ёқдан-бу ёққа юраркан, вой ўлай, вой ўлай, деб жоврарди.

— Менга кара, ховликма, одамнинг бошига бундан ҳам оғир мушкуллар тушиши мумкин. Бизга нима бўпти. Куч-қувватимиз бор, ишлаб топамиз. Сенга «Жигули» экан-ку, «Волга» олиб бераман. Уч фоизлик заёмимиз бор эди. Шунинг учун.

— Соғасизми? — деди хотини.

— Бошқа иложи йўқ. Жами беш минг сўмли заёмимиз бўлиши керак. Тўрт мингини бериб қарздан узиламиз. Хасан-Хусанлар туғилганда тоғам саккиз юз сўмлик гилам совға қилган эдилар. Ҳозир ўша гиламлар уч ярим минг сўмдан сотилапти. Биз ўша қолган минг сўмни тўёнага қайтарамиз.

— Икки қўлимизни бурнимизга тикиб қолаверамизми? Хонавайрон бўлди-ку.

— Ховликма, ўзингни бос! Ўлимдан бошқасининг чораси топилади. Ишқилиб, ўлим бўлмасин. Қўшалок ўғлонларимиз омон бўлишсин. Опчиқ ўша заёмларни.

Хотин бир даста заёмни ўлик кўтаргандек мотамсаро юриб олиб чиқди. Қосимжон санаб, стул четига қўйди.

— Ютуқ-путуқ чиқмаганмиди? — деб сўради у ютуқ чиқмаганини билса ҳам эҳтиёт шартдан.

— Э, ўлсинлар, ўн бир йилдан бери бир тийин ҳам чиқмайдилар.

— Обориб телефон тагига бостириб қўй. Тонг отмай олиб боришим керак. Эрта азонда қўй бозорига бораман, дейётган эди.

Анзират заёмларни газетага ўраб, телефон тагига бостириб қўйди.

Иккови ниҳоятда чарчашган эди. Ётишдию ухлаб қолишди. Геббелс тиқ этса бошини кўтариб, ниманидир кутиб ётарди. Ниҳоят тун ярмида пастдан хиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Геббелс ўрнидан туриб телефон томонга қараб юрди...

Қосимжон билан Анзиратнинг эрталабки аҳволини тасвирлайдиган машинкамнинг ҳарфлари синиб кетса бўлмайдами? Бу воқеа ёзилган қоғозларим ёниб кетса бўлмайдами!

Анзиратнинг «Геббелсгинам, заёмлардан ҳам айрилиб қолдик», — деб йиғлаётганини қандоқ тасвирлаш мумкин? Бу сатрларни ўқиётган китобхоннинг юраги бардош берармикан?

Қистаманг, қистаманг, азиз ўқувчим! Бу ёни нима бўлди, деб сўраманг. Қўлимни кесиб ташласангиз ҳам, каламимни синдириб ташласангиз ҳам ёзолмайман.

Бу манзарани ҳатто Фирдавсий ҳам, Навоий билан Толстой ҳам тасвирлаёлмайди!

Қистаманг. Мен бир ожиз ёзувчингизман, холос.

Абдулла Кодирий тирилиб келса-ю, шу ҳикоямни ўқиса, ё пешонамдан ўпади, ё орқамга бир тепади.

БИР СИҚИМ ХАНДОН ПИСТА

Искамейка узра ўлтирса нечалар роҳат қилиб,
Кавшимиз лойи билан биз устида ётмоғимиз.

ТАВАЛЛО

Эркакдир, аёлдир, ёши бир жойга борганда боладан чиқиб қоларкан. Қимизхон билан Усмонжон ҳам худди шунақалардан эди. Уларнинг болалари уйли-жойли бўлиб кетишган. Келинлари билан тил топишолмай рўзгорини бўлак қилиб қўйишган.

Қимизхон ҳар дам олиш қуни невараларини қанчалик орзиқиб кутса, кетишларини ҳам шундоқ бесабрлик билан кутарди.

Бола деган у-буга тегмаса, идиш синдирмаса, бола бўладими! Улар шкаф тепасига чиқиб полга сакрашганда жавондаги идиш-товуқлар жаранг-журунг қилиб кетади. Остонага ташлаб қўйилган ҳўл латтага оёқ суртмай уйга киришади. Кечгача кўчанинг ярим тупроғи уйга қиради.

Неваралар эсларини таниб олгунларича ана шунақа эдилар. Энди уларнинг овозлари дўриллаб, юзларига хуснбозар тошган, кафтларига туфлаб тошойна олдида сочларини силашади.

Қимизхоннинг эри Усмонжон қўйдек ёввош одам. Гап сўрамасанг, кечгача ундан садо чиқмайди. Қимизхонни озода дейиш ҳам кам, жуда озода дейиш ҳам тўғри келмайди. Уни «сапсем» озода, яъни вирт озода, деса тўғри бўлади. Унинг уйлари ёғ тушса ялагудек. Ёстик жилдлари, кўрпа филофлари оҳорлаб дазмолланган. Усмонжоннинг таъбири билан айтганда, бу уй-жой эмас, балниса.

Усмонжон отпускага чиққан. Ишхонадаги «отлиқлар» ёзда отпуска олиб, Усмонжонга ўхшаган «пиёдалар»нинг отпускаси қиш чилласига қолган. Бир ҳисобда шуниси ҳам дуруст. Ташқарида совуқ қакшатиб турипти. Оғзингдан чиққан ховурдан олдиндаги одам кўринмайди. Бозордаги олма-анорлар тошдек қотган. Дехқонлар ўраларини очмай совуқ қайтишини кутишяпти. Бир кило сабзи одамнинг баҳоси. Қўчага чиққан эркакларнинг

мўйловлари киров бойлаб, моржга ўхшаб уйга кайтишяпти. Туфласанг, тупугинг ерга қарсиллаб тушади. Эшикларнинг ташқари томонидаги туткичини ушласанг, қўлингни чиппа олади. Бундай пайтда кимга қийин, постдаги мелисага қийин. Шундоқ совуқда қайси эсини еган кўчага чиқади?

Қимизхон бугун ишдан эрта қайтди. Ишхонасидаги иссиқ сув қувури ёрилиб, хоналар совуб кетибди.

Эр-хотин аптекадек топ-тоза уйда ҳузур қилиб ўтиришарди. Эшик тепасидаги кўнғироқ шитоб билан жиринглади. Усмонжон шу совуқда қайси бефаҳм одам келди экан, деб эшикни очди. Остонада шопмўйловли, семиз бир киши хансираб турипти. Орқасида эллик ёшлардаги қора духоба қўлбола камзул кийган, икки лаби бичилган хотин, худди диаграммага ўхшаш бўйи бири-биридан баланд уч ўғил бола, сочининг учига пилик тақилган беш ёшлардаги қизча турарди. Уларнинг оёқлари остида икки чамадон, икки-учта сумка, ичига нимадир солинган қоп. Мўйловли киши икки оғир чамадонни учинчи қаватга кўтариб чиққунча терга пишиб кетган. Бурнидан, лягидан чак-чак тер томарди. У ҳозиргина пешона терини артган қўлини узатиб, Усмонжоннинг панжаларини пилчиратиб кўришди. Ундан гуп этиб офтобда қолган хом тери ҳиди келди.

— Парпивой акам сизга қўпдан-қўп дуо дедилар.

Усмонжон бу, Парпивой дегани ким бўлдикин, деб ўйлаб қолди. Бундан бир ярим ойларча олдин водийдаги шаҳар маиший хизмат комбинати чиқарган маҳсулотларнинг сифатсизлиги тўғрисида тушган аризаларни текширгани борганди. Комбинат идораси тўғрисидаги ҳовлида тўй бўлаётган экан. Уни ҳам қўярда-қўймай олиб киришди. Қимизхоннинг овқатига ўрганган Усмонжон дастурхонга қўл урмади. Сочик билан пашшаларни кўриб ўтирди. Тўй эгасининг кўнглига келмасин, деб, таксимчадан бир сиким хандон писта олиб чақиб еди. Бутун бошли тўйдан егани шу бўлди.

Тўй эгаси ҳукуматнинг дўконида сотиладиган бодрингга ўхшаш узун, шу бодрингдек гавдаси эгилган киши экан. Суҳбат асносида у кишининг исми Парпивой экани, олис бир райондаги бўрдоқчилик базасида қатнаб ишлайдиган бош ахрайник экани маълум бўлди. Улар чиқиб кетишаётганда Парпивой Усмонжонга ана энди кадрдон бўлиб қолдик. Бир дастурхондан насиба едик. Бундан буён бир-биримизникига борди-келди қилайлик, деб унинг адресини ёзиб олганди.

Усмонжон ўйини ўйлаб бўлгунча меҳмонлар йўлакка кириб бўлишган эди.

Мўйлов чамадонларни бурчакка қўяркан, Парпивой ака, Усмонжонникида бир-икки кун туриб, суҳбатини олинглар, жуда бамаъни одам деб тайинлаганлар, хайрият уйда экансиз, деди.

— Ўша сиз тўйда чақиб еган хандон пистадан бозорга бошқа келмай қўйди. Усмонжонга бир-икки кило юборай деб Парпивой ака икки-уч марта бозорга тушиб чиқдилар. Унақасидан келмапти. Ўша тўйда икки чўнтагини тўлдириб солиб берсам бўларкан, деб қўп афсусландилар.

Ўзбекчилик, келган одамни кет деб бўлмайди. У гаранг бир алпозда меҳмонларни хонага бошлаб кирди. Ошхонадан чиққан Қимизхон нималар бўлаётганига ақли етмай ҳайрон бўлиб турарди. Мўйлов унга, «яхшимисан, келин» дея ичкарига кириб кетди. Улар қор кечиб келишган эди. Этикларига илашган қор иссиқ уйда эриб полда қўлмакчалар пайдо бўлди.

Усмонжон хотинига нима дейишни билмай серрайиб турарди.

— Хотин, — деди Усмонжон, — емоқнинг қусмоғи ҳам бор, деб бекорга айтишмаган. Емай ҳам ўлай, бир қисм хандон писта чақиб егандим.

Қимизхон чой олиб кирди. Мўйлов чойнак қопқоғини очиб, ия, памил экан-ку, келин, тўксон бешдан дамла, деди. Қимизхон чой олиб кираётганда димоғига аллақандай қўлъянса хид урилди. У худди ўрада ачиб қолган селитрали сабзи ҳидига ўхшарди. Қимизхон қайтишда бурнини кафти билан тўсиб ўтди. Бурчакда бели букчайиб ётган этик кўнжидан катирма бўлиб кетган пайтава осилиб ётганини кўрмади.

Мўйлов чой устида Тошкентга келишдан мақсадини айтди.

— Шу десангиз, Усмонжон укагинам, бир жиянимиз чақувдан камалиб қолган. Базадан ўн битта новвосни соган, дейдимми-е, семиз новвослар ўрнига озғин, қари сигирларни алмаштириб қўйган дейдимми-е, иш қилиб, бола бечора тухмат балосига йўлиқиб, камалиб ётибди. Шунга передача беришга келдик. Овқатни шу ерда пишириб оборамиз-да. Гўшт ола кетай, десам, Парпивой ака, ундай қилманг, Усмонжон хафа бўлади, дедилар. Кейин Усмонжонга айтгин, прокурорми, судми, мелиса бошлиғими, ишқилиб, шулар билан гаплашсин, деб тайинладилар.

Кеча ишхонада рўйхат билан гўшт беришган. Усмонжонга ҳам икки кило текканди. Қимизхон гўшт билан картошка қовуриб олиб кирди. Мўйлов гўштни офзига соларкан: «Ия, музлаган гўштмиди», — деди. Кейин хай, майли, деди-ю столдаги арақни пиёлага тўлдириб, ичиб юборди. У ичдими, ичига қўйдими, Усмонжон билолмай қолди.

— Укам, бошқа йўқми?

Усмонжон хижолатлик билан «йўқ» деди. Шундан кейин Мўйлов чамадондан бир шиша олиб ичди.

— Танишиб олганимиз яхши бўлди. Уч-тўрт кун отамлашамиз. Усмонжон укам, биз Парпивоёга қуёв бўлишдан ташқари, шогирд ҳисобдамиз. Базада мен у кишига сменшикман. Уйда ўн битта новвос, йигирма олтига қўй, тўртта бия бор. Емдан қийналмаймиз. Базадан бари бор. Ем дейсизми, серобгарчилик. «Жигули»нинг юкхонасида кунига икки марта шаҳар ҳовлига ем опкелишимиз бор. Буни қаранг, мустақиллик шарофати билан биз бечораларнинг ҳам елкамизга офтоб тегиб қолди. Шу, дейман, ҳукумат мелисаларни ҳам йўқ қилса эди, ишлари юришиб кетарди.

Сухбатдан маълум бўлдики, Мўйлов Парпивоёга қуёв ҳисобида экан. Нима бало, кеч уйланганми, болалари хали ёш. Кеч фарзанд кўрган экан бечора, деб ўйлади. Унинг бу ўйини Мўйлов сезиб турган экан, тушунтира кетди:

— Укагинам, бу кеннойингизга зағсада пагта кесилмаган. Биринчисидан тўққизта бола бор. Бечора гирой бўламан деб роса туғди. Тўққизинчисини туғдию ўзимизнинг тилда айтганда бракка чиқиб қолди. Шунга қарашиб турар, деб буни олганман. Парпивоёнинг ўгай синглиси. Бахтимни қаранг. Ҳасан-Ҳусан туғиб берса бўладими! Кундошлар бир-бирига душман бўлади, деган гап бекор экан. Опа-сингилдек яшашапти. Бирини молга қараса, бирини менга қарайди. Биласизми, Усмонжон, худо севган бандасига Ҳасан-Ҳусан беради. Ҳасан-Ҳусанларни уриб бўлмайди, сўкиб бўлмайди. Шундоқ қилсангиз, худо қаҳрига олади. Сизга ҳам эгам Ҳасан-Ҳусан неваралар берсин.

Кеч кириб қолди. Болалар бир-бирига майиз отиб ўйнай бошлашди. Боссанг, майиз гиламга сақичдек ёпишади. На ота хай, деди, на она. Мўйлов уст-устига уч марта эснади. Болалар мультфильм кўрамиз дейишса ҳам, бўлди, ётиш, деди. У ечиниб ётаркан, Усмонжонга нимадир деди.

Усмонжон ошхонага кирди. Хотини нягига кафтини тираб, қошлари чимирилганча ўтирарди. Усмонжон кўркаписа:

— Келин пайтавамни ювиб қўйсин деяпти, — деди.

— Белини укалаб қўйиш керак эмасмикини? Бир камим бижғиб кетган пайтавани ювишимди. Э, меҳмонингиздан ўргилдим.

У шундай дедию, ётоқхонага кириб бир метр сурп олиб чиқди. Қоқ ўртасидан тариллатиб йиртди. Эски пайтавани чўпга илиб ахлат челагига ташлади.

Меҳмон ёмонам хуррак тортаркан. Деразалар зириллайди. Хотини тинимсиз кекиради. Қизи кирт-кирт қилиб бошини кашлайди.

Усмонжон эргалаб ҳожатга кирса, меҳмон сувини туширмай чиқиб кетган экан. Деразаларни очиб, хоналарни шамоллатди. Хаммаёққа анор доналари сочилган, билмай босиб олсанг, пирт-пирт қилиб, қизил сув сачратади. Мўйлов кечаси билан йўлак бурчига нос туфлаб чиққан экан. Усмонжон ҳўл латтани оёғи билан суриб, артиб қўйди. Бир айланиб келса яна туфлабди. Бу гал туфламабди, пурқапти. Деворлар сепкил бўлиб кетибди.

Қимизхон барвақт ишга кетиб қопти. Усмонжон инкиллаб-синкиллаб сабзи тўғради, ош дамлаб, тоғорага солиб берди. Меҳмонлар ошни кўтариб турмага кетишди. Усмонжон уйларни яна шамоллатди. Гиламга ёпишган сақичдек қора майизларни эмаклаб юриб тирноғи билан кўчирди. Ёстиқ жилдларини, кўрпа филофларини чиқазиб, тугиб қўйди.

Меҳмонлар кечга томон қайтиб келишди. Эшик берк. Қўнғироқ тугмасини қанча босишмасин, ичкаридан садо чиқмади. Тўғридаги эшикдан пижама кийган бир киши чиқди.

— Келдингларми? Усмонжоннинг яқин одамини автобус уриб кетибди. Хотини билан жанозага кетишди.

— Қачон қайтишаркан? — деб сўради Мўйлов.

— Биратўласига етгисини ўтказиб қайтишар-ов. Юкларингиз бизникида. Ҳозир опчиқиб бераман.

— Калитни ташлаб кетишмадимми?

— Шошиб қолишганди, бундай пайтда калит эсига келадими.

Қўшни шундай деб иккита чамадон билан қопни опчиқиб берди. Меҳмонлар туриб-туриб пагта тушиб кетишди.

Усмонжон икки кунгача қайнотасиникида ётиб қолди. Замира деган қайинсинглиси келиб уйларни, идишларни

катрон қилди. Поччаси туғиб қўйган кўрпа филофларини энди кўтараман деб турганди. Қўнғирок чалинди. Эшикни очини билан ассалому алайкум, деб ўрта яшар эрхотин икки ўғлини эргаштириб кирди. Болалардан бири яқинда кўзини очган коп-қора кучук боласини кўтариб турарди.

— Усмонжоннинг кадрдонлари бўламиз. Узоқдан йўқлаб келдик.

Замира нима қилишини, нима дейишини билмай серрайиб туриб қолди.

-- Йўқмилар? — деди эркак меҳмон. — Бизларни Парпивой деган кадрдонлари юбордилар.

— Поччам билан опам Янгийўлга кетишган, — деди Замира.

— Поччангиз билан опангиз бўлмасалар, мана сиз борсиз-ку. Икки кунгина турамизу кетамиз. Ахир, холодильникда у-бу бордир. Қуриб-қакшаб ётмагандир?

Икки бола балконга чиқиб пастга қараб ким ўзарга чоптириш қилишди. Пастдан хотинларнинг чувиллашгани эшитилди. Бу шўр сув қайси қават болохонасидан тушаётганини билмай шовқин солишарди.

— Кечирасизлар, мен кетишим керак, — деди Замира.

— Бемалол кетаверинг. Усмонжон келгунча шу ерда кутамиз.

-- Ҳали-бери келишмайди.

— Ундай бўлса, яна яхши. Шаҳарда ишларимизни хотиржам бажариб оламиз. Чайков бозоридан бўлмиш келинга понбархат, парча, японча жемпер, ўзимга комсостав этик олишим керак. Манаву болакайларимни хайвонот боғига обориб, маймунларни кўрсатаман.

Замира нима қилишини билмай қолди. Охири қўшни уйдан опасига телефон қилди. Қимизхоннинг тили гапга келмас, фақат хикилларди. Трубкани Усмонжон олди.

— Почча, тўрт киши. Парпивой деган киши юборипти. Битта кучук бола билан икки юз граммча хандон писта олиб келишипти.

Қайсинглиси меҳмонлар кучук бола олиб келишибди, деганидан кейин уни танигандек бўлди. Парпивой ака уни шаҳардаги дайди итларни аравага босиб олиб кетадиган бригаданинг «старший ит тутувчиси» деб таништирган эди. Ушанда старший ит тутувчи, унга зотли бир ит топиб бераман, дегани эсига тушди.

Усмонжон узок жимиб кетгандан кейин тилга кирди.

— Қўшнилари чақириб, уларни уйдан чиқариб юборинг.

Боятдан бери телефон олдида Замиранинг гапларини эшитиб ўтирган қўшни шатта ўрнидан туриб, ўзини елкасига ташлади. Замирага эргашиб Усмонжоннинг уйига кирди. Меҳмонлар диванда ялпайиб ўтиришар, икки боланинг бири кийим шкафи устига чиқиб олган, яна бири оёғидаги тапочкасини ечиб пианино клавишларига урарди.

— Қани, марш! — деди қўшни. — Бир марта салом берган одамнинг уйига кўч-кўронингни орқалаб, бостириб кириб келаверасанми! — Э, сендақа иззатини билмаган меҳмондан ўргилдим. Кўтар жийда халтангни!

— Ия, ия, — деди старший ит тутувчи. — Тошкетликлар шунақа бўлишадими?

— Шунақа бўлишадди, танимаган одамни уйга кириштишмайди.

Ана шу воқеадан кейин Усмонжон тўрт хонали уйини шаҳар четигадаги уч хонали уйга айирбош қилиб кўчиб кетди. Бу янги уйни, Усмонжоннинг тили билан айтганда, меҳмон экан-ку, ҳатто ОБХССнинг ити ҳам тополмасмиш.

Йўқ, у янглишган эди. Парпивой аканинг одамлари бу уйни ҳам топиб боршди...

«ОҚ УЙ»

Атрофи кунгира панжаралар билан ўралган уч қаватли бу уйни микрорайондагилар «Оқ уй» деб аташарди. Унда обком ва горком ходимлари яшайдилар. Фақат пастдаги икки хонали уй семон заводининг ишчиси, жиндек-жиндек отиб, шпринггина кайф қилиб юрадиган, бир этак боланинг отаси Қодиржон акага текканди.

Шундоқ казо-казолар орасига бу одам қандай қўшилиб қолдйкин, деб ўйлашингиз мумкин. Обкомнинг маъмурий-хўжалик бўлими бошлиғи Турсунбоев бир иш қилса, билиб қиладиганлардан эди. Бу уйда шонли ишчи синфининг вакиллари ҳам бор, деб айтиш учун атайин шундай қилганди, Қодиржон ака уйнинг ўқ ўтмас қалқони ҳисобланарди.

Бошқа уйлар бир-бирига елка тираб, бир-бирига офтоб туширмайдиган қилиб қурилган. Аммо «оқ уй» атрофи очик. Баҳаво. Олди гулзор, икки ёнида арчаю сарвлар кишин-ёзин кўм-кўк бўлиб туради. Болалар майдончаси панжара ичкарасида бўлганидек бошқа «дом»лардаги болалар буюкка киритилмасди. Семон ховузчада фақат «оқ уй» болалари чўмилишарди.

«Оқ уй»нинг микрорайон ҳаётидаги ижобий ўрни тўғрисида ҳам гапириш керак. Шу уй бор экан, микрорайонда электр ўчмайди. Ўчса ҳам икки минутга қолмай ёнади. Водопровод қувурлари ёрилмайди. Газ бир метёрда келиб туради. Ўғри ораламайди, тонг отгунча милиционер уй атрофини айланиб юради.

Тонг отар-отмас «оқ уй» олдига «Москвич» фурғони келади. Оқ халат кийган давангирдек бир йигит эгажма-эгаж юриб картон қутилар тарқатади. Бу қутиларда бир кун олдин телефонда берилган буюртмага биноан қоракизил икра, янги сўйилган қўй гўшти, қоғоз банкада каймоқ, апельсин, хинд чойи, қўк чой ва қазми каби ноёб емишликлар бор.

Қодиржон неварасининг апельсин пўчоғини хидлаб юрганни қўриб юраклари эзилиб кетди. Эртаси куни у фурғонда келган йигитдан икки дона апельсин сўрагани, бермади. «Хожиматова аядан сўранг, «хўп» десалар бераман», деди-ю юқорига чиқиб кетди. Бир оздан кейин иккинчи қаватдан Хожиматова аянинг шаңги овози эшитилди. «Оббо, шу алкашнинг боласига апельсин ейишни ким қўйибди!».

Дили вайрон Қодиржон бозорга бориб апельсин тополмади, охири вокзалга чиқиб, вагон-ресторандан иккитагина апельсин сотиб олди.

«Оқ уйда»гилар махаллада бўладиган тўй-маросимда қатнашмайдилар. Хонимлар эса каланғи-қасанғи қўшнилари назар-писанд қилмайдилар.

«Оқ уй»га бирон марта бўлсин пиёда одам келганини биров эслаёлмайди (Қодиржоннинг уйи бундан мустасно). Болалари яслидан то институтни битирмагунларича машинадан тушишмасди. (Қодиржоннинг болалари бундан мустасно).

Учинчи қаватда яшайдиган Марлен деган киши бандаликни бажо келтирди. «Оқ уй» хонимлари ателье моддан шошилиш икки чевар чақиртириб эргалабгача қора қўйлак тикдиришди. Марҳум детдомда ўсган экан, бирга тарбияланган уч-тўртта дўстлари етиб келишди. Аммо ўғли келмади. БАМда уйланиб, қолиб кетган экан. Ундан: «Қвартал охири бўлгани учун ишлар қўп, объект топширишим керак, ўзларинг кўмиб қўяқолинглар!» деган телеграмма олдинди.

Вохликкина етиб келган ювғучи пастда, қўпчилик ичида ўтирар, бу ҳунар унга бобосидан қолганини, падари бузруквори Тошкентни ўрислар олганда шахид бўлганлардан икки юз кишини, ҳатто Тошкент беги

Алимқул бекни ҳам ўзи ювганини, «Шаҳидон» кабристонда ётган марҳумларнинг деярли ҳаммасини ўзи кафанлаганини ширин бир энтиқиш билан гапириб ўтирарди. Дадаси эса икки министр, уч артист, полковник-майорлардан ўн биттасини ювгани, у кишидан кейин ўзи ота касбини улуглаб, уч ёзувчи, беш депутатни ювганини завқ-шавқ билан ҳикоя қиларди.

Юқоридан «мурда тайёр» деган хабар тушди. Ювғучи «бисмилло» дея юқорига чиқиб кетди. Ўн минутча вақт ўтмай, қайтиб тушди.

— Бўлмайди. Ювмайман, дедимми, ювмайман. Суннат қилинмаган мурдани ювиб, гуноҳга ботмайман. Всё!

У шундай деди-ю этагини силкитганича кетди-қолди.

Энди нима қилиш керак. Мурдани суннат қилиб бўлмаса. Маслаҳат билан мурдани Қодиржон ака ювадиган бўлди. Унга босиб-босиб икки пиёла ичиришди. У «опкел, ўлигингни» деганча мурда ётган хонага кириб кетди...

Буни қаранг-ки, тўсатдан замон ўзгарди. Ер курраси тесқарисига айланиб, ҳаммаёқ остин-устун бўлди. Микрорайондаги «оқ уй»дан путур кетди. Энди электр тез-тез ўчадиган, шу ўчганича эртасигача ёнмайдиган, водопровод қувурлари бот-бот ёриладиган икки-уч кунгача сув келмай қоладиган, газ шам пилигидек липиллаб ёнадиган бўлди.

Ҳар куни тонг пайтида келадиган «Москвич» фурғон йўқ бўлиб кетди.

«Оқ уй» аҳолиси қимтиниб, атрофга аланглаб, магазинга нонга чиқади. Эрталаб ёнбошига «Молоко» деб ёзилган машина келганда шиша банка кўтариб, навбатда туришади.

Улар секин-аста тўйларга, жанозаларга чиқа бошлашди. Айниқса биттаси горкомнинг собиқ идеология бўлими мудири, Қуръонни жуда чиройли қироат қилар экан, уни ифторликларга олиб борадиган бўлишди.

«Оқ уй» хонимлари ҳам бинойидек одамлар экан. Бешиқ тўйларига, қизлар базмларига қатнашадиган бўлишди. Ўртага тортишса, шох ташлаб, бармоқларини шиқиллатиб ўйинга тушадиганлари ҳам бор экан.

Микрорайонга эрта азон «мусор» машинаси келади. У тинимсиз сигнал бериб, тўхтамай кетаверади. Бошқалар қатори «оқ уй» эркаклари ҳам пакирда, картон қутида, тоғорада, қоғоз қолда ахлат кўтариб машина орқасидан югуришади.

Шундай пайтларда бош оғриғини босиш учун жиндек отиб олган Қодиржон улар орқасидан қичқиради:

— Коммунистлар, олға!

Кейин Қодиржон бирпас нафасини ростлайди. Чап қўлини шимининг чўнтагига тикади. Ўнг қўлини олдинга чўзиб:

— Сиз тўғри йўлдан кетаяпсиз, ўртоқлар! — деб кичкиради.

ТОНГГИ ТОВУШЛАР

(Лирик манзара)

Олтинчи кварталдаги тўққиз қаватли уйга одамлар кўчиб кела бошлашди. Биров итини етаклаб, биров мушугини кўтариб келди.

Саккизинчи кават балконига янги қўшни тўрқовоқ илиб кўйди. Шу кеча бедана уч марта сайради. Кўпдан бу товушни унутган кишилар қандайдир хаяжон билан балконга чиқишди. Бедананинг яна сайрашини куттишарди. Ой тўққиз қаватли уйнинг орқасига оғанда бедана салмоқлаб, узоқ сайради. Одамларнинг хуши оғди. Болалиги ўтган қишлоғи, жимжит беданоялар кўз олдига келди.

Бедана шовқинга тўла бу шаҳарга қишлоқ, дала, боғлар хидини, танни яйратувчи шаббодаларини олиб келгандек бўлди.

Эртасига ўша уйнинг биринчи қавати олдига сим тўр билан ўралган бўйра энидай жойда уч-тўртта товук пайдо бўлди. Жониворлардан, паррандалардан олсдан туғилган болалар қўлларига нима тушса, хатто еб турган нонларини ҳам бурдалаб товук катагига ташлашарди.

Икки кун ўтиб бериги уйнинг иккинчи қаватидан хўроз кичкиргани эшитилди. У тун ярмида узоқ кичкирди. Сахарга келиб яна чакирди. Одамлар балконларига чиқиб кадрдон бу товушни яна эшитгилари келиб, узоқ кута бошлашди. Хўроз кўп куттирмади. Эл уйғонмасдан туриб қанотларини тапирлатиб кичкирди. У кичкиригига жавоб кутаётгандек атрофга кулоқ тутиб кутди. Жавоб бўлмади.

Тонг ёришиб келаётганда у нолигандек ғамгин бир товушда яна кичкирди. Бу гал қанотларини патирлатмади.

Хўроздек ҳушёр парранда дунёда бўлмас экан. Кечаси келган бўлишига қарамай нариги тўққиз қаватлида товук борлигини сезганини қаранг-а?

Унинг тоқати тоқ бўлди. Муштоқликка чидамади. Атласдек қанотларини париллатиб силкинди-ю иккинчи қават балконидан пастга учиб тушди.

Товук катаги олдида ошиқона гердайиб, товланиб-товланиб, у ёқдан-бу ёққа безовта юра бошлади. Кетма-кет кичкирди. Қанотларини тапирлатиб ерга уриб кичкирди.

Иккинчи қаватдан унга кимдир шиппак отди. У писанд қилмади. Супурги отди, пинагини ҳам бузмади.

Охири товукнинг эгаси бошига чойшаб ёпиниб балконга чиқди.

— Бу кимнинг хўрози? Одамни ухлатадимиз, йўқми? Эгасини чакиринглар?!

Бу пайт пастда одам кўпайиб қолган эди. Ҳаммаси шу ажойиб манзарадан, кадрдон товушдан ҳузур қилардилар. Хўрознинг генералларга ўхшаш кўринишидан, у ёқдан-бу ёққа гердайиб юришидан завқланардилар.

— Кимнинг хўрози бу? — деди чойшаб ёпинган киши уйқули товушда.

Пастдан жавоб қилишди:

— Қўшни, сал кенгроқ бўлинг. Мудраган бу микро-районга шу хўроз жон киргизди-ку. Яхшиси, катакни очиб юборинг, шундоқ сарсавлат куёв ўз оёғи билан келганига севинмайсизми?!

Товукнинг эгаси пастга тушиб катакни очиб юборди. Хўроз гердайганча тўртта товукни эргаштириб қурувчилар хали олиб кетмаган вагонетка — уй орқасига ўтиб кетди.

Тўдадан бир йиғит чиқиб товукнинг эгасини бағрига босди.

— Қани, бир танишиб кўяйлик, қудажон...

У ҳамманинг кўнглига қувонч солган бабақ хўрознинг эгаси эди.

ҲЕЧ КИМ ВА ҲЕЧ НАРСА УНУТИЛМАЙДИ

(Ёдгорлик)

Турдивойни дўстлари орқаваротдан Турди Илимлик деб аташарди. Бундай дейишларига сабаб, гап-гаштакларда унинг бор-йўқлиги билинмаслигида эди. Ҳеч қачон, ҳеч қаерда, палон сўзни Турдивой айтган, деган гап бўлган эмас. Ўзи тўнгина, гапи совуқкина эди. Жўралари жононлардан гаплашаётганларида бир чеккада, ўликдек кина бўлиб ўтирарди. Ўзи нозиккина, дўппи билан урсанг йиқилгулик холи бор эди.

Аммо у ўртоқлардан ёлчиган эди. Ҳаммаси ҳар хил. Бири қоп-қора, бири сап-сарик, бири буғдойранг...

Шу бечора Илимлик юриб-юриб ўн етти йил деганда фарзанд кўрди. Севинганидан ўзини қўярга жой тополмай туғуруқхонага югурди. Чакалокни кўрса сап-сарик бола бўпти.

— Хотин, — деди Илимлик. — Авлодимизда бунақа сарик одам ўтмаганди-ку. Хайронман...

— Ўлинг, — деди хотини эркаланиб. — Ўша пайтда худо берди, деб эртойи-кеч ковоқ сомса едингиз, энди бас, десам ҳам мендан бекитиб едингиз. Мана, нима бўлди. Болангиз сап-сарик бўлди!

Содда Илимлик, гапинг рост, хотин, деб чиппа-чин ишонди.

Йил оралатиб хотини яна битта қўчкордек ўғил туғиб берди. Илимлик қараса, буниси коп-қора.

— Ия, хотин. Уруғимизда қора одам бўлмаган эди, буёғи қандок бўлди?..

Унинг гапи оғзида қолди.

— Қора икра ўлгини кўп еяверманг, десам қулоқ солмадингиз. Одамлар чой қошиқда олиб нонга суртса, сиз ош қошиқда олдингиз. Боланинг қоралиғи ўшанинг асорати.

Илимлик, хотиним ҳар балони билади, деб ғурурланди.

Икки йил оралатиб хотини буёдойранг киз туғди.

— Ия, ия, — деди Илимлик. — Буниси галати бўпти-ку...

— Наврўзга руҳсат берилиб, сумалақдан бўкиб-бўкиб еганингиз эсдан чиқдими? Қизингизнинг буёдой ранглиғи ана шу сумалақдан-да.

Йиллар ўтди. Турди Илимлик ҳам қариди. Дўстлари бирин-кетин бу ёруғ оламни тарк қилиб кетишди. Аммо нимжон, қилтириқ Илимлик ҳамон яшаб юрипти.

У сап-сарик, коп-қора, буёдойранг фарзандларига ҳар қараганда марҳум дўстларини аниқ кўргандек бўлади. Таҳорат олиб, уларнинг арвоҳига бағишлаб тиловат қилади...

БЎРИ ОВИ

I

Жавлонбек раён марказига етганда тонг ёришиб, қўчалар гавжум бўлиб қолганди. Будка олдини супураётган чўтқачи Муллақанд туёқ товушини эшитиб қаддини ростлади.

— Бахай, ака Жавлун? Сутра кужо рафте? Иби, сабил эчкини қайга олиб кетобсиз. Э, тушиндим, тушиндим, случкагаме? Бо сизга як маслахат. Марзия опайнинг серкасига свидания килдирманг. Хонанг пажар бўлгур шерга ўхшаб звер бўлиб кетган. Ледининг қуни сарига тушмасин ахи.

Жавлонбекнинг энсаси қотди. Эшакдан ҳам тушмай, сендақа маслахатгўйдан ўргилдим-е, дедию эшагига хала берди.

— Қаёққа? Ҳеч бўлмасам эшокингизнинг туёғини мойлаб қўяй. Импортний мойлардан бор.

Эшак йўртиб кетди. Эчки ҳам худди онасига эргашган боладек орқада соқолини селкилатиб борарди.

Ўзинг бир ямоқчи, чўтқачи бўлсанг, энди сенинг маслахатингга қуним қолдим.

Муллақанд Ледининг номини тилга олгандаёқ Жавлонбекнинг юраги жиз этиб кетганди. Леди унинг жондан азиз кадрдон ити эди. Бугун унинг ёруғ дунёдан кўз юганига кирк кун бўлди. Жавлонбек кирк кун чиллада ўтирди. Бугун чиллагузарон қилиб биринчи маротаба Ледисиз овга кетяпти. Қандок ит эди-я. Фақат одамга ўхшаб гапиролмасди, холос. Аммо нима десанг, тушунарди. Зарда қилишни, уялишни, илтимос қилишни биларди. Худойи таоло ит умрини қисқа қилиб яратган. Ледидан бирон насл олиб қолиш керак. Шу ниятда Жавлонбек уни Абди чўпоннинг бўрибосарига оборди. Бўрибосар эътибор берсин деб, бўйнига мусобақаларда олган медалларини осди. Икки қулоғининг тагига хотинининг франсуз атиридан пича суртиб қўйди. Чўлда бўрилар билан олишиб юрган ит атирни билармиди. Ит дум хидлайди.

Бўрибосарнинг калласи «Запорожец» машинасидек келади, десам ишонаверинг. У ит эмас, самосвалнинг ўзгинаси. Леди унинг олдида самокатдай бўлиб қолди. Бўрибосар бунақа ишларни кўравериб пишиб кетган экан, Ледининг у ёқ-бу ёғини хидлаб ўтирмай, гарданидан шартта тишладию пичан фарамининг орқасига олиб ўтиб кетди.

Анча пайтгача медалларнинг жиринглагани эшитилиб турди.

Ўша кунни Жавлонбек Абди чўпонга тўн кийдириб, бир учига 25 сўмлик тугилган кийикчани берди. Абди чўпон, энди куда бўлиб қолдик, юз кўришиб турайлик, деб хайрлашди.

Эртасигаёқ Ледининг мазаси қочди. Уни мол дўхтирига кўрсатган эди, дўхтир бошини сарак-сарак қилиб, бу

итингиз энди одам бўлмайди, бир-икки кунлик умри копти, деди.

Дўхтирнинг айтгани бўлди. Уч кун деганда Ледининг жони узилди. Жавлонбек кўз-ёшларини дарё қилиб ушбу ғазални битди.

Ледигинам қайдасан, ўтди бахори сенсиз,
Пишиб тўкилди бу кун маккажўхори сенсиз.
Йўлбарсдек коматингни ҳеч итда қўрмагандим,
Жавлон юрар паришон очу нахори сенсиз.

Жавлонбек қирқ кунлик жудоликдан кейин бугун кетяпти. Ҳафизахон парранда гўштини емабди. Кўрса аллергияси кўзгаб ҳаммаёғига қизилча тошиб кетарди. Шунинг учун ҳам Жавлон бўри отиб ҳуморини босиб юрарди.

Хўш, у-ку овга кетяпти. Овда эчкига бало борми? Жавлонбек бир иш қилса билиб қиладиганлардан эди. Яхши эчки овда иккита итнинг ишнини қилишини бошқа овчилар билишмасди. У ҳар гал овга чиққанда албатта бўри уриб, совхоздан мукофотга аллақанча қўй ундириб келади. Бошқа овчилар бу сир-синоатнинг тагига етолмасдилар.

Жавлонбек тўқайни мўлжалга олиб бораверди. Орқада эчки соқолини селкиллаб келяпти. Жонвор нима бало еган экан, йўл-йўлакай қумалоқ ташлагани-ташлаган. Қумалоқ ташлаши айни муддао эди.

Қайсидир овчидан қолган қамини қапага етганда Жавлонбек эшакдан тушиб, эчкини ўттиз метрча наридаги ёввойи жийдага бойлади. Эшакни ҳеч нарсага бойламади. Эшак шунақа ҳайвон, турган жойида эшакка ўхшаб тураверади.

Атроф жимжит. Яқин ўргадаги қўлга тушган ёввойи ўрдакнинг ғақ-ғуқи эшитилиб турибди. Жавлонбек эшакка хашак ташлади. Эчкининг олдига алюмин тоғорада ем қўйди. Ўзи термосдан чой қуйиб олисларга тикилганча ўй суриб кетди. Унинг ўйи нима бўларди. Ледини ўйлайди. У бу жойларга Леди билан қўп келган, қўп гаройиб овлар қилишган эди.

Эчки безовталана бошлади. Арқонни узмоқчи бўлиб орқасига тисарилди. Жавлонбек ҳушёр тортди. Атрофга разм солди. Боя улар келган томондан қумалоқ хидлаб бир бўри келяпти...

Бошқа овчилар ҳудди мана шу тадбирни билишмасди. Бўри эчки қумалогини хидлаб-хидлаб келаверади. Пистирмада овчи борлигини ўйламайди.

Жавлонбекнинг мўлжали тўғри чиқди. Бўри келяпти. Ердан бош кўтармай ҳар битта қумалоқни битталаб хидлаб келяпти. Жавлонбек ўзини панага олди. Милтиқни шайлаб, тайёр бўлиб турипти. Эшак эшак-да. Парвойи палак. Аммо эчки безовта. Осмонга сакрайди. Арқонни узаман, деб талпинади. Бўри тўхтади. Атрофга бир-бир кўз ташлади. Ана, у эчкига яқин келиб қолди. Беш метр қолди. Икки метр қолди. У ҳозир бир ҳамла билан эчкининг кекиртагидан олади...

Жавлонбек варанглаб ўқ узди. Бўри бир метр баландга сакраб ерга шалоп этиб тушди. Жавлонбек яна тепки босди. Бўри тўнкарилиб қолди. Икки оёғини тинимсиз силжитиб чамаси уч минутча жон беролмай охири тинчиб қолди. Жавлонбек қападан чиқмади. Бўри ёлғиз юрмаслигини билади. Мабодо у ёлғиз бўлганда ҳам бошқа бўри қон исини туйиб шу томонга келади. Чўл шамоли қон хидини атрофга олиб кетади. Бир эмас икки, учта бўри келиши ҳам мумкин. Унинг айтгани чиқди. Бир қўнғир бўри шу томонга ўқдек отилиб кела бошлади. Эчкини, ётган бўрини кўрди. Кўпни кўрган, қўп қопқонлардан қочган, тажрибали бўрига ўхшайди. Атрофга аланглаб бир дам ўтирди. Аммо димоғини қитиклаётган қон хиди унинг иродасидан ғолиб келди. Эчки томон дадил кела бошлади. Ана, тўрт метр қолди. Уч метр қолди. Жавлонбек ўқ узди. Ўқ калласига тегдимикан, ҳар ҳолда бўри ёнбошига йиқилганча қимирламай қолди. Бош кўтармади ҳам, оёқ силжитмади ҳам... Жавлонбек милтиққа ўқ солиб ўтираверди. Қападан чиқмади. Эшакка барибир. Нималар бўлаётгани билан иши йўқ. Эшаклигини қилиб хашак кавшаяпти...

Кўкраги оқ, ўзи қоп-қора бўри аллақайдан пайдо бўлди. Жавлонбек то милтиғини қўлга олгунча бўрилар тепасига келди. Гўё қайси бирини аввал есамикан, деб ўйлаётганга ўхшарди. Ўлигидан тириги маъқул, деб ўйлади шекилли, эчки ёнига келди. Шунда Жавлонбек яна ўқ узди. Ба фармони худо, ўқ еган бўрининг бунақа сакрашини Жавлонбек умрида биринчи кўриши эди. У ўқ тегиши билан одам бўйи сакради-ю хавода муаллақ туриб қолди. На юқорига учиб чиқиб кетади, на ерга тушади. Худди лентаси узилган мультфильмнинг ўзгинаси. Жавлонбек энди бас, учтасини урдим, ов деган ҳадеб барор келавермайди, буёғига ўзим бўрига ем бўлиб кетмай деб, ташқарига чиқди. Узокда орқасида тўзон буруқса-тиб қизил «Жигули» келаётганини кўрди. Ким бўлди экан бу?

«Жигули» унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Ундан кўкрагига «Мехнат ветерани» медали таққан бир йигит тушди.

— Нима қилиб қўйдингиз? — деди у алам билан.

— Нимани нима қипман? — деди Жавлонбек.

— Бу итни болалигида Довистондан уч минг сўлкавойга сотиб олганман.

Жавлонбек ҳайрон бўлиб жонсиз ётган учта бўрининг тепасига келди. Уларнинг биттаси, кўкраги оқ, бошқа ёғи қоп-қора овчарка ит эканини билди. Ичида, овчи бўлмаётган ўл, қора бўри бўлмаслигини билмасмидинг, деган бўлди.

— Пулини тўлайсиз, — деди ветеран. — Ҳозир бозор иктисоди. Бир ҳафта олдин ўн тўрт мингга бермагандим.

Жавлонбек бу йигитни қаердадир кўргандек эди. Эслади. Автобус ҳайдайдиган Абдулазиз отасига йил оши берганда шу йигит билан бир лагандан ош еган эди. Ушанда таниш-билишлари уни Хўжакул деганмиди, Жумакул деганмиди... Итни Довистондан олиб келганман деганидан, у бу чўллардан арзон-гаровга қорақўл сотиб олиб, Кавказда пуллайдиган учарлардан бўлса керак, деб ўйлади.

— Бўпти, тўлайман, — деди Жавлонбек. — Аввал машинанинг юкхонасини очасан.

— Э, қизиқ одам экансиз-ку, итимни отиб қўйиб ўзимга дўк урасиз-а. Нима ҳаққингиз бор, инспектормисиз, ё таможнийда ишлайсизми?

— Очмайсанми, очмайсанми? Энди ўзингдан кўр!

Жавлонбек милтиқ озғини Хўжакулнинг киндигига тўғрилаган, бармоғини тепкига...

...Шу пайт машина ичидан «вой» деган товуш эшитилди. Жавлонбек шошиб ўша томонга қаради. Шунда Хўжакул ажиб бир чакконлик билан унинг қўлидаги милтиқни тепиб юборди. Жавлонбекнинг бармоғи беҳос тепкини босиб юборган эди, милтиқ ерга тушмаёқ варанглаб отилиб кетди. «Жигули»нинг орқа эшиги очилиб ўқ еган каптардек потирлаб бир аёл чиқдию камишлар орасига ўзини урди. Жавлонбек уни таниди. У девор-дармиён қўшниси Раббим чуқчининг келини Сумбулхон эди. Жавлонбек нима бўлаётганига ақли етмай анграйиб тураркан, эшаги ўқ овозидан қўрқибми, йиғлаётгандек ўксиб-ўксиб ханграй бошладди. Жавлонбек бу харом ўлгурнинг бунақа одати йўқ эди-ку, деб ўгирилиб қараса эшагининг думи йўқ. Ўқ учириб кетибди. Дум ўрнидан чак-чак қон томаяпти. Думи қаёққа кетди, деб атрофга аланглади. Ёввойи жийда шохига илиниб қолган дум калтакесакнинг чўрт узилиб кетган

думига ўхшаб ликиллаб турибди. Эшак ҳамон хониш қилади. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Ёнидан дастрўмлини олиб эшакнинг думидан қолган икки энликкина тўмтоқ жойини яхшилаб танғиб қўйди. У шу иш билан андармон бўлиб Хўжакулнинг жуфтани ростлаб қолганини билмай қолибди. У гаранг эди. Жони жиндек ором олган эшак сал-пал тинчиб, нафасини ичига ютаётгандек ора-сира ёнгишиб қўярди.

Жавлонбек қараса милтиқ йўқ. Ярамас Хўжакул милтиғини олиб кетибди. Ким билади, орқадан отиб қўймасин, деб ўйлаганми? Ё бошқа нияти бормиди, Жавлонбек бун билмасди. У жийда шохига хали ҳам жони узилмай ликиллаб турган думни олиб қаради.

Одамзот қизиқ бўлади-да. Думни олиб нима қилади? Ё дўхтирга обориб улатиб оладими, Жавлонбек бор-е, деб думни улоқтирди.

Жавлонбек бўриларнинг тепасига келса, биттаси йўқ. Оббо аблағ-е, биттасини обкетибди-ку, дея минғиллади. Шошганидан итнинг ўлиги деб янглишиб обкетдимкини?

У қолган биттасини эшаққа ўнгариб совхоз идораси томон кетди.

Директор йўқ экан. Бўрининг ўлигини бош бухгалтер хонасига опкириб гурчиллатиб полга ташлади.

— Мана, совхоз қўйларига қирон солган аблаҳ. Қўриб қўйинглар!

Дора Моисеевна деган хомилдор ҳисобчи хотин бўрини кўрдию қўзлари олайиб диванга ёнбоши билан йиқилди. Икки киши уни сўяб ташқарига обчиқиб кетишди.

— Ха, эси йўқ, — деди бухгалтер. Шу ўлғирни остонага ташлаб кирсанг ишонмасмидим. Ё ташқарида қолса тирилиб кетармиди? Моисеевна бола ташлаб қўйса, нақ эридан балога қолардинг. Опчиқиб кет, бу ўлакани.

— Қўй ёзиб бермайсанми? — деди Жавлонбек.

— Қўй йўқ. Эчки ёзиб бераман.

Жавлонбек деворга ёпиштириб қўйилган эълонга ишора қилди. Унга «Кимда-ким бўри овлаб келса биттадан учтагача қўй мукофот олади» деб ёзилган эди.

— Бунда эчки дейилмаган, қўй дейилган. Мен сиздан учта қўй сўраётганим йўқ. Битта бўлса ҳам етади.

Бош бухгалтер бу закон биладиган овчига бас келолмаслигини билиб тўнғиллаб ферма мудирига хат ёзиб берди.

— Ол буни. Шу хат билан бўрининг ўлигини фермага топшир, қўй беради.

Жавлонбек бўрини кўтармай думидан судраб ташқарига олиб чиқди. Бир қозок келинчак хали ўзига келмаган Дора Моисеевнага қайноқ чой ичирыпти.

— Иш, истик-истик шай иш. Казир миқтидайн бўласан, айналайин.

Дора кўзини очди. Очди-ю, бўрини кўриб яна хушидан кетди. У беҳуш ётардию жағи кимирларди. Шу ётишида ҳам жевачка чайнарди.

Жавлонбек: «Э, нозик бўлмай ўл, кичик қилишини қаранглар-а» деди қўл силтаб ферма томон кетаркан.

Жавлонбек ферма мудирининг хай-хайлашига қарамай бир қора қўчқори танлаб, шохидан судраб чиқди.

У район марказига ғолибона — тантанавор бир қиёфада кириб келди. У гўё ё ҳаёт, ё мамот жангида ёвни яқсон қилган қахрамон кайфиятида эди. Ўтган ҳам, кетган ҳам эшакка ўнгарилган қора қўчқорга қарар, «Э, койил-е, Жавлонбек мерган», деяётганга ўхшарди. У ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деб атай Муллақанднинг дўқони олдида ўтди. Бунақа ишлар менга писанд эмас, қанча бўри бўлса менга қўйиб беринглар, шартта-шартта отиб ташлайвераман. Бундан буёқ совхознинг қўйлари меники, дегандек мағрур эди.

— Поздравляю с бараном, ака Жавлун, — деди хайратда қолган Муллақанд. — Э маладес. Иби, бо бу эшок баччанинг думига нима бўлди?

— Эшакнинг қўлини ҳалолладим. Раббим чукчи суннат қилиб қўйди.

— Ундок чикин бўлса бу сабилнинг думи қайга?

— Думи хуржинга, — деди Жавлонбек унга ҳамоҳанг лаҳжада.

Эшак бечора икки энлик қолган чўлтоқ думини одати бўйинча ликиллатаверганидан танғиб қўйилган дастрўмол ечилиб бир чеккасигина қотиб қолган қонга ёпишиб турар, шамолда қип-қизил бўлиб хилпирарди.

Муллақанд қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Э, ака Жавлун, бу эшокни ҳайдаб юборинг. Бу эшок Сталин давридан қолган эски тузумнинг эшоки. Кўрмайсизми, қизил байроғини орқасига кўтариб келопти.

Жавлонбек шу билан пачакилашиб ўтираманми, деб эшагини йўртиб кетди. Кўча бошидаги дорихонадан Раббим чукчи женшень деган дори олиб чиқаётганди.

Раббим чукчи бу атрофларда қўли гул суннат устаси эди. Ўн мингдан ортик бола унинг қўлидан ўтган, десак хато бўлмас.

У суннат қилган гўдакларнинг олди элликка кириб, неvara-чеваралик бўлиб кетишди. Унинг дилини бир армон ўртарди. Худо менга ҳам бир неvara берсаю, юртга ош бериб ўзим суннат қилсам, деб тонг-сахарларда нола қиларди. Аммо унинг илтижолари шамолга учгандек самара бермасди.

Нариги қишлоқда донг таратган, замонасининг етук сартарошларидан уста Пўлат дегувчи киши бўларди. (Аллох уни раҳмат қилган бўлсин). У ҳам ана шундай армон билан оламдан кетганди. Унга соч олдирамиз, деб узоқ-узоқлардан биров эшакда, биров туяда, яна биров отда келарди. Серфарзанд кишилар болаларини аравага ўтқазиб олиб келишарди. Шу уста Пўлат қирқ ёшга кирганда қўчқордек ўғил кўрганди. Уста бир йил кутди, икки йил кутди, қирқ йил кутди, боланинг бошидан соч тугул тук ҳам чиқмади. Боламнинг сочини ўзим оламан деб ният қилган уста Пўлат ниятига етолмай ўтиб кетди.

Уста Раббим жуда содда, соддалиги етмагандек, лақмагина одам эди. Ким нима деса, ишонаверарди.

Кейинги пайтларда Чукотқалиларнинг соддалиги тўғрисида юзлаб латифалар пайдо бўлган. Қишлоқдаги гап-гаштакларда ўша латифаларни айтиб мириқиб қулишарди.

Уста Раббимни чукчи дейишарди. Бу лақаб унинг соддалигига мос тушишидан ташқари касбига ҳам бир ишора эди.

Раббим чукчи, э, худо, уста Пўлатнинг кунини бошимга солма, деб илтижо қиларди. Унинг илтижолари ижобат бўлмасди. Ўзинг учун ўл етим. Худойи таоло «Сендан ҳаракат, мендан баракат» деган. Ҳаракатимни қилиб қолай, деб одамларнинг маслаҳати билан номи дори кўршапалакнинг ёнигача ялатди. Ўргимчак тўридан хап дори ясаиб, юттирди. Тўққиз ўғил кўрган хотиннинг остонасидан бир ҳокандоз тупроқ опкелиб боласининг танасига суртди. Нафи бўлмади. Бухородаги Олот туз қонида чўмилтирди. Андижоннинг Сегаза қумига обориб, бўғзигача кўмди. Табибларга кўрсатди. Дўхтирларга боқтирди. Фолбинга фол очтирди. Домлага ўқитди. Экстра-сенсларга қаратди. Ҳатто мол дўхтирига ҳам кўрсатди...

Шу топда у Жавлонбекка дуч келдию Хизрга йўликқандек кўзлари яшнаб кетди. Эшакка ўнгарилган қора қўчқордан кўзини узолмай туриб қолди.

— Оҳ, оҳ, қора қўчқор экан-ку, — деди Раббим чукчи. — Худди шунақасини қидириб юрган эдим. Тўрт

чоршанбадан бери қўй бозорга қўчқор келмайди. Жон укам, шунини менга сотинг, қанча десангиз берай. Ўзингиз биласиз, ёлғиз ўғлим нимжон бўлиб қолган. Уйлантирганга тўққиз йил бўлди, фарзанд йўқ. Табиблар, қора қўчқорнинг нозик жойини чала пишириб едиринг, фойда қилади, дейишяпти. Келиним, онамникига кетаман деб хархаша қилгани-қилган. Шуларнинг тотув яшаб кетишига сабабчи бўлинг, қўчқорни менга сотинг. Ўғил туғса отини Жавлонбек қўяй, хўп денг.

Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Аммо боя келинининг тўқайга қочгани эсига тушиб, йўқ, бўлмайди деб эшагига хала чўп босди.

Уйига келса хотини Хафизахон кир ювиб, синкага солинган қўйлак-иштонларни дорга ёяётган экан.

-- Хўжакул деган бир ошнангиз милтигингизни ташлаб кетди... — У «милтигингизни» дегандаёқ Жавлонбек тамом бўлганди. Оббо худо урди, бўлган воқеани хотинимга айтиб кетган, деб ўйлади. — ...Тўртта ўрдак билан беш-олтита балиқ бериб юборган экансиз, ошхонада ётибди. Ўзингиз тозалаб, ўзингиз пишинг. Кўрсам аллергиям тутади.

Жавлонбек хайрият-е, деб ўзини ўнглаб олди. Ҳеч нарса демапти. Нима ҳам дерди у ярамас. Ўзининг тили қисик бўлиб турипти-ку. Мен ундан эмас, у мандан қўрқсин.

— Ов зўр бўлди, хотин. Сен емайсан, деб, йиғирмата ўрдак билан бир қоп балиқни йўлда одамларга тарқатдим.

— Айтганча, эсимдан чиқай дебди, — деди Хафизахон. — Жавлон акам билан ерсизлар, деб Раббим чуқчининг келини Сумбулхон иккита иссиқ жиззали нон чиқазибди. Дастурхонга ўраб қўйганман, еб олинг.

Жавлонбек уйга кирди. Хонани димокни қитқалайдиган иссиқ жиззали нон хиди тутиб кетганди. Жавлонбек зўр иштаҳа билан дастурхонни очди. Сўлқиллаб турган нонга қўл узатди. Зум ўтмай қўлини қайтарди. Негадир сапчиб ўрнидан турди-ю, орқасига икки қадам чекинди. Деразадан хотинини чақирди.

— Хафиз, хо. Хафиз!

-- Ҳа, нима гап? — дея ичкарига кирди Хафизахон.

— Манаву нонларни хозирок эгасига қайтариб бер.

— Вой, нега? Сумбулхон атайини чиқазган-а.

— Э, ўша Сумбулхонинг... Очқиқиб бер. Мен харом қўл теккан таомни емайман. Мендан сенга насиҳат, сен ҳам ема!

У шундай деб қўчага чиқиб кетди. Анчагина юргандан кейин орқасида шип-шип этган енгил оёқ товушини эшитгандек бўлди. Ўгирилиб қаради. Қўзлари ёшга тўлган Сумбулхон унга эргашиб келаётганини кўрди.

— Бек ака, — деди у синик товушда. — Қандок қилай, турмушим турмуш эмас. Умрим ўтиб кетяпти. Авжи ўйнаб-қуладиган пайтимда муздек ёстикни бағримга босиб ётибман. Кетай десам, қайнотам ўламан саттор, жавобингни бермаймиз, дейди. Эрим бўлса унака... Айтнинг, нима қилай?

Жавлонбек жавоб қилмади. Нарироқ бориб орқасига яна ўгирилди. Сумбулхон тут тагида мунғайиб турарди. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Орқасига қайтиб уни юпатгиси, йўл-йўрик кўрсатгиси келди.

— Бечора, — деди у. — Сенга ҳам қийин.

У то Муллақанднинг дўконига етгунча ўздан-ўзи қийин, қийин жуда қийин, деб жавраб борарди...

II

— Бўлди, бўлди-е! — деди Хафизахон қўрпани елкасига тортиб. — Битта гапни ҳадеб қайтараверасизми? Дадангизнинг борга кирганларини бир эмас, олти марта айтдингиз. Ҳар гал ҳар хил айтасиз Бўлди-да, ов ҳам ўлсин...

— Ҳа, малол келдимиз? Ёкмаса, эшитма, — деди ранжиб Жавлонбек.

— Эшитмаганга қўясизми? Дадангиз борга ким билан киргани ҳам минг хил бўлиб кетди. Ёлғон гапни элаган гапиради. Аввал яхшилаб ўйлаб, кейин ёлғон гапирингда!

— Хўш, нимаси ёлғон экан?

— Қўрққан олдин мушт кўтарар бўлмайд ўлсин. Айт, дедингиз, айтганим бўлсин. Биринчи марта айтганингизда, дадам бир татар ўртоқлари билан борганлар, унга «айда, охотага борабиз», деганлар. Кейинги айтганингизда, бир тожик ўртоқларига «Рафикжон, ба шикор рафтем» деганлар, ундан кейингисиде бир туркман ўртоқларига «ова гиттик, сенда боржак», деганлар, ундан кейингисиде ўрис ўртоқларига «на охоту, пойдем», деганлар, ундан кейингисиде грузин ўртоқларига, «геноцивала, геноцивала» деганлар, ана энди киргиз ўртоқлари билан борганлар, деяписиз. Қайси бири тўғри?

Жавлонбек хотинидан бунақа гап қутмаган эди. Чаккасини қашлаб, илжайди.

— Оббо, хотин-е, хаммасини калланга жойлаб юрган экансан-да! Дадам раҳматли айтган гаплари жудаям эсимда туравермайди. Ўртоқларини адаштириб юборган бўлсам бордир. Биласан-ку, скелерозман. Баъзида сенинг отинг ҳам эсимдан чиқиб қолади.

Жавлонбек зўр баҳона топганидан мамнун илжайди.

— Скелерозмисиз? Хотирангиз бўшашиб кетибдими? Ундай бўлса, эсингиздан чиқмай туриб, кечаги олган икки минг сўмни чўзиб қўйинг.

— Қачон сендан пул олибман? Унақа тухмат қилма, хотин.

— Кеча соат иккидан ўн беш минут ўтганда, тушлик қилиб ўтирганимизда олгандингиз-ку.

— Эсинг жойидами? Кеча соат иккида аканг билан тахта искалатида эдик. Тушлик бўлиб қолиб ўша ердаги исталовойда лағмон едик. Лағмон яхши экан, аканг бир порси олиб машинада кеннойингга оборди. Мен косага гаров бўлиб исталовойда кимирламай ўтирдим. Ишонмасанг, кеннойингдан сўра, акангдан сўра. Исталовой бош ошпазидан сўра! Гаров бўлиб ўтирганимда радиода Насим Хошим ашула айтаётган эди. Икки марта момақалдирак бўлиб чакмоқ чакди. Радио бўмба портлагандек варанглаб кетди. Иккидан қирқ етти минут ўтганда лағмонхона тўғрисидаги дўконга бир машина арақ тушди. Хамма ёширилди. Дўкончи, бугун сотилмайди, деб одамларни таркатиб юборди. Бешта кам иккида аканг косани олиб келиб, мени гаровликдан қутқарди...

Хафизахон қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Э, омон бўлинг, скелероз одам шунақа бўладими? Бўлган ишни минут-минутигача биласиз. Дадангиз раҳматли ҳам худди ўзингизга ўхшаган эканлар. Ёлғонни қийиб қўярканлар. Қайнонам раҳматли, қайнотангизнинг гапларига кўпам ишонаверманг, ёлғонни гувала қилиб думалатиб қўядилар, деб айтган эдилар. Нега ёлғон гапирасиз, деб сўраганларида, мажбурман, ёлғон гапирмасам, овчилар союзидан ўчиришади, деган эканлар.

— Шунақа дейсан-ку, хотин, дадам зўр овчи бўлганлар, агар раҳматли Хиндистонда яшаганларида, кунига ўлдим деганда тўртта шер, иккита фил отишлари ҳеч гап эмасди. Точний урардилар. Бир грузин майор военкоматимизга бошлиқ бўлганди. Ўзинг биласан, грузинлар қийик шохида вино ичишади. Дадамга, агар қийик отиб шохини келтириб берсанг, сенга «участник войны», деб испарапка ёзиб бераман, деган. Дадам қўштиғини елкага олиб тоққа равона бўладилар. Қарасалар, бир қийик

баланд тошда иккита боласи билан пастга қараб турганмиш. Дадам агар отсам, икки нораства боласининг уволига қоламан, дебдилар-у, милтиқдан сочма ўқни олиб, ўрнига простой ўқ жойлабдилар. Мўлжаллаб туриб тепкини босган эканлар, ба фармони худо, ўқ қийикнинг калласидан бир миллиметр юқорига тегиб, шохини чўрт учуриб юборибди. Қийик нима гаплигини билолмай енгил бўлиб қолган бошини ликиллатиб кўрармиш. Қийик шохлари тошдан-тошга урилиб шундоққина дадамнинг оёқлари олдига тушибди. Военком номардлик қилиб испарапка бермабди, «камаржоба, камаржоба», деб қўя қопти.

— Хўш, дадангиз яна нима қиптилар? — деди Хафизахон атайин, уни калака қилиб.

— Э, кўп антиқа овлар қилганлар. Қайси бирини айтай? Шу десанг, дадамни Сталин ҳам ниҳоятда ҳурмат қилган. Усмон Юсупов ҳар Москвага борганда Сталин ундан, овчи ошнам Толиб Йўлдошевни яхши юрибдими, ўғли Жавлонбек ҳам катта йингит бўлиб қолгандир, мендан салом айтиб қўй, деб тайинлар экан.

— Мюнхаузен салом айтмаганми? — деди Хафизахон ўзини гўлликка солиб.

— Салом айтган. Албатта салом айтган бўлиши керак. Айтганча, у ким ўзи?

— Дадангизнинг кадрдон ҳамкасб ошналари, — деди Хафизахон лақиллатаётганини сездирмай жиддийлик билан.

— Энди эсимга тушди. Телеграмма келган, олтмишга кирганларида.

Хафизахон пикирлаб кулиб юборди.

— Нега куласан?

— Чап қулоғингиз ўнгига қараганда анчагина кичик экан.

— Энди билдингми? — деди Жавлонбек тўнғиллаб.

— Ҳеч эътибор бермаган эканман.

— Нима деяётган эдим, — деди Жавлонбек калаванинг учини йўқотиб.

Сталин салом айтган, деяётган эдингиз, — деб гапни юриштирди Хафизахон.

— Шу десанг, хотин, политбюро аъзоларидан Тошкентга кимки келса Чимёнгами, Охангаронгами овга олиб чиқишарди. Биронта ов дадамсиз ўтмасди. Хрушчев Тошкентга келганда дадам уни Мирзачўлга, тулки овига олиб борган. Хрушчев йўлда: «Тулкини қопқонда овлаш керак, отса, териси тешилиб сифати бузилади, афсус қопқонинг йўқ экан», дейди. Шунда дадамиз хотиржам

бўл Никита, терисини бузмай ўқ узиш қанақа бўлишини сенга кўрсатаман, дейдилар.

Улар Крупская колхозига келишганда тепаликдаги туйнукдан ниҳоятда чиройли бир тулки чиқиб атрофни қузата бошлади. Хавф-хатар йўқлигини билгандан кейин тош устига ётиб ўзини офтобда тоблади. Хрущев от, отмайсанми, деб кисталанг қилади. Дадам уни жеркиб ташлайдилар. «Жим турасанми — йўқми? Никита, сабр килсанг-чи, бунча бесабрсан, ўқ тешмаган сифатли тери керак бўлса, пича қутиб тургин-да», — дейдилар.

Тулки ўрнидан туриб керошади.

Тилло ранг мўйнаси офтобда ялт-ялт қилиб қўзни олади. Кейин у думини гоҳ кўтариб, гоҳ тушириб раққосаларга ўхшаб айланиб-айланиб ўйнай бошлади. Дадам мўлжалга олиб туриб, тулки думини кўтарганда тепкини босадилар...

Дадам туйнук олдида ётган тулкини гижгагидан кўтариб у ёқ-бу ёнига ҳам қарамай Хрущевга узатадилар.

— Мана, терисининг бирон жойини ўқ ялаган бўлса, мени дўстларинг рўйхатидан ўчириб қўявер.

Дарҳақиқат, тери бутун эди. Хрущев дадамни бағрига босиб «Слушай, ти герой», дейди.

Дадам раҳматли ана герой бўламан, мана герой бўламан, деб икки йил радионинг ёнидан кетмадилар. Хрущев ишдан тушгандан кейин хафсалалари пир бўлиб, геройликдан умид уздилар. Яна овчиликка шўнгиб кетдилар. Бир кунни Муллақанднинг дадаси билан овга чиқиб...

— ... Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди.

— Нимагаям шу гапни айтдим. Айтай десам, Муллақанднинг дадасидан бошқа одам қуриб кетганмиди-я! Э, каллам қурсин».

— Абрам тоғани айтяпсизми? — деди Ҳафизахон ҳайрон бўлиб, — У киши ҳам овчимидилар? Ахир, товукни ҳам бировга сўйдирадиган одам кандоқ ов қилади?

«Қўлга тушдим», деб яна ўйлади Жавлонбек. Бу хотинни алдаш қийин. Шошма, хотин, сен шохида юрсанг, мен баргида юраман. Битта хотинни алдаёлмаган эркак, эркакми?

— Шу десанг, хотин, дадамиз жуда шум бўлганлар-да! Бир чўпон дўстимникига овчилар билан тўйга борамиз, ашула айтиб, беш-тўрт сўм ишлаб оласан, чўпонлар артистларга қўп кистиришади, деб алдаб, овга олиб боришган экан... Энди бўлди, ухлайлик. Вақт ҳам аллапалла бўлиб қолди. Эртага ишларим қўп.

— Йўқ, бугун ухламайсиз. Қаёқдаги гаплар билан уйқумни қочириб, энди ўзингиз ухламоқчимисиз? — деди Ҳафизахон зарда билан.

— Гапимга ишонмасанг, нимани айтай?

— Нима бўлса айтаверинг. Рост бўлса эшитавераман.

— Бўпти, агар ов тўғрисида бўлса кечаю кундуз сув ичмай гапираверганим бўлсин.

Жавлонбек бир муддат ўйланиб, гап бошлади.

— Бундан бир ҳафта олдинмидийкин, телестудия олдидаги фонтан орқасидан ўтаётсам, оёғим тагидан юзтача бедана пирр этиб кўтарилса бўладими?

— Бўлмайди, — деди Ҳафизахон. — У ерда шунча бедана нима қилади?

— Эдликтача десам ишонасанми?

— Йўқ, ишонмайман. Буёғи метронинг «Пахтакор» станцияси, буёғи панорама киноси, сал нарида политехника институти, одам демаганинг қайнаб турибди. Беданага бало борми?

— Ўнта десам, ишонасанми? Бешта десам-чи? Ишонмайсанми? Ростини айтсам, битта бедана париллаб учди.

— Э, қанақа одамсиз, телестудия олдидаги юзлаб машиналардан томган бензин хиди тутиб кетган жойда бедана нима қилади?

— Очигини айтайми, айтмайми? Айтсам, оёғим тагидан бир нима парр этиб учгандек бўлганди.

— Мусича бўлса керак, — деди Ҳафизахон. — Мусича жуда бефаҳм қуш бўлади. Трамвайнинг изига ҳам ин қуриб, тухум босиб, жўжа очаверади. Трамвай айланиб ўтади, деб ўйлайдимми?

— Хотин, бўлди кил, ухлайман.

— Йўқ, ухламайсиз. Агар айтадиган гапингиз тамом бўлган бўлса, энди мен айтаман.

— Нимани айтасан?

— Эшитганингизда биласиз! Менга қаранг. Онангиз раҳматли, қайнотангиз оғизларида овчилар, аслини олганда овчиларнинг милтиғини кўтариб юрадиган, ов қилган жойда гулхан ёки битта-яримта ўрдакними, кашқалдоқними пишириб берадиган дастёр эдилар, деб айтардилар. Сиз ҳам худди дадангизларга ўхшаган овчисиз. Нима қўп, мухбир ошнангиз қўп. Нима қўп, ёзувчи ўртоғингиз қўп. Битта чумчук отсангиз, уч марта газетада чиқаришади.

— Хой, оғзингга қараб гапир! Сен билан эртага гаплашаман.

– Йўк, ҳозир гаплашасиз. Анали бурни катта ёзувчи ошнангиз нима деб ёзди. Бир кунда иккита бўри билан ит отди, деб ёзди-я? Бунга қайси аҳмоқ ишонади? У ҳам майли-я, бухоролик ёзувчи дўстингиз, бўрининг тирноғи унга даво, бунга даво, деб ёзди. Ким ҳозир бунақа ирим-сиримларга ишонади? Бешариқлик ёзувчи қадронингиз Жавлонбек эшакка доялик қилди, деб ёзиб чиқди. Ишхонадаги дугоналарим олдида шармандаи шармисор бўлдим. Хўтиқчагина соғлом ўсаяптиларми, деб сўрашади. Ўлмаёй ўлғир. Леди-ку юзимизни ерга қаратиб кетди. Уни тўй куни қурбон бўлган келинчак, деб эрмак қилишади. Э, медалиям курсин, дипломиям ордона қолсин!

Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди. Кўрпага бурканиб олди. У қанча ухлаганини билмайди. Кўзини очса, тонг отиб, бошига офтоб келиб қопти. Хотини кўзи юмук, мудраганча ҳали ҳам гапирарди.

– Ўғлингиз ҳам ўзларингга ўхшаган чиқди. Жуғрофия ўқитувчиси арз қилиб келди. У болаларга, дадам билан икковимиз Сирдарёдан хатлаб ўтганмиз, деб мақтанибди.

– Яна нима депти? – деди Жавлонбек офтобдан кўзи камашиб.

– Ҳайвонот боғидаги битта фил билан иккита шерни дадам икковимиз тутиб келганмиз, депти.

– Воҳ, аҳмоқ-е, жуда оширворибди-ку. Битта шер демайсанми, дурак. Ёввойи фил-ку майли, тутиш осон. Аммо шер...

Ҳафизахон, боринг-е деб юзини бурди.

Жавлонбек қараса, ҳали-бери хотинининг жағи тинадиган эмас. Апил-тапил кийиниб, кўчага чиқиб кетди. Орқасидан хотини жавраганча қолди.

Муллақанд аллақачон дўконини очиб бўлган экан. Уни кўриб ҳар галгидек сўради.

– Сутро кужо рафте ако Жавлун?

– Гапни қўй, чой-пойинг борми?

– Айни момент, ако. Ҳозир қайноқ чой тахлайман. Дунёга нима гап?

– Нима гаплигини сендан сўраймиз. Айтганча, жиянинг эри билан Америкага кетиб қолибдими? Эри чўрт сним. Аммо-лекин ўзи зўр қўшиқчи бўлганди. Оғизга тушиб, радиоларни обод қилаётганди. Халқ артисти бўлганди-я? Нима жин урди уни?

– Э, сиз сўраманг, мен айтмай, ака Жавлун. Айтсам, забоним куяди. Менга касайсаси бўлмаса ҳам айтай. Бухородан чиққан булбул энди Америкага сайрайди, ай, жалка.

– Ишқилиб, ўзинг Исройилга кетиб қолмайсанми? – деди Жавлонбек унинг живига тегиш учун.

– Кетадиганлар кетаверсин. Мен кетмайман. Шу ерга туғилдим, шу ерда ўламан. Ўзбекнинг лилошқасини мен еган, қарзимни узай.

Шу пайт осмони фалакдан ёввойи ўрдакларнинг ғақ-ғақ товушлари эшитилди.

Жавлонбек тўдасидан ажралган мажруҳ ўрдакдек кўкка маъюс қараб турарди. Муллақанднинг гапи хаёлни бўлди.

– Сизди газитга ёзиптими? Тажрибанинг итини откан, дептими-е, мелисани тулки ўғриси қилган, дептими-е, моча эшакка акушер бўлган дептими-е... Ишқилиб, одамлар оғзи тўла гап. Сизга маслаҳат, адвокат олинг. Айтганча, Рўзимат мерган итига тилла тиш қўйдирган эмиш... Эшитдингизми?

Бир пайтлар Тошкентнинг иккита машҳур жойи бўларди. Бир Чорсу билан Хадра ораллигидаги Асқар полвоннинг самовари бўлса, иккинчиси Қаллаҳона маҳалласига кираверишдаги Тоға чегачининг дўкони эди.

Асқар полвоннинг самоварига отарчи-артистлар тўпланишиб, тўй-маърака қиладиганлар билан шу ерда шартнома тузишарди. Тоғанинг дўкони эса буюғи Фарғона-Андижону, у ёғи Чимкент, яна буюғи Хўжанд аскиячиларининг дийдор кўришадиган кўп файзли жойи эди.

Бугунги кунга келиб шаҳримизнинг энг гавжум жойларидан бири Муллақанднинг дўкони бўлиб қолди. Муллақанд ўн-ўн бешта йиғма курси ясаб дўконнинг ичкари-сига тахлаб қўйган. Айниқса жума кунлари Тошкентдек шаҳри азимда қанчайики овчи бўлса, эрта азондан шу ерга тўпланади. Муллақанднинг электр плитаси бир дам бўлсин ўчмайди. Тепасидаги тунука чойнак вақирлаб қайнагани-қайнаган.

Овчилар жума куни тўпланишлари бежиз эмасди. Мусулмончиликда жума куни то пешин намозигача ов қилиш беҳосият ҳисобланади. Елкасида милтиқлилар, қармоқ қўтарганлар, матраб судраганларнинг бари Муллақанднинг дўконда дунё янгиликларидан гаплашиб, жума намозининг тугашини кутишади. Қайси жонивор «Қизил китоб»га кирди, қайси бири чиқди, қайси жониворни отишга руҳсат бўлди, қайси бири таъқиқланди, шу ерда билинади.

Гапнинг очигини айтсам, овчидек аҳил халқни умримда кўрмаганман. Ов мавсумида тоби қочиб қолган

мерганларга овга борганлари насиба олиб келишни шарт қилиб қўйилган. Ўрдакми, қирғовулми, тўрттагина беданами, балиқми, ишқилиб, бир улуш олиб келиб йўқлаб қўйиш шарт. Бу қондан бузганлар «овжўра»ликдан чиқарилади.

Бугун салкам бир ойдирки, Муллақанднинг дўкони хувиллаб қолган. Ҳар жума дўконга файз киритадиган овчилардан дарак йўқ.

Ораларидан қил ўтмайдиган овчилар ўртасидан қора мушук ўтди. Бир-бирига рақиб, бир-бирига ёв. Бирни ов қилган жойга бошқаси бормади. Бирни мўлжалга олган кўнни бошқаси ҳуркитади. Ораларида қандайдир кўзга кўринмайдиган таранглик анчадан бери бор эди. Бу таранглик тортилиб-тортилиб пўлат занжирни ҳам узиш даражасига етди. Охири бу занжир Жавлон овчининг юбилейи кунини узилди. Ота-боболаридан бошланган аҳиллик бир қундаёқ барбод бўлди. Занжирнинг бир томони Овчилар уюшмаси бўлиб, Муллақанднинг дўконига қолди, бир уч мерганлар иттифоки бўлиб ўзига макон қидириб кетди. Уларни бирлаштириш учун қимлар ўртага тушмади дейсиз? Тоғдан овчилар тушиб муросайи-мадорага келтирмоқчи бўлишди. Чўлдан мерганлар келиб «бхай-бхай» бўлишлар дейишди. Бўлмади. Фақат ўзини ўйлайдиганлар уюшмасига қўшилмаймиз, деб булар айтди. Жанжалкашлар иттифокига ўлсак ҳам қўшилмаймиз, деб улар айтди.

Хуллас, ордан ғов чиқиб Хасан-Хусанлар «пом» бўлиб кетишди.

Тошкентда Тўхли мерган деган бир табаррук отахон бўлардилар. Уйларида икки бургутлари, биттадан миққий лочинлари бўларди. Ҳовлилари кўчага тушиб, «дом»дан уй беришганда тутолмай, Оҳангаронда яшайдиган ўғилларниқига қўчиб кетган эдилар. Ёшлари тўқсондан ошиб овга ярамай қолган, фақат хонаки бургутлари билан гаплашиб, тоғу тошларда ўтган шамолдек югурик йилларини эслаб ўтирардилар.

Отахон Тошкент овчилари ўртасига ола аралашибди, деб «Жигули»нинг орқа ўриндиғида икки бургутни икки ёнларига олиб, шу бахонада жума намозини Хасни Имомда ўқийман, деб Тошкент қайдасан, деганча йўлга тушибдилар.

Бу хабар ҳам одатдагидек биринчи бўлиб Муллақанднинг қулоғига етди. Шунинг учун ҳам бугун ҳаммадан олдин туриб, дўкон атрофини ёғ тушса ялагудек қилиб тозалаб қўйди.

Жавлонбекнинг бу гаплардан хабари йўқ эди. Хотиржам ўтириб Муллақанд дамлаб берган чойни хўриллатиб ичарди.

— Эшитдингизми, мулла Жавлун, пир келаётганмишлар.

— Йўғ-е, — деди Жавлонбек ҳайрон бўлиб. — Тинчликми? Қарн одам йўлда уриниб қолмасмикинлар?

— Сизларнинг ноахилликларингиз шундоқ отахонни ҳам бепоккойса қилопти. Нимани талашасизлар? Ота-боболарингдан қолган хазинани талашасизларми?

Жавлонбек ўйлашиб қолди. Қўнгли бир нарсани сезгандек бўлди. Отахон бўладиганини бўлади, бўлмай-диганини бўлмайди, деб чўрт кесиб кетадилар. У кишига гап қайтариб бўлмайди.

— Маҳмуд мўйловга айтайми, палов тахласин, — деди Муллақанд.

— У кишига ош ботмайди. Ҳазми осонроқ овқат қилиш керак.

— Э, омон бўлинг, ака Жавлун. Ўзингиз мусулмон бўлсангиз ҳам, таомилни билмайсиз. Ахир рўза-ку! Ифторга у-бу тахлаб қўйиш керак.

Жавлонбек ҳижолат кўзини каёққа яширишни билмай қолди.

Бу хабар мерганлар иттифокига ҳам етганди. Тўрт-беш мерган тўпланиб, пир нима десалар, шу бўлади, деган қарорга келиб қўйишган эди.

Муллақандга, икки томондан ўн беш кишидан Маҳмуд мўйловнинг ошхонасига тўпланишсин, отахон шу ерга келадилар, деб битилган хат келди.

Ошхонада ўн бештаси у томонга, ўн бештаси бу томонга қараб, бир-бирига орқа ўгириб, отахонни кутарди.

«Жигули» келди. Унда икки бургутни икки ёнларига олиб отахон ўтирардилар. У киши машинадан тушмадилар. Бир-бирига тесқари ўтирган шогирдларига деразадан қараб битта гап айтдилар.

— Аҳмоқлар!

Ҳеч кимдан садо чиқмади.

— Билиб қўйинглар, дуонбанд қилсам, у дунё-бу дунё овларинг ўнг келмайди. Қани, ўрнларингдан турларинг!

Мўйловли, мўйловсиз, пакана, новча овчилар гурр этиб ўрнларидан турдилар.

— Бундан буён сен овчи, мен мерган, деган гап йўқ. Икковинг ҳам бирсан. Тамом, Аллоҳу акбар!

Отахон бошқа гап айтмадилар. Шофёр болага, ҳайда дедилар-у, жўнаб кетдилар...

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда, янгича қилиб айтганда. Марказий Осиёда отахоннинг бир гапини икки қиладиган мард топилармикан?

Жавлонбек икки кун ўтиб аптекадан хотинига пахта олишга чиққан эди. Муллақанднинг дўконда бошқа одам ўтирганини кўрди. Ундан Муллақанд қани, деб сўраган эди, дўстингиз Изроилга жуфтакни ростладилар, деб жавоб қилди.

Жавлонбек, вой липошка тешиб чиккур-е, деб кулиб қўйди.

ФИЛДИРАК

Ҳажвий қисса

1. СИРЛИ ХАТ

Бозорбой Охунович ҳар куни ишга кетар олдиан бугунги газетага бир кўз ташлаб олишга одатланганди. Илгарилари бунақа одати йўқ эди. Умунан, газета ўқимасди. Кейинги пайтларда газетада уриладиганларнинг аксарини Бозорбой Охунович ишлайдиган соҳанинг кишилари эди. У ҳар куни эрталаб ёстиқдан бош қўтарар экан, бугун ким урилди экан, деб ўзига таниш кишиларнинг киёфасини бир-бир кўз олдига келтирарди.

Ана шунинг учун ҳам Бозорбой Охунович бир йилдирки, газетага обуна бўлган. Унинг газета ўқишини ўқиш демаса ҳам бўлади. Қўлига оладю уёк-буёғини бир қараб, хайрият, тинчлик экан, деб хотиржам ишига кетаверади.

Бугун ҳам одати бўйича нонуштадан кейин лабини сочққа арта туриб хотинига букюрди:

— Тижо, газетни келтир!

Хотини Тижоратхон қирк ёшларда, авжи ширага тўлган аёл. У эрининг олдида чап қўли билан қўйлагининг иккала ёқасини бирлаштириб ушлаб туриб гаплашади. Унинг бу қилиғи эрига жуда-жуда ёқади. Негаки оппоқ кўкрагининг қоқ ўртасидаги мошдек холи ниҳоятдан яшнаб кўрилади. Бозорбой Охунович ҳар гал кўзи ўша холга тушганда, хой Сангинова, бу хол фақат меники, бегоналарнинг кўзи тушмасин, деб ҳазиллашарди.

Тижоратхон бу холни ўз тили билан айтганда фақат ўз хўжайинидан бекитарди.

Ҳозир ҳам почта қутисидан газета олиб қайтаркан, чап қўли билан иккала ёқасини бирлаштириб эрига узатди. Бозорбой газетани очини билан ерга бир конверт тушди.

Кизиқ бўлди-ку?! Бу қанақа хат? Бозорбой умрида почта орқали хат олмаган. Телефон, электр, квартира ҳақлари учун келадиган хатлар конвертсиз бўларди. Бу кимдан бўлдийкин?

У газетани бир ёққа қўйиб конвертни очди. Хат. Шошиб ўқишга киришди.

«Хой, Овсар! Босар-тусарингни билмай қолдинг-ку!..»

Бозорбойни мактабдош ўртоқлари «Овсар» деб аташарди. У бошланғич мактабда ўқиётганида дуч келган синфга кириб ўқийверар, унга қайси синфлиги, нечанчи синфлигининг аҳамияти йўқ эди. Бунақа қилиғига ўрганган ўқитувчилар дарсни тўхтатиб Бозорбойни етаклаб, ўз синфига опкириб қўйишарди. Ана шунинг учун «Овсар» дейишарди. Бозорбой хатнинг бу ёғини ўқий бошлади:

«...Кўзингни оч, меҳнатсиз топилган пул ҳеч кимга вафо қилмаган. Шунча пулни нима қиласан? Гўринга олиб кетасанми? Порага муккангдан кетдинг-ку, жўра! Бунақада бир кун эмас, бир кун тумшуғингдан илинасан. Шу ҳафта ичи беш кишидан пора олдинг. Бегижондан икки минг, Раҳмоналидан бир ярим минг, Турсунхўждан икки минг, Тўхтамуроддан икки ярим минг сўм олдинг. Ахир, улар жамоатчи мухбирлар-ку! Жинойт қонунининг қайси моддаси билан қанчага қия бўлиб кетишингни биласанми? Агар шу ёруғ жаҳонда тоза ҳаводан нафас олиб юрай десанг, фурсатни ўтказмай олган пулларни эгаларига қайтариб бер. Ҳозир жар ёқасида турибсан, жўрам. Сенга ҳурмат билан дўстинг ХАЙРИХОХ».

Хат Бозорбойнинг қўлидан тушиб кетай деди. Кўз олди қоронгулашиб, чап қоши лип-лип уча бошлади.

Тижоратхон бор оғирлигини ташлаб, эрининг елкасига илиққина кўксини босиб сўради:

— Хат кимдан экан, дадаси?

Бозорбой истар-истамас жавоб қилди:

— Ўйнашимдан. Яъни кундошингдан.

— Вой, адо бўлсин. Қўйинг бунақа гапни. Фельетон чиқмаяптими?

Бозорбой, ўчир, деб юборди.

— Эртага чиқармиш. Фельетон қилсак майлими, деб ўзимдан сўрашипти.

— Э, гапингиз курсин, — деди Тижоратхон эрининг елкасидан кўксини узиб. — Бугун жума, яхши, ният қилинг. Фаришталар омин девормасин. Менга қаранг, қизингиз сиздан араз. «Жигули»сига баллон обермасиз.

Бозорбой шундай карадики, Тижоратхон бенхтиёр иккала кўли билан ёқасини бирлаштирганини билмай қолди. Хотинининг бу гапи гўё киш куни совуқдан дилдираб турган одамга муздаккина айрон ичасанми, дегандек бўлди. Шу ўтирганча бир соат ўтирдими, ё ошиқроқ ўтирдими, ўзи ҳам билмайди. Хотини унинг бояги ўшқиришидан кейин бирор нима дейишга тили бормаи мунгайиб ўтираверди.

Нима бало бўлдикин, деб ўйларди хотини. Ҳар куни, ўртоқ Сангинова, биз кетдик, деб хандон-хушон ишга жўнади. Энди бўлса тагини хўллаб қўйиб, қуригунча ётадиган болаларга ўхшаб кимирлагиси ҳам келмайди. Қизининг хонасидан ҳиндча қўшиқ эшитилди. Орастахон магнитофон қўйиб пар тўшакка чўкиб ётарди. Бозорбой ҳар гал ишга кетар олдидан сочларини ёстикда тўзғитиб ётган Орастахоннинг ётоғига кириб пешонасидан ўпиб кўра эди. Қизи дадасини кутиб ётган бўлса керак.

Кўча тарафда машина сигнал берди.

— Дадаси, шофёрингиз сигнал беряпти. Нима деб айтай?

— Бирпас кутса ўлиб қолмайди, — деди дўнғиллаб Бозорбой.

— Ҳой, эр, сизга айтяпман, қизингизга баллон олиб беринг!

— Оббо, — деди Бозорбой уф тортиб, — бўпти, бўпти, тўртта баллон бериб юбораман. Қутулдимми?!

Тижоратхон эрининг бу хил тажанглигидан ташвишга туша бошлади. Илгарилари ҳам рўзгор ишлариданми, ё ишхонаданми табиати кир бўлиб қайтгандаям шунақа ичимдагини топ, деб тошдек қотиб ўтираверарди. Шундай пайтларда Тижоратхон қизини ишга соларди. Бозорбой қанчалик тажанг бўлмасин, қизининг биргина эркаланишидан сариёғдек эриб кетарди.

Тижоратхон оёқ учида юриб қизининг ётоғига кириб кетди. Зум ўтмай сочлари хурпайган, кечаги пардозлари юзларига чаплашиб кетган Орастахон ич кийимда югуриб чиқди. Чиқди-ю, дадасининг бўйиғига осилди. Орқасидан кўлида халат билан чиққан онаси:

— Ҳой, Орас, сенга айтаман, халатингни елканга ташлаб ол, даданлар олдида уят бўлади, — деганча жавраб қолаверди.

— Ўзимни папамлар, ўзимни папамлар...

Орастахондан гуп-гуп француз атири билан «БТ» сигаретининг хиди келарди. Фақат шунинг ўзигина эмас,

балоғат ёшига етган қизлардагина бўладиган ажиб бир тароватли хид ҳам анкиб турарди.

Бозорбойга қизининг эркаланишлари ҳам ёқмади. Елкасини бир силкиб, ўтирган стулни бери сурди.

Орастахон умрида дадасидан бунақа муомалани кўрмаганди. Мунгайиб дадасининг ўртаси ялтираб қолган бошига, токнинг зангидек бужмайиб кетган бўйинларига қаради.

Тижоратхон тилга кирди.

— Ҳой, дадаси, сизга нима бўлди, ахир? Эт-бетингиз оғриётгани йўқми? Валидол берайми?

— Жон хотин, ўргилай хотин. Қулоғимни тағида ҳақкага ўхшаб шакиллайвермагин. Нариги уйга чик, чик, деяпман!

Тижоратхон, бу одамга бир бало бўлганми ўзи, деб қизини эргаштирганча нариги уйга чиқиб кетди. Бир оздан кейин унинг: «Жувонмарг, қоқ ярим кечасигача қаёқларда юрувдинг», деган овози эшитилди.

Бозорбой ўйларди: «Бу хатни биладиган одам ёзган. Кимдан қанча олганимни аниқ ёзибди. Орқанга одам бор экан, Бозор! Ҳар қадаминг ҳисобда экан-ку, Овсар! Эшмон эмасмикан? Бордию ўша бўлса, қаёқдан билди экан?»

Ўринбосарим Ақром Қудратов тагимга сув қўймоқчи. Йигитлар уни йўлга солиш учун у-бу бериб кўришди. Олмади, ярамас. Ҳалол ойлик маошим билан болачакамни бокаман, дермиш. Э, боқиб бўлсан. Эшмоннинг қўлтиғига шу одам пуркаяпти. Бу аниқ!»

Бозорбойни бир нарса эзарди. Умрида бировга бир тийин бермаган. Фақат олган. Қайтиб бериш деган тушунча унда мутлақо бўлганмас. Мабодо, қайтариб беришга тўғри келиб қолса, қай ахволга тушаркин? Ўлиб қолмасмикан? Йўқ, ҳеч бўлмаганда жинни бўлади... Мабодо бошига ана шундай кўргилик тушгудек бўлса кунига хотини ҳам, эркатой қизи ҳам ярамайди.

Лекин барибир нимадир қилиш керак. Ёғ ялаганда ёт, қон қусганда қариндош керак, деб бекорга айтмаганлар. Шулардан бошқа кимми бор...

Бозорбой машаққат билан ўрнидан туриб қизининг ётоғига кирди. Хотини билан қизи унга ҳайрон қараб турншарди.

— Орас, — деди Бозорбой ўзини ўнглаб, ажиб бир меҳрибонлик билан. — Сендан бир гап сўрайман. Аммо тўғриси айтасан.

— Сўранг, дада, — деди лабларини чўччайтириб Орастахон.

Бозорбой Охунович гапни нимадан бошлашни билмай, остки лабини сўриб, бир оз туриб қолди. Кейин калласига антиқа фикр келгандек бирдан дадил гапира бошлади:

— Масалан дейлик, сен билан икковимиз қоронғи кечада бир жойдан келяпмиз.

— Қаердан? — деди Тижоратхон гапга аралашиб.

— Сен сукулмай тургин. Майли-да, тўйданми, ишқилиб, бир жойдан келяпмиз. Сумкангда анча пул бор. Шу пайт йўлимизни қароқчи-бандитлар тўсишди. Сенга пичоқ ўқталиб, сумкангдаги пулни бермасанг, дадангни сўйиб ташлаймиз, деб ўдағайлашди. Хўш, шунда сен нима қиласан? Пулни уларга берасанми?

Ораста шошиб сўради:

— Сумкадаги пул қанча эди?

— Ну, ўттиз минг дейлик.

Орастани хаёл олиб кетди. «Битта «Волга» — ўн беш ярим минг, японча видеоманитофон — беш минг, норка пальто — уч минг, марварид — уч минг... — У шундай ўйларкан, дадасига ер остидан разм солди. — Ёши ҳам ўтиб қолган, ошқозони ҳам ҳилвираб турипти, юраги ишдан чиққан... яна яшаса беш йил яшар, ўн йил яшар...»

— Нега индамайсан, кизим? — деди Бозорбой кўзлари мўлтираб.

Орастахон ғамгин бир оҳангда сўради:

— Яқин ўртада милиционер йўкмикин?

— Йўк, милиса йўк, дейлик.

— Бақирсак, одамлар келиб қолишмасмикин?

— Йўк. Яқин ўртада одам йўк.

— Қочсам бўлмасмикин?

— Мени қароқчилар қўлига ташлаб-а?

Орастахон дарров жавоб қилди:

— Сизни нима қилишарди. Ну, ундан кейин қариб қолгансиз...

Бозорбой сапчиб туриб кетди:

— Э, суф сенларга-е!

У шундай деди-ю, тарс-тарс юриб кўчага чиқиб кетди.

Кун ёйилган. Шофёри Жаббор машина ичида донг қотиб ухлаб ётарди. У машина эшиги қарсиллатиб ёпилгандагина чўчиб уйғонди. Гўё жуда катта гуноҳ иш қилиб қўйгандек қўлини кўксига қўйиб узр сўради.

— Хайда! — деди Бозорбой бетига ҳам қарамай. Машина серкатнов шахар кўчаларидан ўқтек учиб бораркан Бозорбой идорада бўладиган учрашувларни кўз олдига келтирарди.

Кабинетига кириши билан орқасидан қўлида чойнак билан Бегижон пайдо бўлади. Ва албатта «Тўксон бешга қалайсиз», деб гапни илаштиради. Ундан кейин Раҳмонли қиради: «Хўжайин, янғисидан топиб қўйдим. Ичагингни узвормаса калламни олиб ташланг», дейдию минг марта эшитган лағифани бошлайди: «Афанди туғруқхонага хотинини кўргани боришти. Деразадан бош чиқазган хотинидан сўрапти. Хотин, ўғлим кимга ўхшайди? Сенгами? Хотини йўк, деб бош чайқапти. Бўлмасам кимга ўхшайди, деб яна сўрапти Афанди. Сиз уни танимайсиз, деб жавоб қипти Афандининг хотини. Ха—ха-ха! Қалай, хўжайин?...»

Ана ундан кейин Турсунхўжа қиради: «Абедга чикмай туринг, хўжайин, уйдан устида қазисен билан ош келади», деб тайинлайди. У ҳали остонага етмай туриб Тўхтамурод қиради: «Бир йигитни кўз остимга олдим, — деб гап бошлайди у. — Яхши одамнинг фарзанди, жуда сизга қуёвбоп бола». Шундан кейин «аллақайси каттаконнинг ўғли» деб гапни тугатади.

Шу пайтгача Бозорбой уларнинг ҳамма гапларига ишонар эди. Энди улар ғирт хоин экан, деган фикрда ишхонага кетяпти.

Тепасига «База» деб ёзилган дарвоза олдида машина тўхтади. Юк машиналари, автофургонлар қалашиб кетган майдончада уни қўтиб турган кишилар гув этиб орқасидан эргаштиди. Қабулхонада хар хил нарядлар, нақладнойлар ушлаган кишилар ўрниларидан туриб, унга салом беришти.

Бозорбой Охунович кабинетига кирди. Ҳали шляпасини қозикка илмай туриб дермантин қопланган эшик унсизгина очилди, қабулхонадаги ғовур-ғовур эшик ёпилиши билан тинди.

Қўлида чойнак билан Бегижон пайдо бўлди.

— Хўжайин, тўксон бешга қалайсиз? Асил дўнқасидан.

Бозорбой унга лоқайд қаради. Гўё уни биринчи бор кўраётгандек:

— Хўш, келинг, хизмат, — деди.

Қайноқ чойнак ушлаб узоқ туриб қолган Бегижон чойнакни стол четига қўйиб, қуйган бармоғини муздек қулоғига босди.

— Мени холи қўйинг, — деди Бозорбой унинг бетига карамай.

Бегижон нима қилишини билмай, анча пайтгача туриб қолди.

«Унга бир бало бўлган, иши чапласига кетмадимикан? Зора шундоқ бўлса», деб ўйларди Бегижон.

У чойнакни столда қолдириб, қуловини ушлаганича чиқиб кетди.

2. НАРХИ ТУШГАН ОДАМ

Бегижон кўзи алақ-чалақ, оёғи суст, қўли чаққон одам. Бир қараган нарсаси кўзига муҳрланиб қолади. Вентилятор парраги айланганда шаклини йўқотгандек, Бегижон чўт коқаётганида бармоқлари чўт устида тутунга ўхшаб бориб келаверади. Аммо оёқ масаласида омади келмаган. Югуришда тошбақа билан мусобақа ўйнаса, албатта ютқазади.

Бозорбой Охунович унинг устида тажриба ҳам ўтказиб кўрган.

Янги қурилиб ичи молларга тўлдирилган омборга уни олиб кириб, икки минутгина чирокни ёқиб, яна ўчирди:

— Хўш, мулла Бегижон, қаерда қандоқ мол турганини айтиб бериш-чи.

Бегижон тескари қараб ўтириб омборда нимаики бўлса, ҳаммасини — қаерда турганини, қандоқ турганини, ранги қанақалигини, қутисида қанақа ёзув борлигини, қайси фабрикадан чиққанини аниқ айтиб берди.

Бозорбой ундаги бу қобилиятга ҳайрон қолиб ёқасини ушлаган эди.

— Қандоқ эслаб қоласиз, укагинам?

— Э, хўжайин, бир қараганда кўзим билан сувратини олиб кўяман.

Бегижон базага қоровул бўлиб ишга келганида йиғирма ёшлардаги бети қаттиққина йиғит эди. База бўлгандан кейин унча-мунча қонунга чап беришлар бўлиб турарди. Масалан, таниш-билишларга ноёб мол бериб пулини магазинга ўтказишлар, магазин олган ноёб молларнинг унча-мунчасини пулини тўлаб олиб қолиб, керакли жойларга чиқазиб туришлар...

Қимки базадан нарса қўлтиқлаб чиқса, Бегижонга рўпара бўлади. У ўтказса чиқиб кетади, ўтказмаса олган нарсасини қўлтиғига қисиб, кўзини лўқ қилиб ўтираверади. Омбор мудирининг ўзи келиб Бегижонни рози қилади-ю, иш бости-бости бўлади.

Базада бунақа омборлардан ўн еттита. Хаммаси ҳам қунига битта-иккита боягидақа ишларни қилиб туришади. Бегижон ўз улушини олмай бунақа молларни чиқармайди. Бегижоннинг ўз тили билан айтганда, ўша пайтларда омбор мудирини у ёқда турсин, база мудиридан ҳам кўп пул туширарди.

Базадаги катта-кичикнинг ҳаммаси ундан кўрқарди. Охири, шу бор экан, бизга тинчлик йўқ, деб ундан қутулиш йўлини қидира бошлайдилар. Улар қанча ури-нишмасин, Бозорбойсиз, ҳеч нарса қилиб бўлмасди. Чунки Бегижон Бозорбойнинг одами. Эчки қутурса эгасини сузади, деганларидек, Бегижон Бозорбойнинг шофёрини ҳам, машинасини ҳам тинтув қилиб ташқарига чиқазадиган бўлди. Қўйиб берса, Бозорбойдан ҳам унча-мунча ундирадиган чоғи бор.

База монтерига битта костюм бериб, чўнтагига номери ёзиб олинган йиғирма беш сўмлик солиб қўйишди. Монтер дарвозадан чиқаётганда Бегижон уни тўхтатди. Монтер ўзини соддаликка олиб, у-бу, деб кўрди. Бўлмади. Охири у бояғи йиғирма беш сўмликни буклаб туриб унинг кафтига босди. Бегижон илжайганича уни чиқариб юборди. Шу пайт Бозорбой, местком раиси, товаршунос учови монтерни қайтариб Бегижоннинг олдига олиб келишди.

— Қандоқ ҳужжатга асосланиб мол чиқазиб юбордингиз!

Бегижон ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб кўрди. Учовлашиб ёнини тинтиб, бояғи йиғирма беш сўмликни олишди.

Ана шундан кейин Бегижонни қоровулликдан бўшатишди. Лекин Бегижон осонликча жон берадиганлардан эмас эди. Орадан бирор соат вақт ўтказиб Бозорбойнинг олдига кирди.

— Хўжайин, мендан осонгина қутулдим, деб ўйлаяпсиз-а? Йўқ, бу ерда бўлган, бўлаётган ишларнинг ҳаммасини заметкага олиб қўйганман. Манаву кўзлар ҳаммасини беҳато сувратга олиб бўлган.

Бозорбой столини чертиб узок ўйланиб қолди: «Беги тўғри айтяпти. Агар у ишга тушиб кетса, ҳаммамиз расво бўламиз. Яхшиси мураса қилайлик. Уйдаги сир кўчага чиқмай қўя қолсин».

— Менга қара, Беги, — деди, — ништ қолипдан кўчишга кўчди. Бошқа чорасини қидирайлик. Бўлган воқеани кўпчилик билди кетди. Қоровулликка энди ҳозирча қайтариб бўлмайди. Нима дейсан, пойабзал омборига рабоний қилиб қўяйми?

Бегижон ўйланиб қолди. Кўзлари бир жойда турмай у ёқдан-бу ёққа бориб келаверди. Охири қорачиги бир жойда тўхтаб қимирламай қолди.

У янги вазифасининг афзалликлари қандок, имконияти қандок, ҳаммасини тарозига солиб бўлганди.

— Бўпти, хўжайин. Мен рози.

Бозорбой бошидан тегирмон тоши тушгандек енгил тортди. Стол ёнбошида турган ички телефон трубкасини кўтариб:

— Обувнойни беринг, — деди. — Усмонхонмисиз? Менга қаранг, укагинам, шу Бегини сизга теги билан бердим. Бурнини ерга ишқалаб ишлатинг. Гапни айлантирмай хўп денг, укагинам. Мен бир иш қилсам, билиб қиладиган одамман. Кейин хурсанд бўласиз.

Бозорбой трубкани жойига қўяркан: «Э, йўталмай ўл!» — деди ижирғаниб.

Ростдан ҳам Усмонхон киш куни тарновда пайдо бўладиган сумалақдек киефаси тез-тез ўзгариб турадиган, чап кўлининг кафти билан киндигини босиб туриб йўталадиган ғалати одам эди. Бозорбой ичида, қани, иккита тулки бир ишлашсин, деб қўйди.

Аввалига Бегижон Усмонхоннинг у енгидан кириб, бу енгидан чиқиб ишлаб юрди. Сал кунда иккаласи тил топишиб қолишди. Бегижон шунақа ишни орзу қилиб юрган экан, омборни ҳавас билан тартибга солди. Бор молларни сортларига, қайси фирмадан чиққанига қараб жойлаштирди. Бирон нарса керак бўлганда қидириб юрмай, қўл узатганда дарров топадиган қилди. Усмонхон унинг бу ишидан хурсанд эди.

Буни қарангки, Усмонхоннинг дарди ичида экан, ўнг биқинида нўхотдек бир ярача пайдо бўлди-ю, кенгайиб данакдек бўлди. Шифохонга ётди. Рак экан, операциядан кейин бандаликни бажо келтириб бу дунёдан кўз юмиб кетди. Унинг ўлими ҳам Бегижонга қўл келди. То омборни муҳрлагунча эллик-олтмиш жуфт чех туфлисини гумдон қилди. Камомад чиққанда айб мархумнинг бўйинига тушиб қолаверди.

Усмонхоннинг ўрнига бошқа ёқдан одам қидириб юришмай, қўли келишиб қолган, деб Бегижоннинг ўзини мудир қилиб қўя қолишди.

Бу Бегижон тушмагур бало чиқди. Усмонхон ўн беш йил ишлаб қилмаган ишларини ўйнаб-қулиб қиладиган бўлди.

Омбор ҳафтада тўрт марта, учтадан жами ўн иккита контейнер олади. Ҳар контейнерга беш юзтадан туфли,

уч юзтадан этик сиғади. Фабрика ҳисобидан бир контейнерга бир-икки жуфт пойабзал скидка берилади. Бу дегани шу пойабзаллар нуқсонли деб ҳисоблансин ва нархи туширилган баҳорда сотилсин, дегани. Чиндан ҳам камдан-кам бўлса-да, пойма-пой туфли ёки бир пойи бошқа размер туфлилар аралашиб келиб қолади. Брак чикса-чикмаса барибир нархи туширилаверади.

Бегижон шаҳардаги жамики бир оёғи протез ногиронларни танийди. Пойма-пой туфлиларни ўшаларга нархни туширмай сотади. Ҳафтада ўн икки контейнердан аллақанчаси нархи туширилмай савдога чиқазилади. Пули албатта Бегижоннинг чўнтагига тушади. Ана шунинг учун ҳам базадагилар Бегижонни «Нархи туширилган одам» деб аташади. Бегижон бу билан ҳам қаноатланиб қолмайди. Қайси бир магазин мол олса, ҳар бир туфлига беш сўм, этикка ўн сўм қўйиб беради. Агар магазин мудри оёғини тираса, Қўқон ёки Чирчиқ пойабзал фабрикасидан олинган молни рўпара қилади.

Бегижон омборни қабул қилгандан бир ярим ой ўтиб, тилла тиш қўйдирди. Хужжатларга электрон соатли ручкадан қўл қўядиган бўлди. Яқин-яқинларда — қоровул пайтларида маҳорка тутатиб ўтирадиган Бегижон тушмагур энди «БТ» сигарет чекади. Чекканда ҳам сигаретани гугурт билан эмас, «Ронсон» деган инглиз зажигалкасида тутатади. Столининг устида совун қутидек япон магнитофони пайдо бўлди.

Бир куни Бозорбой Охунович омборга кирганида магнитофонга кўзи тушиб: «И, Бегиш, ўзингга ҳам олмабсанда», деб илмоқли гап қилиб қўйди. Шундан кейин магнитофон қулоғини ушлаганча кетди. Яна бир куни Бегижон энди машинага ўтираётган Бозорбойга имзо чектириш учун накладной узатди. Бозорбой ёнини титкилаб ручка тополмай турганда у электрон соатли ручкасини узатди. Бозорбой ҳафсала билан имзо чекиб, раҳмат, укагинам, деганича ручкани ички чўнтагига солиб қўйди. Ручка ҳам Бозорбойнинг иссиқкина қўйнида кетди.

Бегижон ишига пишиқ одам. Керакли жойга, фирчилламасин, деб мўлжалдан ортиқ мой чаплаб қўядиганлардан. У Бозорбой билан орани сира бузмайди. Пихи қайрилиб қўлтигига кириб кетган бу одамни алдаб бўлмайди. Ўпқондек оғзига курак билан ташлаб турсанг ҳам тўймайдиган «Отахон»га бир меъерда муомала қилиб турарди. Яъни, ҳар контейнердан икки юз сўм пул билан иккита пойабзал ўша кишиники. Булардан ташқари, унинг ёнидаги гугурт қутичадек дафтарчасида Тижо-

ратхон билан Орастахон нечанчи пойабзал кийишидан тортиб, туғилган кунигача ёзиб қўйилган.

Бегижон мундоқ ўйлаб қараса, орадан ўтган уч йил мобайнида Бозорбойга ўн беш минг сўмлик нарса беришти. Албатта Бегижон ҳам анойилардан эмас. Бу пулларни шундай усталлик билан қайтариб олайки, ўзи ҳам билмай қолсин, деб ўйларди. У ўйлаб-ўйлаб Бозорбойга куда бўлишни дилига тугди. Бозорбой нимаики топса, яккаю ягона қизига атаб ташлаб қўяди. Ахир, шу қизидан бошқа меросхўри йўқ. Агар қизини Бегижон келин қилса, берган нарсаларининг хаммаси сеп бўлиб, ўз уйига келади.

Кунларнинг бирида Бегижон хотинини ёнига чакириб фикрини айтди:

— Ёмон бўлмайди. Гап ўғлингга қолган. Агар рози бўлса, совчи бўлиб борамиз. Эрталабгача ўғлинг билан гаплашиб, менга жавоб қил, — деб тайинлади.

Хотини ўғлига бу гапни айтганда:

— Бозор аканинг қизи Орастани айтяпсизми, — деди қўл силтаб, — ахир у бирт анақа-ку.

Эрталаб хотини Бегижондан сўради:

— Хой, дадаси, ўғлингиз у қизни «нақа» дейди. Бу нима дегани?

Бегижон нима дейишини билмай, гапни қисқа қилиб қўя қолди.

— Энди халиги, анақа дегани шўх дегани-да, ўғлингга айт, майда гап бўлмасин. Шунини олади, гап тамом!

Бегижоннинг хотини ўғлини кийин-қистовга олди:

— Вой болам, дадангнинг гапини икки қилмагин, анақа бўлса бўлар. Ҳар қандай қиз ёшлигида бир-бир «анақа» бўлиб ўтади. Мен ҳам «анақа» бўлганман, опаларинг ҳам «анақа» бўлишган. Катта опанг шунақаям «анақа» бўлганки. Хўп дегин, болам.

Ўғли: «Э, боринг-э», деб ўрнидан туриб кетди.

Бўлмайдиган ишга қўл уришдан фойда йўқ. Бозорбой икки дунёда ҳам Бегижон билан куда бўлмайди. У қизини казо-казоларнинг ўғлига муносиб ҳисоблайди. Казо-казолар билан куда бўлиб катта давраларда савлат тўқишни орзу қилади. Шунинг учун ҳам Беги кудачилиқдан оғиз очиши биланок: «Укагинам, бўладиган ишдан гапир, нима қиласан, осмондаги ойга қўл чўзиб», деб гапни таққа тўхтатиб қўя қолди.

Бегижон бир-икки кун қовоқ-димоғ қилиб юрди-ю, кейин ховридан тушди. Тушмай қаёққа ҳам борарди.

Барибир шундоқ бўлгани билан Бегижоннинг юрагида Бозорбойга нисбатан бир ғубор қолди. Ҳар контейнердан бериладиган иккита туфли биттага тушди. Берилган нақд икки юз сўмни гоҳ бериб, гоҳ галга соладиган бўлди. Бозорбой бу «одобсиз, яхшилиқни билмайдиган «нархи туширилган» одамнинг кўзини очиб қўйишга пайт пойлар эди.

— Келиб-келиб менинг ризкимни қирқасанми, тулки, — деб тўнғиллаб қўярди.

Ана шундай ҳаёллар билан Бегижоннинг гўрига фишт қалаб ўтирган бир пайтда кабинет эшиги очилиб картошка бозори овзидаги «Обувной»нинг мудири Эшмон Давлатов бош суқди:

— Қирсам майлими, Бозор ака?

Бозорбой бош ирғаб, руҳсат ишорасини қилди. Эшмон саломалик ҳам қилиб ўтирмай кийинкчага тугилган салмоқлигина пулни «пўп» эткизиб столга ташлади.

Бозорбой сапчиб ўрнидан туриб кетди. У ҳеч қачон кабинетда бировдан пул олмаган. Кабинетда пора олишни қонунга хилоф иш деб биларди.

— Бу нима? — деди Бозорбой кўзлари олайиб.

— Пул, — деди хотиржам Эшмон Давлатов.

— Қанақа пул?

— Пулдақа пул-да, хўжайин.

— Адресни адаштирибсиз, укагинам. Мен умримда пора олмаганман. Хозир мелиса чақирайми?

Эшмон бу гап айни муддао маъносиди:

— Майли, — деди.

Бозорбой ўрнидан туриб қабулхона эшигини очди-да, котибасига, мен йўқман, деб эшикни ичидан қулфлаб олди. Жойига безовта ўтираркан:

— Эсинг жойиндами, укагинам. Қани тугунни еч! Қанча олиб келдинг!?

— Э, хўжайин, бу пул сизники эмас, давлатники.

Эшмоннинг давлатники, дегани уни қуловига Давлатовники бўлиб эшитилди. Унинг хафсаласи пир бўлдию чор-ночор насихатга тушиб кетди:

— Э, шунақами, пул ўзимизники демайсанми? Савдо ходимининг иши нозик иш. Қиличнинг дамида юриб тирикчилик қилади. Эҳтиёт бўлиш керак. Бунча пулни ёнингга олиб юришинг яхши эмас. Назаримда, бештадан ошиқ бўлса керак, топдимми?

Эшмон бош чайқади.

— Тополмадингиз, хўжайин. Олтига.

Бир муддат жим колишди. Охири Эшмон мақсадга кўчди:

— Эркатоингиз мени сувга юбориб, суғормай олиб келяпти. Ё мени ишдан бўшатиб, ё Бегишингизни тартибга чакириб. Элликта австрийский заифона этикни дўконимга ёзибди. Олгани келсам, хужжатларга қўлимни қўйдириб, олти минг сўмни тутқазди.

— Вой, аблаҳ-е. Вой, ноинсоф-е. Ўзи бу боланинг поймонаси тўлиб турипти. Хозир-хозир, чорасини кўрамиз.

У шундай деб ички телефон трубкасини кўтарди:

— Проходной билан уланг. Бугун ахранада ким? Лукмон тоға, сизмисиз? Сизга жанговар топшириқ. Бугун биронта ҳам мол чиказмайсиз. Тушундингизми? Шундоқ бўлсин!

Бозорбой телефон иллагини босиб яна кўтарди:

— Энди обувнойни уланг. Ким у? Ўзингизми, укагинам. Дарров олдимга келинг. Шошилинич.

У трубкани жойига қўяркан, тугунчага узоқ қараб ўтирди, кейин оғир хўрсиниб Эшмонга қаради:

— Манаву калитни олиб сейфни очинг. Ичига пулни қўйиб, ўз қўлингиз билан қулфланг.

Эшмон Давлатов эсанкираб қолди. Худди сеҳрлангандек Бозорбой айтган ишни қилди. Фақат сейфни қулфлаётганда қўли бир оз қалтирагандек бўлди. Бозорбой: «Ҳа, қўрқаясан-а, пул қўлдан кетди» деб, кейин стол галадонидан қоғоз-қалам олиб Эшмоннинг олдига қўйди.

— Ёзинг, нима бўлган бўлса, хаммасини аниқ қилиб ёзинг. Яширманг!

— Бошқа хонага чиқиб ёзай, хозир ўзи келиб қолса ноқулай бўлади.

— Қўркманг, укагинам. Бегишинг қўли чакқон бўлгани билан оёғи суст. Ярим соатсиз етиб келолмайди. Бемалол ёзаверинг.

Эшмон нима деб ёзишни ўйлаб қалам тишлаб ўтирарди.

Бозорбой унга қараб вживиниб қўйди. Бирдан хаёлидан, тунов кунги хатни шу ёзмаганмикин, деган фикр ўтди.

«Эшмон Давлатов ўзи ҳам емай, бировга ҳам едирмайдиган курумсоқлардан. Бутун умри савдо ишида ўтибдики, халигача бири икки бўлмайди. Битта туфлини ўн йил княди, чоғи. Унинг дўкони тўғрисида биронта шикоят тушмаган. Омбордагиларга ҳеч нарса бермайди. Шунинг учун ҳам уни ёмон кўришади. Бозорбой эллик ёшга

кирганда база клубида юбилей кечаси бўлган эди. Ҳамма омбор мудирлари баҳоли қудрат, бири биллур ваза, бири гиламча, бири исми ёзилган тилла соат олиб келди. Эшмон бўлса «ўз ховлимиздан» деб, бир даста гул кўтариб келувди. Қакшамай ўлгур. Бола-чақалари ҳам дурустгина кийинмайди. Меҳмонни ҳам эплаб қутолмайди. Мажлисда бўлса тили бир қарич. Хатни шу ярамас ёзгани аниқ. Аммо унга қаттиқ гапириб бўлмайди. Ўлгиси келган одам у билан ўйнашади. Ишқилиб, Бегиш ўлгирнинг иши пачава бўлиб кетмаса гўрга эди. Нима бўлса ҳам Бегижон Эшмондан кўрсин. Эшмоннинг қўли билан унинг гирибонидан бўғаман».

Эшмон бир ярим варақни тўлдиргунича ҳам Бегижондан дарак бўлмади. Бозорбой унинг ёзганларини ўқиб стол тортмасига ташлаши ҳамон қўлида чойнак билан Бегижон кириб келди.

— Хўжайин, тўксон бешга қалайсиз. Лўнкасидан...

У киравериш эшикка орқа қилиб ўтирган Эшмонга кўзи тушди-ю гапининг охири оғзида қолиб кетди. Қўлидаги электр плита устидан олинган чойнакни столга қўйишини ҳам, қўймаслигини ҳам билмай бир Бозорбойга, бир Эшмонга қараб туриб қолди. Охири қўли куйганига чидамай чойнакни столга қўйиб, куйган бармонни муздек мрамор сипёҳдонга босди.

— Энди мендан хафа бўлмайсан, укагинам, хозир искалатни печатлаймиз. ОБХССдан одам чакириб ревизия қилдирамиз. — У шундай деб ўрнидан турди-да, сейф эшигини очиб тугунчага ишора қилди. — Мана бунга акт тузамиз.

— Э, ундоқ қилманг, хўжайин, — деди Бегижон бўшашиб.

— Иложи йўқ. Давлатов ҳамма гапни ёзиб берган. Қоғозга тушган хат хужжатга айланади. Сиз учун жавобгар бўлишни истамайман.

Бегижоннинг боши эгилиб қолди. Нақд олти минг сўм қўлдан кетяпти. Бу ярамас Бозорбой ана шунақа пайтларда ўз фойдасини кўзлаб қолади. У пайт пойлайди. Пайт пойлаб, билагингдан шартта ўшлайди. Қани, қутулиб кўрчи!

— Хўжайин, — деди Бегижон умидсиз бир ахволда. — Мени кечиринг. Бир итлик қилиб қўйдим. Энди тақдирим сизнинг қўлингизда. Хоҳланг ўтга ташланг, хоҳланг пешонамни силанг.

Бозорбой столни чертиб узоқ ўйланди. Охири икки кафтини стол қирғоғига тираб ўрнидан турди:

— Бўлмасам, бундай қилайлик. Беги, сен ҳам ахволимни тушун. Бир бало бўлса менга бўлади. Шунинг учун, иккинчи бунақа иш қилмайман, деб битта тилхат ёзиб бер. Агар биронтаси шу масалада гап қўзғаса, тарбиявий ишлар олиб борганман, деб айтаман. Менга қара, укагинам. Давлатовнинг дўконига жўнатиладиган 50 пар австрия этинини hozирок жўнат!

Бегижон сейфга ишора қилди.

— Бу масалада кейин гаплашамиз, — деди Бозорбой. У гапни тугатмаган ҳам эдики, котиба киз кирди:

— Бир милиция майори билан милиция капитани киришга рухсат сўраяпти.

Бозорбойнинг ранги докадек оқариб кетди. Бегижоннинг ахволи ундан баттар эди.

Бегижон Бозорбойга мунгайиб қаради. Унинг бу нигоҳида, ўзингиз қўллаб юборинг, деган маъно бор эди.

— Қани, сизлар бораверинглар-чи, Беги. Мен уларни алаҳситиб тураман, сен дарров ўша 50 пар этикни дўконга жўнат. Бўлмаса жувормарг бўлиб кетасан.

Бозорбой шундай деб котибага қаради:

— Чақир, кираверишсиз.

Эшикдан ўрта ёшлардаги майор билан ёшгина капитан кирди. Бозорбой майорни дарров таниди.

— Э, келинлар, келинлар...

Уларни ўтиришга таклиф қиларкан, Бозорбой Бегижон билан Эшмонга, тезроқ жўналаринг, деган ишора қилди. Эшмон билан Бегижон кабинетдан чиқиб кетишди.

— Мени танимадингиз-а, Бозорбой ака, — деди майор ўтираркан.

— Э, таниганда кандок, ўртоқ Сулаймонов. Ахир сиз билан ўтган йили Кисловодскда дам олганмиз-ку. Қалай, келин тузалиб кетди-тарми?

— «Ботаника» санаторийсида дам олаётган эди. Қўрғани машинада Термиздан келдик. Манаву капитан укамиз бизда терговчи бўлиб ишлайдилар. «Жигули»ни шу киши хайдаб келди-лар.

— Хай-хай, жуда чарчагандирсизлар, — деди хаёл аралаш Бозорбой.

У шу топда бу одамлар бекорга келмагандир. Бирон хат-пат тушган бўлса текширгани келишган. Уларга муомалани бошқачароқ қилиш керак, деб ўйларди.

— Эсингиздами, Бозорбой ака. «Храм воздух»да суратингизни олган эдим, келин аям билан.

Бозорбой эслади. Сулаймонов курортда доимо бўйинга фотоаппарат осиб юрарди. Эсдалик учун ёдгорликлар

олдида таниш-билишларнинг суратини оларди. Бир хаваскор суратчининг олгани нима бўларди, деб Бозорбой унга унчалик эътибор бермасди. Кўнларнинг бирида «Храм воздух»да Тижоратхон билан икковининг суратини олган эди. Ўшани айтаётган бўлса керак.

Сулаймонов ён чўнтагидан қора пакет олиб, ичидан тўртта сурат чиқазди:

— Мана ўша сурат. Жуда яхши чиққан. Қачондан бери Тошкентга борсам Бозорбой акага бераман деб, асраб юрардим.

Бозорбой суратни олиб тикилди. Эр-хотин икковлари бошларига грузинча қалпоқ кийиб илжайиб туришипти. Тижоратхоннинг жуда тўлишган пайти экан. Бошқа суратда Бозорбой тожикистонлик база мудирини билан булоқ бўйида сув ичиб туришипти. Оти нима эди?! Бозорбой ўйлаб, ўйлаб эслолмади.

— Э, раҳмат-е, — деди Бозорбой. — Зап иш бўлди-да. Бу живоий тарих. Энди қачон қарасам, бирга дам олган кадронлар эсга келаверади.

Улар санаторий яқинидаги бир кампирнинг уйида девзирадан ош дамлаганларини, беданадан табака қилганларини эслашди.

— Шу дейман, Бозорбой ака, атайин курортга бориб бирон марга ваннага тушмадингиз-а, — деди кулиб Сулаймонов.

Котиба киз патнисда чой олиб кириб, қўйиб чиқиб кетганидан кейин жавоб қилди:

— Э, дўстим, соппа-соғ одам бўлсам, ваннага тушиб нима қиламан. Биззи хотин сал хусндорроқ. Битта-яримта шилким элакнишмасин, деб қоровул бўлиб борганман.

У шундай дея туриб, бир минут, деди-ю, шошиб қабулхонага чиқиб кетди.

Котиба киз олдида Бегижон ўлимни кутган махбусдек ранги қум оқариб ўтирарди. Бозорбойни кўриб дик этиб ўрнидан турди:

— Тинчликми, хўжайини?

Бозорбой унга ўқрайиб қаради:

— Сенлар шунақа қовун туширасанлар-да, мени балога қўясанлар. Эшмон хабар қилганга ўхшайди. Сени олиб кетгани келишипти. Искалатни печатлаймиз дейиш-япти. Қоч! Искалатни қулфлагини жуфтакни росла. Уларни жўнатганимдан кейин кел. Нима бўлганини ўшанда айтаман. Мен ҳам бўш келадиганлардан эмасман. Енгидан кириб ёқасидан чиқяпман. Анаву капитани гапга кирмайдиган ўжар экан. Хеч эритиб бўлмапти.

— Жон ака, — деди ёлвориб Бегижон. — Бир бало қилинг. Ҳар қанча чиқими бўлса мана мен турибман. Бир бало қилинг, ака.

Бозорбой, бир уриниб кўраман, деб яна ичкарига кириб кетди.

— Зеркиб қолмадингларми? — деди Бозорбой ўтираркан. — Энди бундоқ қилсак, уйга телефон қилай, келин аянғиз битта қўлбола ош қилса, бирга баҳам кўрсак. Шундай қилайлик-а?

Сулаймонов кўнмади. Шу бугуноқ қайтишлари зарурлигини айтиб, ўрнидан турди.

Бозорбой уларни база дарвозаси олдиғача кузатиб чиқди. Жабборга уларни Тошкент меҳмонхонасигача олиб кўй, деб буюрди.

Бозорбой қайтиб келганда Бегижон уни кутиб турарди.

— Бўлдим, ака?

— Ичкарида гаплашамиз, — деди Бозорбой кабинет эшигини очатуриб.

Ичкарига киришганда Бегижон яна сўради:

— Бўлдим?

— Э, бўлмайдиган иш борми, укагинам. Пул бўлса чангалда шўрва! Ўша олти минг сўм пулинг кунингга яради. Ўн минг, дейди-я, ноинсоф. Зўрға, отанг яхши, онанг яхши, деб олтига кўндирсам бўладими?

Бегижоннинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Олти минг сўмни топиш осонми, э атанг! Шу гап ростмикин, деб ўйларди у.

— Ҳазиллашаётганингиз йўқми, хўжайин?

Бозорбой тутақиб кетди:

— Яхшиликни билмайдиган аҳмоқ экансан. Менга нима эди-я, ўртага тушиб. Майли, Жаббор келсин, бориб пулингни қайтариб олиб келаман. Бу ёнга ўзинг муомала қиласан. Менга нима...

Бегижон қўриқиб кетди:

— Ундай қилманг. Бозор ака, майли, пул кетса кетипти. Бу ён тинчнса бўлгани.

— Тинчийди. Тинчиди, деб билавер. Бозор аканг бир иш қилса пишиқ қилади. Эшмонга каттиқ гапирма. У ёмон одам.

— Э, раҳмат, ака. Бу яхшилигингизни сира унутмайман.

Бегижон бўлиб ўтган воқеага ишониб-ишонмай чиқиб кетди.

Бозорбой сейфни очиб тугунчадаги пулни қўлига олди. Худди тарозибонга ишонмай олган матоини қўлида салмоқлаб кўтараётган харидордек тугунчани кафтига қўйиб чамалади.

Бозорбой пулни оғирлигига қараб қанчалигини аниқ белгилайдиганлардан эди.

3. «ЧЎМИЛАЁТГАН АЁЛ»

Хотинидан бахти чопмаган Бозорбойнинг иккинчи уйланишга юраги дов бермасди. Тарки дунё қилиб дарвешона кун кўриб юрган ўша йилларда базага жанубий районлардан бирида магазин мудири бўлиб ишлайдиган бир жувон малака оширишга келади. Бозорбой уни кўрадию ақлу ҳушини йўкотади.

Бозорбой базада товаршунос эди. У жувон ҳам шу касбда экан. Уни Бозорбойга боғлаб қўйишади. Билакларни тирсиллаган, кўкракдор, бетлари оппоқ жувонга ҳар қараганда Бозорбойнинг кўзлари каманиб кетарди. Сўлқилдоқ кўкрагининг айри жойи тепасида мошдан сал каттарок хол бор эди. Ана шу хол Бозорбойнинг тушларига кириб чиқарди.

Исми ҳам ажойиб. Ҳеч кимда йўқ исмлардан. Тижоратхон. Гапларни ҳам бошқача. Жуда ширин. Дастлабки пайтлар «о»ни «ў» қилиб, «ў» ни «у» қилиб гапирарди. «Ҳозир бораман» демасди. «Хўзир бўраман» дерди. «Тўйга бордим» демасди. «Туйга бўрдим» дерди. Тижоратхон ана шунақа ажойиб аёл.

Электрон калкулятор тугмасини босишни яхши билмаганидан Тижоратхон Бозорбойнинг орқасидан келиб, буни қандоқ босади, деб сўраганда елкасига илиққина тегиб турган аёл вужудидан Бозорбойнинг бошлари айланиб кетарди.

Хуллас, Бозорбой Тижоратхонга ошики бекарор бўлиб қолди. Лекин гапни нимадан бошлашни билмай эсанкиради. Зўр келганда керакли гап топиларкан. Икковлари буфетда компот ичиб ўтирганларида Бозорбойнинг калласига шунақа гап лоп этиб келиб қолди.

— Тижоратхон, санъат музейига бордингизми? — деб сўради.

— Бўрдим, — деди Тижоратхон.

— Борган бўлсангиз «Чўмилаётган аёл» сувратини ҳам кўргандирсиз?

— Ҳа, курдим, — деб жавоб қилди Тижоратхон. — Нима эди?

— Шу суврат сизга қараб чизилмаганми мабодо?
— Вой, мен ўшанга ўхшайманми, — деди у бу гап ниҳоятда ёққани билиниб турган бир оҳангда. — Э, бўринг-э!

— Йўқ, — деди Бозорбой. — Сиз унга ўхшамайсиз. У сизга ўхшайди.

Бозорбой ўша пайтларда идорадаги диванда ётиб юрарди. Хотинидан ажрашганда уй-жойи, мол-мулкни ташлаб, битта костюмини елкага илиб чиқиб келаверганди. Тижоратхон эса база ёнбошидаги келди-кетди учун махсус қурилган меҳмонхонада вақтинча истиқомат қиларди. Ишинг ўнгидан келаман, деса ҳамма йўл бирдан очилиб кетаркан. Қаранг, ойдек сўлқилдоқ жувон ўз оёғи билан келиб унинг ихтиёрида ишласа. Икковининг ҳам тепасида тергайдиган кимсаси бўлмаса. Кеч кириб ҳамма уй-уйига кетганда дил ёришга Тижоратхондан бошқа одам бўлмаса...

То хўроз қичкиргунча база олдидаги скамейкада у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришади. Тайёр пойлоқчи топилганидан севинган қоровул чопонига ўралиб вақтлигина уйқуга кетади. Бозорбойнинг ёшлиги қайтиб келди. Оҳ урса ўпкаси кўринадиган даражада ошиқи беқарор бўлди.

Тунни тонгга улашларнинг охири тўй билан тугади...

Тижоратхоннинг пойқадами ёқиб, тўйдан бир ой ўтганда Бозорбой база мудирига ўринбосарликка кўтарилди. Рахбар ходим сифатида унга тўрт хонали уй беришди. Эски бўлса ҳам «Волга»да ишга бориб келадиган бўлди.

Тўй ўтганига роппа-роса бир йил тўлиб, бу қутлуғ санани нишонлашга тайёргарлик кўраётганларида тонг маҳали гумбирлаб ер қимирлаб берди. Эр-хотин чодирга кўчиб чиқишди. Тижоратхоннинг ой-кунни яқин бўлганидан шошилнч қурилайётган коттеджлардан бири Бозорбойга берилди. Янги меҳмон ҳам янги уйга кўчмасанлар туғилмайман, деб турган экан. Кўчиб киришган кунни қок ярим кечада Тижоратхонни «Тез ёрдам» машинаси туғуруқхонага олиб кетди. Қиз бола бахт келтиради, дейишади. Отини Орастахон қўйишди.

Тижоратхон битта туғдию янада гул-гул яшнаб кетди. Чақалоқ тўйига йигирма чоғли меҳмон келди. Ота бўлганидан қувониб кетган Бозорбой шпрингина маст бўлди. Хотинининг олдига ўтирволиб тинмай уни таърифларди.

— Биззи хотин ёшлигида жуда гўзал бўлган. Музейдаги «Чўмилаётган аёл»ни кўрганмисиз? Худди ўшанинг ўзи эди! Тўғрими, хотин?

Тижоратхон бахтдан энтикар, эрининг гапига, «тўғре», деб жавоб қиларди.

— Ёш пайтини кўрмагансиз биззи хотинни. Тўғрими, хотин?

— Тўғре, — дейди мамнун илжайиб Тижоратхон.

Тошкент зилзиласи муносабати билан бутун мамлакатдан ёрдам келди. Қурилиш материалларидан ташқари ноёб кийим-бошлар, рўзғор анжомлари, уй жиҳозлари базага тикилиб кетди.

База мудирининг биринчи ўринбосари бўлган учун Бозорбой Охунов бошқа республикалардан келган молларни шахсан ўзи тақсимларди.

Бозорбойнинг ишларини зимдан кузатиб юрган баъзи бир «китмирлар» орқаворатдан сасиб қўйишарди.

— Бозорбойнинг бозори чаккон бўлиб кетди.

— Ха, нимасини айтасиз, хотини бола туғса, ўзи пул туғаяпти.

Бу гапларда албатта жон бор эди. Тижоратхон тонг отгунча бир қўли билан беланчак тебратса, бир қўли биланғижимланган ўн сўмликларни текисларди. Эрталаб эри ишга кетаётганда уйқули кўзларини ишқаб дерди:

— Дадаси, энди ўн сўмликларни обкеманг. Санайвериб қўлларим адо бўлди.

Бозорбой яйраб ҳазил қиларди:

— Шукр қилинг, шукр қилинг, Сангинова.

Бора-бора Тижоратхон эрининг топганига қаноат қилмай қўйди. ўтирган жойда пул топиш йўлларини қидирарди.

Яна бир гап. Хотини билан қизига иккита француз атири бир ойга етмайди. Бозорбой атир олавериб омбор мудирининг меъдасига тегиб кетди. Йўқ, деса бўлмаса. Беаверса, ҳисоб-китобли буюм бўлса. Бир кун Бозорбой омборга кириб француз атирини сўраганда, мудир жонидан суғуриб бераётгандек атиги биттасини қоғозга ўраб узатди. Бозорбой бу гапни хотинига айтганда Тижоратхоннинг пешоналари тиришиб кетди.

— Рост-да, — деди Бозорбой. — Хар биттаси фалон пул бўлса. Хадеб қакдан олади? Сал орқа-ўнгига қараб ишлатинглар-да.

— Менга қаранг, дадаси. Склад мудирингиз опитний эмас экан. Иш билмаса нима қилади мудирлик қилиб! Буюққа ўтиринг, йўлини ўргатиб қўяй сизга.

Тижоратхон эрини диванга ўтказиб «лекция» ўқишга тушди:

— Арак, коньяк, атир каби буюмлар копқоғи очилмай синган бўлса списат қилинади. Хасис ўлгиригиз қисинмай француз атири қанча бўлса бераверсин. Зарар кўрмайди. Копқоғини очмай синдириб ичидагини марлидан ўтказиб бошқа идишга қўйиб оламиз. Идишни ўзига қайтариб берасиз. Тушундингизми, дадаси?!

— Э, қалланга қойилман, Сангинова, — деб юборди Бозорбой.

База мудири Мирдадаев ёши бир жойга бориб қолган ветеран кооператорлардан эди. Кейинги пайтларда астмаси тутиб ойнинг ярмидан қўпини бюллетенда ўтказарди. Инсофли одам бўлганидан матлубот жамиятига ариза ёзиб пенсияга узатишларини сўради. Илтимоси инobatга ўтди. Мирдадаев ўз ўрнига Бозорбой Охуновни тавсия қилди. Хар қалай, базанинг икир-чикирларини биладиган, пасти-баландига қараб иш қиладиган бошқа одамни топиш қийин эди. Бозорбойнинг номзоди юқорига маъқул келди-ю, саксон биринчи йилнинг июнида уни база мудиригига тасдиқлашди. Янги лавозимни ювиш учун Бозорбой Охунович уйига телефон қилиб, кечкурун ўн беш кишилик дастурхон тайёрлашни буюрди. Тижоратхон, мантига қўй гўшти бериб юборинг, деб тайинлади.

Соат бешларга бориб Бозорбой уйга телефон қилиб тайёргарликнинг боришни билмоқчи бўлди. Трубкани олган Тижоратхон йиғламсираб ҳиқиллаб жавоб қилди.

— Нима бало бўлди, нега ҳиқиллайсан?

— Қизингиз люстрани артаман деб тушириб юборди. Чил-чил бўлди.

— Қайси бирини, саккиз юз сўмлигиними? -- деб сўради Бозорбой. — Ия, анавунисиними? Оббо, минг икки юзга тушадиган бўпмиз-да.

Хотини нималар деб узоқ тушунтирди. Бозорбой иягини қашлаб тингларди.

— Бўпти, бўлар иш бўпти. Хозир шофёр боради. Биронта қоғоз каробкага жойлаб бериб юбор. Янгисига олиштириб юборамиз. Мантини тугиб бўлдингми? Ҳа, дуруст. Хунарингни бир кўрсатасан, Сангинова.

Кечкурун соат етти яримда жамоат жам бўлди. Эшмондан бошқа ҳамма келди. Янги қандил хавойи нур тўкиб турган дастурхонда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор эди. Тижоратхон қоматини намоён қиладиган юпка ҳарир қўйлак кийиб олган. Қўйлаги шу қадар юпка эдики, елкасидаги бонка солганда қолган доғлар бемалол кўриниб турарди. Орастaxon бўлса оч ҳаворанг блузка кийиб олган.

Биринчи қадах пенсияга узатилган Мирдадаевнинг соғлигига қўтарилди. Иккинчи қадах Бозорбойнинг соғлигига. Учинчиси шу оиллага файз киритиб Бозорбойдек нозиктаб одамнинг кўнглини тополган Тижоратхон соғлигига қўтарилди.

Учинчи қадахдаёқ Бозорбой чулдириб қолди:

— Жуда тўғри иш қилдинглар. Бизнинг рафиқамиз дунёда топилмайдиган аёл. Сизлар билмайсизлар, бизнинг хотин ёшлигида ниҳоятда гўзал бўлган... Тижо, журнални олиб чик!

Тижоратхон, қўйинг, уят бўлади, деб уни қайтармоқчи бўлди.

— Опчик, опчик. Ҳе, сенга айтяпман!

Тижорат ичкарига кириб кетиб қўлма-қўл ўтаверганидан эскиб кетган қандайдир бир журнални қўтариб чиқди. Бозорбой журнални варақлаб керакли саҳифани очди-да:

— Мана, — деди намоёншкорона. — Бизни хотин ёшлигида худди шунинг ўзи эди.

Журналда санъат музейидаги «Чўмилаётган аёл» сувратининг рангли фотоси босилган эди.

— Ўлай агар, худди шунинг ўзи эди, — деди Бозорбой хикичок тутиб. — Мана, ишонмасанглар ўзидан сўранглар. Ўхшайсан-а, Тижо! Тўғримми?

— Тўғре, — деди Тижоратхон эрининг гапини тасдиқлаб.

Ўйин-қулги ярим кечагача давом этди.

4. АВАРИЯ

Кеча оқшом эр-хотин жуда хурсанд эдилар. Бозорбой Сочига иккита путёвка олиб келган. Тижоратхон йўл анжомларини йиғиштириб алла-паллагача ухлолмади. Эри хурракни қўйиб ухлаб ётибди. Соат бирдан ошган бўлса ҳамки қизидан дарак йўқ. Аллақайси бир дугонасиникига «именина»га бораман, дегандек бўлувди. Қизи тушмагурнинг бемахалда юриши ёмон-да. Унга қаттиқ гапириб бўлмайди. Дарров хурпайиб олади. Сал қаттиқроқ гапирсанг, ётоғидан чиқмай аразлаб ётаверади.

Дарвоза қўнғироғи чалинганда соат чоракам икки эди.

Кўча тарафда ғовур-ғувур бўлиб қолди. Орастaxon дугоналарини бошлаб келган, шекилли.

Тижоратхон халатини елкага ташлаб, шиппакни оёғи учига илиб, лапанглаб бориб дарвоза ўртасидаги эшикни очди.

Орастахон «Жигули»ни уриб, олдини пачок килиб кепти. Яп-янги машинага қараб бўлмайдди.

— Ўзинг тинчмисан, болам? — деди онаси қўрқиб кетганидан титраб.

Орастахон, гапни чўзмай дарвозани очинг, деган ишорани қилди.

Тўрт давангир йигит машинани итариб ҳовлига олиб киришди. Гараж олдига тахлаб қўйилган брезент чодирни машина устига ёпишгач, «бўлдими, кетаверайликми» деб сўрашди.

Уларнинг гапи-гапига унча қовушмаганидан анчагина кайфи борлиги билиниб турарди. Орастахоннинг ишораси билан тўртталаси ширкада ўргатилган отлардек гижинглаб, кўчага чиқиб кетишди.

— Даданг кўрса... нақ кўнингни кўрсатади-я!

— Папамларга айтмай қўя қолинг. Сизлар курортдан келгунча тузаттириб қўяман.

Хотин кишининг ичида гап ётармиди. Тижоратхон эрталаб эрига овзидан гуллаб қўйди.

— Дадаси, кизингиз бир гуноҳ иш қилиб қўйипти. Уришмай қўя қолинг.

— Нима бало қипти?

— Машинасини уриб кепти. Олди пачок бўлган. Шунча жавради, баллон олиб беринг, деб. Мана, нима бўлди? Сув сепилган асфальтда тиши едирилган баллон сирпаниб бориб, усталбага урилипти.

Эри кизининг соғ қолганига шукр қилиб индамай қўя қолди.

Бозорбой курортга кетиш олдидан қиладиган ишларини ўйлаб беғамгина юрган эди. Кетар олдида бу ташвиш ортиқча бўлди унга.

— Сенлар шунақасанлар. Бир тийин топиш қудуқдан сув тортишдан ҳам мушкулдигини билармидинглар?! Бу пулларни жонимни гаровга қўйиб топиб келяпман. Белларинг оғримаган-да, эсиз шундоқ машина. Бир-икки минг сўмнинг бошига сув қуядиган бўлдиларинг.

Тижорат индамади. Ичида, хайрият, ғазаб отига минмади, деб қўйди.

— Бери кел, Тижо! Сенга айтадиган зарур гапим бор.

Хотин, нима гап экан, деб ёнига келиб ўтирди.

— Қизингни аҳволи бундоқ бўлса. Курортга индамай кетаверамизми? Кассага пул қўя олмаймиз, топган-тутганимизни бериб қўядиган яқин одамимиз бўлмаса, хўш, нима қиламиз? Қизинг уйни қўриқлашга ярамайди. Кеча-

лари ҳам ташлаб, санкиб кетаверади. Хайронман, нима қилишга?

Тижоратхон масаланинг бу томонини ўйлаб кўрмаган эди. Уйни қўриқлашга пишиқ-пухта, ишончли бир одам керак. Уларда бунақа одам йўқ. Бозорбой ҳам, хотини ҳам ҳеч кимга ишонишмайди. Уйда оламжахон мулк бор. Пул бор. Тақинчоқ асбоблар бор.

— Ўйла, хотин, ўйла!

— Сиз отпускага чиққанингизда Жаббор нима иш қиладиган?

Бозорбойнинг кўзлари яшнаб кетди:

— Э, калланга қойилман, Сангинова. Уйни қўриқлашга энг яхши кандидат шу Жаббор. Жабборга ҳам шу бугундан отпуска бераман. Сен қимматбаҳо нарсаларингни битта уйга қамайсан. Жабборга беринг меҳмонхонани очиб берамиз. У шу ерда туради. Еб-ичишга етадиган харж ташлаб кетаман. Кечаси билан бир нарсани ўйлаб чиқдим. Пул билан тақинчоқ асбобларни «Жигули»нинг баллонига тиқиб филдиракка ўрнатсак-да, кейин филдиракни машинага кийдириб қўйсак, нима дейсан? Машина бузук, юрмайди. Эски филдиракни биров ўғирламайди ҳам. Тураверади.

Тижоратхон эрининг удабурунлигига қойил қолиб, бош ирғаб қўйди.

— Аммо, — деди Бозорбой. — Филдиракка баллон кийдириш менинг қўлимдан келмайди. Кучим етмайди. Қизинг ҳам эплолмайди. Бировга қилдириб бўлмайди. Шунга бошим қотиб туришти.

— Жаббор қилаверсин. Ахир у неча йиллардан бери сиз билан ишлаб синашта бўлиб кетган.

— Биров билмагани дуруст эди-да, хотин. Ўзи қани?

— Қўчада, машинасида ўтирипти.

— Чақир!

Бозорбой Жабборни жуда меҳрибонлик билан кутиб олди.

— Кел, Жабборбой, ўтир, ўғлим. Қани, дастурхонга қара. Уялма, олавер. Ўзинг қалайсан? Мен кетсам зеркиб қолмайсанми, ўғлим? Шу дейман, сен ҳам отпуска қилиб қўя қолганинг дуруст. Аммо-лекин, сенга бир иш топиб турибман. Отпуска пайтида қиладиган иш. Маоши нақд. Бизнинг уйга қўриқчилик қиласан. Қўлингга нақд уч юз ташлаб кетаман. Гул-пулга қараб, кечалари уйдан хабар олиб ётасан. Келганимдан кейин ўзим яна рози қиламан. Нима дейсан? Синглинг Орастахон ҳам ёлғиз. Қиз бола қўриқиб, ухлолмай юрмасин.

Бозорбойнинг гаплари Жабборга унча ёқмай турган эди. Орастахоннинг ота-онаси билан кетмай уйда қолишни эшитиб, дарров рози бўлди.

— Хўжайин, бир гапингизни икки қиладиган тилимни шартга кесиб ташлайман. Сизнинг этагингиздан ушлаб ёмон бўлмадим. Бирим икки бўлди. Тўрт хонали уйга эга бўлдим. «Москвич»ли бўлдим. Ишқилиб, базага нима келса курук қўймайсиз. Бемалол кетаверинглар. Уйингиз тепасидан куш экан-ку, ҳатто пашшани ҳам учирмайман.

Бозорбой яйраб кетди. Сурилиб келиб Жабборнинг елкасидан кучди:

— Раҳмат. Имони бут болалигини билардим. Яна бир синовдан ўтдинг. Энди бир сирли гап бор. Оғзингга пишк бўласан. Бу сир икковимизнинг ўртамизда қолсин. Ораста ҳам, онаси ҳам билмайди. Ҳозир икковини бир иш билан кўчага чиқариб юбораман. Икковимиз «Жигули»нинг баллонига пул жойлаб, машинага ўрнатиб қўямиз. Нима дейсан?

— Қалангиз ишлайди-да, хўжайин. ОБХСнинг тушига ҳам кирмайдиган ишларни биласиз.

Ўз ақлига ўзи қойил қолган Бозорбой лапанглаб уйга кириб кетди. Хотини билан узоқ гаплашиб қолди. Сал ўтмай Тижоратхон кизини эргаштириб, бозорга борамиз, деб кўчага чиқиб кетди.

Улар икки соат ўтганда қайтиб келишди. Бу пайт Жаббор пуллар билан тақинчоқ буюмларни баллонларга жойлаб, филдиракларни машина ўқига ўрнатиб бўлган эди. Она-бола ичкарига кириб кетишганда Жаббор сўради:

— Хўжайин, роса йиққан экансиз. Ҳаммаси тахи бузилмаган юзталиқлар экан.

Бозорбой унга ўқрайиб қаради:

— Буёғи билан ишинг бўлмасин. Энди яна битта гап. Шу ерда кўрганларимни оғзимдан чиқармайман, деб қасам ичиб қўясан. Таомилли шунақа.

Жаббор онасини ўртага қўйиб, қасам ичди. Бозорбой ўрнидан туриб меҳр билан унинг пешонасидан ўпди.

— Ота ўғил экансан. Қани энди, сендақа ўғлим бўлса. Энди сен ўзимники бўлиб кетдинг. Сени шундай рози қилайки, «Москвич»ингни «Волга» қилиб бераман. Манаву еринггача, — у бош бармоғини кекирдагига тегизиб кўрсатди, — давлатга ботасан. Яхшиликка -- яхшилик кўрасан.

Орадан икки кун ўтиб, отпусмага чиққан Жаббор ўз «Москвич»ида уларни аэропортга чиқазиб, кузатиб қўйди.

Қайтишда Орастахон машинанинг орка ўриндиғида ўтирди. Йўлнинг ярмигача икковидан ҳам садо чиқмади. Орастахон, буни менга айғоқчи қилиб қўйиб кетишди, деб ўйларди. Жаббор бўлса шундоқ дўндик билан бир уйда қолиш имкониятидан фойдаланиш керак, деб ўйларди.

Жаббор илгарилари ҳам унга бир-икки қочирик гап ташлаганда қиз баланддан қараб, писанд қилмаганди.

Орастахон йўлда тушиб қолди.

— Сиз кетаверинг, мен кечроқ бораман.

Жаббор хайрон бўлиб бўшашганча келаверди. У янги уйга қўниқолмай анчагина ухломмади. Ундан ташқари, Орастахоннинг келишини кутиб тик этса кўча эшикка қараб ўтираверди.

Орастахон одати бўйича қоқ ярим кечаси қайтди. Қутавериб тоқати тоқ бўлган Жаббор эшикни очаркан, француз духисининг хидидан димоғи тарс ёрилай деди. Чунки духига папирос тутунининг хиди аралашиб, қўланса бўлиб кетган эди.

— Қаёқда юрибсиз? — деди тўнғиллаб Жаббор.

— Нима, эриммисиз, тергаманг мени. Ота-онам ҳам мени тергаёлмаган.

Жаббор, боре, менга нима, дедию айвонга бориб чироқни ўчириб ётиб олди. Орастахон ичкари уйда алламаҳалгача ёмирсиб юрди. Магнитофонни шанғиллатиб сира ухлатмади. Жаббор тажанг бўлиб ўтириб олди. Тимирскиланиб шимининг чўнтагидан сигарета олиб тутатди. Ичкаридан ҳамон ҳиндча қўшиқ эшитилиб турарди.

Олд тугмалари қадалмаган халатни елвагай кийган Орастахон айвонга чиқди.

— Сигаретангиздан беринг, меники тугаб қолди, — деди у чироқни ёқа туриб.

Жаббор унга сигарета узатди. Орастахон сигаретани лабига қистириб тутатиб олай, деб энгашди. Халатнинг икки бари икки ёққа очилиб кетганидан унинг вужуди баралла кўриниб турарди. Жаббор бир қўли билан унинг сигаретасини тутатаркан, иккинчи қўли билан беихтиёр елкасидан тутди. Қиз атайин қилдими, ё ўзи шунақа бўлиб қолдими, мункиб кетди. Мункиди-ю, Жабборнинг бағрига тушди...

Эртасидан бошлаб уни Орастахон эмас, Ораста деб, сенлаб чақирадиган бўлди. То у ишдан қайтгунча Жаббор ош дамлаб, гоҳ қозонқабоб қилиб кутиб оларди.

— Қанақа эркаксиз, — деди яна бир ҳафта ўтганда Орастахон. — Бирон нордонроқ нарса топиб келсангизчи, қўнғилларим айниб кетяпти.

Жабборнинг юрагини вахм босди. Оббо, нордон нарсани бекорга кўнгли тусайдими, бир гап бўлган унга.

Кечга томон Жаббор айвонда сабзи тўғраб ўтирган эди, жияни келиб қолди. Қўлида телеграмма. Шошиб олиб ўкиди. Опасидан экан.

«Укагинам Жабборжон. Поччанг аварияга учраб, оғир ахволда ётибди. Тезда етиб кел».

Жабборнинг ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган, шу опасининг қўлида қолган. Поччаси ўз боласидек боқиб вояга етказган эди. Юраги алланечук эзилиб кетди. Шошиб кийиндию кўча эшик остонасига чиқиб, Орастаконни кута бошлади... Аксига олиб Орастаконнинг кечти бор экан, кеч келди.

— Э, қаёқда юрибсан? — деди алам билан Жаббор.

Орастакон хандон ташлаб қулди:

— Негадир тергаганингиз бу гап алам қилмади-я.

Жаббор унга телеграммани узатди. Орастакон ўқиб бир унга, бир телеграммага қаради.

— Боришингиз шартми?

— Шарт! — деди Жаббор.

— Дадам билан аям мени сизга ишониб ташлаб кетишган-а. Ундан ташқари, докторнинг ҳаракатини қилишимиз керак эди.

Жаббор қўл силтади:

— Ҳозир шу гап кўнглимга сиғадими?

Орастакон титраб кетди. Ҳазабдан лаблари кўкариб, икки кошининг ўртасига тугунчак тушди.

— Кетасанми?! — деди у Ҳазаб билан.

— Ахир тушунсанг-чи, бормасам бўлмайди.

Жаббор шундай деди-ю, шарт бурилиб кўчага чиқди-кетди.

Орастакон уни келади деб бир соат кутди, икки соат кутди, келмади.

Шошиб телефон трубкасини кўтариб, номер тера бошлади:

— Махсума. Ўзингмисан? Жон ўртоқ, тезда бизни кига етиб келгин. Ётадиган бўлиб кел. Бир ўзим кўрқяпман, Жаббор ўлғир кетиб қолди. Поччаси авария бўпти. Келасан-а. Бу яхшилигингни сира унутмайман. Бўпти. Кутаман.

Орастакон трубкани жойига ташлаб, кимсасиз қоронғи кўчага югурди. Юрагини ховучлаб дугонасини кута бошлади.

5. ТОПИЛДИК

Бозорбой «Жигули»га тўртта баллон обориб бер деб, деб уч юз йиғирма сўм ташлаб кетган. Бегижон ўзи билан ўзи овера бўлиб эсидан чиқиб қолибди.

Бугун ишга келиб, халат кияётса чўнтагидан пул чиқди. Ия, Бозорбой ташлаб кетган эди-ку, деб «спорттовар»лар омборидан баллонларни олиб, автофургонга юклаб келди.

Орастакон айвонда бир ўзи хаёл суриб ўтирган экан. Бегижон зўр бир иш қилаётгандек дарвозадан биринкетин тўртта баллонни гилдирашиб кирди. Орастакон баллонларни кўриб севиниб кетади, деб ўйлаган эди. Йўқ, унинг юзидан севинч аломати кўринмади.

— Бир ўзингиз нима қилиб ўтирибсиз? Чол-кампирадан дарак борми? — деб сўради Бегижон.

— Кетишгандан кейин бир ҳафта ўтгач, телефон қилишганди.

Бегижон бу гўзал қизга бир яхшилик қилмоқчи бўлди:

— Нима қилай, оппоқ қиз. Баллонларни ўзим ўрнатиб берайми?

— Кераги йўқ, — деди Орастакон. — Машина авария бўлган. Юрмайди. Устахонага боргандим, ГАИдан справка бўлмаса, тузатиб бермас экан. Частний устага тузаттиринг, дейишди.

Бегижон устига брезент ёпилган машина олдида келди-да, брезентни кўтариб қаради. Машинанинг буфери эгинган. Олдидаги никель панжараси эгилиб, радиаторини тешиб қўйган. Иккала чирокни ҳам алмаштириш керак.

— Унчалик қийин эмас экан. «Спорттовар»да ҳаммасидан бор. Дадангизнинг ўринбосарларига телефон қилинг, йўқ демайди. Агар у кишига айтиб шу нарсаларни олдириб берсангиз, устани ўзим топаман.

У шундай деб соатига қаради:

— Ҳозир Ақром ака ўзларидалар. Бир телефон қилиб қўймайсизми?

Орастакон айвон тоқчасига чиқариб қўйилган телефон олдида борди. Номер тера бошлади. Бегижон: «Пулни ўзим тўлайман деяверинг, мен бериб тураман», деб шивирлади.

Ақром ака узоқ чайналгандан кейин рози бўлди.

— Эртага шанба, индинга оддих. Мен бўшман. Бояги нарсаларни складдан олиб, бугун ташлаб ўтаман. Уйда

бўлинг-а. Эртага уста олиб келаман. Акахонимиз келгунларича машинани гижинглатиб қўямиз. Кўриб хурсанд бўладилар.

Бегижон айтганини қилиб «Москвич» фургонида буфер, иккита чирок ва бошқа қисмларни ташлаб кетди.

Эрталаб, у башарасидан одам қўрқадиган, ичаверганидан ранги кўкимтир бўлиб кетган, яқин орада нягига тиг тегмаган бир устани бошлаб келди. Уста машинанинг у ёв-бу ёғини кўриб, тузатса бўлади, деди.

У халтадан асбоб-усқуналарини олиб ишга тушиб кетди. Бегижон машина тагига кириб, чалқанча ётиб олган устага ҳар хил асбобларни узатиб турди. Орастахон бир чойнак билан иккита пиёла келтириб қўйди. Бегижон ўзича тушуниб:

— Орастахон, синглим, уста чой ичмайдилар. Магазинга чиқиб уч-тўрт шиша сухой вино олиб келинг, — деди.

Устанинг юзига табассум югурди. Ёкимсиз бир илжаиб қўйди.

— Барматуха бўлсин, — деб таъкидлади у.

Уста икки соатдан ортиқ уриниб, пачоқ бўлган гилдирак қисмларни олиб ташлади. Шундан кейингина дам олишга чиқди. Чалқанча ётавериб зах ўтиб кетган экан, ўзини офтобга солиб, «Барматуха»дан бир пиёлани тўлдириб ичиб, анча жонлангандек бўлди.

— Ана, энди буёғи осон. Энг қийинидан қутулдик.

Уста ниҳоятда камгап одам эди. Бегижон уни ҳар қанча гапга солмасин, ўнта сўроғига битта жавоб берарди. Қаерликсиз, уста, деб сўраганда, водий тарафларданман, деб қўя қолди.

Бегижон унинг афти-ангортини кўриб, сал хушёрроқ турмаса уйни шилиб кетишдан ҳам тоймайди, деб ўйларди.

Уста радиаторни яхшилаб ўрнатди-ю, олдидаги никель панжарани ўрнатишга анча қийналди. Машинанинг олди тарафи сал шикаст еган экан. Чокини чокига тўғрилагунча кеч бўлди.

— Уста, қаерда турсиз? — деб сўради Бегижон.

— Кимнинг юмушини қилсам, ўшанинг уйида ётаман, — деб жавоб қилди уста.

Уни бу уйда қолдириб бўладими?! Турки-тароватини қаранг!

— Иш тополмаган кунларда қаерда ётардингиз, уста, — деб сўради Бегижон.

— Қумлоқдаги самоварда, — деб жавоб қилди у.

— Эртага ўзингиз топиб келоласизми, ё ўзим бориб олиб келайми? — деб сўради Бегижон.

— Тошкентни яхши билмайман. Доим кўчаларида адашиб юраман. Ўзингиз бошлаб келганингиз дуруст. Бугунча етар. Магазинлар бекилиб қолмасдан бораёти энди.

— Магазиндан нима оласиз?

— Мунча сўрайверасиз? Кечаси нимани ичаман?! Дўкон бекилмасдан олиб қўйишим керакми, ахир.

Устанинг овқатга унчалик хуши йўқ экан. Орастахон олиб келган жаркопга қайрилиб ҳам қарамади. Охирги шишани пиёлага сиркитиб вино куйди-да, газаксиз ичиб, ўрнидан турди.

Эрталаб Бегижон устани бошлаб келганда Орастахон айвонда Жабборни қарғаб ўтирарди. Унинг ранги ўчган, дармонсиз эди. Кеча Бегижон устани олиб кетгандан кейин дугонаси топиб берган аёллар докторига бориб, ўзини «даволатган» эди. Бегижон унинг ночор аҳволини кўриб ҳайрон бўлди.

— Нима гап, тобингиз йўқми? — деб сўради.

— Шамоллабман, — деб қўя қолди Орастахон.

Уста янги қисмларни ўрнатгунча уч шиша «барматуха»ни бўшатди. Худди заводдан чиққандек янгиланган машинага қараб Бегижоннинг завқи тошиб кетди. Қўли гул уста экан, деб унинг ишга таҳсинлар ўқиди.

— Яшанг, уста! Энди тўрттала баллонни алмаштирсангиз бўлди.

Орастахон мазам қочяпти, Бек ака, кириб пича ётай, чой-поёғи ўзингиз қараб турарсиз, деб уйга кириб кетди.

Уста аввал олдинги иккита гилдиракни чиқазиб янги баллон қўйди. Кейин орқадаги иккитасини чиқазди, Эскириб, титилиб кетган баллонни дискадан олаётганда аллақандай латтага ўралган нарсалар чиқа бошлади. Бегижон биттасини очиб қараган эди, марварид, тилла узуклар экан. У шошиб бошқасини очди. Тилла қошиқлар, бошқасида билакузуклар ва бошқа тақинчоқлар. Ичавериб кўзлари қисилиб кетган уста бу нима бало экан, деб индамай безрайиб турарди.

Бегижон кўрсаткич бармоғини лаблари устига босиб, устага, дамингни чиқарма, деган ишорани қилди. Уста бош ирғаб тураверди. У Бегижоннинг ишораси билан дискага янги баллон кийдириб, ўққа илиб қўйди. Кейин охирги тўртинчи баллонни дискадан чиқазилганга тутинди. Баллон ичи ёғиз-ёғиз юз сўмлик пачкалар эди. Бегижон шошиб пулларни қоғоз қоғга сола бошлади.

Уста жуда галати одам экан. Кўз олдида шунча воқеа содир бўляпти-ю, қани бир энтикса. Ўликка ўхшаб кўзини бақрайтириб туришти. У индамай гилдиракни ўрнатиб, қўлини ювгани водопровод томонга кетди.

Бегижон охирги шишадаги винони косага тўлдириб қўйиб, устани зўрлаб ичирди.

Кетар вақти ҳам бўлди. Бегижон деразани тикилла-тиб Орастахонга эшикни беркитиб олинг, деди. Ичкаридан «Эшикни қаттиқроқ ёпсангиз ўзи қулфланиб қолади. «Английский замок», деган жавоб бўлди. Орастахоннинг чикмагани Бегижон учун айни муддао эди.

Уста темир-терсақлар солинган халтасини, Бегижон пул ва тилла буюмлар тўла қопни орқалаб йўлга тушди.

– Мулла ака, юз сўмликни ушламаганимга қўп вақтлар бўлган. Уч-тўрттасини менга берарсиз.

Бегижон тошган бойликни уста билан баб-баравар бўлишмоқчи эди. У бўлса уч-тўрттагина юз сўмлик сўрапти. Бегижон анойилардан эмас эди. Бош чайқаб афсуслангандек гапирди:

– Майли, бераман. Қонунга хилоф бўлса ҳам бешта юз сўмликни сизга бераман. Қолганларини банкага топширишим керак.

Узоқдан Қумлоқ гузари кўриниши билан улар тўхташди.

Бегижон уста яна бирон кун кайфда довдираб келиб қолмасин, деб атайлаб иккинчи тополмайдиган қилиб пасткам кўчалардан адаштириб олиб келарди. Бегижон қопга қўл чўзмай ён чўнтагидан бешта юз сўмлик чиқазиб устага узатди.

– Кўрдингми, мен ўз ёнимдан беряпман. Бу пулга тегиб бўлмайди. Бировнинг ҳақидан кўркаман. Гуноҳга ботишни истамайман.

Устанинг на уйи, на жойи бор. Унга бойликнинг аҳамияти йўқ. Қунига бир-икки шиша арзон вино топса, шу унинг бойлиги. Бегижон энди уни бир умр кўрмайди. Бундан қўнгли тинч.

Аммо уста ким билан учрашганини, исми нима, қаерда ишлайди, уйи қаерда, икки кун қайси кўчада, кимнинг уйида ишлаганини ҳам билмасди. Айниқса, кетар олдида Бегижон босиб-босиб икки шиша винони қистаб ичиргандан кейин уста мутлақо эсини йўқотиб, оқ-қорани танимай қолганди.

Ҳозир Бегижон бола-чақаси билан, нева-чеваралари билан бир умр еб тугатиб бўлмайдиган хазинани орқалаб

бораркан, ўзини дунёдаги энг бахтли, энг бой одам деб биларди.

Бозорбой аблах бўлгани билан баъзи-баъзида рост гапириб кўяди: «Хой Бегиш, сенинг қўлинг чаккон, оёғин суст» деганида жони ҳикилдоғига келган эди.

«Мана, гапи рост чиқди. Мендан бошқа одам бўлганда шу пайтгача уйга етиб оларди. Мен аблах халиям йўлнинг ярмига етганим йўқ».

Энди у Бозорбой Охуновичга ҳам, пойабзал омборига ҳам тупуради. Кичкинагина бир ишга кириб олиб, каламушга ўхшаб топган бойлигини кемириб ётаверади.

У шундай хаёллар билан пасткам кўчалардан юриб, Чигатой гузарига чиқди. Бу гузардан ҳаммавақт машинада ўтарди. Чойхонада ўтирган танишлар унинг қоп орқалаб келаётганини кўрсалар, нима деб ўйлашлари мумкин.

Бегижон кўприкка етганда рўпарадан келаётган такси сигнал берди. У машинанинг ўткир фарасига дош беролмай панжаралари билан юзини беркитди.

Такси шундоққина унинг ёнига келганда фикллаб тормоз берди. Эшик очилиб, сочлари тўзғиб кетган бир йигитнинг боши кўринди:

– Бегишмисан? Бу ёқда нима қилиб юрибсан? Эрта-лабдан бери қидирамиз. Қани, машинага чиқ! Ҳозир уйингга бориб келяшимиз. Эшмон Давлатовга «Хизмат кўрсатган савдо ходими» унвони берилди. Базадагилар бирма-бир табриклаб келишяпти. Ўшаққа борамиз.

Бегижон эсанкираб қолди. Нима дейишни билмай, чайналди:

– Йўқ, ўзинглар бораверинглар, мени ишим бор.

– Э, ишинг курсин, — деди орқа эшикни очиб тушган давангир йигит. — Қани юр, юр!

Йигит у орқалаган қоғоз қопни юлиб олиб, машина ичига улоқтирди. Ўзини итариб машинага чиқазди.

– Жон оғайнилар, мен боролмайман. Меники узрли. Боролмайман. Жон дўстлар...

Машинадаги жўраларнинг кайфи баланд эди. Унинг гаплари қулоқларига кирмас: «Одаммасан ўзинг, яккамоҳов бўлиб юрасанми, мундоқ улфатларга қўшил-да», деб дашнон беришарди.

Оёқ тагига ташланган қоғоз қоп шундоққина унинг болдирига тегиб турипти. «Э, худо, ишқилиб ичида нима борлигини билиб қолишмасин-да», дея ичидан нола қиларди Бегижон.

Машина Эшмон Давлатовнинг эшиги олдида тўхтади. Бегижон машинадан тушмай қолиб ёпишиб ўтириверди.

— Жон дўстлар, ўргилай дўстлар, шу машинада уйимга етиб олай...

Хеч ким унинг гапига қулоқ солмади. Бири қопидан, бири этагидан судраб пастга туширишди. Итариб ичкарига олиб киришди.

Бегижон ҳовлига кирипти ҳамки, қопини қўйвормасди.

— Нима бало, қопда тилла-пилла борми, мунча ёпишиб олдинг?!

— Э, қўйвор-е, қопинг қурсин, ичида юз минг сўм пулинг бўлса ҳам биров тегмайди, — деди қопнинг бир четидан тортиб турган йигит.

— Юз минг экан-ку, икки юз минг бўлса ҳам биров тегмайди, — деди бошқаси.

У шундай деди-ю, қопни юлиб олиб ҳовли ўртасига улоқтирди. Қоп янгигина сув сепилгандан ҳосил бўлган қўлмакка бориб тушди. Бегижон жон ҳолатда югуриб қопни қўтарган эди, ивиган қоғоз қоп йиртилиб ичидан пачка-пачка юз сўмликлар тўкилди. Дастрўмолчаларга алоҳида-алоҳида тушилган алланималар ер билан битта бўлди.

Ҳамма ҳайрон. Бегижон қўзларини чирт ювиб даф-даф титради.

Махалладан кирган меҳмонлар ҳам гурра ўринларидан туриб, одамлар даврасида қолган пул уюми тепасига келишди.

— Милицияга хабар қилиш керак, — деди кимдир.

Бу овозлар Бегижонга жуда узоқдан эшитилаётганга ўхшади. Эшмоннинг ўғли ўқдек отилиб, қўчага чиқиб кетди. Сал фурсат ўтиб у участкавийни бошлаб келди. Одамлар икки тарафга айрилиб унга йўл беришди.

Пул санайвериш қўз пишиб кетган база ходимларидан бири ўртадаги пулни чамалаб бир гап айтди.

Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади.

Бу воқеага гувоҳ бўлишни истамаганлар оёқ учида юриб, аста тарқала бошладилар.

Эшмон Бегижонга ёмон қаради:

— Фалокатинг ўзинга ургур. Ўғрилиқ пул билан келиб мени бадном қилмоқчимидинг, хунаса?

Бегижон унинг бетига қарамай, тишларини вичирлатди. Унинг ҳозирги ҳолати қопқонга тушган бўрини эслатарди.

6. ҚАЙТИШ

Кечқурун Орастахон дугонаси Махсума билан телевизор қўриб ўтирган эди, телефон қаттиқ жириглади. Шошиб трубкани қўтарди. «Ҳозир Сочи билан гаплашасиз», деган товуш эшитилди. Сал фурсатдан кейин Бозорбойнинг шодон овози янгради:

— Орас, ўзингмисан? Тинч ўтирибсанми? Соғлигинг яхшими? Эртага учамиз. Жабборга айт, соат иккида аэропортга машина олиб чиқсин!

— Жаббор йўқ. Поччаси авария бўлган экан, Марғилонга кетган. Мен Махсума деган дугонам билан ўтирибман.

— Бўлмасам ўринбосарим Ақром Қудратовга айт, машинасини чиқазсин. Ўзим унга телефон қиламан, эҳтиёт шарт, сен ҳам қўнғироқ қилиб қўй, Уйдан жилмай ўтир. Мана, маманг билан гаплашасан.

Тижоратхон, Орас, дейиши билан вақт тугаб трубкадан қиска-қиска гудок эшитилди.

Орастахон шу захотиёқ Ақром акага телефон қилиб кутиб олишга машина беришни сўради. «Аввал уйга келиб, мени олиб кетсин» деб қайта-қайта тайинлади.

Эртасига машина Орастахон айтган пайтда келди. У қанчалик пардоз қилмасин, барибир юзида пайдо бўлган оч жигарранг доғлар сезилиб турарди. Ўзи ҳам анча озиб, сўлиб қолган эди.

Самолётдан энтиқиб тушган Тижоратхон қизига қараб, юраги шув этиб кетди. Хотин киши жуда сезгир бўлади-да. Бир қарашда нима бўлганини билди.

— Сенга нима бўлди? — деди у қизининг қулоғига шивирлаб.

— Офтобда қўпроқ юрган эканман, бир-икки кун тобим кочди.

Тижоратхон лабини тишлаб бошини сарак-сарак қилди. Бунақа ишлар унинг ҳам бошидан ўтган эди. Ёшлик-бебошлик, хатолик ҳар кимдан ҳам ўтади, деб ўзини тинчитди. Машина жойидан қўзғалганда у яна қизининг қулоғига шивирлади:

— Ким эди у яшшамагур!

Орастахон: «Э, боринг-э» деб юзини тескари ўтирди.

Бозорбой ҳам, Тижоратхон ҳам роса қорайиштипти. Денгиз суви, жануб офтоби уларга жуда ёқибди.

— Орас, бу Жабборнинг поччаси қаерда авария бўпти? — деб сўради Бозорбой. — Тирикмикин, ишқилиб? Телефон қилмадимми?

Орастахон, йўк, деб бош силкиди.

— Базада нима янгиликлар бор? — деб шофёрдан сўради.

— Гап кўп, Бозор ака. Бегижон жинни бўп копти. Балнисада ётипти. Одам танимайди, дейишади. Ақром акам кеча кўргани борган эканлар, у кишига қараб «Эшмон, Эшмон ўлгур, тўксон бешга қалайсан, лўнқасидан дамлаганман», деб супургини кўрсатишти.

— Ё тавба, — деб ёқасини ушлади Бозорбой. — Бу касал наслида бор бўлса ажабмас. Кейинги пайтларда кўзи бежо бўлиб қолганди. Яна нима гаплар бор?

Шофёр машинани тор кўчага бурганидан сўнг жавоб берди:

— Эшмон Давлатов облпотребсоюзга старший ревизор бўлиб кетди. Шу гапни эшитгандан кейин Раҳмонали ака билан Турсунхўжа шалвирлаб қолишди. Бегишни ҳам шу жинни қилган, дейишяпти. Ақром акам бўлсалар: «Уларнинг гапига ишонма. Эшмон ҳесний бола, қани энди, савдо ишида шунақалар кўпроқ бўлса», дейдилар.

Бозорбойнинг дами ичига тушиб кетди. Бу Эшмон дегани худо урган одам. Очдан ўлса ўладикки, бировнинг нонини емайди. Юқорига кўтарилгани чакки иш бўпти. Базадаги жамики иқир-чиқирларни билади. Боплаб қавлаштириб қолмаса гўрга эди.

Бозорбой бошқа гап сўрамади. Машинанинг бир томони лопиллай бошлади.

— Баллон қўйворди, — деди шофёр тормоз берар экан. — Жиндек сабр қиласизлар, бирпасда алмаштириб оламан.

Бозорбойнинг самолётда ўтиравериб бели қотиб кетган эди. Шофёр филдиракни алмаштиргунча пастга тушиб, у ёқ-бу ёққа юриб, белини уқалади. Қўлларини осмонга кўтариб, бир-икки марта яхшилаб керишди.

Шофёр чакконгина экан, филдиракни дарров алмаштириб қўйди.

Бозорбой машинага ўтирганидан то уйга келгунча чурқ этиб овоз чиқазмади. Ҳозир унинг юрагига қил ҳам сизмасди. Эшмон Давлатов баянд лавозимга эмас, Бозорбойнинг елкасига чиққандек эди.

Шофёр юкларни айвонгача обориб, қайтиб чиқиб кетди. Бозорбой унга раҳмат ҳам демай, кўча эшикни ичидан беркитиб олди-да, гараж чирогини ёқди. Яхшилаб ювиб артилган «Жигули» ялтираб ўзини қамаштирди. Тиззалаб ўтириб орқа филдиракларга қаради. Қаради-ю

тубсиз жарга кулаётган одамдек мувозанатни йўқотиб, бир томонга оғиб кетаверди. Охири елкаси билан гуп этиб ерга йиқилди.

«Филдирак, филдирак», деб шивирлади. Ўз овози ўзига узокдан эшитилаётганга ўхшайди. Бор кучини йиғиб қичқирди.

— Тижо! Орас! Орас!

Унинг овози ниҳоятда хунук эди. Бу овоз Бозорбойнинг овозига ўхшамасди. Бўғизланаётган одамнинг хирқирок овози эди.

Бу даҳшатли овоздан айвонда чамадон очаётган она-бола кўрқиб кетишди. Бир кетидан бири югуриб, гаражга келишди. Бозорбой ёнбошига йиқилганча оғзидан кўпик чиқариб ётарди. Қорачиклари қотиб қолган, очик кўзлари машинанинг орқа филдиракларига қараганча бақрайиб турарди.

Тижоратхон эрининг елкасидан кўтараман, деб энгашдию машинанинг орқа филдираклари янгилашиб қолганини кўриши билан додлаб юборди.

— Войдод, хонавайрон бўлдим! Уйим куйд-е! Гадо бўлдем!

Шофёр кетмаган экан. Тешилган камера ўрнига янги-сини қўйиб баллонга ел бераётган эди. Ичкаридан даҳшатли йиғи овозини эшитиб, эшикни тақиллата бошлади. Тижоратхоннинг додлашидан эшикнинг тақиллаши эшитилмасди. Шофёр девордан ошиб тушди.

Тижоратхон эрининг оғзидан кўпик чиқариб ётганини ҳам унутиб, машина атрофида телбаларча додлаб айланарди:

— Дод, дод!

«Дод» товушидан кўни-қўшнилари югуриб чиқишди. Тижоратхон одамларга қарамас, сочларини ёзиб, ёқаларини йиртиб додларди. У додлаб-додлаб охири кўксини чангаллаганича жимиб қолди. Фақат ияги тинмай қимирларди. У ҳолдан тойиб, эрининг ёнига йиқилди.

— Доктор қақирин керак!

— Чақирин нима қиласан?! Тайёр машина бор экан, касалхонага зудлик билан бориш керак.

Қўшнилари уларни кўтариб машинага олиб чиқишди. Шофёр ажиб бир чакконлик билан моторга ўт берди-ю, машинани елдек учириб кетди.

Қоронғиликда жадаллаб кетаётган машинанинг икки қизил чироғи кичрайиб-кичрайиб, охири кўринмай қолди.

ХОТИМА

Ёмон гапнинг ҳам қаноти бўлади. Пир этиб учадю томма-том, деворма-девор ошиб, элнинг қулоғидан кириб, оғзидан чиқади.

Бозорбойнинг жинни бўлиб қолгани ҳеч кимни ажаблантирмади. Бунга сабаб ундан олдин Бегижон отини камчилаб ҳамкасбларининг «этини ўлдириб» қўйгани эди.

Лекин барибир шундоқ одамнинг бошига кўргилик тушганда гап-сўз бўлмасдан қолмас экан.

Тушлик пайти база ошхонаси одатдагидек гавжум эди. Чойни майдалаб, ўтган-кетган гаплар муҳокама қилинди. Ҳар ким билганича бичиб-тўкиди. Турсунхўжа билан Раҳмонали ҳам шу ерда.

Гап айланиб Бозорбой билан Бегижоннинг касалига тақалади.

— Бу касал наслида бўлса керак, — деди кимдир.

Раҳмонали шу гапни айтган кишини силтаб ташлади:

— Оғзим бор, деб ҳар гапни айтаверасизми? Ишимиз оғир.

Қурилиш материаллари омборининг юк туширувчиси Абдуллажоннинг зардаси қайнаб кетди:

— Хой, менга қара, ишингни нимаси оғир? Космосда спутник учирясанми ё халқаро аҳволнинг тақдири сенга қараб қолганми? Пул санаб чарчаётган бўлсанг, менга бер, санашиб берай. Йўқ, биродарлар, бу очкўзлик балоси! Беш бармоқни баб-барабар оғзига тикишдан. Баъзи одамларга ҳайронман, қайси замонда яшаяпсан, ахир. Текширувчилар омон бўлса тилла йиққанларнинг ҳаммасини гирибонидан тутуди. Бухородаги районинг ранси анча олтин-марварид билан қўлга тушиб, муздекки-на бўлиб ўтирипти. Ҳей, егандан қўрқ, йиққандан қўрқма, деган экан биров. Ўзлари битта-битталаб териб олади. Тавба, шунча пул-у олтинни нима қиласан? Гўрингга орқалаб кетасанми? Кўпчилик мулки ҳисоб-китобли, биттасини олсанг ўрни билиниб қолади. Қани, тегиб кўрчи! Ишим оғир, дейди-я, э, сени қара-ю...

Гапдан гап чиқиб одам боласи нега жинни бўлади, деган масала кўндаланг келиб қолди.

— Маҳалламизда Икром деган киши бор эди. Бир жинни бўлиб, салкам олти ой касалхонада ётиб, даволаниб сапсем тузалган. Ўшандан бир куни, биродар, жиннилик қанақа бўларкан, деб сўраганимда жуда кизиқ гап айтди: «Э, ука, жинни бўлмабсан, дунёга

келмабсан. Бизи Тошкентдаги Комсомол қўли авжи сувга тўлган пайтида ўртасига гилам ёзиб роса улфатчилик қилардик».

Ўтирганлар бу гапдан ҳанг-манг бўлиб қолишди. Гапни Абдуллажон илиб кетди:

— Бир билағон одам билан гаплашган эдим. Одам боласининг ҳаромдан топган пули эллик мингдан ошса, чап кўзининг жияги қизара бошларкан. Юз мингга етганда қизариш ўнг кўзига ҳам ўтаркан. Юз мингдан ошганда секин-аста жиннилик бошланаркан.

Ўтирганлардан бири гапга гап қўшди:

— Бегижон орқалаб юрган пул уч юз эллик минг экан, тилло буюмларни ҳисобламаганда. Демак, кўзининг жиягидан то товонигача қизариб кетган экан-да.

Абдуллажоннинг гаплари Раҳмонали билан Турсунхўжанинг бошидан санчилиб товонидан чиқаётганга ўхшарди.

Турсунхўжа Раҳмоналининг қулоғига шивирлади:

— Нима қилардингиз шу сассиқ билан тортишиб? Жимгина ўтиравермайсизми?

— Ҳаммани ёмонга чиқазвордингиз-ку, — деди яна тили қичиб Раҳмонали.

Абдуллажон ҳам гапдан қоладиганлардан эмас эди:

— Ўзингни яхшилар қаторига қўшмоқчимсан? Сен у рўйхатга кирмайсан. Тўғри, яхшилар кўп. Мана, масалан, Эшмон Давлат, ўттиз йилдан бери савдо соҳасида ишлайди. Йигирма йилдан ортиқ мана шу искалатларда ишлаган. Уйига битта пайпоқ ё бўлмасам битта дастрўмол олиб кетмаган. Қизини узатганда ёрдам кассасидан беш юз сўм олган. Ўзим санаб кўрганман. Курорт деган нарсани билмайди. Отпусказида икки ўғлини ўнига олиб том сувайди. Ойлигига қаноат қиладиган одам. Сенлар мамлакатда қанчаки курорт бўлса, кўрмаганинг қолмаган. Тўй қилсаларинг, ўн бир маҳалладан одам айтасанлар.

Турсунхўжа Раҳмоналини яна туртди:

— Туринг! Бу сассикнинг жағи очилиб кетди, энди тўхтатиб бўлмайди. — Турсунхўжа Абдуллажонга қаради. — Қўйинглар, бошқа гаплардан гаплашайлик.

— Нимани гаплашайлик бўлмасам. Сен тўғрингдами? Ўғлимни уйлантираётганимда келинбоп битта жемпер сўраганимда бермаганингни гапирайми? Бозорга тушиб қўлдан икки баробар нархга олганман. Ўзимизнинг искалатдан чиққан молга ортиқча ҳақ тўлаганимни айтайми? Ўшанақа жемпердан хотининг, қизинг, келининг тўйга кийиб келганидан гапирайми? Менга кўзингни

олайтирма! Сен яхши одамлар рўйхатига суқилма. Қанақалигинг исқалат ревизия бўлганда билинади.

Раҳмонали этагини қоқиб, ўрнидан туриб кетди. Йўлда келишаётганда Турсунхўжа бир гап айтди:

— Булар билан олишманг, укажон. Қўйдек ювош бўлинг, ха, ўшанда ютасиз.

Раҳмонали билан Турсунхўжа худди маслаҳатлашиб олгандек уйга келибок, ойнага қараб кўз жияқларини йириб кўришди. Хозирча кизарганга ўхшамади.

Орадан икки кун ўтиб Турсунхўжа Жабборга, Бозорбой ака билан Бегишни кўриб келайлик, обориб келгин, деган эди, Жаббор бензин йўқ деб баҳона қилди. Ақром аканинг шофёри уларни касалхонага олиб борадиган бўлди. Бозорга бориб иккита пакетни тўлдириб йўлга тушишди. Жаббордан дили оғриган Турсунхўжа уни ёмонлай бошлади:

— Бу ярамас Бозорбойнинг кизини йўлдан уряпти, деб эшитдим.

Унинг гапини Раҳмонали тасдиқлади:

— Орастанинг бўйида бўлиб қолганмиш.

Шофёр шофёрни ҳеч қачон бадном қилмайди. Бир-бирини суяйди.

— Шу гапга ишониб ўтирибсизми? Ёлғон гап. Исплетний гап.

Лекин бу «Исплетний гап» аллақачон база аҳлига тарқалиб бўлганди.

Навбатчи врач Бозорбой билан Бегижонни махсус хонага чақириб, уларга учраштирди. Ё тавба! Бозорбой ҳам, Бегижон ҳам уларни танимади.

Бозорбой худди мажлисда гапираётгандек қўлларини силтаб: «Санъат музейига борингиз, «Чўмилаётган аёл» суратини кўрингиз!» — деб қичқирди. Бегижон бўлса ким эшикдан кирса, қўлидаги совун қутисини кўрсатиб: «Тўксон бешга қалайсиз, хўжайин, лўнқасидан» дерди.

Бегижон Бозорбойнинг олдига келиб, қулоғига шивирлади:

— Э, биродар, мен Бозорбой деган ярамаснинг устидан ўзига аноним ёзганман. Етти минг пулимни еб кетгансан, овсар, деб ёзганман.

Раҳмонали билан Турсунхўжа қайтиб чиқишар экан, навбатчи врач уларга «Келиб овора бўлиб юрманглар, барибир сизларни танишмайди» деди.

Ховлига чиқишганда Бозорбой Бегижондан сўради:

— Биродар, ўзлари қаердан бўладилар?

Бегижон ўйлаб-ўйлаб қаерда яшаганини, қаерда ишлаганини, ҳатто ўзининг кимлигини эслолмади. Бозорбойнинг бетига қараб маъносиз илжайди.

— Жуда тўғри айтасиз, укагинам, — деди Бозорбой ундан жуда ҳам маъноли гап эшитгандек. — Гапингизга қўшиламан. Бизнинг хотин ўзингиз айтгандек ёшлигида жуда гўзал бўлган... Ўзи ҳам сутга чайилгандай.

Шу пайт рўпарадан келаятган бош врачга кўзи тушиб, кадини ростлади-да:

— Хой, доктор, филдиракларингизни омонат кассада сақланг! — деб қичқирди.

Бош врач: «Хўп-хўп, албатта шундай қиламан» деб ўтиб кетди.

Орадан бирон ой ўтиб газетада «Филдирак» деган фельетон босилди. Унда «Жигули» филдирагида яширилган пулнинг саргузаштлари ёзилган эди.

Албатта бу газета руҳий касаллар шифохонасига ҳам етиб келди. Кўпчилик гоҳ кулиб, гоҳ ёқа ушлаб ўқиб чикди. Уни Бозорбойга ҳам, Бегижонга ҳам ўқиб беришди.

Иккови ҳам фельетонга тушунмади. Газета ўқиляётганда Бегижон ҳуштак чалиб, Бозорбой бармоқларини бир-бир букиб, «Шанба, якшанба, чоршанба...» деб кун санаб ўтирди.

Бозорбой бечора бу фельетонни икки йилдан бери кутарди. Атайин газетага обуна бўлганди-я... Э, аттанг!

РОСТЎЙ ПОСБОН

Кўхна Бухоронинг бекиёс
ростгўй фуқароси Сангин Хамро
тўғрисида халдан ташқари рост
хикоя.

Бу одамни мен ўн бир йил бурун Амир зиндонининг дарвозаси ёнида учратган эдим. У хонтахта устига жевачка, сигарет, бир шишада нос, шўрданак, ковурилган нўхот кўйиб, харидор кутиб ўтирарди.

Бир замонлар, яъни амир вақтида бу жойи жуда гавжум бўлган дейишади. Энди зиндоннинг шарти кетиб, парти копти. Илгарилари одамлар бу жойдан дамларини ичларига ютиб, оёқ учида юриб ўтар эканлар. Хозир унақа эмас. Зиндоннинг мутлако обрўси кетган. Безори болалар унинг деворига бўр билан уч харфли ўрисча сўз битиб кетибдилар. Хўл латта билан ўчирганнинг фойдаси йўқ. Қуриганда яна ўша ёзув пайдо бўлади. Қириб ташлашнинг ҳам иложи йўқ. Шувоғи Некалайнинг сомо-

нидан қорилган. Тош метин деяверинг. Амир Олимхоннинг зиндони ҳозир музей эмиш деб эшитгандим. Бу даъфа Бухоро сафаримда бир бориб, томоша қилишни ниёт қилдим.

Афсус. Зиндон ёпиқ экан. Бу жойга дунёнинг бари жойидан хорижликлар келарди. Шуларнинг жамисига тушунадиган қилиб ўрисча ёзиб қўйилган. «Зиндон зак-рыт, все ушли на хлопок».

Уруш йилларида жанг бўлаётган районларда ҳам райком идораси эшигига шунақа деб ёзиб қўйишарди.

Чол тилининг тагига бир отим нос ташлаб ўз ишларидан нолиб қолди.

— Хаминкадар яшаб зиндоннинг бундақчикин беобрў бўлганини ман кўрмаган. Э, ака мулло, бачалар ҳозир пахтага, шаҳарга тўлка бобойлар қолди. У нокаслар жевачка чайнамайду, папирўс тутатмайду...

Чолнинг ёнига ўтириб гапга солдим.

— Ман амир замонида ҳам шу зиндонга қоровул бўлган. У пайтга зиндонмисан, зиндон эди. Ичига кирган одамнинг сира чиққиси келмасди. Бошларига қароқўл қалпоқ, белларига қилч таққанлар уёқдан буюкка савлат тўкиб юрар эдилар.

— Амир канақа одам эди, кўрганмисиз? — деб сўрайман.

— Амирни ман кўп кўрган. Унинг қогонли шоир дўсти бўлар эди. Ўзи зўр мерган, яъни овчи эди. Шигрининг охирига Қосон Овчи деб номини ҳам қўшиб қўяр эди.

Амирга чўлдан қийик уриб келарди. Амир эрталаб қирғовул гўштини, тушликка қийик гўштини, кечасликка қора қўчқорнинг баъзи жойларини қайнаттириб шўрпосини ичарди. Қогон овчи уни кўп маргалаб Шофиркон томонларга қирғовул овига олиб борган. Кечка яқин бир олам қирғовул уриб келардилар. Шу десангиз-ки амир овчи дўстига бир яхшилик қилмоқчи бўлди. Овчининг ёлғизгина бачасини Маскопга ўқишга юборди. Илм олиб, ўрисчага ўрганиб, юрт қўриб келсин, деб шундай чикиниш қилган-да!

Одам боласига яхшилик қилиб бўлмас экан. Маскопга бориб ўрисларга қўшилиб, ота-онасини унутди. Исталин билан жўра бўлиб катта ишларга қўтарилиб кетибди. Қогон Овчиев дейишга Исталиннинг тили келишмай фомилисини ўзгартирипти. Яъни Қогонович қилиб бошпурт берипти. Шўронинг жами оташ аравази, яъни пойизларига каттакон қилиб қўйипти. Каттакон ўзимиздан чиқеди, энди урусларнинг ерини ҳам Бухорога қўшиб

оламиз, деган гаплар тарқалди. Маскоп ҳам ўзимизники бўлади, деб ўрис пулини йиға бошладилар. Гапимнинг бошига одам боласи яхшиликни билмайди, девдим-ку: ўша Қогон овчининг писари, яъни Каганович тўрт-бешта жўралари билан лак-лак шўро аскарларини эргаштириб келиб, муборак Минорайи Қалонни аямай замбаракка тутди. Айрипилон билан амир ўрдасига бўмбалар ёғдирди. Уларнинг ичига Қўйғўшив деган бир бадтарини бор экан. Ҳеч бировни аямади. Бечора амир тилла тўла икки хуржунни фойтунга ортиб Авғонга қочди. Ситорайи Мохи хоссадаги амирнинг иккита тилла куббали каловатининг биттасини Қогон овчининг ўғли илдириб кетди. Биттасини Маскоп музейга қўйдилар.

Халойиқ орасига бир гап ёмирлаб қолди. Минорайи Қалонни Маскопга кўчириб олиб кетар эмишлар. Бу гапга биров ишонди, биров ишонмади. Бу луқма ҳам ўзимиздан чиққан балонинг гапи экан. Ундан шундоқ чиқин қалон минорни қандоқ олиб кетасан, деб сўрашса, у калтафаҳм элликта айвонча пойизни қотораси қўйиб устига минорани аста йиқитамиз, деган эмиш.

Бу гапдан хабар топқан Исталин, қўйгин, бунақа қилма, деб дилгиром юборипти. Яқинда Маскопнинг қок ўртасидаги бутхонани бузганмиз. Народ орасида яхши-ёмон гаплар юрипти. Минорани унинг ўрнига қўндирсак мусулмонлар устимизга ёпирилиб бостириб келиши мумкин деб, зўрға тўхтатипти.

Ўттиз еттинчи йилинда Бухоронинг пахтаси бўлмади. Яшнаб турган ғўзаларни гаримсел ялаб кетди. Ахир, бу худонинг иродаси билан бўлган қор, бандага нима айб? Нечукким Бухоро пахта пилонини тўлдирмайди, бу ишга душманнинг дасти бор, деб ўйлаган Исталин Қўйғўшев билан Қогон овчининг ўғлини душманларни қош қилин-лар, аямасдан жазолан-лар, деб юборди. Бу нобакорлар одамларнинг уйдан кўрпа-ястукларини тортиб олиб чиқиб пахтасини тўкдилар. Ўшанда ҳар бир райондан беш-олтитадан одам отилди. Лочиндек-лочиндек райкомлар, ордин таққан совлатли раислар ўққа учиб жувонмарг бўлиб кетди. Қамокхоналар одамга тўлиб, мана шу зиндонга ҳам элликтача одамни тикдилар. Зиндон ўша пайтга ҳам бир обод бўлиб атрофи мелисага тўлган эди. Каганович ўзимизники, одамларни қутқариб қолади, деб умид қилганлар бармоқларини тишлаб қолишди. Кейин билсак иш боши шу Қогон овчининг ўғли экан. Ўзингдан чиққан балога, қайга боради давога деган гап бор, бухоронинг халқига. Доно халқимизнинг айтқанлари бўлди.

Каганович Когон овчининг ўғли ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас, деган гап чиғди.

Менинг қайнотам Бухоронинг катта ҳаммомига ходимгар эди. Ходимгарнинг нималигини биласизми? Бу мисоли ўрисларнинг массажи деган гап. Хар якшанбада Каганович шу ҳаммомга тушиб, ходими қилдирар эди. Одамлар қайнотамдан аниғини билиб беринг, у мусулмонми, йўқми, деб илтимос қилишди. У киши Каганович мусулмон, ўз кўзим билан кўрганман, деб шоҳидлик бердилар. Десангиз, бу гап йўққа чиқди.

Хотирим фаромуш бўлиб битта зарур гап ёдимдан чиғипти.

Амир қочгандан кейин канизларини битта-битталаб мажбурлаб эрга беришди. Мен ҳам умид билан очиртка ёзилдим. Пешонам курсин, шўр экан, навбат менга келганда начайли мелиса биттасини бенавбат илиб кетию, менга амирнинг канизларидан етмай қолди.

Ўртоқ Лелин халқимизга хизмат қилавериб охири Каллелин бўлиб қолдилар. У кишини мен кўрган. Бухорога курултой бўлиб у кишининг ўзлари келдилар, ўрисчалаб дакалат қилдилар. Мен театрувнинг саккизинчи қаторида ўтирганман. Силкинган сақоллари, ялтираган кўзойнақларини ўз кўзим билан кўрганман, яна бир дона гап памитимдан фаромуш бўлибдилар. Бухоро бонқасига бир тилмоч бор эди. Ўзи хўжалардан эди. Отлари Ниғматхон эди. Ўзларига Бухорий деб янғича от қўйиб олган эдилар. Ўрисчани шундоқ била эдилар, шундоқ била эдилар, гапирганларида ўрисларнинг оғзи очилиб қола эди. Бўш вақтларида Когонга бориб ўрисларга ўрисча ўргатар эдилар. Бухорога шундоқ чиқин одам борлигининг хидини билган Лелин Ниғматхонни зудлик билан Маскопга олдириб кетдилар. Гаплашиб кўрдилару ўша захоти ўзларига помишник қилиб олдилар. Бир куни Лелин бобо унга, сани ўзбекча отингни маскопликлар айтолмайдилар. Шунинг учун отинг Ниғматхон эмас, Николай бўлсин. Бухорий эмас Бухорин бўлсин, дедилар. Шундан кейин яна бир гап айтдилар. Агар мен ўлсам ўрнимга ўзинг ўтирасан, деб васиятга ўхшатиб гапирдилар. Бу гапни мўйловинг қирқилгур Исталин эшитиб турган эди. Алам қилди, унга. Бу жой зайнит, деди ўзига ўзи. Лелин бобо ўлишлари билан землякимиз Бухоринни камаб олдириб ташладилар. Одами хўблар, яъний яхши одамлар Бухорога туғилади, Маскопга ўлади. Файзуллохон ҳам хўжалардан эди. Уни ҳам Исталин Маскопга чакириб олдириб ташлаган. Худо раҳмат қилсин Маскоп-

да ўлган хўжаларни. Шунинг учун мен сира Маскопга бормайман. Исталин кўрсалар олдириб ташлатадилар, деб кўркаман.

Маскопда беш-ўнта палид одам тўпланиб палидбўйра туздилар. Қиладиган ишларни ўзаро тахсимлашди. Исталингга одам қашни, Бериё деганига одам отишни, Каллелин бобомизга ордин тарқатишни, ҳамюртимиз Кагановичга жаъми пойизларни юрғизишни топширишти.

Шу десангиз, Маскопдан палид буйронинг суврати палокат бўлиб келди. Ҳаммамизга беш-ўнтадан бериб деворларга ёпиштиринглар, деб буюришти. Мен мелиса бошлиғига бу палокатни қайга урай, деб сўрадим-у балога қолдим. Мана шу зиндонга уч кун банди қилди. Нечуққим сен плакатни палокат дейсан, деб роса калтаклади. Тилим келишмаса қандоқ деяй дейман. Шу сўзни тўғри айтадиган бўлгунингча зиндонда моғор босиб ётаверасан, дейди. Қалтакнинг зўридан палокат эмас пилокат дейдиган бўлдим. Истат гарнинг эри ана шундан кейин мени зиндондан чиқарди.

Э, жўрам, бу бошга нималар тушмади, бу қизлар нималарни кўрмади. Ёлғизланиб қолдим. Бизнинг Бухордан «нависандайи халқий» яъни халқ ёзувчиси чиқди. Усто Аминнинг ўғли. Шунга бошимдан ўтканларни ёздириб юбордим. Китоб қилиб чиқар, писарим, дедим. Чикса ақчасининг нимтаси, яъни палавинаси сеники бўлади, дедим. Зиндонга азоб чеккан бир бечора Сангин Хамро ҳам тарихга қолсин охи.

Чолнинг ичи тўла фикр-фикр гап экан. Зўрға қочиб кутилдим.

Кейин билсам Бухоронинг энг ростгўй одамига рўбарў келган эканман.

1998 йил.

КАРНАЙ

Музейни томоша қилгани келганлар «Музей берк, ремонт» деган ёзувни ўқиб, қайтиб кетаверишарди. Аммо соқоли кўксига тушган, икки лунжи филнинг қулоғига ўхшаб осилган бир чол эшикни очасан, кириб карнайимни кўраман, деб икки оёғини бир этикка тикиб туриб олди. Қоровул тушунтирса ҳам тихирлик қилиб тушунмай тураверди.

Кираман, кўраман, вассалом!

Охири коровул уни ичкарига киритишга мажбур бўлди.

— Боринг, директор билан ўзингиз гаплашинг.

Чол ичкарига кирди. Директор коғозларга кўмилиб нималарнидир ёзиб ўтирарди. У бошини кўтариб чолга қаради.

— Келинг, отахон!

— Мен Бувахон карнайчи бўламан.

— Жуда соз, — деди директор. — Карнайчи чакирганимиз йўқ эди-ку. Тўй қилиш ниятимиз ҳам йўқ.

— Бувахон карнайчини билмасанг, дунёдан беҳабар одам экансан-ку. Тўйга эмас, карнайимни кўргани келдим.

Директор қошларини керди.

— Қанақа карнай?

— Музейингда карнай борми ахир?

— Бор, — деди директор.

— Ўша менинг карнайим бўлади. Эллик йил чалганман уни.

Дарҳақиқат, музейда битта эски карнай бор эди. Бу карнайнинг қаёқдан келиб қолганини, нима хосияти борлигини ҳеч ким билмасди. Музей илмий совети бу номаълум карнайни экспозициядан олиб ташламоқчи эди.

— Э, шунақа демайсизми? Қани; ўтиринг, отахон, — деб директор унга термосдан чой куйиб узатди. — Келганингиз жуда яхши бўлди. Ўзингиз кимсиз, бу карнай қанақа каромат кўрсатган, бир бошдан айтиб беринг.

Директор Бувахон карнайчи пиёладаги чойни ҳўплагунча стол четида турган магнитофоннинг тугмасини босиб кўйди.

— Оҳ, отагинанг айлансин, биз кўрган карнайчилар энди қаёқда дейсан. Хозиргилар карнай пуфласа, лунжи шишмай туриб нафаси биқинидан чиқиб кетади. Карнай деганни пуфлаганда қорин чилимнинг белидан ингичка бўлиб кетиши керак. Хозиргилар пуфлаганда киндиги пуп этиб кўйлагини туртиб чиқади. Йўқ, бу болалардан рисоладаги карнайчи чиқмайди...

Аслини олганда, карнайчилик муҳим касб эмас. Карнай деган тўйда, хайит-маъракаларда чалинади. Азада чалиб бўлмаса. Хонаки базмларда дутор-танбурга ўхшатиб улфатларнинг кўнглини олишга ярамаса. Кимга қийин, карнайчига қийин. Аммо Бувахон карнайчининг айтишича, йил-ўн икки ой карнайбоп иш топилиб турган.

Отагинанг айлансин, гапимга нишон. Лунжим бирон кун бекор турганини билмайман. Кечасию кундузи пуфлаганим-пуфлаган. Нима бўлади-ю, вокзалдаги темир йўл зовутининг гудоги бузилиб қолади. У пайтларда одамларда соат деган нарса бўлмасди. Хамма эргалаб ўша зовутти гудоги билан уйғонарди. Ўша пайтда Некалайнинг зовутига Бувахон аканг керак бўлиб қолган. Сахар пайтида қўш отли извош билан олиб кетишарди. Водақашқанинг тепасига чикволиб шаҳарнинг тўрт тарафига қараб бир пуфлардим, ё бафармони худо, бу томони Хастимом, бу томони Жарарик, бу томони Занги ота, бу томони Яланғоч пирим алғов-далғов бўлиб кетарди. Тошкент вилоятида қанчаки ит бўлса баб-баробар акиллаворарди. То гудок тузалгунча бир ярим ой Тошкентни ўзим уйғотиб турганман. Э, сенлар нимани биласанлар...

Бувахон карнайчи пиёла тагида қолган чойни ҳўплаб, томоғини намлаб олгандан кейин гапини давом эттирди:

— Некалай пошшо ўлгудек хасис одам эди. Тупроқ-кўрғондаги крепосда аскарлар турарди. Ўқу замбараклари ҳам ўша ерда эди. Ҳар куни тушлик пайтида тўп отиларди. Бунинг маъноси абид вақти бўлди, дегани эди. Одамлар тўпотар маҳали бўлдимикан, деб кутишарди. Хотини талоқ оқ пошшо энди бас, тўп отилмасин, гирмон уриш бошлади, порох исроф қилинмасин, деб приказ қилти.

Ана шуида нима бўлди, дегин. Тошкентдек шаҳри азимда кеча билан кундузнинг фарқи қолмади. Тўп отилмагандан кейин вақт қай маҳал бўлганини ким қаёқдан билсин? Ана шундоқ оғир кунларда яна Бувахон карнайчи керак бўлди. Эшигимнинг олдига извош келди. Икки саллот иззат-икром билан олиб кетди. Крепосига кирганимда қарасам, Қози калон ҳам ўша ерда экан. Кимдир: аввал унинг қорнини тўйдириш керак, бўлмасам карнай пуфлашга холи келмайди, деб қолди. Мис тоғорачада қазига ўхшаган бир таом келтиришди. Дарров билдим. Моя мусилмон чалавек, калбаса не кушайт, дедим. Шунда Қози калон: аз заруратан калбасага танаввули жоиздир, деб қолди. Ичимда, уволини сен, савобини ўзимга бағишладим, деб пок-покиза қилиб туширдим. Дуруст, ёмон таом эмас экан. Ёнбошига тўппонча таққан погонли семиз киши, бошла, деди. Калбасани қувватими, ё ўзимда бир куч пайдо бўлдим, икки лунжимни кўйнинг думбасидек қилиб карнай жонворни бир пуфладим. Тошкентда қанча қарға, қанча

каптару мусича бўлса ҳаммаси осмонга патирлаб қўтарилди. Итлар акиллаворди. Қўй-қўзиларнинг маърашини айтмайсизми?! Бу ҳам майли-я, эшак ўлгирга ханграшни ким қўйинти?

Шундай қилиб, салкам икки йил извошга тушиб крепосга бордим, тўп ўрнига карнай чалиб халқимга хизмат қилдим.

Инкилоб бўлгандан кейин ҳам бир кун бекор турганим йўқ. Қаерда метинка бўлса, қаерда йиғин бўлса Бувахон акангнинг карнайи билан лунжи иш бераверади. Хозирги Свердлов театри Юпатов серки эди. Катта мажлисларга одам йиғиб беринг, дейишди. Томга чиқиб кадрдон лунжим билан карнайимни ишга солдим. Бедабозордаги Дом дехконга Бутуниттифоқ оқсоқоли келганларида ҳам карнай чалиб, одам йиғиб берганмиз. Э, сенлар нимани биласанлар? Бувахон оталарингни бошидан нималар ўтмади-ю, кўзлари нималарни кўрмади. Тошкент атрофларида колхоз тузилиб биринчи ҳосилдан «Қизил карвон» қилиб шаҳарга қовун-тарвуз олиб келинган. Ўшанда ҳам Бувахон аканг карвон олдида Чифатоӣ дарвозадан то Эски жўвагача тинмай карнайини ватиллатиб келган. Ўшанда Охунбобоев карнайимга лента тақиб қўйганлар.

Сен нимани биласан, усталда ўтирибсан, биз бўлмасак сенга бу устал қаёқда эди? Текстил комбинати ишга тушганда ҳам Бувахон аканг карнайини чалиб, одамларни ишга чақирган. Гидроистанса очилганидаям, Селмаш зовути битгандаям, қишлоқ хўжалиги Виставкаси очилгандаям шу Бувахон аканг карнай чалган. Будённий И. Рахматни отга миндирганда ҳам Бувахон аканг истадионда роса карнай чалган.

Йиғитларимиз Гитлернинг онасини Учқурғондан кўрсатиб, галаба билан қайтганларида бир ой вокзалда қолиб кетганман. Москов томонидан келаётган поездки бор, йўлда туриб олиб, роса карнайимни чалганман, акаси, мени ким деб ўтирибсан? Уёғини сўрасанг, бу карнай Ҳамза билан Хоразмдан то Қорақалпоққача борган. Бу карнай Муҳиддин қори труппаси билан Фарғона водийсини айланиб Тамарахонимни йўрғалатган.

«Хизмат кўрсатган санъат арбоби» унвонини ҳар кимгаям беравермайди. Фарғона каналининг икки юз етмиш километр масофали трассасида карнай чалавериб, лунжларим дирижабил бўлиб кетган. Бўлмасам, Усмон Юсупов бекордан-бекорга «БФК» нишонини кўкрагимга тақиб қўярмиди?

Қўй, укам, мени кўп жавратма. Эшикни оч. Кадрдон карнайимни бир кўриб кетаӣ. Иложи бўлса, рухсат бер, битта пуфлаб қўяй.

— Йўқ, отахон, мумкин эмас, музейнинг ёнбошида туғуруқхона бор. Хомиладор хотинлар бола танилаб қўймасин.

Директор магнитофон тугмасини босиб, ўридан турди.

— Юринг, ота, ўша кадрдон карнайингизни кўрсатиб қўяй.

Улар бўёқ ва нам оҳак хиди анкиб турган йўлақдан ўтиб «Санъат тарихи» деган катта залга киришди. Чол ойнавоп жавонда яшил духоба устига ёнбошлатиб қўйилган карнайини дарров таниди. Кўзлари яшнаб, бепхтиёр, бормисан кадрдон, деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

Тўққиз кундан кейин музей очилди. Шу пайтгача номаълум бўлган карнай қўйилган залда ҳар кун бир неча марта Бувахон карнайчининг магнитофонга ёзилган овози янграйдиган бўлди.

«Оҳ, отагинанг айлансин, у пайтдаги карнайчилар...», — деб бошланарди унинг сўзлари.

Орадан сал кун ўтмай хориждан келган бир турист музейнинг эсдалик дафтарига шундай ёзув қолдирди:

«...Оддий карнайчиси шунча иш қилган бўлса, олим, ишчиси қанақа ишлар қилдйкин? Йўқ, бунақа халқни йўлдан уриб бўлмайди...»

КЕЛИНЛАР ҚЎЗФОЛONI

Уста Маҳкамнинг кичик кизи Инобат маҳмадопгина чиққан. Келин аялари ҳам, опалари ҳам ундан зириллаб туришади. Шундоқ гапларни топиб гапирадики, нақ жонжонингдан ўтиб кетади. Тили чиққандан бери бироп гапни жавобсиз қолдирмаган. Ўзига ўхшаган шаддопгина аммаси доимо унинг пешонасига муштлаб туриб гапиради:

— Сен ўлгурга бўшроқ кайнона учраса, ажалидан беш кун олдин ўлдирсан, сенга Хожӣ она бас келмаса, мундоғроғи тил тортмай ўлади.

Инобат ўз келин аялари қолиб, қўшни келинларни ҳам турткилаб чиқарди.

Инобатнинг онаси икки-уч совчини қайтарди. Ёкмаганидан эмас, раҳми келганидан, инсоф юзасидан қайтарди. Совчи бўлган хотин ҳалимдек юмшоққина экан. Инобат уни икки кунда шафтолиқоқи қилиб қўяди. Иккинчиси

паришталиккина, ҳар икки гапининг бирида, ўзим ўргилай, деб туради. Инобат унга бир шақилласа, нақ бечоранинг кўнгли кетиб қолади-я.

Шундай қилиб, неча совчиларга йўқ, деган она ўзларидан беш маҳалла наридаги «Етти оғайни ботирлар»нинг кичигидан келган совчиларга дарров «хўп» деб, опкелган номини ушатди. «Етти оғайни ботирлар»нинг онаси бутун шаҳарга танилган, келин зотини бодрок қилиб қовурадиган «генерал кампир» номини олган хотин эди.

Унашилган куннинг эртасига аммаси Инобатнинг пешонасига яна муштлаб деди:

— Энди ўлдинг. Қайнонанг тириклайин еб қўяди.

Инобат уни писанд қилмади.

— Меними? Овора бўлади. Игнанинг тешигидан ўтқазвораман.

Хулласи, униси у деди, буниси бу деди. Тўй бўлди. Инобат жиндеккина пардоз билан ойдеккина келин бўлди. Айниқса тўйнинг эртасига гул-гул очилиб кетди.

Шаҳарга дoston бўлган тўй ҳам тугади. Олти овсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилишди. Дастурхон-сочиқларни қайнатиб ювиб, дорга ёйишди.

Қайнона ишга аралашмай, айвонда тасбеҳ ўгириб, келинларининг ишларига қараб ўтирарди. Ўртанча келин тез-тез унинг олдига бориб, орқасидаги ёстиқни тўғрилаб, чойни янгилаб берарди.

Инобат улар олдида бекор туришга хижолат бўлиб, наридан-бери овсинларига қарашарди. Ўртанча келин чой дамлаб айвонга, кампир олдига кетди. Инобатнинг ёнида чўнқайиб ўтирган кичик овсини секин туртди:

— Кўряпсизми, шпион ўлгурни? Шунга эҳтиёт бўлинг. Шум кампирнинг агенти у.

Инобат пиқ этиб кулиб юборди.

— Кулманг, айланай овсин, бошингизга тушганда биласиз.

Бир хафта ўтмаёк бу уйдаги сир-асрор Инобатга ойнадек равшан бўлди-қўйди.

Инобат еттинчи келин бўлиб тушган эди. Кампир етти ўғил кўрган: еттовини ҳам ўқитиб, оёққа турғизган. Ўғиллар она измидан бир қадам чиқишмасди. Топган-тутганларини она қўлига тутқазишарди. Етти ўғил, етти келин бир қозондан овқат ейишар, биронта келин ўзича қозон осолмасди. Кампир рўзғорхонанинг калитини нимчасининг тугмасига боғлаб олган, кечқурун масаллиқларни олиб бориб, қозон бир марта қайнагунча ошхонадан чиқмасди.

Кампир у ёқ-бу ёққа кетганда бу ишларни фақат ўртанча келинига ишонарди. Ўшанда ҳам калит ўзида қолар, масаллиқни битта қоғоз пакетга солиб берарди.

Албатта, кампир келинларини рўзғордан сикмасди. Аммо режани бузмай, масаллиқни исроф қилмай иш тутарди. Кечқурун ўртага овқат қўйилганда, агар ортиб қолгудек бўлса, жавраб кетарди. То охиригача ейилмаса, зўрлаб едирарди. Жуда бўлмай қолганда, ўзи пишиллаб еб қўярди.

Келинларининг ҳаммаси ишлаларди. Эрталаб нонуштага фотиҳа ўқилгандан кейин, кампир ичкаридан ҳамёнини опчиқиб, келинларига эллик тийиндан, ўғилларига бир сўмдан қўяди. Мактабга борадиган невараларига ўн тийиндан беради. Кейин ҳамёнини яна опкириб кетади.

Ҳар ойнинг ўн бешида ўғиллар, келинлар биринкетин келиб, маошларини унинг олдига қўйишади. Кампир шошмай санаб олаверади. Ўн беш кунлик маош минг сўмга етмаса, ковоғи осилиб кетарди.

Кампирнинг яна бир одати бор эди. У кечқурун келинлар, ўғиллар уй-уйларига кириб кетганларида ҳаммасининг уйи остонасида ёмирсиб юради. Қайси бирисининг туфлиси йиртилган, ё таг чарми едилган бўлса, йиғиб олади. Эртасига улар ишдан қайтгунча гузардаги устага бир халта қилиб опчиқиб, бутлаб олиб келади.

Хулласи, бу уйда кампир маршалдек эди. Ипдан-игнасигача унинг назарида эди. Етти оила кечқурун кампирнинг айвонига тўпланишади. Чунки шу етти оила учун битта телевизор бор эди. Ҳамма баробар қўради. Кампир эснади дегунча, ўртанча келин дарров туриб ўчиради. Кино кинолигича, концерт концертлигича қолади.

Овсинлар битта шу кампирдан, битта шу ўртанча овсиндан кўрқишади. Рўзғорда нимаики аччиқлик бўлса, шу ўртанча келин сабабчи. У кечалари махсичан юриб, овсинларининг деразасига қулоқ солади. Нима қилишяпти, нима дейишяпти, дарров кампирга етказди. Кечаси айтилган гап эрталаб тонг отмай кампирнинг оғзидан чиқади.

Хулласи, бу уй ўз подшоси, ўз вазири бор кичкинагина мамлакатга ўхшарди. Бу «мамлакат»нинг ўз қонунлари, ўз тарғиблари бор эди.

Инобат аввалига келинлик гашти билан бу нарсаларга унча парво қилмади. Ўртанча овсини янги келин, деб уни унчалик кутқиламади. Орадан бирон ойлар ўтиб, Инобатнинг ҳам «нуқсон»лари чиқиб қолди.

Эрталаб нонушта пайтида кампир Инобат узатган пиёладаги чойни ҳовлига сепиб ташлади.

— Кўнгли қора одамнинг қўлидан чой ичмайман.

Инобат ҳайрон бўлди. Ўртанча овсин бошқа чой қуйиб, сал олдинга энгашиб, чой узатган қўлининг енгини чап қўлининг жимжилоғи билан илиб туриб узатди. Кампир олди.

Инобат ҳам чойни ҳовлига сепиб, шарт-шурт юриб уйига кириб кетди. Орқасидан эри кирмоқчи бўлиб кўзгалган эди, кампир бир хўмрайиши биланоқ чўкканича жойида қолди.

Кичик овсини ҳам тўлиб турган экан, кампир жияни-никига кетган куни Инобатнинг деразасини чертди. Иккови айвон супуриб юрган ўртанча овсин эшитмасин, деб пичирлашиб ниманидир гаплашишди.

— Кампирнинг бир таъзирини бериб қўймасак бўлмайди. Жудаям бошимизга чиқиб кетяпти. Ўғиллари онасидан гапирсанг, томга сакрашади.

Ўртанча овсин айвонни супуриб бўлиб, сават кўтариб кўчага чиқиб кетиши билан қолган олти овсин сулага чиқишди. Пичир-пичир қилиб узок гаплашишди. Ўртанча овсин келиши билан ҳаммаси тирақайлаганича уй-уйларига кириб кетишди. Инобатнинг битта ўзи ҳовлида қолди.

— Менга қаранг. Сиз янги одамсиз. Бу ифвогарларнинг гапига учманг. Менинг гапимга кирсангиз, олам гулистон бўлади. Тунов куни ойим узатган чойингизни нега сепиб юборганларини биласизми?

— Йўқ, — деди Инобат билишга қизиқиб.

— Чойни чап қўл билан узатдингиз. Кўнгли қора одам чойни чап қўлда узатади.

Инобатнинг энсаси қотди.

— Оббо, шу ҳам гап бўлди? Нима, мен онасига текканманми, боласигами? Айтиб қўйинг, иззати билан болаларини дуо қилиб ўтирсин. Бўлмасам, мясорубкадан ўтказвораман.

Овсини қошларини керди:

— О, тилингиз бор экан-ку. Оймнинг аччиқ гапларидан иккитасини эшитсангиз, эсингиз жойига келиб қолади. Билиб қўйинг, бу уйда шу кампирнинг айтгани-айтган, дегани-деган.

Шу гапдан кейин кампир Инобатга унча рўйхуш бермай қўйди. Аммо олти овсин ҳар куни пичирлашиб, ниманидир маслаҳат қилишарди.

Уларнинг нима тўғрисида гаплашганлари дам олиш куни эрталаб маълум бўлди.

Кампир эрталаб таҳорат олиш учун турганда айвондаги катта стол устига қизил алвон ёзилган, келинлар, ўғиллар стол атрофида жимгина ўтиришарди. Кампир то таҳорат олгунча қўйиб беришди. Кейин намозини ўқиб олиши билан Инобат уни чақирди:

— Ойижон, қани, бу ёққа!

— Ҳа, нима бало бўлди? Бу уй — уйми, идорами? Нима, майлис қиялсизларми?

Инобатнинг кичик овсини пичинг қилди:

— Мажлис эмас, суд, ойижон, кела қолинг!

Кампир нималардир деб жавраб, нари кетаётган эди, катта келин деди:

— Агар келмасангиз, орқадан ҳукм чиқазворамиз.

Кампир қизиқчилик қилишяпти, деган ўй билан айвон даҳанига келиб ўтирди.

Инобат ўрнидан турди:

— Суд мажлиси очик. Қўриладиган масала битта. Етти келиннинг қайнонаси устидан берган шикоят аризасини кўриб чиқиш. Ва жиноят қонунининг тегишли моддасига биноан қайнона устидан ҳукм чиқариш. Қўшимча гапларинг йўқми? Биринчи гапни катта келиндан эшита-миз. Жабрланувчи, туринг ўрнингиздан. Айтинг!

Катта келин қўрқа-писа ўрнидан турди. Қайнонасининг кўзига қарашга юраги бетламай, гапира бошлади:

— Шу кишининг қўлларига келганимга ўн тўрт йил бўлди. Шу ўн тўрт йил ичида ўз уйим эмас, бировникида каватр ўтиргандай яшаяпман. Эрим ўлгудек латта. Уй-рўзғор қилиб, бирон кун яйраганим йўқ. Худога рост, сизларга ёлғон, шу ҳовли ўлгурдаги узумдан ўн тўрт йил мобайнида бир шингилени ўзим ўз қўлим билан узмаганман. Қолган гапни ўзларинг билиб олаверинглар.

Катта келин ўтириб, иккинчиси турди:

— Артистнинг кизисан, онанг саҳнага жодугар бўлиб чиққан, сен ҳам жодугарсан, қўрпачамда ўтирма, пиёламда чой ичма, жоду қилиб қўясан, деб кўз очирмайди. Етти йил олдин бир тумов бўлган эдим, ўшандан бери отим манқа...

Кампир хезланиб ўрнидан тураётган эди, Инобат кескин қилиб:

— Ўтиринг! — деди.

Кампир қўрқибми, ҳайратданми, ё ғазабданми — ўтириб қолди.

Ўртанча келин ўрнидан туриб, бошқаларнинг гапини ёлғонга чиқарди.

— Она бўлса, шунчалик бўлади-да, шу киши бор, рўзгоримиз бут, кўнглимиз тўк. Аризага мен қўл қўймаганман, — деди.

Бошқалар уни талаб ташлашди.

— Сиз оиймнинг агентисиз. Дом бизнинг устимиздан материал берасиз. Оиймга протез тиш қилдириб бериб, пинжларига кириб олгансиз. Сизга ким қўйибди гапиришни?

Кампир ўрнидан туриб кетди. Ўғилларига бақирди:

— Қанақа эркаксанлар? Хотинларингга мени талатиб қўйиб, томоша қиляпсанларми?

Ўғиллари пиқ-пиқ кулиб, ерга қарашди.

Инобат қоғозни қўлига олди:

— Қулоқ солинглар Хукми ўқийман. Агар қайнонамиз рўзгорхонанинг калитини бизга берса, рўзгоримизни бўлак қилиб берса, маошимизга қўл теккизмаса, шу уйда яшаймиз. Агар шартларимизга кўнмасалар, уйдан кўчиб кетамиз. Ишхонамиздан ҳаммамизга секция беряпти. Шартимизга розимисиз?

— Асло! — деди кампир ва ўрнидан турди-да, қўл силтаб уйга кириб кетди.

Ҳамма оғзини очганича орқасидан қараб қолди. Энди нима қиламиз дегандек, бир-бирига қарашди. Инобат овозини баланд кўтариб, уйга кириб кетган кампир эшитадиган қилиб гапира бошлади:

— Агар шартларимизга кўнсалар, ҳар ойга ҳаммамиз беш сўмдан, яъни етти ўғил, етти келин беш сўмдан етмиш сўм бериб турамиз. Еб-ичиш, кийим-кечак бунга кирмайди. Лозмандалар ҳам гарданимизда.

Кампир, овозинг қурсин, дегандек қилиб эшикни қарсиллатиб ёпиб қўйди.

Шунча гап таъсир қилмагандан бўшашиб қолган келинлар ер остидан яна бир-бирларига қараб олишди. Инобат уларга имлаб қўйди.

Яна баланд овоз билан деди:

— Хукм қатъий. Шикоят учун бир соат вақт берилади. Бир соат вақт ўтиши билан гузарга чиқиб, ҳамма биттадан грузовой машина олиб келади. Чилонзорга кўчиш бошланади. Тарқалишларинг мумкин.

Эшик ёқиқллаб аста очилди. Кампирнинг боши кўринди.

— Ҳазил ҳам эви билан-да. Қилиқларинг қурсин.

— Ҳазил эмас. Чин гап. Бир соат ичида жавоб қутаимиз.

Кампир аста келиб, жойига ўтирди.

— Хўш, нима қилгин дейсанлар?

— Эркинлик беринг. Келинларингизнинг олди уч болали бўлди. Ўзи рўзгор қилсин. Сиз иззат билан етти келин пиширган етти хил овқатни танлаб, энг ширинини еб, маза қилиб юринг.

— Бир кунда еттига қозонни қайнатмоқчимисизлар?

— Албатта! Ҳамма ўзи хоҳлаган ошни ейди.

Кампир пўнғиллади.

— Шунча йилдан бери тил-жағи чиқмаган келинларимни сен йўлдан урдинг. Ўғлимни ҳам буздинг, — деб Инобатга ўқрайиб қаради.

— Кўнасизми, йўқми? — деди кампир сал бўшашганини билган Инобат қизиган гапни совутмай.

Кампирнинг ҳам чапақай жаҳли чиқди.

— Кўчсаларинг, кўчиб кетаверларинг. Ҳамма уйга каватр қўяман. Ҳаммангни судга бериб, нафақа ундираман.

Инобат столни шапнллатиб урди:

— Бўпти! Беш минут вақт қолди. Гузарга машина олиб келишга биттаглар чиқинглар. Етти машинада кўчамиз.

Кампирнинг кўзлари аланг-жалаң бўлиб қолди. То у бирон гап айтгунча, катта келин кўча эшиги олдига етиб қолган эди.

— Тўхта! Шошма!

Кампир шундай деди-ю, шошиб уйга кириб кетди. Сал ўтмай, қайтиб чиқиб, калитни ховлига улоқтирди.

— Олларинг! Менга деса ўнта қозон қайнатмайсанларми! Битта қорнимга менга нима зарур? Билганларингни қилларинг.

Инобат яна босиб тушди:

— Келинлар, ўғилларингиз чўт қоқиб ҳисоблаб чиқдик. Берган пулларимиздан ўн олти минг сўм йиқилган. Шуни бўлиб берасиз.

— Бериб бўлман. Бир тийин ҳам пул йўқ. Ўлим-лигимга йиққанганимни нега берарканман?

Келинлар баробарига ҳувиллашди:

— Майли, майли, бермай қўя қолсинлар. Бу ёғига теғмасалар бўлгани.

Кампир пул ёғига қолганига шуқур қилиб, индамай ўтираверди.

Ўша кунни туш пайтида етти ўғил ховлининг етти жойига ўчоқ қуришди. Кечқурун еттига қозон баробарига қайнади.

Кампирнинг обрўси, иззати ошиб кетди. Етти келин етти ёқдан:

— Ойи, ош пишди, келинг, ойи, чўзма лағмон килдим, бу ёққа келинг, — деган мулоим товушлар чиқиб қолди.

Кампир жаҳл билан биттасининг ҳам олдига бормади. То кампир намоз асрни ўқиб бўлгунча айвондаги хонтахта усти овқатга тўлиб кетди. Лағмон, палов, шовла, мастава, яна мастава, чучвара, ковурмалар қатор терилиб ташланган эди.

Кампир ҳаммасидан оз-оз еб-ичди-да, кичигим пазан-да экан, деб қўйди.

Кампир иззатга ботди. Келинларининг бири ўрнини солиб берган, бири чой дамлаб келган, бири кавушини артиб қўйган, бири қоғози очилмаган атир совун қўйиб кутган... Кенжа келини бир чинини тўлатиб тарвуз сувини кўтариб келти. Бу ҳам етмагандек, капрон дуррача опкелиб елкасига ташлади.

— Кечаси танғиб ётсангиз шамолламайсиз, ойинжон.

Кампир ҳали ҳам астойдил жаҳлидан тушмаганди. Ёстиққа бош қўйиб, қўз юмиши билан бирдан инсофга келди.

— Ўзимни ўзим кийнаб юрган эканман. Менга нима зарур экан-а! Билганини қилишсин. Хожи оналикни менга ким қўйишти?

Кампир шундай хаёллар билан ухлаб қолди. У келин кўрган йилларидан бери биринчи марта беташвиш ухлаши эди.

Катта келин, ойимнинг кўзларига чироқ тушмасин, уйқулари бузилади, деб чироқни ўчириб кетди.

Ўрганча келин оиладаги янги одатга қўниқолмай, кечаси довдираб ховлига чиқди. Овсинларининг деразаларига бир-бир қулоқ солиб кириб кетди. Эрталаб кампирнинг қулоғига шивирлаётган эди, кампир уни силтаб ташлади:

— Болам, бу одатингни ташла. Мен Ҳожи оналикдан тушганман. Сени ҳам шипиёнликдан бўшатдим.

Бу гапни ҳамма келинлар эшитишди. Хахолаб кулиб юборишди.

Ўн беш йил мобайнида бу ховлида биринчи мартаба еттита самовар баробар қайнади...

1970 йил.

МУШТИПАР

Тескари ҳикоя

Қизим, сенга айтаман,
Келиним, сен эшит.

МАҚОЛ

У ичкуёв эди. Хотини ишга кетганда идиш-товокларни ювиб, болани кийинтирар, кийимларига дазмол босиб, ҳаммаёқни ораста қилиб қўярди. Бу орада ун элаб, ҳамир қорарди, сигир соғиб, қатик ивитарди, қўл машинасини шитирлатиб, боласига ҳар хил кўйлакчалар тикиб қўярди.

Куёвдан ёлчиган қайнона уни ялаб-юлқарди. Тўй-ҳашамларга, лозимандаларга олиб борарди. Нима бало бўлди-ю, қайнона-куёвнинг ораларидан қора мушук ўтиб қолди.

Бола йиғласа, қайнона минғиллайди, самоварнинг ўти тутаса, қайнота дўнғиллайди.

— Ҳой, болага қаранг, қанақа ивирсиган куёвсиз. Онангиз ўлгур самовар қўйишнинг ўргатмапти-да. Ҳозирги оналарга ҳайронман, ўғил бола-ку бировнинг хасми, хунар ўргатса бўлмайдимиз? Шунинг учун ҳам хотинга текканда қалтақдан боши чиқмайди.

Куёв елиб-югуриб иш қилади. Кир ювиб туриб кўпик юки қўли билан қайнонанинг оёғини уқалагани чопади, бодом туйиб докага солади-ю, боланинг оғзига тикади. Келин ҳализамон ишдан келиб, самоварга чиқиб кетади. Овқатга уннаш керак, кийимларини дазмоллаш керак. Қайнотаси ифторликка борадиган, чакмонини чўткалаб, каллишини ювиб қўйиш керак.

Шунақа ишлар билан куёв ҳеч ўзига қаролмайди. Бунинг устига, қайнонаси қизи келиши билан уни чақади:

— Синглиси келувди, нима бериб юборганини билмайман. Хумчадаги ёғ назаримда камайгандек. Уруғлари ўлгур мунча кўп. Хотин деганининг топганини тежамаган эр эрми.

Эр жуда сиқилиб кетди. Хотини ишдан келганда қўз ёши қилди:

— Сиқилиб кетдим, жавобимни беринг, чиқаман.

Хотин дўнғиллади:

— Қўядиган эрим йўқ.

— Ҳеч бўлмаса, рўзғоримизни бўлак қилиб беринг.

Хотинга бу гап малол келди:

— Номард киз она рўзгорини бўлак қилади. Эр топилади, она топилмайди.

Эр ҳурпайиб, икки кун йиғлади. Охири боласини кўтариб, уйдан чиқиб кетди.

Бечора муштипар эр, болани бағрига босиб, йиғлаб-йиғлаб онасиникига кетяпти.

Ўғил бола ёр-ёр билан уйдан чиқиб кетдими, қўшгани билан қўшма қарисин экан, бола кўтариб, уйга қайтиб келгулик қилмасин экан.

Онага қийин, қачон тенги чиқади-ю, қачон узатади.

Аммо битта боласи билан қаёққа ҳам сифарди?

Ха, номард хотин!

ЭГАР БОЗОРИ

Ҳазил

Бутун республикадаги жамики магазинларни айланиб чиқсангиз, прилавкада чанг босиб ётган эгар, аркон, арава михини кўрасиз. Бу моллар ўн-ўн беш йиллардан бери сотилмай ётади. Аммо шаҳарнинг қок ўртасидаги хўжалик моллари дўконда бу молларнинг уруғи ҳам топилмайди. Ҳар ҳафтада базага шу дўкондан заявка келади.

«...Бизга элликта эгар, икки юз кило арава михи, икки минг метр жун аркон юборинг».

Шу дўконнинг шикоят дафтарини ўқисангиз, яна шу гап:

«Дўкон мудирини келган арконларни, эгар ва арава михларни ўз ошна-оғайинларига сотяпти...»

Бошқа дўконларда йилдан-йилга сурилиб ётган аркону эгарларни шу дўконга юбора бошлашди. Барибир етишмайди. Заявка устига заявка. Яқин олти ой ичида республикамизнинг ҳамма дўконларидан эгарлар қайтариб олиб келинди. Шу дўконга юборилди.

Орадан сал кун ўтмай, яна заявка. Эгар, аркон, арава михи...

Энди фабрикага заказ бера бошлашди. Фабрика эгар чиқариб улгуролмай қолди. Пеш чиққани пеш шу дўконга жўнатилиб турди. Шаҳар савдо бўлимининг бошлиғи ҳар кун эрталаб машинада шу дўкон олдидан ўтаётганда навбат кутиб турган кишиларни кўради. Кечкурун қайтишда эгар кўтарган, аркон қўлтиқлаган кишиларни учратади.

Бугун савдо бўлимининг ходимлари бу дўконда эгар, арава михига бунчалик талаб катталигининг сирини

билиш учун тўрт-беш киши бўлиб дўконга боришмоқчи бўлишди.

Шундай қилишди.

Олти киши дўконга боришди.

Дўконда одам кўп. Яқин бориб бўлмайди. Дўконнинг орқа тарафидан киришди. Ташқарида тўполон бўлиб кетди.

— Навбатсиз кирганлар чиқариб юборилсин!

— Орқа тарафдан кирганлар чиқиб кетсин!

Савдо бўлими ходимлари қайтиб чиқишга мажбур бўлишди. Тушлик бўлгунча кўчада кутиб туришди. Хай, тушлик ҳам бўлди. Дўкон мудирини уларни ичкарига бошлаб кирди.

Бир маҳал киришса, эгару аркон сотадиган бўлимда бир киз ишлаяпти. Ҳусн демаган ойнинг ўзи. Қулганда, ҳаммаёқ, деворлар ҳам қўшилиб кулаётганга ўхшайди. Гапирса, танбур билан вижжакни баравар чалаётгандек. Нафас олиши марварид шодасининг шилдирашига ўхшайди. Савдо бўлимининг раҳбарлари анграйганча қолишди.

Дўкон мудирини мурожаат қилди:

— Хизмат? Ревизия қилмоқчисизларми?

— Йўқ, йўқ, — деди савдо бўлимининг мудирини. — Ўзимиз шундай. Бир-икки эгар билан беш-олти метрдан аркон керак эди.

Хулласи, шаҳар савдо бўлиmidан келган казо-казолар дўконни текшириш ўрнига, ҳаммаси биттадан эгар, ўн метрдан аркон кўтариб чиқиб кетишди.

Улар чиқиб кетишяётганда: «Арава михи учун эртага яна келамиз, тамом қилиб қўйманг», деб тайинлашди.

Бу чиройли сотувчи жонон киз қурмагур шаҳардаги ҳамма бўйдоқларни михлаб, арконлаб, эгарлаб ташлади.

Хотила

Савдо бўлими мана шу воқеадан кейин шундай хулосага келди:

1926 йилдан бери база омборининг бир четида чанг босиб ётган иккита омоч бор эди. Бу омочлар қирқ йилдан бери балансдан балансга ўтиб, ҳужжатларни хира қилиб келарди. Савдо бўлими бошлиқлари ўша омочларни ҳам шу дўконга юборишга аҳд қилишди. Шундай ҳам бўлди.

Ҳар иккала омоч ярим соатда сотилиб кетди. Эртасига зудлик билан яна элликта омоч юборинглар, деган заявка келди.

ОМОНАТ

Фожиа

Бировга ҳам едирмайдиган, ўзи ҳам емайдиган қаттиққўл бошбух бор эди. Шу бечора яқинда ўлди.

Бошбух столга қўпдан қўз тикиб юрган бир худо урган помбух бор эди. Бошбух ўлди-ю, унинг оёқ-қўли чакқон тортиб қолди.

Помбух идора ишига, бошбухга садоқатини кўрсатиш ниятида жаноза маросимида ҳаммани оёққа турғизди. Бошбухнинг жасадини идорадаги катта биллиард устига ётқизишди. Кимдир:

— Мархумга оҳорлик янги костюм кийдириш керак эди, — деб қолди.

Помбух эғнидан янги костюмини шартта ечиб, унга кийдириб қўйди.

Ана шундан кейин кўпчилик бўлиб, бошбухни қабристонга олиб кетишди. Уни қабрга қўймай туриб, жиндек нутқ ҳам бўлди. Помбух ҳеч ким сўз бермаса ҳам қўзида ёш билан ваъз айтди:

— Алвидо дўстим, сен қабрингда тинч ёт. Ишингни ўзим давом эттираман.

Бошбухнинг устига тупроқ тортишди. Шу пайт бирдан помбухнинг жазаваси тутиб дод, деганича ўзини қабрга отди. Унинг ҳам устига бир-икки кетмон тупроқ тушди. Кўпчилик бўлиб қабрдан зўрға тортиб олишди.

Тупроқ тортаётганларнинг қўлига помбух фарёд билан ёпишар, ҳадеб ўзини қабрга отишга чоғларди.

— Дод, дод! Омонатимдан айилдим, омонатгинамдан айилдим.

Уч кишилашиб уни ушлаб туришди. Шу алфозда бир амаллаб бошбухни кўмиб олишди. Ҳамма тарқай бошлади. Аммо помбух қабрга қапишиб олганича тупроқни тимдалаб, омонатим, деб додларди.

Яна бўлмади. Одамлар кўпчилик бўлиб, уни судраб олиб келишяпти ҳамки, у тинмай: «Омонатимни қаерга кўмиб келяпман, омонатим тупроқда ётаверадими?» — деб фарёд уради.

Унинг аҳволини кўрганлар:

— Мана, дўстга садоқат, — дейишарди. — Дўст деган шундоқ оқибатли бўлиши керак. Азиз биродари казо қилганига асти чидамаяпти.

Помбух ҳамон додларди:

— Омонатимдан айрилдим. Айрилиб қолдим...

Тамом.

Ушбу ҳикоянинг давоми:

Бошбух ўлганда помбухнинг унга ўз костюмини эғнидан ечиб кийдиргани ҳурматли китобхонларимизнинг ёдларида бўлса керак.

Помбух ўша костюмини кийдираётганда шошганидан чўнтагидаги касса дафтарчасини олишни унутган эди. Унда уч минг икки юз ўттиз икки сўмлик омонат пули бор эди.

— Дод! Омонатим тупроқда қолди.

(ана энди тамом.)

ПОЧЧАЖОН...

Темир-терсак буюмлари заводининг директори эллик ёшга тўлди. Мана шу қутлуғ маросимни нишонлаш учун завод активлари клубга йиғилишди. Юбилей комиссиясининг раиси — бош инженер Умрзоков минбарга чиқди. У ноз-неъматлари билан тўлган катта столга узоқ тикилиб тургандан кейин бир тамшаниб олиб, сўз бошлади:

— Хурматли ўртоқлар, сўзга ёзилганлар кўп. Аммо, мен коллективлар номидан табриклайдиган расмий кишиларгагина сўз бераман. Табрик учун сўз директор ўринбосари Қорабоевга.

Минбарга қоғозга ўроғлиқ бир нарсани қўлтиғига кистириб олган, башараси фамилиясига ўхшаш қоп-қора одам чиқди.

— Директоримизнинг фазилатларини бирма-бир айтдинглар. Мен бу тўғрида гапириб ўтирмайман. Фақат бутун завод коллективи номидан жиянимга ушбу габардин макентошни кийдириш билан чекланаман.

У шундай деди-ю, қоғозга ўроғлиқ макентошни очиб директорнинг устига ёпди ва чапаклар остида минбардан тушиб, жойига бориб ўтирди.

— Табрик учун сўз завод санитария бўлимининг мудири Иристовевга.

У ҳам минбарга чиқди. У ёқ-бу ёққа жавдираб, қўзига ёш олди. Директорга узоқ мўлтираб тикилиб турди.

— Поччажон, Сиз мени одам қилгансиз. Унутмайман, поччажон. Касалхонамизда даволанаётган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг. Унда уч кило сариёғ, беш кило печенье, етти кило оқ қанд каби нарсалар бор.

Директор совғаларни қабул қилиб оларкан, семиз гавдасини аранг кўтариб, ўрнидан турди-да, қайнисининг пешонасидан ўпиб, раҳмат, деб қўйди. Ундан кейин бош технорукка сўз тегди.

— Жиян, — деди у директорнинг кўзига қараёлмай, — мен бошқаларга ўхшаш гапга уста эмасман, завод техноруклари номидан мана бу тилла соатни билагингга тақиб қўйишга рухсат берсанг, бас. Бир ўқимаган омий тоғангни ишга олиб, бош технорук қилдинг, миннатдорман.

— Энди сўз завод таъминот бўлимининг мудир Исоқжон акага!

Худди директорга ўхшаган қориндор бир киши ҳеч кимни писанд қилмай, тўппа-тўғри юбилярнинг олдига борди. Унинг пешонасидан ўпди:

— Ука, яша, ука, менинг укам катта бўлиб, директор бўлади, деб сира ўйламаган эдим. Сени мана шу елкаларимда кўтариб катта қилганман. Шундоқ тўйга қуруқ келиш айб. Шунинг учун таъминот бўлими номидан сени бир машина картошка билан мукофотлаймиз. Эртагаёқ омборингга тушириб берамиз. Аҳадга айт, омборни супуриб-сидириб қўйсин.

Навбатдаги сўз завод боғчасининг мудираси Расулевага тегди.

— Бир нима дейишга ҳайронман. Умид билан бир ёстикқа бош қўйганмиз. Шу пайтгача мени урмадингиз, сўкмадингиз. Тўрт боланинг ота-онаси бўлди. Боғчамиз номидан сизга шу гиламчани совға қиламиз.

Оқ халат кийган тўртта жувони эни икки ярим, бўйи уч ярим метрлик гиламни опчиқиб, минбар олдига ёзиб қўйишди.

Ана шундан кейин ошхона мудирига сўз тегди. У каттакон патнисда устига атиргул нусхаси туширилган элакдек торт кўтариб директорнинг олдига келтириб қўйди.

— Энди, куёв бола, оз бўлса ҳам кўпдек кўрасиз. Бу хамир учидан патир. Бугунги ўтириш харажатини ошхона коллективи ўз бўйига олди. Азбаройи сизнинг юбилейингизга совға бўлсин деб.

Юбилей охирлаб қолганда бир одам рўйхатда бўлмаса ҳам сўз сўраб қўлини кўтарди. Унинг илтимосини қайтариш кийин бўлди.

— Биз бегона одам. Тоес, жудаям бегона эмасмиз, гапирсак ярашади. Яъни, директоримизга ўғай ука бўламиз. Ота биру она бошқа. Шунинг учун ҳам моянамиз кам, ишимиз ҳам унча даромадли эмас. Мен акамизни ўғай бўлса ҳам табриклаш билан бирга, ўғайлик қилмасликларини илтимос қилиб қоламан.

Юбилей тугаб, қадахларга гал келди. Барибир ўғай ўғайлик қилар экан, охирида сўзга чиққан йигитга зўрға

пойгакдан жой тегди. Аммо, у ҳам ҳақини юбормайдиган хилдан экан. Ҳаммадан кўп ичиб олиб, «Тўйлар муборак»ни бошлаб юборди.

Манти аниққа бўлган экан, аммо ошдан кейин жонивор ёмонам исроф бўлди-да.

ДУМ

Зайнобиддин ўйлаб қараса, шу кунларда ўқитувчиларнинг моянасига барақа кириб, тирикчиликлари бинойидай бўлиб қопти. Эски касбига қайтишни ният қилиб қўйди. Шу мақсадда ариза кўтариб маорифга борди. Маориф мудирини уни яхши танийди. Бир вақтларда ўзи ўқитган. Еттинчини битирганда бирга тушган фотосуратлари ҳам бор. Зайнобиддин кўзойнак тақиб, каттакон портфелни тиззасига қўйиб, ўртада ўтирибди.

Маориф мудирини аризани ўқиб бўлгач, сўради:

— Эски касбга қайтмоқчи бўлсангиз-да, домла?

— Шундоқ, шундоқ, ўқитувчиликнинг хумориси тутиб қолди. Илминг бўлгандан кейин, педагогика мутахассис бўлганингдан кейин чидаб туролмас экансан, киши. Бизда бор илмдан ёшлар бахраман бўлиб, борини олиб қолсалар, деган ниятда...

— Аслида шу касбни чакки ташлаб кетгансиз, домла. Энди қандай бўларкин, ўқитувчилик методикаси анча олдинга кетиб қолган, ундан кейин...

Зайнобиддин сўз бермади:

— Бизни жуда ҳам қолиб кетган демасинлар, ҳар қалай, кундалик газеталарни кузатиб турганмиз.

Маориф мудирини бошини қашлади.

— Гап фақат газета ўқишда эмас-да. Сиз ўқитувчилик қилган пайтда логин алифбосида ёзардик. Мана, аризани ҳам ўша алифбода ёзиб келибсиз.

Зайнобиддин бу гал ҳам бўш келмади:

— Ёзув-чизувдан бўлмаса ҳам, жуғрофияданми, бадантарбияданми дарс бериб турсам. Пенсияга чиққунча эрмак, дегандай. Стаж қуймаса бўлгани бизга.

Икковларни жим қолишти. Маориф мудирини каттиқроқ бир гап айтай деса ёши катта одам, унинг устига, ўзига бир пайтлар дарс берган, ҳар қалай ўқитувчиси. Қўнглидан алақанча гаплар ўтди; шу пайтгача қайси ковакда ётган эдингиз, ўқитувчиликни севаркансиз, нега ташлаб кетдингиз, пул чиқади, деб минг хил ишга бошингизни урдингиз. Энди пенсия зарур бўлиб, келдингизми?

Бу гаплар факат маориф мудирининг кўнглидан ўтди холос, тилига чиқазмади. Яхшиликча муомала қилмоқчи бўлди:

— Домлажон, сиз айтган жуғрофия, бадантарбия дарсларини олий маълумотли ўқитувчилар беришяпти. Хали ҳам бўлса ошхонага боринг. Агар хўп десангиз, эски шогирдлик ҳурмати, мактаб буфетини гаплашиб берай.

Зайнобиддин шошиб қолди:

— Пенсияга маорифдан чиқазадими?

— Йўқ, трестдан чиқасиз.

Зайнобиддиннинг ҳафсаласи пир бўлди. Бир ўйлаб келишни баҳона қилиб, маорифдан чиқиб кетди.

Уйига келса, ўғлининг ўқитувчиси кутиб ўтирган экан. Иншодан ўғли икки олибди. Ўқитувчи бола Зайнобиддиндан анча койинди:

— Домлажон, ўзингиз ўқитувчи бўлган одамсиз. Болангизнинг дарсларидан хабар олиб турсангиз бўларди. Жуда ўйинқароқ, дарс пайтида тилини чиқариб, болаларни кулдириб ўтиради.

Зайнобиддин ўзи диққати ошиб келган, унинг устига бу кўнгилсиз гап жаҳлнинг чиқарди:

— Менга каранг, муаллим бола. Биз ҳам бола ўқитганмиз. Аммо бирон марта ўқувчининг уйига йиғлаб бормаганмиз. Ҳукуматнинг мойнасини олгандан кейин, дурустроқ ўқитиш керак. Болани ўзига тортолмаган ўқитувчи бошқа ҳунар қилса ҳам бўлади, сизга маслаҳатим шу.

Ўқитувчи йиғит ҳам тезгина экан, дарров жавоб қилди:

— Сизга ўхшабми?

— Бундоқ дейишга асосингиз йўқ. Биз уруш йилларида, халққа дармон бўлсин, деб ошхонага ўтганмиз ва фидокорона хизмат қилиб, Ватан олдидаги бурчимизни шараф ила адо этганмиз.

Ўқитувчи ундан тайинли бир гап чиқишига кўзи етмагач, индамай чиқиб кетди. Аммо Зайнобиддин ғазабга минди. Ўғлининг бир пой қулоғини икки буклаб чўзди:

— Дарс пайтида тилингизни чиқазадиган бўлдингизми? Мени иснодга қолдирадиган бўлдингизми? Тур ўрнингдан, дарсингни қил, иншодан тайёрлан. Ўзим имтиҳон қиламан сени.

Бола кўзда ёш билан уйга кириб кетди. Зайнобиддин хотинига ўшқирди:

— Телевизорни ўчир! Дарсини қилмагунча телевизор кўриш йўқ.

Шундан кейин Зайнобиддин оталик ва педагоглик бурчини ўтаган бўлиб, сўрига ёнбошлади. Сал ўтмай, ўғли дафтар кўтариб чиқди,

— Дада, шубҳа деганда думли «х» ёзиладими, ё думсиз «х»?

Зайнобиддиннинг думли «х»га сира иши тушмаган эди. Ўйланиб қолди.

У ўқиган, ўқитган пайтларда думли «х» йўқ эди. У жуда ақл ишлатаётгандай, пешонасини тириштириб турди-да, жавоб қилди:

— Ҳалигача «х»нинг думини билмайсану, еттинчида ўқиб юрибсанми, ўзинг ўйлаб топ! Билмасанг, кейин айтиб бераман.

Бола бурнини тортиб, яна кириб кетди. Шу баҳонада Зайнобиддиннинг ўзи ҳам «х»нинг думи бор-йўқлигини билиш учун кўзойнак тақиб, газетадан «шубҳа» сўзини кидира бошлади. Аксига олиб, бутун бошли газетадаги мақолаларнинг биронтасида «шубҳа» сўзи йўқ экан Ҳафсаласи пир бўлиб, газетани ёнига ташлаб, ёнбошлади. Бола яна чиқди.

— Дарсимни тамом қилдим, энди айтиб беринг. Шубҳага дум қўймай қолдирдим. Агар думи бўлса, қўяй, бўлмаса ўзи тураверсин.

— Тураверсин, — деди Зайнобиддин. — Принципиални айтмайман, эртага ўқитувчинг билан ўзим гаплашаман. Бор, тўшагингга ёт.

Бола хафа бўлиб, кириб кетди. Зайнобиддин телевизорни қўйди. Қараса, «Шубҳа» деган кино энди бошланган деб экранга ёзилиб турган экан. Яна ўчирди. Ҳовлига чиқиб, айвонда ётган боласини чақирди.

— Тур ўрнингдан, иншойингни ўзим кўриб бераман. Қани дафтаринг?

Бола уйқули кўзларини ишқаб, дафтарини олиб чиқди. Зайнобиддин кўзойнагини тақиб, қўлида қалам билан ўғли тўлдирган вараққа кўз югуртириб «шубҳа» сўзларидаги «х» харфларига дум қўйиб чиқди.

— Мана, тўғрилаб қўйдим. «Х»га дум қўйиш шарт. Эртага беш олмасанг, мендан кўр.

Шундоқ бўлди. Эртасига ўғли икки олиб келди. Зайнобиддин телевизордаги ёзувга дурус карамаган экан, «х»нинг ўнг оёғига эмас, чап оёғига дум қўйишти. Ўқитувчиси, шу пайтгача «х»нинг қайси оёғига дум қўйишни билмабсан, деб икки қўйган экан.

Зайнобиддин эртасига яна маорифга борди ва буфетчиликка рози бўлиб бошқатдан ариза берди.

Бу гаплар фақат маориф мудирининг кўнглидан ўтди холос, тилига чиқазмади. Яхшиликча муомала қилмоқчи бўлди:

— Домлажон, сиз айтган жуғрофия, бадантарбия дарсларини олий маълумотли ўқитувчилар беришяпти. Хали ҳам бўлса ошхонага боринг. Агар хўп десангиз, эски шогирдлик ҳурмати, мактаб буфетини гаплашиб берай.

Зайнобиддин шошиб қолди:

— Пенсияга маорифдан чиқазадими?

— Йўқ, трестдан чиқасиз.

Зайнобиддиннинг ҳафсаласи пир бўлди. Бир ўйлаб келишни баҳона қилиб, маорифдан чиқиб кетди.

Уйига келса, ўғлининг ўқитувчиси кутиб ўтирган экан. Иншодан ўғли икки олибди. Ўқитувчи бола Зайнобиддиндан анча койинди:

— Домлажон, ўзингиз ўқитувчи бўлган одамсиз. Болангизнинг дарсларидан хабар олиб турсангиз бўларди. Жуда ўйинқароқ, дарс пайтида тилини чиқариб, болаларни кулдириб ўтиради.

Зайнобиддин ўзи диққати ошиб келган, унинг устига бу кўнгилсиз гап жаҳлнинг чиқарди:

— Менга қаранг, муаллим бола. Биз ҳам бола ўқитганмиз. Аммо бирон марта ўқувчининг уйига йиғлаб бормаганмиз. Ҳукуматнинг мўянасини олгандан кейин, дурустроқ ўқитиш керак. Болани ўзига тортолмаган ўқитувчи бошқа ҳунар қилса ҳам бўлади, сизга маслаҳатим шу.

Ўқитувчи йиғит ҳам тезгина экан, дарров жавоб қилди:

— Сизга ўхшабми?

— Бундоқ дейишга асосингиз йўқ. Биз уруш йилларида, халққа дармон бўлсин, деб ошхонага ўтганмиз ва фидокорона хизмат қилиб, Ватан олдидаги бурчимизни шараф ила адо этганмиз.

Ўқитувчи ундан тайинли бир гап чиқишига кўзи етмагач, индамай чиқиб кетди. Аммо Зайнобиддин газабга минди. Ўғлининг бир пой қулоғини икки буклаб чўзди:

— Дарс пайтида тилингизни чиқазадиган бўлдингизми? Мени иснодга қолдирадиган бўлдингизми? Тур ўрнингдан, дарсингни қил, иншодан тайёрлан. Ўзим имтиҳон қиламан сени.

Бола кўзда ёш билан уйга кириб кетди. Зайнобиддин хотинига ўшқирди:

— Телевизорни ўчир! Дарсини қилмагунча телевизор кўриш йўқ.

Шундан кейин Зайнобиддин оталик ва педагоглик бурчини ўтаган бўлиб, сўрига ёнбошлади. Сал ўтмай, ўғли дафтар кўтариб чиқди,

— Дада, шубҳа деганда думли «х» ёзиладими, ё думсиз «х»?

Зайнобиддиннинг думли «х»га сира иши тушмаган эди. Ўйланиб қолди.

У ўқиган, ўқитган пайтларда думли «х» йўқ эди. У жуда ақл ишлатаётгандай, пешонасини тириштириб турди-да, жавоб қилди:

— Халигача «х»нинг думини билмайсану, еттинчида ўқиб юрибсанми, ўзинг ўйлаб топ! Билмасанг, кейин айтиб бераман.

Бола бурнини тортиб, яна кириб кетди. Шу баҳонада Зайнобиддиннинг ўзи ҳам «х»нинг думи бор-йўқлигини билиш учун кўзойнак тақиб, газетадан «шубҳа» сўзини қидира бошлади. Аксига олиб, бутун бошли газетадаги мақолаларнинг биронтасида «шубҳа» сўзи йўқ экан. Ҳафсаласи пир бўлиб, газетани ёнига ташлаб, ёнбошлади. Бола яна чиқди.

— Дарсимни тамом қилдим, энди айтиб беринг. Шубҳага дум қўймай қолдирдим. Агар думи бўлса, қўяй, бўлмаса ўзи тураверсин.

— Тураверсин, — деди Зайнобиддин. — Принципиални айтмайман, эртага ўқитувчинг билан ўзим гаплашаман. Бор, тўшагингга ёт.

Бола хафа бўлиб, кириб кетди. Зайнобиддин телевизорни қўйди. Қараса, «Шубҳа» деган кино энди бошланган деб экранга ёзилиб турган экан. Яна ўчирди. Ховлига чиқиб, айвонда ётган боласини чақирди.

— Тур ўрнингдан, иншойингни ўзим кўриб бераман. Қани дафтаринг?

Бола уйқули кўзларини ишқаб, дафтарини олиб чиқди. Зайнобиддин кўзойнагини тақиб, қўлида қалам билан ўғли тўлдирган вараққа кўз югуртириб «шубҳа» сўзларидаги «х» харфларига дум қўйиб чиқди.

— Мана, тўғрилаб қўйдим. «Х»га дум қўйиш шарт. Эртага беш олмасанг, мендан кўр.

Шундоқ бўлди. Эртасига ўғли икки олиб келди. Зайнобиддин телевизордаги ёзувга дурус қарамаган экан, «х»нинг ўнг оёғига эмас, чап оёғига дум қўйишти. Ўқитувчиси, шу пайтгача «х»нинг қайси оёғига дум қўйишни билмабсан, деб икки қўйган экан.

Зайнобиддин эртасига яна маорифга борди ва буфетчиликка рози бўлиб бошқатдан ариза берди.

ТОШ

Гапдан-гап чиқиб, одамзоднинг пасткаши қанақа бўлишига бориб тақалди. Шунда бир киши салмоқлаб гапга аралашди:

– Раҳмонали деган бир ошнам бор эди. Ўзи умрида бирор жойда ёлчитиб ишламаган. Аммо ҳар ойда бир марта почтачи қирқ икки сўм йигирма тийин опкелиб беради. Аввалига пенсия олса керак, деб ўйладик. Ундок десак, қайси ишни қотирганига пенсия олади? Ўзи унча қари ҳам эмас.

У пенсия олишидан бир ойча олдин бошига салла ўраб юрган эди. Бир пиёнистага худо инсоф берибди, деб хулоса қилгандик. Кейин билсак, у пенсия эмас, алимент оларкан. Яна ҳамма ёқасини ушлади. Тавба, эркак одам қандок қилиб алимент олади?

Дунёда сир деган нарса бир кун очилмай қолмас экан. Раҳмонали ресторанда бир одам билан муштлашиб қопти. У одам жаҳл устида Раҳмоналининг қулоғидан чўзган экан, «шир» этиб йиртилиб кетибди. Салла ўраб юриши шундан экан. Хулласи, Раҳмонали қулоғини йиртган кишини судга берибди, суд Раҳмонали меҳнат қобилиятини йўқотган, деб у кишининг мойнасида йигирма процентини икки йилга Раҳмоналига ҳукм қилиб берибди.

Раҳмонали ҳар ой алиментни еб, самоварларда қариллаб юрибди. Бу гап ҳам қизик экан, аммо бошқа биров ундан ҳам қизигини айтиб берди.

– Шу ҳам пасткашлик бўптими? Манавуни эшиттинг. Идоранинг бошлиғи нотоб бўлиб, касалхонага тушиб қолди. Докторлар текширишса, буйрағига тош келган экан. Операция қилиб, олиб ташлашди. Бир бўлим мудиримиз бор, ўлгудек лаганбардор. Ўша одам касалхонага бориб буйракдан чиққан тошни эсдалик учун бошлиғимиздан сўраб опти. Ҳозир ҳам бўлим мудирини ўша тошни дастрўмолга тугиб, ёнида авайлаб олиб юрибди.

Улфатлардан бири гапга суқилди:

– Қодиржонов деган завхозимиз бор эди. Қизик бўлди. Уч-тўрт кунгача одамларга чап қўлини тутиб кўришиб юрди. Нима гап, қўлингиз оғрияптими, десак индамайди, гап бор, дейди, холос. Бир куни ўзи айтиб берди.

У бошқармамининг бошлиғи Райимқулов билан кўришиб қолган экан. Шундок табаррук қўл теккан бармоқлар уч-тўрт кун роҳат қилсин, деб бировнинг қўлига тегизмай асраб юрган экан.

Ана шунақа пасткашликлардан анчагина гаплашиб ўтирдик. Менга энг таъсир қилгани шу бўлди:

Бир идоранинг бошлиғи фарзанд кўради. Бола туғилганига икки ойдан ошса ҳамки, унга ном қўйилмайди. Дадаси ҳар куни министрнинг олдига бориб, кабинетига киролмай, қайтиб келади. Шу хил ўн кун қатнагандан кейин, энди қирадиган бўлганда министр командировкага кетиб қолади. У командировкадан ўн кунда қайтиб келиб отпусага чиқиб кетади. Отпусага чиққан кунининг эртасига бояги идора бошлиғи унинг уйига боради. Министр курортга кетиб қопти.

Идора бошлиғи уни бир ой кутади. Отпусадан келганда ахири қабулига қиради.

– Хўш, хизмат, – дейди министр.

Идора бошлиғи тавозе билан эгилиб гап бошлайди:

– Худо бизга бир ўғил берди. Шунга ном қўймоқчи эдик. Мен Шавкатжон деб ном қўйишни ният қилдим. Кейин билсам, ўғлингизнинг номи Шавкатжон экан. Шу ўғлингизнинг номини ўғлимга қўйсам, майлими, деб келган эдим.

Министр ҳайрон бўлди. Дунёда нима кўп, Шавкат отли бола кўп. Қўйса қўявермайдими?

– Майли, – деди министр, – бемалол. Хоҳланг, Шавкатбек, хоҳланг, Шавкатали, хоҳланг, Шавкатхўжа қўйинг, менга барибир.

Идора бошлиғи кўзига ёш олди.

– Йўк, йўк. Шавкатжон деб қўйишга руҳсат беринг. Шундок бўлсин. Ўтиниб сўрайман.

– Боринг, ана, Шавкатжон бўла қолсин.

Идора бошлиғининг кўзлари шодликдан порлаб кетди. Дарров ўрнидан туриб қуллук қилди:

– Мартабалари бундан ҳам зиёда бўлсин. Бу яхшиликларини сира унутмайман. Болагинамнинг оти ўзларидан абадий эсдалик бўлиб қолади.

Идора бошлиғи уйга келса, аллақачон болага Худойберган деб ном қўйиб қўйишибди. Дадаси қилди тўполонни, қилди тўполонни.

– Хей, нима деб ўтирибсан. Бу номни министр қўйиб берган. Министрнинг буйруғини бекор қилишга ҳаққим йўк.

Ҳозир болани онаси Худойберган деб, дадаси Шавкатжон деб чақиради. Бола Шавкатжон деса ҳам қарайди, Худойберган деса ҳам қарайди.

Ўйлаб қарасам, пасткашликнинг катта-кичиги бўлмас экан.

ЭГИЗАК

Толибжон мудраб, араңг уйига етиб келди. Иккинчи каватга чикканида ҳам кўзи биё-биё бўлиб, тикка турганича ухлаб колгудек холи бор эди. У шу мудраганича эшикка калит солиб очди-ю, хотинини уйғотиб юбормаслик учун фақат коридор чировинигина ёқиб, ўрта уйга ним қоронғи ёруғлик тушириб қўйди. Ётоқхона эшигини секин очиб, ичкарига мўралади. Хотини пишиллаб ухляпти. У яна эшикни гичиллатмай бекитиб ечина бошлади. Бугун тузаттирган хотинининг тилла соатини, олган маошини чўнтагидан олиб, столга қўйди. Оёқ учига юриб ваннахонага кирди.

Толибжоннинг хотини сержанжал хотин бўлса ҳам, баъзи пайтларда ундан меҳрибон одам топилмай қоларди. Қараңг, ваннахона қозигига Толибжоннинг янги ич кийимларини илиб қўйибди. Магазидан бугун олганга ўхшайди. Бу албатта, эрим ювиниб, кийиниб олсин дегани-да.

Толибжон шундай қилди. Ваннага тушиб, иссиқ сув оқизди. Жони кириб бирпасда ювиниб олди. То бадани кизариб кетгунча янги сочикка ишқалади. Янги ич кийимларни кийиб, ётоқхонага атир совундек йилтираб кирди. Хотини ҳамон ухляпти. Толибжон қўрпанинг бир чеккасини кўтариб, аста хотинининг ёнига кириб, оркасини ўгирганича ухлади-қолди.

Толибжон қанча ухлаганини билмайди. Тўс-тўполондан уйғониб кеди. Хотини довледи. Толибжоннинг белига бир тепки тушди. Кўзини очиб қараса, қоп-қора бир йигит кўзидан ўт чақнаб тепасида турибди. Хотин қўрпага бошини буркаб, дод устига дод солади. Қоп-қора йигит Толибжоннинг гирибонидан бўғиб, ўрнидан турғизиб қўйди. Кейин қўрпани очиб, хотинни ҳам тик турғизди. Толибжоннинг қазаби келди.

- Кимсиз? – деди Толибжон титраб-қакшаб.
- Ўзинг кимсан? – деди қора йигит, уни сенсираб.
- Менми, мен, Толибжон.
- Қанақа Толиб? – деди яна ўдағайлаб қора йигит.
- Қанақа Толиб бўларди, Толибдақа Толиб-да.

Қора йигит алам билан уни бир қалла қилган эди, хотинининг олдига бориб тушди. Толибжон шундоқ қараса, хотин унинг хотини эмас. Қора йигит энди хотинга ўдағайлай бошлади.

- Бу ким? – деди у Толибни кўрсатиб.
- Худо ҳаққи, танитайман. Энди кўряпман.
- Энди кўряпман? Шунақами?

Қора йигит столда ётган бир даста пул, тилла соатни олиб хотинига отди.

– Бу нима? Совғаларми? Биз бунақа соат олиб беришга ярамаймизми?

– Билмайман. Қанақа соат, қанақа пул? Ўлай агар, тил тортмай ўлай агар, бу одамни ҳам, бу пул билан соатни ҳам билмайман.

– Ёнингда ётади-ю, тилла соат совға қилади-ю, билмайсанми? Ҳозир икковингни ҳам бир ёқли қиламан.

– Билмайман деяпман-ку. Нега ишонмайсиз?

Қора йигит алам билан стулга ўтириб қолди. Дардалам билан пешонасига патиллатиб ура бошлади.

– – Қандоқ ишонай, қандоқ ишонай? Шунақа бевафо хотинмисан, мени ўлди деб ўйлаганидинг? Нахотки кийимларимни ҳам бу ярамаста кийдириб қўйсанг, эгнида ич ийимларим, оёғида шиппагим... – Қора йигит алам билан ўрнидан сапчиб турди-ю, хотинни бўғишга югурди.

Хайрият, эшикнинг калити бурнида қолган экан, хотин зина тарафга дод деб қочди. Тонг ёришиб қолган экан, зинага одам йиғилди. Бир аёл айб бўлмасин деб хотиннинг устига плашини ташлади. Аммо горпроект лойиҳачиси Толибжон ич кийимида дирғизлаб одамлардан мадад сўраб жавдираб турарди.

Одамлар бири олиб, бири қўйиб, гапга тушиб кетишди. Биров хотинни беҳаёликда, биров Толибжонни саёқликда, биров қора йигитни қўполликда айбларди. Шу пайт аллақайдан милиция етиб келди. Акт, у-бу тузилди. Одамлар қўл қўйишди. Шундан кейин ҳар учаларини милиция олдига солиб ҳайдаб кетди.

Узоқ тергов, текшир-текширдан кейин учовларини ҳам қўйиб юборишди.

Айб лойиҳа бошқармасига тушди. Толибжон ўзи лойиҳалаган, бирини биридан фарқ қилиб бўлмайдиган уйда адашиб бировниқига кириб, бировнинг хотини ёнида хуррак отиб ухлаб қолган экан.

(Ушбу ҳикоя ёзилмасдан олдин шаҳар лойиҳа бошқармасида тасдиқланган. Ишқал топган танкидчилар авторга мингиллаб юрмасинлар).

«ЧЕКИЛМАСИН»

(Тақриз)

Маълум бир мазмунни маълум бир шаклда ифодалаш масаласи маълум бир бадний ижоднинг маълум бир бош масаласидир. Мазмуннинг бирламчилиги ва ҳоказолар

хақида, айниқса, унинг етакчилигидан қўлланиш ҳақида гапириш шу кунда айниқса маъқул ва мақбулдир.

Мана шу нуқтаи назардан қараганда, шу кунларда театримиз сахнасида томошабин олқишига сазовор бўлаётган драматург Полвонийнинг янги «Чекилмасин» асари айниқса характерлидир.

Драматург сахна билан томоша залининг ажралмас бир бутунлигини ташкил қила олган.

Театр дарвозасидан киришингиз билан, даставвал ўнг томондаги буфетга кўзингиз тушади. Буфет ҳозирги замон рассомчилик санъати анъаналаридан қўлланиб, думалок, ярим думалок, ингичка оёқ стол ва стуллардан жиҳоз топганки, бундан кўз юмиш уни инкор этиш билан тенгдир.

Залнинг ўнг томонида чекиш хонаси. Тўғрида «Чекилмасин», «Писта чакилмасин» каби таъкидловчи лавҳалар мавжуд бўлиб, улар қўйилажак асар мазмунини томошабин онгига тез сингишини таъминлайдиган омил вазифасини ўтайди, деёлмасдан ўтолмаймиз.

Чироқ уч марта кўз қисиб, томошабинни ичкарига имлайди ва прожекторнинг ёрқин нури сахна билан томошабин орасини тўсиб турган яшил пардани ёритади ва уни ўртадан кўтариб ташлайди.

Драманинг биринчи пардаси бошланади.

Драматург бу ерда новаторлик йўлидан боради, яъни асарни тўппа-тўғри биринчи пардадан бошлайди! То томоша охиригача автор мана шу методга амал қила бориб, биринчи пардадан кейин иккинчи, ундан кейин учинчи пардага қўл уради.

Аллақайси бир адабиётшуноснинг у ёки бу мақоласидан бирида қайд этиб ўтилганидек, қандайдир бир классик ёзувчи: «Асар ёзар эканман, ҳамма гапларни айтавермайман. Айтилмаган субъектив моментларни китобхоннинг ўзи қўшиб қўйишига тўла ишонаман», деган экан.

Полвоний ҳам драмасида ана шунга амал қилиб, деярли ҳеч гап айтмайди. Залда ўтирган томошабин сахнада у ёқдан-бу ёққа юриб одамларнинг субъектив томонларига қараб, нимани хоҳласа ўшани қўшиб, ўзи маъно чиқариб олаверади.

Буни чинақамига новаторлик деса бўлади. Қаранг, томошабин ўзи хоҳлаган мазмунни чиқариб олади! Бу авторнинг ҳаётга яқинлигидан далолат беради, деган гап эмасми?!

Масалан, бизда ўз-ўзига хизмат қилиш дўконлари ишлаб турибди. Харидор қўлига сумка ушлаб олиб,

каттакон мазмундор магазиндан ўзи хоҳлаган молни ўзи танлаб, харид қилади.

Ўрта мактабда ўқиб юрган пайтимда адабиёт муаллимимиз, ўзлари бир вақтларда ўқиган китобларида бир зўр ёзувчининг гапидан шундай мисол келтирган эдилар: «Менинг қахрамонларим шундай ишлар қиладиларки, уларнинг шундай қилишларини мен сира хоҳламас эдим».

Полвоний ўша ёзувчининг васиятларига амал қилади.

Биринчидан: сахнадаги артистлар у ёзиб берган гапларни айтмайдилар.

Иккинчидан: у «Ўнгга юрилсин!» деб ёзган бўлса, артистлар чапга юрадилар.

Учинчидан: у «Ўлинилмасин!» деб ёзган жойларда артистлар ўлиб қўя қоладилар.

Автор ўз маҳоратига содиқ қолиб залда ўтирганларни маълум нагрузка билан таъминлайди. (Буфет томоша вақтида ҳам ишлаб туради).

Биз юқориди драматургимиз Полвонийнинг янги драмаси ва унинг беқиёс муваффақиятлари ҳақида ижобий фикр айтдик. Авторнинг бу асари албатта бундай илиқ-иссиқ гапларга шубҳасиз сазовордир.

Лекин, шунга қарамай, асар маълум даражада жузъий нуқсонлардан ҳам холи эмаслигини айтмай ўтолмаймиз.

Маълумки, драмани сахналаштирган театр артистларининг кўпчилиги эллик ёшдан ошган. Улар учун ёшлар ролини ижро этиш, албатта, анча қийин. Автор уларнинг ёшларини ҳисобга олмаган ҳолда «ш» товуши кўп ишлатилганига сўзларни қўллаган. Масалан, «шумшук», «шаршара», «шошқалок». Артистлар бу сўзларни айтолмай, кўпинча ҳуштак чалиб юборадилар.

Спектаклни театр киш мавсумида сахнага чиқарди. Асар саратон пайтини ифодалайди. Кўп кишилар майкада юрадилар. Ҳатто, икки чол бир-бирининг устидан челақлаб сув қуяди. Бу ерда автор фасл бирлиги қонунига ҳилоф иш тутган. Январнинг чирсиллаб турган совуқ кунда артистлар устларидан совуқ сув қуйишлари ҳам ўзларини, ҳам томошабинини ҳамда театр кассасини шамоллатиб қўйиши шубҳасиздир.

Автор драма қондасини бузиб, зал деворига «Чекилмасин!» деб ёзиб қўйилганига қарамай, сахнада бош қахрамонига сигарет чектиради. Бу, албатта, ўт ўчириш қонунига ҳам ҳилофдир.

Асар сахнада уч ярим соат давом этади. Бинобарин, томошабин очикиб қолиши мумкин. Автор буфетнинг охириги парда олтидан ёпилиб қомай, томоша охиригача

очик туришини ва унда бутерброд, сомса, коворма чучвара каби ранг-баранг озиқ-овқат маҳсулотлари бўлишини таъминласа, асар мазмуни янада бойиган бўларди.

Энди артистлар ижроси ҳақида бир-икки оғиз мулоҳаза. Асар қаҳрамони охирги пардада ўлади. Бизнингча, уни биринчи пардадаёқ ўлдириш керак. Чунки бу ролни ижро этаётган артистканинг эмизикли боласи борлигини назарда тутиб, унинг барвактроқ ўлишини таъминлаб, уйга эрта етиб боришига имконият яратиб бериш керак.

Шофёр роли анча муваффақиятли чиққан бўлишига қарамай, маълум даражада нуқсондан холи эмас. У сахнага қўлида калит ўйнаб чиқади. Томошабин унинг шофёрни, омборчими эканини билолмайди. Бизнингча, у сахнага бемалол уч тоннали юк машинасини хайдаб чиқаверса бўлади.

Кассир ролини ижро этган артист мутлақо образга киролмади. Модомики, кассир роли учинчи пардадан бошланар экан, бу ролга артистни овора қилиб ўтирмай, театр кассирини муваффақият билан чиқаравериш керак эди. Бу образнинг турмушавий чиқишини таъминлайди.

Театр дирекцияси томоша давомида сахна четига бир одам чиқариб қўйиб нима бўлаётганини айтиб туришини таъминласа, драматург мақсадини очиб бериш ва унинг мазмунини белгилашда таҳсинга сазовор иш қилган бўларди.

Юқорида айтилган нуқсонлардан қатъи назар, театр коллективи ва драматург ўз томошабинларини яна бир марта хурсанд қилди, дейишга журъат этишимиз билан бахтиёр эканлигимизни қайд қилишни зарур деб биламиз.

ОСМОННИНГ ОНАСИ

Тўртинчи каватдаги уч хонали уйнинг бир хонаси менга тегди.

Юкларимни саранжом қилаётганимда бақалокқина, мўйловининг учи анор сувидек қип-қизил бир одам эшикдан бош суқиб: «Салом, қўшни», деб ўтиб кетди. Ошхонага чиқиб, картошка қовураётганимда бирдан ҳаммаёқдан атир хиди бурқсиди. Қарасам, қўшнимнинг хотини лунжигга тиш чўткасини тикиб, умивальник олдида турибди. Салом берсам, кошнини кериб, бош силкиб қўйди. Кейин нимадир демокчи эди, оғзи чангиб кетди.

Унинг иягидаги данакдек жун чиққан холини айтмаса чиройликкина хотин эди. Ўзи ингичка, узун қора қўйлак кийиб юришидан ёпиб қўйилган зонткака ўхшаб кетарди.

Кичик ўғиллари Каримжон билан ҳаммадан олдин танишганман. У ҳали уйга кўчиб кирмасданок, уч тийин пул сўраган ва юкларимни ташиб бўлгунимча зинада писта чақиб ўтирган эди. Ўшана у елкамдаги оғир шкаф билан энди тўртинчи каватга етай-етай деганимда тўхташиб, кулоғимга шивирлаган эди. Энгашаман деб, оз бўлмаса, шкафнинг тагида қолай деганман.

— Амаки, дадам яқинда Осмон акамни ўз қўллари билан тириклайин қўмиб келадилар.

Усмон қўшнимнинг катта ўғли. Каримжоннинг тили келишмай шунақа дейди. Уни нега тириклайин қўмиб келишмоқчи, елкада юк билан суриштириб ўтирмадим. Аммо, Усмонни қўрганман. У онасига ҳам, дадасига ҳам ўхшамайди. Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлик. Шунинг учун хадеганда шими тушиб кетаверади. Бир қўли билан камарини ушлаб юради.

Хуллас, қўчиб келган қунимок, бу уйдагиларнинг Усмонни тириклайин қўмиб келишларидан бошқа, ҳамма сирлари аён бўлди-қўйди.

Кечқурун эр-хотин кўчадан табиатлари тиррик бўлиб қайтишди. Хотин яна тиш чўткасини лунжигга тикиб ювинганли ўтиб кета туриб, олдимда тўхтади:

— Қўшни, шарт шу, қунора коридорни ювасиз. Газ билан электр пули ўртада. Кечаси ўн бирдан кейин қолсангиз эшик очилмайди.

У шундай дедию оғзидаги порошокни чангитиб, қарс-курс юриб кетди. Бир маҳалда кўзи олазарак бўлиб қўшнимнинг ўзи хонамга кирди. Эшикни зичлаб ёпди-да, пимининг чўнтагидан пўкаги очилган бир шиша вино олиб, стол устига қўйди.

— Хафа бўлмайсиз, қўшни, хотинимиз ўзи шунақа. Қўшничилигимиз тотув бўлиши учун.

Яхши қўшничилик учун бир шишани бўшатай дедик. У ичаётганида узун мўйловининг учи стаканга тушиб турар экан. Мўйловининг учи кизил бўлиш сабабини энди билдим. Ҳазил аралаш унга:

— Қўшни, кўпроқ ичаркансиз шекилли, — дедим.

— Ичмийман демайман, ундоқ десам хато бўлади. Қунига йнгирма, ўттиз марта ичимин бор. Баъзида, ой охишлаб қолганда, етмиш-саксан мартага ҳам етқизиб ичман. Жонимга тегди. Бўшатишлар, деб неча марта ариза берганман. Бўшатишмайди. Бошқа одам йқиқлиб

колади, деб туриб олишган. Охири ўрнингга одам топ, дейишди. Бунақа ишга тайёр одам қаёқда дейсиз? Хозир атайлаб, шогирд тайёрлаётганман. Шогирдим хали ёш. Аранг ўттиз икки мартага оборади.

Қўшнимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи дегустатор вазифасида ишлашини билдим. У менга: «Яхшилаб ухлаб дам олинг» деб чиқиб кета туриб тўхтади ва бўйинини чўзиб шивирлади:

– Қўшни, хар эхтимолга қарши эшикнинг иллагини солмай ётинг, кечаси моткамизнинг жинни қўзийдиган одати бор.

Унинг гапига тушунолмадим. Аммо, қоқ ярим кечага келиб, ўша гапнинг мазмунига етдим. Яъни, қўшни уйда дупур-дупур бўлиб қолди. Нимадир синди, кимдир қувди, кимдир қочди.

Эшигим очилиб, қўшним кўрпа ённиб кирди. Хотин эшик оркасида ер тепиб уни қарғарди:

– Кирма, кирма деяпман. Қўшни ечиниб ётибди, айб бўлади.

Қўшним хотинининг оёк товуши тингунча эшикнинг тиркишига қулок солиб турди, кейин бояги виводан қолганини сўради. Шишанинг тагини силқитиб ичди.

– Мана, кўрдингизми, умримда биринчи марта бесабаб ичяпман.

У бошқа гапирмади. Диванга жой қилиб бердим. Ётди. Қоронғида жанжалнинг сабабини айтиб берди.

– Э, қўшни, кўрган кунимнинг падарига лаънат. Бир ой бўлди, жанжалдан қутулмайман. Усмон институтни битириб, врачлик дипломини олдию онасининг чакаги очилди-қўйди. Хозир болаларни биласиз-ку, ўзини ўзи энлайдиган бўлиб кетишган. Таксимотда Тошкентда қолдиришган экан, «Йўқ, Сурхондарёга юборасизлар» деб туриб олибди. Талабини қондиришибди. Бугун уч кун бўлди, жавоб келди, жой банд бўлиб қолди. Энди боласи тушмагур яна аллақаёққа юборишларини сўрабди. Онаси эшитиб қолди, қилди қиёматни, қилди қиёматни. Ахволни кўриб турибсиз-ку!

Қўшним гапириб-гапириб ухлаб қолди. Кечаси икки марта алахсираб дод, деб ўрнидан туриб кетди.

Эрталаб қўшним бечора оёқ учида кириб, кийимларини олиб чиқди. Нонушта ҳам қилмай, ишига жўнади. Газда чой дамлаб турган эдим, елкасида сочиқ билан Усмон чиқди. Гаплашиб қолдик. У хижолатлик билан гапирарди:

– Мамашанинг қилиқларидан хафа бўлмайсиз-да, қўшни. Кейин совуб қоладилар. Кеча кон бошқармасидан жавоб олдим. Ер тагида, коннинг учинчи қатламида медпункт очилибди. Мени ўша ерга тайин қилишибди Маза бўлди. Бугун кетаман. Биз томонларга бориб туринг.

Усмон хунук бўлса ҳам истараси иссиқкина экан.

Ўша кун Усмон кетди.

Қўшнимнинг хотини кечгача жавраб юрди.

– Вой, бу қанақа ота, қанақа ота-я, ўз боласини ўз қўли билан тириклайин қўмиб келди-я, қора ернинг қаърига қўмиб келди-я!

Орадан тўрт кун ўтди. Қундузи Каримжоннинг қўлида конверт кўрган эдим. Кечқурун уйда яна тапир-тупур бўлиб қолди. Тўполон орасида хотиннинг сурнайга ўхшаш ингичка овози ўқтин-ўқтин эшитилиб қоларди:

– Болагинамни ўз қўли билан қора ерга қўмиб қўйди-я!..

Билдим. Усмон хатда ер тагида, қўмир қатламлари орасида иш бошлаганини айтган бўлса керак.

Нимадир синди, кимдир қувди, кимдир қочди.

Хар эхтимолга қарши диванга яна жой солиб қўйдим.

1962 йил.

ДАДАМНИНГ ЎРТОҒИ

Эрталаб уйғониб, девор соатга қарасам, еттидан ошибди. Ҳар кун худди шу вақтда дадам каравотимга энгашиб: «Тур, кичкина Йўлдошев», деб уйғотар эди. Мен дарров турар эдим-да, нонуштадан кейин, дадамнинг «Победа»сида шофёрнинг ёнига ўтириб кетардим. Мактабга еганимизда, дадам: «Қани тушинг энди, кичкина Йўлдошев», деб ташлаб ўтиб кетар эди.

Хозир соат еттидан ошиб кетган бўлса ҳам, дадам хуррак отиб ухлаб ётарди. Бугун дам олиш кунимикин деб ўйлаб, календарга қардим. Йўқ, иш кун. Ҳайрон бўлиб ўрнимдан турдим.

– Қани, тез бўл, дарсдан кечга қоласан! — деди ойим стол устига нонушта тайёрлаётганда.

Мен ажабланиб, ойимнинг кўзига қардим. Унинг кўзлари қизарган эди, роса йиғлаганга ўхшайди.

– Дадам...

Гапимни ҳам тугатмаган эдим, у мени бошлаб жеркиб ташлади. Ойим доим шунақа қилади. «Ўн олти ёшга етмаган болалар қатталарнинг гапига аралашмаслиги

керак», дейди. Нима, ўн олти ёшга етмаганлар одам эмасми! Кечки кинога ҳам киритишмайди. Театрга-ку мутлако йўл йўқ.

Ковок-гумшугимни осилтириб, ўрнимдан турдим. Бир ҳисобда, дадамнинг ухлаб ётгани менга жуда яхши бўлди. «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.

Чойни ҳам ичиб бўлдим. Аммо шофёрдан дарак йўқ.

— Нима қилиб ўтирибсан, бунақада мактабга қачон борасан, жўнамайсанми?

— Шошманг, ойижон, машинамиз келсин.

Ойимнинг кўзидан ўт чақнаб кетди. Ҳозир қулоғимнинг тагига бир тарсаки тушиб колармикин, деб ўйладим. Йўқ, урмади. Қўлимдан силтаб, ҳовлига олиб чиқди-да, жўна, деб бақирди.

— Энди машина йўқ, даданг ишдан бўшаган.

Ўйлаб ўйимга етолмасдим. Нега ўн олти ёшдан ошган кап-катта одам ишдан бўшайди? Нима ёмонлик қилди? Шу кун дарсда қандай ўтирганимни билмадим. Ҳеч бало миямга кирмади. Зўрға уч бахога илиндим. Минг хаёл билан уйга келсам, дадам билан ойим қаёққадир кетай деб туришган экан.

— Телефоннинг тагидан жилмай тур, хўпми! — деб, дадам ойим билан бошлашиб чиқиб кетди.

Мен телефон олдида ўтириб «Победа»да маза қилиб юрган вақтларимни ўйлай бошладим. Деразамиз тагидан кимдир ўтди, бўйинини чўзиб қарасам, Ҳалимов амаким ҳовлимизга кириб келяптилар. Ҳалимов амаким ўтган ҳафта Москвага кетган эдилар. Ўзлари жуда яхши киши, дадамнинг қўлида ишлайдилар. Бизниқига ҳар келганларида дадамга билдирмай менга шоколад, ойимга ё атир, ё капрон пайшоқ олиб келадилар. Ойимнинг туғилган кунни бўлганда, тилла соат ҳам олиб келганлар. Ҳалимов амаким шунақа яхши одам, Москвага кетаётганларида бизнинг «Победа»да вокзалга чиққанлар, ўшанда менга матросча қўйлак, ойимга креп-фантазия деган қўйлаклик совға олиб келаман, деган эдилар.

Ҳалимов амаким уйга киришлари билан югуриб бориб, бўйинларига осилдим.

— Қачон келдингиз, амаки, Москвадан?

— Ҳозир, ҳозир поезддан тушдим хўжайиннинг уйига югурдим-да. Ҳали уйимга ҳам, ишхонамга ҳам борганим йўқ.

Қоғозга ўроғлик нарсаларни олиб, стол устига қўя бошладилар.

— Мана, совғаларни...

— Шошманг, шошманг, амаки, — деб гапларини бўлдим, — дадам ишдан бўшади. Ишдан бўшаса яхши бўладими, ёмон бўладими?

Ҳалимов амакимнинг қисик кўзлари йигирма тийинлик тангадек дум-думалок бўлиб кетди.

— Нима дединг?

Мен бояги айтган гапларимни қайтардим. Ҳалимов амакимнинг думалок кўзлари ели чиқиб кетаётган пуфакдек, секин-секин кичрайиб, яна боягидек бужмайиб қолди.

— Матрос қўйлак олиб келдингизми, амаки? — деб сўрадим.

Ҳалимов амаким ўйлаб туриб, бош чайкадилар.

— Тополмадим.

Стол устидаги нарсаларни қайтариб яна чамадонга жойладилар-да, «келганимни айтмай қўя қол» деб чиқиб кетдилар.

Кечкурун дадам «ҳеч ким телефон қилмадимми?» деб сўради. Мен йўқ дедим.

— Ҳалимов амаким келиб кетдилар, келганимни дадангга айтма, деб тайинладилар.

— Ҳеч нарса бериб кетмадимми? — деб сўради ойим.

— Чамадонларини очдилару, кейин яна бекитиб қўйдилар.

Ойим жаҳл билан телефон номерларини терди.

— Ҳалимов! Ҳой, Ҳалимов, мен... Тавба, отимни айтишим билан трубкани қўйиб қўйди-я.

— Ўзимми?

— Ҳа, ўзи. Ҳалимовман деди, отимни айтсам...

Шу кеча эрталабгача дадам билан ойим ухлашмади. Дадам ётган ерида папирос чекар, ойим йиғламсираб гапирар эди:

— Ҳалимов сизнинг орқангизда участкали бўлди.

— Нима дединг?

— Ҳалимов дейман, сизнинг орқангизда...

— Гапингга тушунмаяпман. Нима деб алжияпсан?

Ойим анча вақт жим туриб кейин бир хўрсиниб қўйди.

— Яхши одам экан деб, у ер-бу ерга телефон қилиб, тахта, тунукаларни сизнинг номингиздан тўғрилаб берган эдим.

Кўрпадан бош чиқазиб, гапга қўшилдим:

— Ҳалимов амаким ойимга тилла соат совға қилганлар-ку!

— Жим ёт! — деди ойим бақириб.

Дадам от пишқиргандек хўрсинди. Кейин йўталдим, акса урдими, билмадим.

Ойимнинг гапларига қулоқ солиб ётдим. Ойим жуда тўғри айтяпти. Дадам ншдан бўшамасдан олдин уйимиздан мехмон аримасди. Ҳалимов ҳар хил консервалар, конфетлар олиб келарди. Шофёримиз Ҳалимов амакимнинг тўйларидан маст бўлиб, калишини пойма-пой кийиб келгани эсимга тушиб, пиқирлаб кулиб юбордим.

Ойим яна жеркиб ташлади:

— Кап-катта бола, бу нима, жинниларга ўхшаб...

Барибир кўрпага бошимни буркаб, яна ўйлай бердим.

Ҳалимов амаким участка кураётганларида бизни кига жуда кўп келардилар. Ўша пайтлар мен ҳар кун шоколад ердим. Ойимнинг атирлари ҳам жуда кўпайиб кетган эди.

Ойим ух тортиб, деди:

— Бу Ҳалимов ҳам расво, ёмон одам экан.

Дадам индамади. Фақат папиросини шундай тортдики, унинг чўғи каравот қуббаларини ялтиратиб юборди.

— Энди ўрнингизга ким тайин бўларкин?

Дадам индамади.

Ойим жуда ёлғончи-да. Жаҳли чикса шунақа ёлғон гапираверади. Агар у ёлғончи бўлмаса, ўзига шунча атирлар олиб келган, тилла соат тақдим қилган кишини расво, ёмон одам дейдими?

Менга ойимнинг ўзи «Ҳалимов амакинг жуда яхши одам-да», деб айтган эди-ку! У айтмаса ҳам, ўзим яхшилигини билардим.

Шунақа хаёллар билан ухлаб қопман.

Эрталаб уйғонсам, дадам ҳали ҳам папирос чекиб ётарди. Ойим даҳлизда керегазни ёқолмай, ҳаммаёкни тутун қилиб юборибди. У жаҳлидан кўкариб, хадеб Ҳалимов амакимни қарғарди. Унинг бу холидан Ҳалимов амаким тилла соатни қистабди шекилли, деб ўйлаб қолдим. Ойим уйга кириб, косага тухум чакиб солаётганда сўрадим:

— Ойи, дадамнинг ўрнига тайин бўладиган кишининг ўғли борми?

Ойим менга шундай ўқрайиб қарадики, назаримда менга эмас, соатни қистаётган Ҳалимов амакимга қарагандек эди. Мен қочиб, нариги уйга чиқиб кетдим.

Дадамнинг аризаси бир ёқли бўлгунча, Ҳалимов амаким бизни кига телефон қилмадилар. Орадан ўттиз саккиз кун ўтгандан кейин эрталаб роппа-роса саккизда телефонимиз жиринглади. Шу жиринглаганича кечгача

жиринглай берди. Ойим негадир бўлар-бўлмаста жиринглаб куладиган бўлиб қолди. Дадам трубкани олиб, қиска-қиска жавоб берарди. Қоқ пешинда Ҳалимов амаким бир корзинка нарса олиб келдилар, эшикдан киришлари билан менга шоколад, ойимга крен-фантазия тутқаздилар. Дадам ойимнинг қўлидан уни юлиб олди-ю, жаҳл билан Ҳалимов амакимнинг олдиларига иргитиб ташлади. У шоколадни ҳам олмоқчи эди, шошиб оғзимга солиб, лиқ этиб ютиб юбора қолдим. Дадам қўлимдан ушлаб нариги уйга олиб чиқиб, эшикни тақ этиб ёпиб қўйди. Кейин жаҳл билан қаттиқ-қаттиқ гапира бошлади. Эшикнинг тирқишидан қулоқ солдим.

— Сиз ярамас одамсиз! Сизда виждон деган нарса йўк! Қўзимнинг ёғини еб, бошимга иш тушганда қочдингиз. Яна ишга тайин бўлганимни эшитиб келдингизми? Боринг, кетинг бу ердан. Сизнинг латта-путта совғаларингизга муҳтож эмасман. Болаларнинг бошини айлантирманг.

Ҳалимов амаким дадамнинг кўзидаги ёғни еб қўйган экан-да, деб ўйладим. У киши жуда хафа бўлиб чиқиб кетдилар. Дадам шундоқ яхши одамни хафа қилди, деб ачиндим.

Эрталаб дадамнинг «Победа»си келди. Энди дадам мени мактабимга, ойимни атељега «Победа»да олиб бормаи қўйди. Тавба, ойим билан мен унга нима ёмонлик қилган эканмиз!

1956 йил.

ГАП

Ҳамма гап гап-да.

Солия амма қорани оқ деб ишонтира олади. Оқин қора қилиб кўрсатиш унга бир қултум сувни ютгандек гап.

Келинини ёмонлаганда:

— Ха, ишлаб нима топарди? Ярим ойлик мойнасига саккизта дирдов қўй ҳам келмайди.

Ўғлини мақтаганда:

— Ярим ойлик мойнасига саккизта бўрдоки товук келади.

Куёвини мақтаганда:

— Куёвимнинг ичгандан бўшаган шишаларига икки оила бемалол рўзғор тебратса бўлади.

Акасини мақтаганда:

— Ишқилиб топиб келмаса ҳамки, эркаклик уйининг файзи бошқача бўлади-да.

Қудасини ёмонлаганда:

— Бирам бачкана, бирам бачкана, калавотда ётишга бало борми?

Қизини мақтаганда:

— Шу кенжа қизим ҳам опаларига ўхшаб нозиккина чиқди. Юрса ховли тўлиб кетади. Автомобили йўқ одам остонамга совчи юбориб, овора бўлмай қўя қолсин.

Ўзини гапирганда:

— Ёшлигимдаям шунақа келишимликкина эдим, унча чиройли эмасдим-ку, лекин истарам ўлгур иссиқ эди.

Хуллас, ким қанақалигини билмоқчи бўлса, Солия аммани ойна қилиб қарасин. Ўзини «точний» кўради.

Адреси: Қўкча, катик бозори.

ЧУЧВАРА

√ Мажлисда унга:

— Сен бола, чучварани хом санаб юрибсан. Шошма ҳали, жўжани кузда санаймиз. Бу қанақасин, сирканг сув кўтармайдиган бўлиб қопти, — дейишди.

Холикнинг тепа сочи тик бўлиб кетди. У уч йилдан бери пахта бригадасида бошлик. Бригадага ўтишдан аввал парранда фермасида, ундан кейин узумчилик звеносида эди. Пахтага ўтиб, ҳеч кимга гап бермай қўйган. Чопиқ ҳам, суғориш ҳам расво. Ана шунинг учун уни бугун тахтага тортиб, роса танқид қилишди. Аммо умрида тузуккина танқид емаган Холик бу гапларни шахсиятдан деб тушуниб, ўрнидан туриб кетди.

— Энди менга навбат! Менинг шаънимга жуда қўп ножўя гапларни айтдинглар. Ҳаммасига жавоб тайёр: чунончи, сиркаси сув кўтармайди, деддинглар. Нимага шама қиялганларингни биламан. Узумчилик звеносида ишлаганимда сирка солганман. У сув кўтарадими, йўқми ўзим биламан. Иккинчи масалага ўтайлик: жўжани кузда санаймиз, деддинглар. Бундан икки йил олдин парранда фермасини учма-уч қилиб топширганман. Жўжасин ҳам, хўрози ҳам тўппа-тўғри чиққан. Энди учинчи масала: чучварани хом санайди, дейсизлар. Мана шу гап менга оғир ботди. Қани айтдинглар-чи, менинг чучвара санаётганимни ким кўрипти? Кимнинг уйига кириб, чучварасига қўл теккизибман? Вообше, мен чучвара емайман.

Холик асосий масалани четга суриб, гапни чучвара тарафга бурди.

Унинг эзмалиги меъдасига теккан агроном дўнғиллади:

— Э, чучваранг қурсин, пахтадан гапир!

— Йўқ, — деди Холик қатъий, — мен чучвара масаласини бир ёқлик қилмасдан бошқа гапга ўтмайман! Ўтирганлар баравардан ух тортиб юборишди.

ХУРРАК

Одамнинг қанақалиги сафарда билинади.

Калонхўжаев ўринбосар танлашга жуда уста одам. Мана, Мўминов деган мўмингина одамни ўзига ўринбосар қилиб олди. Бечора Мўминов мусичанинг ўзи. Калонхўжаев қўнғироқ босиб чақирганда эгилиб, филдиракка ўхшаб филдираб қиради-да, унинг гапларини чурқ этмай эшитиб, коптокка ўхшаб яна думалаб чиқиб кетади.

Умуман, Калонхўжаев ўринбосардан ёлчиб қолди. Бугун улар сафарга — командировкага чиқишди. Мўминов қўш чамадон кўтариб, Калонхўжаевнинг орқасидан мехмонхона номерига кирди. Чой опкелди, хандалак опкелди.

Хангоманинг каттаси кечаси соат 23 дан 17 минут ўтганда чиқди. Калонхўжаев қаттиқ ухлаган экан, каравотига бир трактор келиб урилди. У шундоқ тириллардики, сира чидаб бўлмасди. Калонхўжаев қўрқиб, бирдан қўзини очса, трактор қаёқда, диванда ётган Мўминов хуррак тортаётган экан.

Калонхўжаевни жаҳли чиқди. Мўминовнинг елкасидан туртиб уйғотди. У бечора момақалдироқдек бир-икки қалдираб, хуррагининг охирини катта авж билан тушириб, бошини кўтарди:

— Нима гап, хўжайин, чойми? Ҳозир.

— Э, хуррак ҳам эви билан-да!

— Хўп, хўжайин, бу ёғи эви билан бўлади.

У гапни шундай ишонтириб айтдики, бошқа гапга ўрин қолмай, Калонхўжаев яна ётди.

Уйқу ширин нарса. Уйқуси нозик кишига пашша финғилласа ҳам бўлди, ухломмайди. Калонхўжаев деганимиз эса ёстиғига қиров тушса ҳам овозини эшитадиган одам. Мана, у кўзини юмди. Юмдию юраги ўйнаб кетди. Кимдир деразадан бомба ташлади. Бомба ёмон портларкан. Деразалар зириллади, эшикнинг қулфи бузилиб, очилиб кетди. Калонхўжаев дод, деб ўрнидан турди. Йўқ, ҳаммаёқ тинч. Мўминов битта, аммо келиштириб қалта хуррак тортган экан.

Калонхўжаев қайта ётолмади. Стулга ўтириб, мудрай бошлади. Бирдан пулемётбозлик бошланиб қолди. Бу

овозинг ўчкур пулемётнинг лентаси нега тамом бўлмайдими-я! Кўзини очиб қарай деса, Калонхўжаевда қани юрак. У аранг бир кўзини очиб қараган эди, пулемёт йўқ. Мўминов лабини титратиб хуррак отяпти. Калонхўжаев газаб билан қўлига қоғоз-қалам олди-да, нималарнидир ёзди. Кейин Мўминовнинг тепасига келиб елкасидан туртди.

Мўминов эриниб кўзини очди. Калонхўжаевни кўриб:
— Чойми, хўжайин! — деди.

Калонхўжаев қоғозни қўлига тутказди. Мўминов хатни чирокка солиб ўқиса, буйруқ:

«... ишни эпложмагани учун вазифасидан бўшатилсин.

Калонхўжаев...»

ЧОЛ КУЁВ БИЛАН КАМПИР КЕЛИН

ЗАГС эшиги олдидаги скамейкада бекасам тўн кийган чол билан крепжоржетдан кўкракбурма кўйлак кийган кампир ўтирибди. Чолнинг қўлида бир даста гул. Кампир резинкаси оёғини кисиб юборган шекилли, капрон пайпоқни химариб, тўпнига тушириб олибди. ЗАГС эшигига кирган ҳам, чиққан ҳам уларга қараб илжайиб қўяди.

Навбат чол билан кампирга келди. Иккови кизил стол олдига қўйилган стулга омонатгина ўтиришди. Кампир рўмолга юзини ўраб акса урди. Чол уни киши билмас бир туртди. Кампир ўрнашиб ўтириб олди.

ЗАГС мудираси катта дафтарни очиб, чолга қаради:

— Исмингиз, отангизнинг исми, туғилган йилингиз? Биринчи уйланишингизми?

Чол ҳамма саволга жавоб берди-ю, «Биринчи уйланишингизми», деган сўроққа нима дейишини билмай, оғзини очганича туриб қолди.

— Жавоб бермадингиз-ку? — деди мудира.

Чол шошиб жавоб қилди.

— Шу биринчи уйланишим, болам. Шундоқ деб ёз.

— Ёшингиз етмиш иккига кириб, энди уйланысизми?

— Йўқ, болам, аввал уйланганман. Ҳақимжон бойвачча ўғлини суннат қилдирган кўни уйланганман.

ЗАГС мудираси ҳайрон қолди.

— Ҳақимжон бойваччангиз ким бўлди?

— Хўжайиним-да. Ҳақимжон бойвачча билан бир онани эмиб катта бўлганмиз. Отаси Зиедудла қўнос тўрт даҳага таниқлик эди. Шу Ҳақимжон туғилганда онасининг кўкрагига сўт келмай бизнинг волидага эмиздирган. Катта

бўлганда хизмат ҳақингиз учун ўғлингиз Ирисматни уйлаб қўяман, деб ваъда берган. Қўнос номардлик қилиб, катта бўлганимизда Ҳақимжонни уйлаб, мени кирга молбоқар қилиб чиқарворди. Ҳақимжон ўғил кўрди. Ўзи бу авлоднинг насли тоза эмас экан, келиннинг ҳам кўкрагига сўт келмай, болани волидамизга эмиздирди. Шу бола катта бўлиб, суннат қилинганда, мен йиғирма бешни уриб қўйган эдим. Жаҳлим чиқиб, Ҳақимнинг синглисини отга ўнгариб қочдим.

Кампир рўмол орасидан гап қўшди:

— Довдирамай ўлинг. От эмас, эшакда опқочган эдингиз.

— Эсимда йўқ, эсимда йўқ. Сен аралашма, — деди чол.

— Хўш, нима қилгин дейсиз? — деб сўради мудира.

— Бизни никоҳлаб қўй, болам.

— Халигача никоҳларинг йўқмиди?

— Эски никоҳни домком инобатга олмаяпти. Кесакқўрғондаги Кофир қори никоҳлаган эди. Лаънати никоҳ ҳақига янгигина, атиги икки марта бошлатилган этигимни ечиб олган.

— Домком нима дейди?

— Э, болам, тарихи узоқ бу гапнинг. Ҳукумат Чилонзордан янги уй берган эди. Домовойдан ўтаман, деб домкомнинг олдига тушсам, кампиримни ўтказмади. Бувим сизнинг хотинингизликларини мен қаёқдан биламан, дейди. Ўн тўрт неvara, саккиз чеварамни етаклаб олдига тушдим. Қўнмайди. Хўжжат керак, дейди. Қанақа хўжжат керак, десам, закса қоғозини олиб келинг, дейди. Мана, олдинга келдим. Бир бало қил.

ЗАГС мудираси қулди.

— Бўпти ота, ҳозир тўғрилаб бераман. Энди айбга буюрмайсиз, қоида шунақа, сўроқларимнинг биттасини ҳам қолдирмай жавоб берасиз.

У кампирга мурожаат қилди:

— Исмингиз нима, буви?

— Қулоқдан қолган, қаттиқроқ гапир, болам. Оти Халча эди. Қариб, бўшашиб қолганидан уни Халта деб чақираман. Қайси бирини ёзсанг ҳам бизга барибир.

— Хоҳлаб тегялсизми, буви? — деди мудира қаттиқ товушда.

Кампир чолга қараб, муғамбирона қулиб қўйди.

— Оҳ, болам, ёшлигим қайтиб келса, бу сассиқ чолга ўлсам ҳам тегмасдим. Ўттиз беш йил олдин мени урган.

— Эски гапни қўй, — деди чол. — Дўхтир испарапка-си йўқ гапни гапирма. Хоҳлайди, хоҳламай қаёққа борарди.

Кампир яна гапирди:

— Ху, ўша, қўшақаринглар, деган Кофир қорини ер ютсин.

— Қарғама. Кофир қорини ер ютганига ўттиз йилдан ошиб кетди. Кўрдингми, кизим, шу хотин билан безакун қирқ икки йилдан бери яшайман.

ЗАГС мудираси уларнинг бу гапига қотиб-қотиб куларди.

— Асли бу кампир яхшилиқни билмайдиган нарса. Домовойдан ҳам бир амаллаб ўтказардим. Бу ёқда бошқа гап ҳам чиқиб қолди. Хукумат менга олтмиш сўм пенсия берди. Шу кунда сал тобим айниб юрибди. Ўлиб-нетиб қолсам, пенсиямни шу олсин, деб заксса қилдирияман. Заксса бўлмаса бунга пенсиямни бермайди.

Кампирнинг жаҳли чиқиб кетди:

— Пенсиянгизга зор эмасман. Битта жонимни неварачевараларим бокиб олар. Ўлигим кўчада қолмас.

— Кўрдингизми? Қулоғим қар дейди-ю, ўзига керакли гапни дарров эшитади.

— Бунақа гапларни қўйинглар. Одамлар кутиб қолишди. Хўш, хоҳлайсизларми?

— Шартим бор, — деди кампир. — Нос чекишни ташласа, хоҳлайман.

— Менинг ҳам шартим бор. Бошини қатик билан ювмасин. Доим сочидан сузма халтанинг хиди келади.

Эшикда кутиб қолган бетоқат келин-куёвлар ичкарига бостириб киришди. Чол билан кампирнинг муомалаларини кўриб, гуриллаб кулиб юборишди.

— Хўп, — деди чол ўрнидан тураркан. — Ҳаммасига розиман. Ишни тезроқ битказ, болам.

Оркадагилардан бири гап қотди:

— Ўпишишмаса коғозни берманг.

— Ия, ҳали шунақаси ҳам борми? — деди кампир хайрон бўлиб.

— Ҳа, қоида шунақа, — деди мудира жиддий.

Улар ноилож қолишди. Чол кампирнинг елкасига қўлини ташлаб, уни ўзига қаратди.

— Ўптириш ҳам эсингдан чиқиб кетгандир! Шошма!

Чол бир ютиниб енгини шимарди-да, кампирни ўпди.

— Ҳа, хотинча, ўптиришни сенга-ю, ўпишни менга чиқазган-да!

Кулгидан ЗАГС деразалари зириллаб кетди.

АВТОБИОГРАФИЯ

Ҳайвонот боғида завхоз вазифасида ишладим. Тўрт тонналик фил икки тоннага тушиб қолди. Ҳайвон тилсиз нарса, нима еб, нима ичганини бировга айтолмайди. Ўша филга тегадиган нарсалардан унча-мунчасини уйга ташиб турдим. Фил бечоранинг қазоси етган экан, олти ярим ойда ёруғ жаҳондан ўтиб кетди.

Илон деган нарса ярамас махлук. Унга қунига битта қуён бераман. Ўйлаб қарасам, илон еб, мен индамай турибман. Илоннинг олдига ўлган мушукни ташлаб, қуёни уйга қўлтиқлаб кетадиган бўлдим. Йўғонлиги этикнинг қўнжидек келадиган илон икки ойда ғалтак ипдек ингичка бўлиб қолди.

Маймунларни азалдан ёмон кўраман. Ёш пайтимда хайвонот боғига келганимда бурнини кўрсатиб, мени эрмак қилган. Ҳали ҳам мени кўрса, ўшанақа қилади. Мана, бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. Икки ҳафтада қўлини кўтариб бурнига оборолмайдиган бўлиб қолди.

Шу орада ғаламис оралаб, илоннинг ҳақини еган, деган гап чиқиб қолди. Силлиқлик билан ўз аризамга биноан қуён бўлиб қолдим.

Туғурукхона қоровулдигига кўтарилдим. Ишим яхши, ким келса, хотининг Ҳасан-Хусан туғди, деб севинчи олавераман. Бу ерда ўзимдан ўтиб, битта хатога йўл қўйдим. Бир чол келиб, хотинини сўради. Унга ҳам хотининг Ҳасан-Хусанни қотириб ташлади, девордим. Севинчи сўрадим. Кейин билсам, бу чол бош врачимиз Собираҳон аянинг эри экан. Ўз аризамга биноан...

Театрга ишга кирдим. Ишим яхши.

Театр сахнасига декорация курамин. Бу ерда ҳам битта хатога йўл қўйдим. «Тохир-Зухра» қўйиладиган кун эди, биринчи парданинг декорациясини куриб қўйдик. Уч-тўрт киши бўлиб иккита яримталикни майдалаб ўтирдик. Кўзим илинган экан, шовкин-сурондан уйғониб кетдим. Кўзимни очиб, у ёқ-бу ёққа қарасам, томоша бошланиб кетибди. Мен бўлсам, Хон Бобоҳоннинг тахтида учиб қолган эканман. Қоработир келиб, қилич яланғочлаб, сахнадан ҳайдаб опчиқиб кетди.

Хотинлар ҳаммомнига кассирман.

Ишим яхши. Кечаси ҳаммомни ўзим уборка қиламан. Хотинларнинг тўкилган сочларидан тўплаб, яхшилаб ювман. Ҳафтасига иккита улама соч ясаб, бозорга чиқазаман. Заказлар қўп. Эҳтимол, шу ердан пенсияга чиқиб кетсам.

БИР ЮЗ ЕТМИШ СЎМЛИК ХУРРАК

(Бир вилоят театрдан репортаж)

Томоша бошланишига ҳали ўн тўрт минут бор. Артистлар грим қилиб бўлишган. Саҳна орқасида қилич-қалқон таққан, дубулға кийган кишилар домино ўйнаб ўтиришибди. Бош ролда чиқадиган атоқли артистка парда четини кўтариб залга мўралади. Олдинги қаторда икки киши, ўрта қаторда беш киши ўтирибди. Хамон кўчада томошабин чакираётган тўрт карнай, беш сурнай ва олти чирманданинг шовқини эшитилиб турибди. Атоқли артистка этагини судраб, директор кабинетига келди.

— Бўладими?

— Бўлиш-бўлмаслигини ихтиёримизда қолган ўн икки минут ҳал қилади.

Директор шундай деди-ю, бош администраторга юзланди.

— Сбор қанча?

— Ўн саккиз сўм.

— Қоидада қандай?

— Сбор ўн тўққиз сўмдан, томошабин ўн бештадан оша, спектакль кўрсатилаверади.

— Бўлмаса, томошани қолдирамиз.

— Ҳаққимиз йўқ. Қоидада спектакль бошланиш минутида томошабин ўн бештага етмасагина қолдирилади. Яна сабр қиламиз.

Директор дарғазаб бўлди:

— Битта одамни кутиб ўтирамизми? Борди-ю, ўша ўн бешинчи томошабин келиб қолса, шўримиз қурийдик-ку. Бир ҳисоблаб кўринг, ўша битта томошабин бизга неча сўмга тушади.

Бош администратор столга бағрини бериб ўтирди-да, қўлига қалам-қоғоз олиб ҳисоблаб кетди:

— Бугунги томошага қирқ олти одам катнашади. Саккиз саҳна ишчиси, бир режиссёр, бир режиссёр ёрдамчиси, электр устаси, икки гримчи, саҳна машинисти, костюмчи, бир пожарний, суфлёр, сартарош, тўққиз чолғувчи, бир дирижёр, икки шофёр, тўрт контролёр, бош рассом, бадий раҳбар, жами саксон беш киши катнашар экан.

Директор бармоқларини букиб, нималарнидир санай бошлади.

— Электр энергиясини ҳисобламадингиз. Боз устига, уч уборщица. Томоша давомида иккита ваза синиши

керак, — директор артисткага қаради. — Ундан ташқари, сизнинг ошиғингиз учинчи кўринишда қўйлагини йиртиб ташлайди. Ўн олти марта ўқ узилади. Ана шуларни бир чўтга солиб кўринг-чи, бугунги томошага қанча харажат бўларкин? Маошлар ҳам ҳисобга кирсин.

Энди икковлаб ҳисоблаб кетишди. Бунақа ҳодиса илгарилари ҳам бўлиб турар экан шекилли, ҳисоб бирпасда чиқди. Бош администратор бошини кўтарди:

— Бугунги томошамизга бир юз саксон тўққиз сўму етмиш тийин харж бўлар экан.

— Даромад-чи?

— Ўн тўққиз сўм. Ана шу ўн тўққиз сўмни чиқариб ташласак, бир юз етмиш тўрт тийин зарар қиларканмиз.

У гапни тугатмаган ҳам эдики, уч марта чироқ ўчиб томоша бошланишидан дарак берди. Директор билан бош администратор залга қараб югуришди.

— Хайрият, ўн тўрт киши, — деди директор ховлиқиб, — қолдиринг!

Унинг ёнида турган контролёр шошиб гапга аралашди:

— Буфетда яна битта томошабин ўтирибди.

Унинг гапи тугамай, ўрта яшар бир киши кириб, ўз ўрнини қидира бошлади.

Тарвузи қўлтиғидан тушган директор театрга бир юз етмиш сўму етмиш тўрт тийин зарар келтирадиган шу томошабиннинг ёқасидан бўғиб, кўчага опчиқиб ташлагудек унга ўқрайди.

— Менга қаранг, — деди у администраторга. — Ялининг, ёлворинг, майли, уч-тўрт сўм харж бўлса ҳам майли. Буфетга опкириб у-бу олиб беринг. Билетни топшириб, пулини қайтариб олсин.

— Кўнармикин?

— Кўндиринг. Кўнмаса, кабинетимга чақиринг, икки кишилашиб ялинамиз.

Администратор минг тавозе билан ўн бешинчи томошабиннинг олдига борди. Унга камоли эхтиром билан салом берди. Дилидаги гапларни астойдил тушунтириб тўқди. Ўн бешинчи тушмагур бир сўзли ўжар одам экан. Кўнмади.

— Ака, шу томошани кўрамиз, деб атайин узоқдан келганмиз. Кўрамиз.

— Жон ака, театрга раҳмингиз келсин. Артистларга раҳмингиз келсин. Бола-чақангизнинг роҳатини кўрингу томошамизни кўрманг.

— Кўрамиз, кўрмай кетмаймиз.

Администратор бошқа йўл билан унга таъсир ўтказмоқчи бўлди.

– Шу ҳам томоша бўлганимиз, ака. Ундан қўра, директор кабинетига кириб пивоҳўрлик қиламиз. Директоримизнинг ўзлари эрийдилар.

– Бўлмайди. Томоша қўргани келганмиз.

Бу орада қолган ўн тўрт томошабин бетоқат чапак чалиб, парда очилишини талаб қила бошлади. Администратор ноилж директор кабинетига кириб, бўлган воқеани гапириб берди. Энди у ҳам ноилж эди. Ниҳоят томоша бошланди.

Сахнада қирқдан ортиқ одам у ёқдан-бу ёққа югуриб, милтиқбозлик қиляпти. Ўлганлар ўлиб, қолганлар қочяпти. Оркестр тинмай ғат-ғут, гумбур-гумбур қилиб турибди. Ўртада бояги таниқли артистка сочини юлиб, фарёд чекапти...

Антракт бошланди. Ўн бешинчи қайсар томошабин буфетга чиқиб, икки шиша лимонадни уриб келиб, яна ўз жойига ўтирди.

У икки қўлини чалиштириб, сахнага қараб ўтираверди, роль ўйнаётганлар ора-сира унга қараб қовоқларини солиб қўйишарди. У эса, ҳамон бепарво. Администратор қоронғида тимирскиланиб яна унинг олдига келди.

– Қўйинг энди, уйингизга бориб ухласангиз-чи. Нима қиласиз бизни қийнаб? Уйқунгиз келиб, қўзларингиз қисилиб кетяпти.

– Нима дедингиз? Уйингга бориб ухла дейсизми? Қишлоқдан келганман.

– Қайсар, қайсар, бир юз етмиш сўму етмиш тўрт тийинга туширяпти-я!

Сахнада ҳамон гумбур-гумбур. Залда атиги биттагина одам, у ҳам бўлса билинар-билинамас хуррак отяпти.

УЗУН ТИЛ

Қобилжон директорнинг кабинетидан латтадек бўшашиб чиқди. У қабулхонада ўтирганларга локайд бир назар ташлади-ю, тез юриб коридорга бурилди.

– Сийлаганини сиз билмас, деб шуни айтади-да. Ишга янги келганда идоранинг пасти-баландини таништирган ким эди. Миш-миш гапларни қуловига етказиб турган ким эди, шуни билмади-я. Уялмаганини қаранг, уни одам қилгунча қоққанда қозимиз, оғанда чўмичим қолмади.

Қобилжон коридорнинг у бошидан-бу бошига ўзидан-ўзи гўлдираб, шу тарзда бориб-келиб турарди.

Кадрлар бўлимнинг эшига очилиб, кўш қўзойнак таққан ўрта ёшли бир киши чиқди.

– Э, Қобилжон, нима қилиб юрибсиз, хужжатларингизни қачон расмийлаштирасиз?

– Қанақа хужжат? – чўчиб сўради Қобилжон.

– Ишдан бўшатишга буйруқ бўлди.

Қобилжоннинг қўзларидан ўт чакнаб кетди. Директорнинг бояги «Ишни эплаёлмаётибсиз, бўшатишга тўғри келади» деган гаплари эсига тушди. «Еган ёғу гўштларинг қўр қилади ҳали сени, шунча совға-саломларни ҳам андиша қилмадинг!» – деб кўнглидан ўтказди-ю, қўзойнакли кишига қараб:

– Хар қалай, закон биладиган кишисиз, бир йўл кўрсатинг, – деди.

– Нима десам экан, қани баққа юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан.

Улар бошлашиб, кабинетга киришди. Қўзойнакли киши стол устида уюлиб ётган қоғозлар орасидан буйруқни топиб, Қобилжоннинг қўлига берди. Қобилжон енгил титраб турган қўллари билан қоғозни тутиб, ўқий бошлади:

– «...Ишни эплай олмагани учун...» Ҳмм.

– Жуда хуноқ буйруқ бўпти-да, шу буйруқ мазмунини меҳнат дафтарчангизга ёзиб қўйишим керак. Закон шунақа, акаси.

Қобилжон бўшашиб, стулга ўтириб қолди. Жавдираб турган қўзларини шифтга тикиб, остки лабини тишлади.

– Бошқа иложи йўқмикин-а.

– Хўжайин билан дурустроқ бир гаплашиб кўринг-чи, балки буйруқни ўзгартар, жуда бўлмаса, «ўз аризасига биноан» деган мазмунда...

Қобилжон ўрнидан турди. Аста-аста юриб қўчага чиқди. У ўйлар эди: «Ишни эплолмагани учун... Меҳнат дафтарчаси... ўз аризасига биноан...»

Иш охирлаб қолганда Қобилжон яна қабулхонада пайдо бўлди. Котиба директорнинг бандлиги ва докладга тайёрланаётганлигини айтиб, уни ичкарига қўймади.

– Бўлмаса, мана шу қоғозни ўртоқ директорга бериб қўйсангиз.

Қобилжон букланган қоғозни котибага узатди. Кейин пальтосининг ён чўнтагидан қоғозга ўралган бир нарса чиқазди.

– Бунга ҳам бериб қўясиз-да, жуда зарур нарса.

Соат бешдан сал ошганда ходимлар директор кабинетига йиғила бошлади. Кўпчилик қатори Қобилжон ҳам ичкари кирди.

Мажлис у қадар расмий вазиятда ўтмади, директор идорадаги меҳнат интизоми ва муассасалардан келаётган алоқа хатларига ўз вақтида жавоб берилмаётганини тўғрисида гашириб, план бўлими ходимларини қаттиқ танқид қилди.

— Ундан кейин, — деди директор сўзини якунлаб, баъзи ходимларимиз ишга ўтакетган даражада масъулиятсизлик билан қарайдиган бўлиб қолишди.

— Кимлар? Мисоллар билан айтилсин! — деди унинг сўзини бўлиб бош бухгалтер.

Директор қошларини кериб, қулимсираб қўйди:

— Мен, энг аввал, менинг ўзим ишга масъулиятсиз қарайдиган бўлиб қолдим. Шу вақтгача ўртоқ Қобилжон Орифжонова чора кўрмай, у билан мурасасозлик қилиб келганман...

Қобилжоннинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Қандай қилиб ўрнидан туриб кетганини, томоғини бўғиб турган галстугини бир зарба билан бўшатиб юборганини ҳам билмай қолди.

— Ўртоқ директор менга тухмат қияптилар, саккиз йилдан бери шу идорада ишлаётман. Шу саккиз йил ичида уч директор ўзгарди. Ҳаммаси билан жуда тоғув ишладик, биронтаси менга на огоҳлантириш, на виговор берган! Одамнинг оласи ичида бўлади, деб шунга айтишадилар. Директорга қилган ёрдамларимнинг биронтасини бошқа кишига қилганимда, итининг туваги олтидан бўлиб кетар эди, бу киши яхшиликни билмаяптилар. Уялиш керак, ўртоқ директор, мендай, мусичадек беозор кишини ранжитгани қандай қўнглингиз бўлди?

Ҳамма жим, директор тирноқлари билан столни чертиб, ҳамон илжайиб турарди. Қобилжон директорнинг бу кайфиятини кўриб, яна тутақди. Бу гаплар унга таъсир қилмаётганини кўргандан кейин, овозини пасайтириб, дўнда-дўнда қилиб гапира бошлади:

— Ўртоқ директор, сиз порахўрсиз!

Ўтирганлар ялт этиб бир-бирларига қараб олишди. Бош бухгалтер Қобилжоннинг сўзини бўлди:

— Кимдан, қачон, нима пора олган?

— Мендан, — деди Қобилжон, — ҳаммавақт пора олиб келганлар.

Бухгалтер афсуслангандай директорга қаради. Директор эса, ҳамон столни чертиб кулиб турарди.

План бўлимининг бошлиғи ҳам жаҳл билан:

— Нахотки шу гапларнинг бари тўғри-а, ўртоқ директор? — деди. — Нахотки сиз...

Тўғри, — деди директор жиддийлашиб, бари тўғри. Ўртоқ Орифжонов жуда тўғри айтяптилар, давом эттинг, ўртоқ Орифжонов.

Қобилжон дадиллашди. «Бу беномус порахўрнинг иўстагини энди қоқаман» деган қатъий фикр билан сўзини давом эттирди:

— Қачон ва қандай нарса олгани маълум, — у ён дафтарчасини варақлаб, ўқий бошлади. — Шу йилнинг ўн учинчи октябрида бир эчки боласи билан. Яна шу октябрнинг йигирма тўртинчисида тўрт кило қолбаса, байрам арафасида икки литр арок, тўрт шиша «Марсела» виноси, тўрт кило сон гўшти, олти пачка «Казбек». Тунов қуни бир керза этик, олти метр штапель... Э, айтган билан тамом бўлмайди!

Кабинет ичи сув қуйгандек жим. Бу жимликни директорнинг ўзи бузди. У ўрнидан туриб, бурчакдаги пўлат сандикни очиб, бир даста қоғоз олди.

— Ўртоқ Орифжоновнинг гаплари тўппа-тўғри. Шу нарсаларнинг барини олганман. Бироқ, буларни Орифжоновнинг ўзи сўрамасам ҳам зўрлаб берган, бу нарсаларга ҳали ўзим қўл урганам йўқ. — У қўлидаги қоғозлардан бирини баланд кўтарди. — Соғин эчкини яслига бердим, мана акти. Арок, қолбаса, гўшт, вино, папиросларга қасаба уюшмаси раис Каримов билан акт тузиб, магазинга топшириб юбордик. Керза этик билан штапельга ҳам акт қилинган. Қасаба уюшмаси кенгашининг қарори билан этикни қоровул чол Ғани отага, штапельни уборшичамиз Хайри холага беринди.

Директор шкафни очиб, қоғозга ўралган нарсани олиб, стол устига қўйди.

— Бу нарса ҳам ўртоқ Орифжоновнинг совғаси, нима эканлигини ҳали билмайман, бугун олиб келган эди. Ўзларинг очиб кўринглар.

План бўлимининг бошлиғи ўрнидан туриб, қоғозни очди. Ундан тўртта лимон, икки юз эллик сўм пул чиқди. Устида бир варақ қоғоз ҳам бор эди.

— Ўқинг-чи, — деди директор.

План бўлимининг мудури ўқий бошлади:

«Мени ўз вазифамни эпловмади деб бўшатибсиз. Совға-саломлар ҳурмати, шу буйруқни ўз аризамга биноан деб ўзгартирсангиз, бундан буён яна хизматингиздаман... Қобилжон».

Ҳамма қулиб юборди. План бўлимининг бошлиғи қоғозни жойига қўйиб, Қобилжонга қаради:

— Хўш, энди нима дейсиз?

— Нима дер эдим, ўша айтган гапларимни айтаман-да. Майли, бўлар иш бўлди, иккитагина илтимосим бор, бири — буйруқни ўзгартирилса, кейин мана шу икки юз эллик сўм пулни қайтариб берсанглар.

Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Бош бухгалтер қўл кўтариб, ғовурни босди.

— Пул қайтиб берилмайди. Акт тузиб, давлат ҳисобига ўтказамиз, буйруқни ўзгартириш мумкин. Ишни эплай олмагани учун эмас, пора бергани учун деб ўзгартирилади.

Хамма бир оғиздан таклифни маъқуллади.

Қобилжон пора беришда айбланиб, ишдан ҳайдалгандан кейин, анча вақтгача кўринмай қолди. Биров Қобилжон райторг мудирининг сигирини урчитишга олиб кетаётганини, бошқаси артель раисининг ҳовлисига унинг эчкисига тушган канани ихлос билан тераётганини ўз кўзи билан кўрганини айтди. Ким билади, ростдир.

Яқинда Навоий кўчасидан кетаётиб, карнай-сурнайли тўйга дуч келиб қолдим. Тақачилик артелининг раиси уйланаётган экан, Қобилжон беқасам тўн кийиб, олдинда ўйнаб борар, ҳадеб куёвбола — раисга қараб муком қилар эди.

1961 йил

ҚОПЛОН

Янги ҳовли Тиллаевга ёқди. Юкларни машинадан тушираётганда Қурбонбой бир гап айтиб қолди:

— Сизга энди битта ит лозим, ўртоқ Тиллаев. Ит уйнинг савлати. Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб бераман.

Тиллаевнинг итга унчалик ҳуши йўқ эди, индамай қўя қолди. Қурбонбой хотинларнинг ҳайҳайлашига қарамай полни ҳам ўзи ювди, гиламни ҳам ўзи кўчага олиб чиқиб, қоқиб келди.

— Ия, ия, биз турганда нега энди сиз пол юваркансиз, опа? Ўзимиз қотириб ташлаймиз. Мен гилам қоқайину, сиз томоша қилинг. Аммо-лекин итнинг ғалатисини боқиб керак. Кўчадан кирган одам кироин директор бўлсанг, шунака ит боқ, деб ҳавас қиладиган бўлсин.

Қурбонбой уйни саранжом қилиб бўлгандан кейин ҳам дарров кета қолмади. Ҳовлида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойни ўзи белгилади.

— Йўўўк, ўртоқ Тиллаев, ит масаласини бизга қўйиб бераверинг. Мана, итнинг жойи шу. Кичкинагина, ихчам-

гина уйча қуриб берсам, итнинг ҳам жони кириб қолади. Хўп, биз кетдик.

Қурбонбой кетди.

— Бу киши ким бўладилар? — деди Тиллаевнинг хотини унинг орқасидан бориб эшикни илгаклаб қайтаркан.

— Жудаям аниғини билмайман, гаражимизда ишласа керак. Кўчишга машина сўраганимизда завгар, қарашиб юборади, деб қўшиб берган эди, — деди Тиллаев.

— Дуруст одамга ўхшайди. Чаққонгина экан.

Эртасига Тиллаев ишдан қайтиб ювинаётганида Қурбонбой каттакон ит етаклаб келди. У итни айвоннинг устунига бойлаб, илжайди:

— Оти Қоплон, Тиллаев ака. Одамнинг яхшисини дарров танийди. Сизга тез ўрганиб кетади. Эртага яхшилаб уйча ясаб бериб кетаман.

У қўлни ювиб келиб, ярим соатча итнинг таърифини қилиб ўтирди.

— Ит хамма гапни тушунади, фақат жониворнинг тили йўқ.

Қурбонбой бир сўзли киши экан, айтганини қилди. Тиллаев ишга кетганида замбилғалтақда гишт олиб келиб, итга уйча ясаб кетибди. Магазиндан алюмин тоғорача олиб, итга ялоғ қилиб берибди. Тиллаев идорадан чиқиб, энди машинага ўтираман деб турганида, югуриб келиб қоғозга ўроғлиқ нарса узатди.

— Хўжайин, Қоплонга насиба. Кабобчи ошнамга тайинлаб қўйган эдим, суякни бегона қилма, деб.

— Қурбонбойнингиз одам экан, — деди хотини Тиллаев уйга келганда, — бечора жонини фидо қивораман дейди-я. Бола-чақали, камхарж одамга ўхшайди. Иморатини етти йилдан бери битказолмасмиш. Унча-мунчасига қарашиб юборинг.

Тиллаев хотинининг гапларига парво қилмай, чой ичарди.

Тиллаев билан Қурбонбой орасида яқинлик пайдо бўлди. Бир куни гап орасида у рўзғордан орттириб, участкасининг томини ёполмаётганини айтиб қолди:

— Айб ўзимда, ёшлигимдан шунақаман, ўзимга қарамайман, ошна-оғайниларнинг иши битсин, дейман. Ҳа, одам боласидан шу қолар экан. Бўлмаса, промкомбинатда ҳам, райпода ҳам ошнам бор, юзтагина шифер сўрасам, йўқ дермиди. Сўрамайман. Асло сўрамайман.

— Нечта шифер етмаяпти? — деди Тиллаев бепарво.

— Йўқ, хўжайин, сўраманг, складга юз элликта шифер ёзиб берсангиз ҳам олмайман. Сиз билан шу

мақсадда ошна бўлмаганман. Бунақа гапни айтсангиз, уйингизга иккинчи кадам босмай кетаман.

Шу-шу бўлди-ю, Тиллаевнинг унга ихлоси ошиб кетди. Шундоқ яхши одам гаражда машина ювиб ўтирма-син, деб уни гараж мудирига муовин қилиб қўйди. Уйига бир юз саксонга шифер, ўттизга туңука тушириб берди. Аммо Қурбонбой ҳар тушликда келиб, Қоплонни ўйнатиб келишини тарк қилмади. Бу орада Тиллаевнинг эски бод касали тутиб, ётиб қолди. Аввалига Қурбонбой келиб, унинг ҳолидан хабар олиб турди. Докторлар энди бўлмайди, пенсияга чиқинг, деб маслаҳат беришгандан кейин Тиллаев министрликка ариза ёзиб, ишдан бўшатишларини сўради. Министрлик унинг талабини қондириб, ўрнига бошқа директор тайинлади. Қурбонбой ўша куни келиб, Қоплонни айлантиргани олиб чиқиб кетди-ю, қайтиб келмади. Тиллаев Қоплонга анча ўрганиб қолган экан, то ярим кечагача икки кўзи кўчада бўлиб, итни пойлади. Йўқ, Қоплон бедарак кетди. Қурбонбой ҳам қорасини кўрсатмай қўйди.

Орадан анчагина вақт ўтди. Тиллаев ҳассага таяниб кўча айлангани чиқди. Бир маҳал қараса кўчанинг нариги бетида Қурбонбой Қоплонни етаклаб юрибди. Чақирса ит қаради-ю, Қурбонбой қарамади. Ўша куни янги директор ўғлининг туғилган кунига ўтириш қилиб бераётган экан. Тиллаевга машина юборибди. Эр-хотин боришди. Дарвозадан киришлари билан йўлакда ётган Қоплон уларни кўриб, думини лиқиллатиб эркаланди.

— Бизнинг ит қалай? — деди янги директор.

— Бу итни танийман, — деди Тиллаев ва нарироқда янги директорнинг чарм тўнини туфлаб артаётган Қурбонбойга бир қараб, уйга кириб кетди.

1962 йил

ҲАСРАТ

Маҳалламизда бир кампир бор. Доимо эшигининг олдига шолча солиб, чаккасига райхон тақиб, чой ичиб ўтиради. Ўтган-кетган хотинларнинг қўлига чой тутқазиб, гапга солади. Шу хотинни кўрганимда: «Нима бало, қиладиган иши йўқми, невараларининг йиртиқ-ямоғига қараса бўлмайдимиз», деб дилимдан ўтказаман.

Бир куни ишдан қайтсам, кампир қўлидаги садарай-хон билан ўзини елиб ўтирибди. Мени кўриши билан қўлимга шошиб-пишиб бир пиёла чой тутқазди. Қари нарса, қўли қайтмасин, деб чойни олдим.

Болам, сени ёзувчи-муҳбир деб эшитаман! Шу ростми? — деди кампир.

— Шундай, она, — дедим қулиб.

— Оҳ онагининг айлансин, уйимдан илон чиққан! «Муштум»га ёзадиган гап бор. Бола-чақали одамсан, уч тўрт сўм ишлаб қол.

Кампиршонинг нима дарди бор экан, деб шолчанинг четига чўнкайдим. Кўчанинг нариги бетидан ўтиб кетаётган кўшнилар менга қараб, негадир илжайиб қўйишди.

— Келинимдан ўтдек қуйганман. Ўғилгинамни яхши биласан, қўйдек ювош бола. Келиним яшамагур уни ҳам расво қилди. Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули. Онаси ёмон хотин. Теги паст. Қудам кўчада эшак аравага тескари миниб, болаларга хуштак бериб, шиша йиғади. Шундай одамларнинг боласи ким бўлади? Машойихлар «қазисан-қартасан, асли наслингга тортасан» деб, билиб айтишган экан.

Кампир кўзига ёш олди.

— Ўғилгинамнинг бўйнига миниб олган, бу жувон сўхта. Учта бўйига етган синглиси бор. Қарамайди. Топганини хотинига тикиштиради. Ўғлининг топганига бир маҳаллани бокса бўлади. Баракаси йўқ. Келиним ўлгурнинг ўзи текстилда ишлаб, жарақ-жарақ пул олади. Билмайман, бу гумдон бўлгур пулини қаёққа қўяди...

Кампир шу саволни берди-ю, дарров ўзига ўзи жавоб берди:

— Қаёққа қўярди. Ўлгурнинг айёрлигини қаранг. Хар хил гирдин-гирдишиндан посон-посон қўйлақ тиктириб, текстилнинг ётоқхонасидаги бир ўртоғиникига яшириб юрар экан. Бу ердан исқирт қўйлагини кийиб чиқиб кетиб, у ерда посон бўлиб олар экан. Икки марта кетидан пойладим. Тилла соат ҳам олибди. Кеча агайин ишдан чиқадиган вақтини пойлаб бордим. Эгнига гунафшаранг понбарқут қўйлақ кийиб олибди. Вой, яшамагур, дедим ичимда. Бир тўполон чиқазиб, обрўсини уч пул қилай дедиму, яна шайтонга хай бердим. Уйда бўйи етган қайинсингиллар бор-а! Ҳеч бўлмаса тул эгачисини андиша қилса бўлмайдимиз? Ўзи ўғлим ношуд. Хотинники гах, деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадимиз, бундай эркакдан оғилдаги бузоқ яхши. Бу ер ютгурни бир «Муштум»га ёзинг. Текширгани келишса, қўйлагини бекитиб қўядиган ўртоғининг уйини кўрсатиб бераман.

Индамай қулоқ солиб ўтираверсам, кампирнинг гапи чўзилиб кетадиганга ўхшади. Ишим зарурлигини баҳо-

на килиб, ўрнимдан турдим. Кампир орқамдан жавраб колди:

— Хой, «Муштум»да қачон чиқади? Яхшилаб ёз!

Кампирнинг келинини танир эдим. У комбинатнинг кўзга кўринган ип йигирувчиси эди. Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қурултойига ҳам делегат бўлган эди. Шундай ишчан, топиш-тутиши яхши бу жувоннинг кампир айтганча ёмон кийиниб юришига ажабланардим. Нахотки, қайнонадан беркитиб кийинса, нахотки, кампирнинг гаплари рост бўлса! Бунга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай юрардим, яқинда ишдан қайта туриб, шу келин билан автобусда ёнма-ён ўлтириб колдим. У сал хомушроқ кўринар эди.

— Ха, қўшни, нима бўлди? — дедим унга.

— «Муштум»га ёзмадингизми? «Катта мухбир» материал берган эканлар-ку. Хар куни «Муштум» пойлаб эсимиз кетяпти, — деди у пичинг килиб.

Кампири тушмагур «Сени «Муштум»га уриб шарманда қиламан» деб уни қўрқитмоқчи бўлганга ўхшайди.

— Шу гаплар ростми, ёлғондир-ов?!

— Ёлғон, — деди келин кулиб.

Автобусдан тушиб, кўчамизга бурилдик.

— Кўйлак олсам, «қайинсингилларингга нега олмадинг» деб жанжал қилади. Қайси биттасига олай? Эримнинг топганига-ку онаси хўжайин. Тийинини бегона қилмай, қизларига сеп йиғади. Меникидан ҳам юлади. Невараларига едирмай-ичирмай лозимандага сарфлайди. Рўзгорни мен қиламан. Ўн бир жонмиз, ахир. Эридан ажрашган эгачимнинг тўрт боласи бор. Ўзимнинг уч болам. Икки қайинсингил. Қизлар на рўзгорга қарашади, на бирон жойда ишлашади. Сўлоқмондай бўлиб, эртадан-кечгача сақич чайнаб, тошойнанинг олдидан кетишмайди. Бирон жойга ишга киритиб қўяй десам, онаси кўнмайди. Эркаклар билан ишласа, шарми ҳаёси қолмасмиш. Уч боламга кийим оладиган бўлсам, эгачимнинг ҳам тўрт боласига олишим керак. Яқинда медаль билан мукофотланган эдим. Тақиб келган куним кампир севинчимни ҳам татитмади. Нега эгачингга ҳам олиб келмадинг, деб жанжал қилса бўладими, бу гапга кулайми, йиғлайми, ахир. Бор-э, деб кетиб қолай дейману, яна шаштимдан тушаман. Эримнинг ҳоли нима кечади, деб ўйлайман. Ўзи яхши йигиту, онасига лом-мим деёлмайди-да. Индамай кириб, индамай чиқиб кетади. Ҳамма гапни мен эшитаман. Катта қизининг рўзгорини ҳам шу кампир бузган. Магазинда ишлайдиган топармон-тутармон бир йигитни

ичкўёв килиб, роса соғиб ичди. Ишдан бўшаб қолгандан кейин машмага қилаверди. Охири кўёв бир сидра кийим билан чиқди-кетди. Бу кампирнинг устидан қайсига бора ман, бирон жойда ишласа бошқа гап эди, ҳеч бўлмаса пенсия олгандаям-ку райсобсга устидан арз қилардим. Сира-сира менга кун бермайди. Хар ҳунар, хар соҳанинг министрлиги бор, бу кампирлар қайси министрликка қарар экан? Ўзинг ишлаб топганингга ўзинг эга бўлмасанг...

Келиннинг ҳам ҳасратидан чанг чиқиб кетди. У билан хайрлашиб, уйга келдим. Ойим тоғорада нимадир қўтариб кирди.

— Сомса ёпган эдим. Томоғимдан ўтмади. Келиним бечора ишдан чарчаб келган, бирга ея қолай деб, атайин иссиғида олиб келдим.

Шу пайт қўшни кампирнинг боласи «Муштум» сўраб чиқди.

— Бу кампир мунча «Муштум» сўрайди?

Мен ойимга бўлган воқеани айтиб бердим.

— Бу ишга сен аралашма. Кампир мазаси йўқ аёл. Толька келинини қийнагани-қийнаган. Маҳалладаги кампирларнинг обрўсини тўкаётган ҳам шу. Уззукун йўлакка ўтириб олиб, ўтган-кетганин исплетний қилади. Кўрсанг ҳам, қўрмасликка солиб кетавер, болам.

Ойимнинг гапига кула-кула ичкарига кириб кетдим. Қулоғимдан келиннинг бояги гапи нари кетмасди. «Бу кампирлар қайси министрликка қарайди, нодонлиги, қоқоқлиги билан тинч рўзгорни татитмаётган бекорчилар устидан қаерга, кимга шикоят қилса бўлади?»

1956 йил.

ИХТИРО

Театр месткомининг мажлиси. Бугун коллектив кекса артист Латиф Ибодовни пенсияга кузатмоқчи.

Бадний раҳбар Мухторов кекса артистнинг хизматларини тўлиб-тошиб гапирди.

— Латиф ака коллективимиз ўртасида жуда катта хурматга сазовор бўлган киши. У ҳамиша ижодий изланиш билан яшади. Спектаклларимизни томошабинларга манзур қилишда Латиф акамизнинг хизматлари беҳисобдир. У ўзига берилган ролларни астойдил, сўзсиз ижро этган энг қобил санъаткордир.

Одатда театр бадний кенгашларида ва умуман, мажлисларда расмий гаплар кам бўларди. Мажлис худди бир

пиёла чой устида бўлаётган суҳбатдек жуда самимий ўтарди. Бу гал ҳам худди шунақа бўлаяпти. Бадний раҳбар олдидаги стакандан чой хўплагунча халқ артисти Мирзахон ака гап бошлади:

— Латифхонни жуда яхши таърифладингиз. Айниқса, сўзсиз роль бажаради деганингиз менга ёқди. Латифхоннинг театримизга келганига ўттиз тўрт йил бўлган бўлса, бирон оғиз гапирганини билмайман. Мени тўғри тушунинглар. Унинг овозини биронта томошабин эшитмаган...

Кимдир «йўғе» деб юборди. Мирзахон ака яна гапирди:

— Ахир, Латифхон ўттиз тўрт йилдан бери массовкада чиқади. У шу ўттиз тўрт йил ичида саксон олти марта дорга осилди. Юз ўн икки марта калласи кесилди. Эллик етти марта оёқ-қўлига кишан урилди, менинг ўзим тахминан юз эллик марта қамчилдим. Шунча кўргиликларни кўриб ҳам Латифхон бирон марта фиринг, деб овоз чиқазмаган. Тўғрими?

Бурчакда бурнининг учигача терлаб ўтирган Латифхон Ибодов нима дейишини билмай атрофга қаради. Мирзахон яна давом этди:

— Буларнинг ҳаммаси тўғри, Некалайнинг турмасида ётди. Бухоро амирининг зиндониди оёғига кунда урилиб ётди. Хива хони калласини кестирди. Қўқон хони дорга осди. Шундай қилиб, ҳурматли Латиф акамиз ўттиз тўрт йилдан бери дордан олиниб, дорга осилиб, зиндондан олиниб, турмага ташланди. Ахир менинг ўзим уни қирк етти марта кўкрагидан отиб ташлаганман.

Мирзахоннинг гапи чўзилиб кетди шекилли, бадний раҳбар стаканни қалам билан урди.

— Ҳозир, ҳозир, гапимни ҳозир тамом қиламан. Илтимосим шуки, дўстимиз Латифхонни пенсияга чиқаришини бирон ойда тўхтатиб турсак.

— Нечун? — деди бадний раҳбар энсаси қотгандек.

— Сабаби шуки, Латифхон ўттиз тўрт йилдан бери театримиз сахнасида ўйнаб, бирон оғиз гапирмади. Унга ҳаммавақт ўладиган, аммо фиринг деб оғиз очмайдиган роль бердик. Пенсияга чиқиш олдидан биронта каттароқ роль берайлик. Овозини томошабин эшитсин, ўзи ҳам ўйнаган шу ролни эслаб юрсин. Мен бадний совет аъзоси сифатида унга каттароқ роль берилишини талаб қиламан.

Директор билан бадний раҳбар, тўғрисишни айтганда, ўттиз тўрт йилдан бери биронта ролни қойил қилмаган Латифхондан қутулишмоқчи эди. Аммо Мирзахон уларнинг бу ниятларини барбод қилиб қўйди.

Мирзахон театрнинг энг истеъдодли артисти, у лауреат, у халқ артисти, у орденли. Унинг гапини қайтарини на директорнинг, на бадний раҳбарнинг қўлидан келарди.

Мажлис Латиф Ибодовни пенсияга кузатиш масаласини келаси мажлисга қолдириб, унга қанақа роль берилишини бадний советда кўрадиган бўлди.

Ўттиз тўрт йилдан бери сахнада замбил кўтариш, хонларни елпиш, ўлиш, отилиш, осилишдан бошқа иш қилмаган Латиф Ибодовга «Бой ила хизматчи»даги Солихбой ролини ўйнаш топширилди.

Оббо Латифхон тушмагур-ей, қўйиб қўйгандек бойнинг ўзи бўлди қўйди. Ҳар сўзда чапак, ҳар пардада одамлар ўринларидан туриб кетиб, парда ёнгани қўйишмайди.

Пенсияга кузатиш ҳам келган жойида тўхтади-қўйди. Латиф Ибодов шунча йилдан бери дорга «осилиб», «отилиб», «сўйилиб» юрган бўлса, артистлигининг ўттиз бешинчи йилида ўзи одам «ўлдирадиган», дорга «осадиган», «чошиб ташлайдиган», «отиб ташлайдиган» бўлди.

Бу, албатта ролда.

Саҳнанинг пастиди бунақа ишларни қиладиганнинг боши ўнта!

НОМИ ЙЎҚ ТЎЙ

Асадулло Махсумнинг ўртанча ўғли Сайфулло кеча қамоқдан келди.

Ишдан келсам, қўча муюлишида беш-олти қўшним тўпланишиб туришипти.

— Қаёқда юрибсиз, қўшни, дарров у-буларингизни ташлаб чиқинг. Махсум акадан кўнгили сўраб қўямиз.

Хайрон бўлдим, нима деб кўнгили сўраймиз? Ўғли армиядан, ё бирон хайрли жойдан келмаган бўлса, нимасини сўраймиз?

— Э, бўлинг, бирров кирамизу чиқамиз.

Маҳаллачилик, элдан қолиб бўлмайди. Қирдик.

Ҳовлидаги сўриларга жой қилинган. Ичкари уйда қариялар. Айвонда Махсумнинг ёр-биродарлари. Битта сўри бўш. Назаримда артистлар ҳам айтилган бўлиши керак.

Олдига шолча тутилган бурчакдан Иса ошпазнинг боши кўринди. Беҳи шохига янгигина бўғизланган қўй орқа оёғидан осиб қўйилибди. Махсумнинг қамоқдан келган ўғли бошига янги сурмаранг дўппи кийиб, келган-кетганларга қўл қовуштириб юрипти.

Буни қаранг-а, тўрт йил ҳам кўз очиб юмгунча ўтиб кетибди. Махсумнинг шу ўғли истироҳат боғида маст бўлиб, бир шофёр болани пичоқлаб қўйган эди. Махсум у ёкка югуриб, бу ёкка югуриб, пичоқ еган боланинг танишини топди, ота-онасига одам юбортирди. Хуллас, боласи тирик қолганидан шукур қилган ота, даъво қилмайсан, деб ўғлига қасам ичирди. Барибир даъвогар кечса ҳам ҳукумат кечмас экан. Сайфулло тўрт йилга кесилди. Мана, шу тўрт йил бир пиёла чой ичгунча ўтди кетди.

Тинмай одам келиб турипти. Қуюк-суёқ овқатлар тортиляпти.

Дастурхонга шиша оралаб қолди. Концертини тугатиб, кей бўлса ҳам артистлар етиб келишди. Кексалар ўтирган жойда стол тагидан пиёла узатила бошланди. Ёшлар жиринглашиб «жабрдийда», «чақувдан камалган» боланинг саломатлигига ича бошладилар.

Ашула авжга чиқди. Унча-мунча кайф қилганларнинг овози кўтарила бошлади. «Чақувдан камалиб келган» боланинг ўзи ўйинга тушди.

Кейинги пайтларда тўйми, азами, барибир нутқ сўзлайдиган одамлар пайдо бўлиб қолган. Бу йиғин ҳам шундай бўлди.

Соч ўстирган бир йигит рюмка кўтариб, ўртага тушди. Хайрон бўлдим, у нима дейиши мумкин? Тўй бўлса, куёв билан келинни табриқларди, именина бўлса тўй эгасини тугилган куни билан табриқларди. Чақалоқ тўйин бўлса, унга умр тиларди. Бировни пичоқлаб, қамалиб келганининг йиғинида нима дейиши мумкин?

— Хурматли биродарлар, мана шу табаррук уйнинг табаррук дастурхони устида ўтирибмиз. Ўзингизга маълум, Тошкентда кучли zilзила бўлди. Бизнинг бозоркомимизга қарашли тоқчалар ҳам анча шикастланди. Шу билан демокчиманки, азиз биродаримиз Махсум аканинг зурриёти бўлмиш Сайфулло бозоркомнинг ваёрон бўлган тоқчаларини тиклашга ўз хиссасини қўшади, деб умид қиламиз. Шу қадахни Сайфуллонинг саломатлигига кўтаришларингизни сўраб қоламан.

Ичадиганлар жаранг-журун қилиб уриштирди. Ичишди. Хар қайси тўда Сайфуллони ёнига чақириб, алоҳида-алоҳида қадах тутишди. Сайфулло тушмагур соғинган экан, йўқ дейиш эсидан чиқиб, узатгани олиб ютаверди. То ош тортилгунча Сайфулло қамокқа кетишдан олдинги холига келди-қўйди.

— Вей, вей, қамокқа йигитнинг гули тушади. Иш билган одам хар ерда ҳам нонини топиб кетаверади.

Исталовойга завидиш бўлдим. Ха, ўшатдаям тортиб турдик. Ха, дўст!

У довдираб, алжираб ҳовлида чарх уриб юрарди. Бирдан маҳалла комитетининг раисига кўзи тушиб қолди. Тепасига келиб, икки қўлини биқинига тираб туриб олди. Хабарим бор, милиция идораси Сайфуллонинг ахлоқи тўғрисида характеристика сўраганда, у тўғрисида ёзиб берган эди. Сайфуллонинг эсидан чиқмаган экан.

— Вей, қўлингдан хемири келмади-ку.

Маҳалла йигитлари Сайфуллонинг тирсагидан олиб, эшикка опчиқиб кетишди. Биз қўшнилари ҳам секин ўрнимиздан турдик. Чиқиб келаётганимизда Сайфуллони йўқлаб келган, ўзига ўхшаган ошналарига гап маълумларди:

— Вей, мен, мен исталовойда завидиш...

Мана, шу воқеага ҳам бир ойдан ошди. Сайфуллоси тушмагур «шўх» бола эмасми, ёзлик кинонинг ёнида бир жувонга эрининг олдида тегишипти. Тўртта одам гувоҳ бўлиб, ўша заҳотиёқ милицияга олиб кетишипти.

Шунда унинг гаплари эсимга тушиб ҳам аччиши, ҳам истехзо билан дедим:

— Янги фармон чиққан, энди исталовойга завидиш бўлмайдиган қилиб олиб кетишди. Эсонлик бўлса, яна беш йилдан кейин учрашамиз-да!

МЕНИНГ ДЎСТИМ БАББАЕВИ

Неъмат Бобоев билан бир ҳовлида турамыз. У ёшлиқдан тепкилашиб катта бўлган оғайним бўлади. Чилонзордан уй олганимизда ҳам икковимиз бир жойга тушиб қолганмиз. У учинчи қаватда, мен иккинчи қаватдаман. Кечкурунлари ҳовлида домино ўйнаймиз. Термосда чой дамлаб тушиб, роса чойхўрлик қиламиз. Неъмат қурмагур жуда одамжон нарса. Хар гапига мақол, матал қўшиб гапиради. У шундоқ меҳрибон, шундоқ меҳрибон...

Мана, шу энг яқин оғайним бир кун пастга пижама кийиб, бир қўлида термос, бир қўлида пиёла билан тушди.

— Қалай, ишлар жойидами? — дедим курсидан унга жой кўрсатиб.

— Аслида юзтадан отиб ташласак ҳам бўладиган.

Унинг гапига тушунолмамай хайрон бўлиб турган эдим, ўзи ёрила қолди:

— Сабаби шуки, бугун министрликдан буйруқ олдим. Яъни, сизларнинг заводларингга директор бўлдим.

Хақиқатан ҳам бунақа янгилик учун юзта эмас, икки юзтадан отсак ҳам бемалол бўлаверади. Аммо биз бунақа қилмадик. Мен дўстимни астойдил табрикладим. Тўғри-си, илгариги директоримиз сал қўполдўзрок эди. Мен неча йилдан бери заводда инженер бўлсам, унга биронта таклифимни ўтказолган эмасман. Бу тўғрида Неъматга кўп гапирганман. Неъмат бу гапларни эшитганда куйиб-ёниб кетарди. Директоримизни бюрократ, лакма, принципи йўқ, қўпол ва алланималар деб сўкарди. Унинг директор бўлиб келишига сўйинганимнинг сабаби ҳам шу-да! Ҳар қалай, у тушунган одам. Ихтироимдан хабардор. Чертежимнинг кўп жойларини ўзи билан маслаҳатлашганман. У доимо: «Агар шу ихтиро амалга ошса, завод йилига камида икки юз минг иқтисод қилади» деб мени ишонтирарди. Мана, Неъматнинг ўзи директор. Ура!..

Эрталаб ишга вақтли кетиб қолган экан. Қўшниларнинг айтишига қараганда, у хаворанг «Волга»да кетибди. Хай, мен ҳам заводга етиб келдим.

Смена охишлашиб қолган эди. Телефонда котиба мени директор чақираётганини айтиб қолди. Бордим. Эшикни очиб киришим билан Неъмат башарамга қараб:

— Сизда маданият деган нарса борми? — деб қолса бўладими.

Хайрон бўлиб, эшик билан унинг столи оралиғида тўхтаб қолдим.

— Котибадан, кирсам мумкинми, деб сўраш керак.

— Жинни бўлдингми, Неъмат?

— Мен сизга Неъмат эмасман, ўртоқ Баббаев бўламан, ўртоқ Хажжайип.

Муз-муз бўлиб кетдим. Индамай чиқиб кетдим-да, қабулхонадаги диванга ҳасрат-надомат билан ўтирдим. Бир маҳал устига чарм қопланган эшик тепасидаги кўнғироқ жиринглади. Котиба сочларини тўғрилаб, ичкарига кириб кетди. У қайтиб чиқди-да, менга, кириш, деди. Кирдим.

Боя дурустроқ карамаган эканман, илгариги директоримизда учта телефон бўлгучи эди. Энди бешта бўлиб қопти. Столдаги қизил мовут дастурхон эди, энди пушти бахмал ёпилган. Неъмат бурчакдаги пўлат сандикдан ниманидир олаётган экан, менга карамай, калласини бир томонга сал ташлаб, туфлисини фирчиллатиб жойига келиб ўтирди.

Индамадим. Ўзи стол ойнасини бир оз чертиб ўтириб гап бошлади.

— Ўртоқ Хажжайип, сизни чақиртиришимнинг сабаби шуки, биз сиз билан бевосита завод хўжалиғига жавобгар кишилармиз. Ишлаб чиқаришни минимумдан максимумга кўтаришда командирлик қилишимиз лозим.

Э, аттанга, дедим ичимда. Ҳар гапга мақол, матал кўшиб гапирадиган, бир оғиз гапи билан одамнинг ичига кириб кетадиган бола тамом бўпти-ку!

— Менга қара, қўй бу олифта гапларни. Тўппа-тўғри, одамга ўхшаб гапир.

Неъматнинг кўзлари дум-думалок бўлиб кетди. Афтидан, у раҳбар ходим, албатта жиддий гапириши шарт, кулиш, ҳазил қилиш раҳбарлар обрўсини тўқади, деб ўйласа керак, қўрқиб кетди. Яна ўзим гап бошладим.

— Албатта менинг чертежим масаласида чақирган бўлсанг керак. Шунини энди амалга оширсак бўлар-а?

Неъмат ранглари оқариб, анграйиб турарди. Гапим тамом бўлиши билан бошнинг сарак-сарак қилди.

— Бу ердагилар ҳам, эски директор ҳам, икковимизнинг ўртоқ эканлигимизни яхши билишади. Агар лойиҳангни амалга оширадиган бўлсам, албатта ўз ўртоғини қўллаяпти, дейишади. Умуман, бу лойиҳа бизга тўғри келмайди.

— Хўш, нега тўғри келмас экан?

— Биринчидан, бу дастгоҳни ясаш учун бир неча одам овора бўлади. Қуюв цехи ҳам, йиғув цехи ҳам планни бажаролмай судралаётган экан, унинг устига пландан ташқари хонаки қилиб сенинг дастгоҳингни юкласак, уларга жавр бўлади.

— Беш-олти кун жавр бўлгани билан бу ёғига коллективимизнинг қўлидан оғир ишни олади-ку.

— У кейинги гап. Нақди керак бизга. Бор дастгоҳларимиз бинойидек кунимизга яраб турипти.

Шундай тутақиб кетдимки, ўрнимдан туриб олганимни ўзим билмайман.

— Хой, менга қара. Ўзинг эмасмидинг, шу дастгоҳ битса, завод йилига икки юз минг иқтисод қилади, деган. Ўзинг эмасмидинг, эски директорни бюрократ, ландовур, принципи йўқ, лакма деган...

Неъмат қўлларини икки томонга ёзди.

— Ташқаридан қараганда ҳаммамиз ҳам шунақа деймиз. Жавобгарлик бўйнимизга тушганда ўйлаб қоламиз.

— Ўз оғайнисининг ишини амалга оширяпти, дейишларидан қўрқаман, дейсан. Нима, шахсий ишимга қараш-япсанми? Ҳамма ҳам ошна бўлса, бутун коллектив бир оғайни бўлса, қандок яхши.

Неъмат ўрнидан туриб кетди.

— Бас қилинг, ўртоқ Хажжайип, гап тамом!

— Хўш, кечирасиз, ўртоқ Баббаев, — дедим.

Чикиб кетдим.

Кечқурун Неъмат яна термос қўтариб тушди. Мен унинг олдига бориб, мумкинми, ўтирсам, ўртоқ Бабаев, дедим.

— Отимни айтсанг ўласанми? Ўтиравер, — деди.

— Ахир, боя, заводда, кабинетингда...

Неъмат илжайди.

— У завод, бу кўча, уй. Хўш, соғлигинг яхшими. Фалати тарвуз олиб келдим, холодильникка тиқиб қўйибман, ҳозир чикиб котираман.

Ё тавба. Шу ёшга кириб, бир умр бирга бўлган оғайнимнинг канакалигини билмаган эканман. Шунча вақтдан бери одамнинг жонидек бўлган йнгит орқаси стулга тегди-ю, бошқача бўлди қўйди-я.

Шу кеча роса домино ўйнадик, мен уни ютавериб, тўрт марта стол тагидан эмаклатиб ўтказдим. Пешонасига эчкининг суратини ёпиштирдим. Ҳамма ўйинларимиз самимий беғараз ўтди. Аммо...

Аммо эртасига ишга борганимда у яна бошқача бўлиб қолибди. Нуқул ўртоқ Хажжайип дейди. Отини айтсам, чирсиллаб, ўртоқ Баббаев дегин деб кўрсатма беради.

ОЛҚИНДИ

Кўзойнагининг бир пойи дарз кетган бу одамни илгарилари ҳам бир-икки кўрганман. У, доимо НЭП давридан қолган қўш кулфли портфель қўлтиқлаб юрарди. Башараси назаримда мухри ўчиб кетган совунга ўхшарди. Уни кўпинча редакция коридорларида, почта қутиларининг ёнида кўрардим. Ўзи ким, нима тирикчилик қилади, унисига эътибор қилмаган эканман. Мана, бугун икковимиз бақамти келиб турибмиз. Гап бундоқ бўлган эди: кадрдон бир ошнам фарзанд кўрди. Эр-хотин ёш отани табриклагани бордик. У билан туғуруқхонадаги чақалоқнинг саломатлигига жиндак ичиб юбордик. Бундай пайтларда, ичиш, умуман, гуноҳ саналмас керак, деб ўйлайман. Хуллас, табиатим равшан, ширақайфгина бўлиб уйга қайтсам, эшигим олдида ўша олқиндибашара одам мени кутиб турибди.

Одатда кайфи бор одам бировга бошдан-оёқ бир йўла қараёлмайди. Бўлиб-бўлиб қарайди. Аввал туянинг тизза-

сидек едирилиб, тақир бўлиб кетган пешонасини, кейин тарвузни бутун ютгандек думалоқ қорнини, ана ундан кейин ҳар хил сиёҳ узун-узун томиб бекасамга ўхшаб кетган шимини кўрдим. Димоғимга бирдан гул этиб моғор хиди урилгандек бўлди.

Докторхона деворларида одамнинг совундан ясалган башараси, қўли, қулоғи ва бурнининг нусхаси илиғлик бўларди. Бу одамнинг ҳаммаёғи бирваракайига ўша докторхонанинг деворига ўхшаб кетди.

— Ука, — деди олқинди, — зарур бир иш билан келган эдим.

Уйга тақлиф қилдим. Кирдик. У лойга ботган туфлисини остонадаги латтага суртмай, тўппа-тўғри гиламни босиб кириб келаверди. Индаёлмадим. Ўтирди. Маҳсига ўхшаб кетган портфелидан бешта тухум олиб, стол устига қўйди.

— Қуруқ келишга кўнглим бўлмади. Болаларингизга насҳиба. Товуқ ўзимизники.

У тилини танглайига босиброқ гапирар экан, «с» деганда «сх»га ўхшашроқ товуш чиқарди.

Боя меҳмонга кетаётиб, шошилиб стол устини йиғиштирмаган эканмиз. Меҳмон лаган четидаги қошиқни олиб, ўйнаб ўтирди. Қошиқнинг орқаси билан иягини қашиди. Жуда рағшим келди. Бир нима деёлмай, диққатим ошиб кетяпти. У қошиқ билан лаган ўртасига уйиб қўйилган шовлани атрофга ётқизиб, лаганнинг гулини очди-ю, тикилиб туриб қолди.

Бир чеккаси чарчаганлигим, бир чеккаси кайф, кўзимни уйқу босиб келяпти. Кафтимнинг орқаси билан оғзимни тўсиб, тинмай эснаб турибман. Охири у кир дастрўмолига бурнини шилқиллатиб қоқиб, мақсадга ўтди:

— Ука, газетага мақола ёзсангиз. Уч-тўрт сўм ишлаб олсангиз. Материал жуда пишиқ.

У ўзи ишлайдиган идоранинг бошлиғидан нолиб кетди. Уни порахўр, бюрократ, ёмон одам, жудаям ёмон одам, деди.

— Аниқ фактлар борми? — дедим.

— Бор, — деди у тантана билан, — газетага ёзаверинг, мақола юзасхидан текшириш ўтказилганда ҳаммаси очилади. Бу иккинчи масҳала. Тўйларга борсха ҳаммадан олдин масҳт бўлиб олади. Буфетчидан пора олганини ўз кўзим билан кўрганман. Схиз ёзаверинг...

Унга бировни айблаш учун бу гаплар асос бўлмаслигини, бунақа материални, умуман газеталар босмаслигини уввало тушунтираманки, қани тушунса.

Хозир кайфингиз бор экан, кейинроқ гаплашамиз, бўлмасха.

— Кейин гаплашининг хожати йўқ, — дедим, — ўзингиз фактларни аниқ қилиб, редакцияга олиб бориңг. Уша ерда гаплашамиз.

Кейинги гапим малол келди шекилли, у қўлни сиптаб ўрнидан турди.

— Мехнатқашларнинг шикоятни шунака қолиб кетаверар экан-да! Хўп, майли, гаплашадиган жойда гаплашиб кўрамиз. Схизларни ҳам текширадиганлар бордир. Биз бечоралар арзимизни кимга айтамыз? Азбаройи ҳукуматимизга ёрдам бўлсхин, ҳукумат идораларида ноқобил одамлар ўтирмасхин деб атайин арз қилгани келсхам, схиз эсхнаб ўтирибсхиз-а! Майли, гаплашиб кўямиз. Кеча каерда бўлганингизни, бугун каерда ичганингизни биламиз.

Олқинди зарда билан ўрнидан туриб, портфелини буклаб, жавраганича чиқиб кетди. У кетди-ю, уйда аллақандай могор хиди билан бешта палағда тухум қолди.

Орадан беш-олти кун ўтди. Уни икки марта кўрдим. Автобуста кета туриб, деразадан унинг почта кутисига конверт ташлаётганига кўзим тушиб қолган эди. Ўтган кунни уни яна редакциямизда ишлайдиган фельетончи йигитнинг орқасидан эргашиб кетаётганини кўрган эдим.

Бугун ишга келсам, мухаррир йўқлатган экан. Кирдик. Мухаррир столдан бош кўтармаёк гапира кетди:

— Ўн тўртинчи январда каерда ичган эдингиз?

Нима дейшимни билмай, хайрон бўлиб қолдим. Ўйлаб-ўйлаб топдим. Ошнамнинг фарзанд кўриши саломатлигига ичган бир рюмка вино эсимга тушди. Эсимга тушди-ю, вино эмас, захар ичгандек бўлдим.

— Мана, — деди мухаррир, майда қилиб ёзилган олти варақ қоғозни қўлимга тутқазар экан. — Ўқинг!

Ўқинга тушиб кетдим. Хатда менинг пиянисталигим, кўчаларда маст бўлиб гандираклаб юришим, бир ичганда икки шишани кўрдим демай шимиришим, арз қилиб келганлардан пора олишим, мисол учун М. фамилияли бир мехнатқашдан бешта тухум олганлигим ёзилган эди. Хат охирида... «Бунақа порахўр, пиянисталарга матбуот даргохидан жой берилмасин!» деб талаб қилинган эди.

Хатга аниқ имзо қўйилмаган. Фақат, маҳалла мехнатқашлари, деб бир хил сиеҳда бир одамнинг қўли билан ўн олти хил имзо чекилган эди.

Хатни ўкиб туриб, олқиндини эсладим.

Мухаррир бўлган воқеани гапириб берди:

— Бу ифвогар отнинг кашқасидек маълум нарса. Идораларга ёзган шикоятлари ёлғон чиққанидан, ифвогарлиги, тухматчилиги очилиб қолганидан ўзи редакцияларга боролмай, ходимларимизнинг йўлини тўсиб, уинга бориб, овзаки мухбирлик қилиб юрибди. Эҳтиёт бўлинглар, ифвогар бамисоли қалтакесак бўлади. Аллақайси ковакдан чулдираб овози чиқади-ю, ўзи кўринмайди. Эзғилаб ташлайман десанг, дарров ковакка кириб кетади. Шу кириб кетганича кечалари ҳам чулдираб ухлатмайди. Ифвогарни йўлга ҳам солиб бўлмайди. Бу жиҳатдан у қўнғизга ўхшайди. Қўнғиз тўнкарилиб қолиб ўнглолмай, ғўнғиллай беради. Ўнглаб қўяй, деб қўл узатсангиз, қўлингизни саситиб юборади.

Қаллам гапиллаб, кўзимга докторхона деворидаги совундан ясалган маразнинг башараси ва ахлат челагида ётган бешта палағда тухум кўришиб кетди.

1962 йил.

ПОРАХЎРНИНГ ЎЛИМИ

Магазин мудирни Хомидхўжа туш кўрса, тушида ўлиб қолган эмиш.

Қабрга мункарнакр кириши билан у бошини кўтариб, хайрон қолди. Қўлида проводникларнинг фонарини ушлаб турган бу одам киёфасидаги нусха район савдо бўлимининг инспектори Аёзовга ўхшаб кетар эди. Аёзов билан Хомидхўжанинг ораси бузук эди. Чунки Хомидхўжа «Рубин» телевизорига нарх қўйиб сотаётганида шу Аёзов ушлаб олган ва ишини судга берганди. Хомидхўжа ғўлдираб ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Ўртоқ Аёзов!

Аёзов — мункарнакр гўрзисини кўтарди.

— Кўзингни оч, Хомидхўжа, сен ўлгансан. Нима гуноҳ қилгансан, шуни айт?

— Ҳеч гуноҳ қилмаганман.

— Ёлғон гапирма. Пора олгансан, пора бергансан, эсингдами?

Аёзов — мункарнакр авторучкаси билан обийй дафтарага «дўзахга тушсин» деб ёзиб қўйди. Шу пайт иккита фаришта унинг икки қўлтиғидан кўтариб олиб кетди. Фаришталарнинг бири худди унинг ишини судга оширган терговчиға ўхшарди.

Хомидхўжа дўзахда ўзидан олдин ўлиб кетган, умрини пора олиб ўтказган ўртоқларидан биронтасини ҳам

тополмади. Ўзидан ўзи «фақат мен пора олибманми, адолат борми, йўқми» деб диққат бўлар эди. Шундай қилиб, Хомидхўжа гоҳ қил кўприкнинг ярмидан қайтиб, гоҳ ўтда қуйиб юраркан, бир нарса эсига келиб қолди. Жаннатга ўтиб кетишнинг иложи йўқмикин? У шундай хаёл билан каттакон оловли дарвоза олдида махорка чекиб, қурт сотиб ўтирган қоровул чолнинг олдида борганини билмай қолди.

— Ха, бўтам, нима гуноҳ қилган эдинг? — деди чол.

— Пора еб қўйгандим.

Чол махорканинг аччиғидан тез-тез йўталар, папирос тополмаётганидан шикоят қилар эди. Хомидхўжа дарров ёнидан бир пачка «Казбек» чиқариб, чолга узатди.

— Ўзи, асли жаннатбоп бола экансану, дўзахга янглиш тушиб қопсан-да. Жаннатга кирғизиб юборардим-ку, жиндек харажати бор-да.

Хомидхўжа шу топда бу чолга танасида тирик вақтида ортиб қолган жонининг юкини ҳам сувга чайкаб беришга рози эди.

— Ота, бир нима берай десам, ҳеч балойим йўқ.

— Ҳу, жағингда йилтираб турган иккита тилла тишинг бор экан-ку?!

Хомидхўжа қўлини оғзига тикиб, тишларини шартта суғуриб олиб, биров кўрмасин учун кафтини чангаллаб туриб, чолга узатди.

— Кўркма, бўтам. Порахўрлик ёруғ дунёда айб, бу дунёда айб ҳисобланмайди. Қани ўтавер, жаннат ўзингники!

Хомидхўжа жаннатга кирди-ю, оғзи очилиб қолди. Бир одам беш панжасини ёзиб, жаннатнинг ўртасида ўзидан-ўзи алжиб юрарди. Хомидхўжа жаннатнинг самоварчисидан сўради.

— Бу одам нега қўлини кўтариб, панжасини ёзиб юрибди.

— Э, сўрама. Бу одам поранинг орқасидан олтига участка солган, еттинчисини қураётганда тунукасоз билан уришиб, томдан йиқилиб, ўлган. Ҳаммавақт: «Еттита участка қурдим, барибир ёруғ дунёдан қўлим очик кетди», деб жавраб юради.

Хомидхўжа жаннатда қанча юрганини билмади. Бу ерда порахўрларнинг иши йирик экан. Хомидхўжа тирик вақтида ҳали ўлмаган Мирвали деган бир муовини бўлгучи эди. Ўша муовини Мирвали жаннатнинг бозорида гилам сотиб ўтирибди.

— Хой, бола, қачон ўлдинг?

Мирвали қўл силтади.

— Сиз тирик вақтингизда ҳам шу томонларга эшлаб, келиб-келиб турардим.

Хомидхўжа Мирвалининг уздабурро бола эканини яхши биларди. Райторгнинг мудирига порани ўзи олиб боришдан кўрқиб, шу муовини орқали бериб турарди.

— Хой, ука, ёруғ дунёда пора масаласи қалай?

— Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти.

Хомидхўжа шу пайтгача бир амаллаб тирилсаму, яна битта яхлитроқ пора олиб ўлсам, армоним йўқ эди, деб юрган эди. У Мирвали билан гаплашгандан кейин пора олмайдиган, пора бермайдиган оламда яшашнинг қизиғи қолмаганини билиб, тақдирга тан берди.

Кечани Одам Отани жаннатдан бенасиб қилган буғдойзорда, кундузни уни шарманда қилган анжирзорда ўтказишга қарор қилди.

Ҳассасини нягига тираган бир чол ариқ бўйида ўтириб ўзидан ўзи гулдурадди.

— Бу порахўрлар жаннатни ҳам расво қилди. Анжирнинг сояси шуларники, фаришталарга ҳам унча-мунча бермасанг, дўзахга отади.

— Оббо! — деди Хомидхўжа, — эпласанг жаннатга туш-да, иввогар!

— Э, ха, — деди чол Хомидхўжани ҳассаси билан туртиб, — сенлар келиб, жаннат дўзах бўлди, қадамларинг етган жой нақд дўзахнинг ўзи бўлади. Бор-э, жаннат сенларга бўлсин, ўша дўзахга мен туша қолай.

Чол Хомидхўжани савалаб кетди. У қочаман деса, оёғи юрмайди, додлайман деса, овози чиқмайди. Хомидхўжа бўғилиб, хириллаб кўзини очди. Тепасида муовини Мирвали унинг бошини ушлаб турарди.

— Хўжайин, сизга нима бўлди?

— Қачон тирилдинг? — деди Хомидхўжа унга тикилиб.

— Ўлмай туриб тириламани, хўжайин? Дўконни ревизия босди, Аёзов ревизия қилармиш.

Хомидхўжанинг кўзига мункарнакр кўринди. Ундан кейин хира парда орқасида фариштага ўхшаган терговчи пайдо бўлди.

Хомидхўжа энди ўзининг ўлик-тириклигини аниқ билмасди...

ИҚРОР

Раҳмонали кўнгли пошшо бўлиб келарди. Бугун ҳам хотинини доғда қолдириб, ўша жойга борди. Маишат кечагидан ҳам зўр бўлди. Бугун хотинига нима баҳона қилса экан? У уйга яқинлашган сари, баҳона топишга шошарди. Шунга ҳам баҳонами? Кечаги мажлиснинг давоми бўлди, деб қўя қолади-да!

Такси уларнинг эшиги олдига келиб тўхташи билан орқама-орқа яна бир такси келди. Ундан рўмолга ўралган бир аёл тушди. Раҳмоналининг юраги орқасига тортиб кетди. Бу унинг хотини Зарофат эди. Оббо, пойлаб борганга ўхшайди. Билган, каердалигини, кимнинг уйидалигини билган. Иккала такси ҳам коронфу кўчани ёритиб орқага қайтишди. Раҳмонали юраги бетламай, бўшашиб сўради:

— Зарофатмисан?

Зарофат жавоб ўрнига ҳўнграб йиғлаб юборди.

Раҳмоналининг баданига титроқ кирди. Оёғи қалтиради. Энди нима қилсайкин? Тонсинми? Кўзини бакрайтириб туриб-а?

Зарофат пиқ-пиқ йиғлаганича унинг ёнидан ўтиб, эшикка қалит солиб очди. Эр-хотин олдинма-кетин ховлига киришди. Раҳмоналининг калласи мокидай ишлардию, бефойда эди. Нима десайкин? Тониб бўлмайдди. Бошқа баҳонанинг иложи йўқ. Ҳаммасини кўрган. Билган. Қиёмат қилади. Хар холда ховлида гап бошласа, тўполон бўлиб қўни-қўшнилар эшитиши мумкин. Нима бўлса ҳам уйга кириб гаплашиш керак. Унинг кўнглини олиш керак. Хотинларни яхши гап билан йўлга солса бўлади. Қани, бир уриниб кўрсин.

Раҳмонали шу ўйлар билан ичкарига кирди. Хотини столга бошини қўйиб, ҳамон пиқиллаб йиғларди.

Бу ахволда уни ҳеч нарсага қўндириб бўлмайди, деб дилдан ўтказди Раҳмонали. Тўғрисиини айтиб, тавба қилиш керак. Бундан бошқа йўл йўқ! Раҳмонали журъатсизлик билан хотинининг тепасига келди.

— Хотин, нима десамикин? Нима бўлганини ўзинг биллиб турибсан. Аҳмоқлик қилдим. Нима қилай, эгилган бошни қилич кесмайди.

Зарофат ялт этиб унга қаради. Раҳмоналининг юраги жиг этиб кетди. Муз парчасини ютворгандек, анча вақтгача ўзига келолмай, энтикиб туриб қолди.

— Бунақа қарама-да, айбимни бўйнимга оляпман-ку, тагин нима дейсан? Шу икки боланинг ҳурмати, энди

бундай қилмайман. Кечаги мажлис ҳам ёлғон эди. Кеча ҳам ҳали ўзинг кўрган жойга борган эдим. Унинг қош-кўзларига учибман. Ширин сўзларига учибман. Айб ўзимда, бола-чақалик қап-қатта одам бегона хотинга айланганиб юрибман.

Зарофат яна унга қаради. Энди унинг кўзларидан ўт чақнарди. Раҳмонали бу қарашларга тоб беролмади. Бутун вужуди қарахт бўлиб, қотиб турарди. У кўзларини чирт юмганича яна гапирди:

— Истасанг, иккинчи бундай қилмасликка расписка бераман. Кўр эканман, қадрингни билмаган эканман. Майли, ур, урақол мени, теп, орқамга теп, розиман, мендақа ярамас эрнинг жазаси шу.

Зарофат унинг гапларига чиқолмай, нариги уйга чиқиб кетди. Орқасидан Раҳмонали эргашиб кирди.

— Энди қўйгин, жон хотин, эркак бошимни ҳам қилиб тўғрисиини айтяпман. Нахотки кечирмасанг? Энди у хотиннинг башарасига ҳам қарамайман. Тамом. Пойлаб борибсан-да, ҳаммасини кўрибсан-да, шунчаки кўнгли учун бордим. Турган-битгани бўёқ.

— Нарн туринг, яқин келманг! Эсиз одамгарчилик.

Раҳмонали тиз чўқди.

— Оёғимдан ўп десанг, ўпаман. Орқамдан эмаклаб юр десанг, эмаклаб юраман, мени кечирсанг бўлгани. Энди ишдан бир секунд ҳам кечикмай уйга келаман. Кўрасан, бундан буён моянамга барака қиради. Айтди дерсан. У ярамас хотинга энди ҳеч нарса олиб бермайман.

Зарофат ўгирилиб қараган эди, Раҳмонали орқасида, оёғининг тагида тиз чўқиб, кўзларини пирпиратиб турибди. Зарофатнинг раҳми келиб кетди. Бир зумда калласидан: қилмишига пушаймон бўлиб турибди-ку, ҳаммасини айтиб беряпти-ку, майли, бу галча кечира қолай, деган ўй ўтди.

— Туринг ўрнингиздан. Уят керак. Бу галча кечирдим, иккинчи шунақа иш қилсангиз, остонага қадам қўймай, ўша ёқдан даб бўлинг.

Раҳмоналига жон кирди. Хотинининг оёғидан, билакларидан, елкаларидан йиғлаб-йиғлаб ўпди.

— Мунн қара-я, борибсан-а, кўрибсан-а.

Зарофат пиқиллаб қулиб юборди:

— Ҳеч қаяққа борганим йўқ. Сизни кутиб ўтириб ухлаб қопман. Туш кўрсам, сиз ўлиб қопсиз. Идорангиздагилар қабристонда митинг қилиб кўмиб қўйишибди. Уйғониб кетиб, бирам кўнглим ғаш бўлдики, ётиб ётолма-

дим, ўтириб ўтиролмадим. Хаёлимда сизга бир нима бўлгандек, ё автобус, ё трамвай уриб кетгандек бўлаверди. Идорангизга бормоқчи бўлиб таксига чиқаётсам, ўзингиз келиб қолдингиз. Мен бу ёқда қандоқ ташвишлар қилиб юрилману, сиз бўлсангиз...

— Бўлди, бўлди, бу ёғини гапирма. Гапни тамом килдик-ку. Айлангирма.

Раҳмонали ечина туриб, э аҳмоқ деб, пешонасига битта урди.

Бу хангома эр-хотиннинг орасида қолиб кетди. Аммо Раҳмонали эрталаб ишга кетаётганда хотинининг қўлидан ўпиб, ишдан келганида пешонасидан ўпишини эшитганлар нима гаплигини билолмай хайрон.

Борди-ю, олган маошининг тийин-тийинигача санаб, хотинининг қўлига беришини эшитсалар, нима дейишаркан?

Ҳар қалай, уйдаги гапнинг кўчага чиқмагани дуруст бўлди. Раҳмонали бу сирни мендан бошқа кишига айтмаган. Мен ҳам ҳалигача сир сақлаб юрилман.

ТОВУҚ ТИЛИНИ БИЛАДИГАН ОДАМ

Бокқанинга яраша товук ўлгур кунда туғса-да. Дон чўкишига қараганда, кунига иккитадан туғадиганга ўхшайди. Қақолаши дунёни бузади. Ҳар қақолаганида қўни-қўшниларга эшиттириб, ҳозир тухум туғаман, тухумимни кўриб ёқаларингни ушлайсизлар, дегандек хурпайиб сомонхонага кириб кетади. Шу кириб кетганича горшовда ўтирган боладек кўзларини жавдиратиб узок ўтиради.

Маҳбубахон ишлик одам. Эрталаб ишга кетганича кечқурун қайтади. Уйга келади-ю, болаларига овқат пиширишга уннаб кетади. Албатта сомонхонага кириб, товукларнинг туққан-туғмаганлигидан хабар олади. Тавба, тухум йўқ. Шунақа ҳам ёлгончи товук бўладими? Ё мушук-пушук кириб, тухумни еб қўярмикан?

Ундок деса, сомонхонанинг эшиги берк туради. Ундан ташқари, ҳовлида каттакон ит бор. Мушук у ёқда турсин, чумолини ҳам йўлатмайди.

Кечаси телевизор кўриб ўтиришганларида Маҳбубахон товуклардан нолиб қолди:

— Эгаси ўлгур безор бўлганидан сотган шекилли. Хитрий товук экан.

Эри Мансуржон бепарво жавоб берди:

— Э, хотин. Сен умуман чорваччилик, йўғ-е, паррандачиликдан беҳабар одамсан. Қўйни биласан-а, янги келган уйда ем емайди. Ўрганиб кетгандан кейин шунақаям хўра бўлиб кетадики, асти кўяверасан.

Мансуржон шундай деярди-ку, кўзини яширишга уриниб, туппа-тузук ишлаб турган телевизорнинг мурватларини бурарди.

— Оббо, нима қиласиз бураб? Ана, бузиб қўйдингиз. Эртага товукни сўйиб беринг, шўрва қиламиз.

— Ия, шундоқ товукни-я. Қўй, хотин, бир иложини қиламиз, туғиб беради. Мени айтди дерсан, ҳар кунни туғадиган қилиб бераман.

Хотин эрининг гапига ишонгандек бўлди. Эрталаб ишга кетаётганда, ўғлининг эски дўпписиди дон опчиқиб сочди. Товук қақолаб дон чўкиди, яна борми, дегандек Маҳбубахонга бир-икки қаради-да, қақолаб сомонхонага қараб чопди. Бир оздан кейин Маҳбубахон унинг орқасидан бориб, ичкарига мўралади. Товук сомон тўлдирилган ғалвирга бағрини бериб, унга қараб кўзларини мўлтиратяпти.

— Билиб қўй, бугун тухум туғмасанг, кечқурун шўрва бўласан, — деб қулди. Товук унинг гапига тушунгандек «куқу» деб қўйди.

Дарҳақиқат, Маҳбубахон кечқурун келса, товук ваъдасининг устидан чиқиб, муштумдек тухум туғиб қўйипти. У қойил қилибманми, дегандек айвон олдида гердайиб юрарди.

Маҳбубахон хайрон қолди. Унинг хайронлигидан фойдаланиб Мансуржон керилди:

— Шунақа, хотин, биз қуш тилини ҳам биламиз. Эрталаб товукқа, бугун туғмасанг, опанг хафа бўлади, деб тайинлаб кетган эдим. Одобли товук-да, гапимни ерда қолдирмади. Эртага ҳам шу, индин ҳам шу. Агар диққатимни оширсанг, тайинлаб қўяман, туғмай, қўяди. Аммо шуни билиб қўй, товук деган кунда туғса, беҳосият бўлади. Тухуми ҳам майдалашиб қолади. Кунора туққани дуруст. Иккитасининг қуввати биттасига ўтиб, калорияси ошади. Тайинлаб қўяман, кунора туғсин. Маза бўлади. Энди сенга тухум сифатини ошириш масаласида ҳеч ким билмайдиган бир сирни айтиб қўяй. Илло бировга айтмасликка сўз берасан. Сир шуки, товукқа унча-мунча туз ялатиб туриш керак. Битта гугурт қутисига туз солиб, сомонхонага опкириб қўй. Ўзи хоҳлаганда чўкилаб туради. Ана шунда тухум жудаям хушхўр бўлиб кетади.

Содда хотин эрининг күйиб-пишиб айтган бу гапларига астойдил ишонди. Сирни бировга айтмасликка ваъда берди. Сомонхонага туз опкириб қўядиган бўлди.

Мансуржон товукка яхшилаб тайинлаб қўйган экан, айтганини қилиб, кунора тухум туғаверди. Гугурт қутисидаги туз бемалол беш кунга етаверди.

— Ҳой дадаси, гапингиз рост чиқди, тухуми борган сари хушхўр бўлиб кетаётганга ўхшайди.

— Ўхшайди деганинг нимаси? Росмана хушхўр бўпти. Кунора туғиш билан туз ялашда гап кўп дедим-ку!

Кунлар шу хил ўтаверди. Товук аҳдини бузмади. Нима бўлди-ю, Мансуржон бир ҳафтага аллақайёкка командировкага кетадиган бўлиб қолди. У чамадонини кўтариб, эшикка етганда, тўхтади.

— Хотин, бир гап айтиш эсимдан чиқипти. Товукка тайинлаб қўйдим. Келгунимча ҳар куни туғиб туради. Тузни ҳам чўқилама, кунига тухум очадиган нарсасан, жавр бўлади, дедим.

Эрининг бу гапи ҳам тўғри чиқди. Гугурт қутичадаги туз сира ҳам камаймади. Ҳар куни тухум туғаверди.

Маҳбубахон қўни-қўшниларга мактанарди:

— Бир товувимиз бор, ўлгур, одам тилини билади. Бало товук экан.

Маҳбубахоннинг қойил қолиши узоққа чўзилмади. Бир кун боши айланиб, ишдан вақтлироқ қайтди. Уйга келса, сомонхона очик. Нима бало бўлди, деб мўраласа, Мансуржон ярим шиша ароқ олиб, пиёлани тўлдирди. Сомонга бағрини бериб ётган товукнинг қанотидан кўтариб улуктирди-да, тухумини олиб, устунга уриб чақди. Кейин гугурт қутисидаги туздан сепиб закуска қилди.

Маҳбубахон ҳеч нарса билмагандек, оёқ учиди юриб, айвонга ўтиб кетди. Бир оздан кейин Мансуржон лабини ялаб уйга кирди.

— Хотин, ишдан кепсан-ку. Айтганча, бугун товук тухум туғадиган кунми?

— Йўқ, бугун туғмайди, эртага туғади, — деди Маҳбуба.

— Ҳа, рост. Шундай деб тайинлаб қўйган эдим.

Хотин эрига шундай қараш қилдики, эр қўзини яширолмади уйқуси келмаса ҳам эснади. Шу пайт кўнглидан, билиб юрган экан, деган гап ўтди.

— Хотин, товукка яхшилаб тайинлаб қўяман, энди кунда туғадиган бўлади. Ўлай агар, кунда туғади. Агар

хўп десанг, гапга тушунадиган шунақа товукдан яна ўнга олиб келаман, йигирмата олиб келаман.

Хотин тик унинг олдига келди-да:

— Қани, бир «хух» деб юборинг! — деди.

— Мелисамисан, мен шофёрманми?

— Одамнинг ҳар нима бўлгани яхши? Яна ичибсиз! Юрагингиз яна ёмон бўлса, нима бўлади! Докторнинг гапи эсингиздан чиқдимми?

Мансуржон аввалига бўйин эгиб турди-да, кейин баланд келди:

— Судга бер. Мелиса чақир. Сомонхонага ўғри тушди, деб дод сол!

— Сизни нега судга берарканман? Сизни товуклар суд қилишсин. Тилини биласиз-ку.

Эр-хотин хахолаб кулиб юборишди. Уларга қўшилиб, ховлида донлаб юрган товук ҳам қақолаб кулгандек бўлди.

ЙЎҒОН ТЕПА

Бугун шанба, идора ходимларига маош бериляпти. Одатда идора бошлиқларининг ҳурмати учун кассир кабинетга ведомость кўтариб қиради.

Қодиров кассир узатган пулни санамай, стол тортмасига солар экан, деди:

— Нуралиевга айтинг, кирсин!

Сал ўтмай, бош бухгалтер Нуралиев кирди.

— Менга қаранг, бугун бир отамлашмайликми? Маошни бўлса, олдик. Пул хотиннинг қўлига тегдими, тамом. Пока қўлимиздалигида яйраб олайлик.

Бу гап Нуралиевга ҳам ёқди. Қодиров стол ёнидаги тугмани босди. Котиба кирди.

— Апсаматов билан Собировни дарров чақиринг!

Апсаматов билан Собиров узун-қиска бўлиб кириб келишди.

— Қани, — деди Қодиров, — олти-олтидан чўзинглар. Йўғон тепага бориб, бир ошхўрлик қиламиз.

Апсаматов жон деб турган экан, дарров олти сўмни столга ташлади. Аммо Собиров гарданини қашиб туриб қолди.

— Бўлинг, бўлинг, — деди Нуралиев, — мунча латтачайнарсиз, олти сўм кимни ўлдирибди?

— Олти сўм ҳеч кимни ўлдирмайди-ю, аммо келинингиз қанча маош олишимни точний билади. Ундан ташқари, хотинсиз бирон жойга боролмайман.

— Э, садқайи эркак кетинг, қўйинг бу гапларни.

Собиров жонидан суғургандек қилиб, олти сўмни қўли қалтираб столга қўйди.

Қодиров шофёрни чакириб, харажатга юборди. Иш соати тугаши билан тўрт киши Йўғон тепага қочишга аҳд қилишди.

Шундоқ бўлди. Йўғон тепа вилоятда энг салқин, энг хушманзара жой. Тўрт улфат роса яйрашди. Шофёр ошга уста эди, ҳар битта гуруч ўзи ўрмалаб оғизга кириб кетаман дейди. Салатни айтмайсизми, кўк калампир аралашган салат дунёда ягона бўлса ажаб эмас. Ошга бостирилган саримсоқ пиёз янги сўйилган қўйнинг илигидан афзал бўлса афзалки, камлиги йўқ.

Хулласи, тўрт улфат кеч соат ўн бир яримгача маишат қилишиб, ўн иккидан сал ошганда шаҳарга қайтишди.

Бундай пайтларда бошлиқлар жуда саҳий бўлиб кетишади. Қодиров ҳам шундай фазилатдан ҳоли эмас. Шерикларини бир-бир эшиклари олдига ташлаб, уйига ўтиб кетди.

Ажойиб ош учун шофёрга раҳмат айтиб, ўзи ҳам дарвозаси олдида тушиб қолди. Эшикни қоқди. Ичкаридан жавоб бўлмади. Яна эшик қоқди. Қўшнилар нима гап деб югуриб чиқишди-ю, Қодировнинг хотини чиқмади. Ярим соат эшик қоқди.

Хотини эшик орқасида турган экан, ахири овоз берди.

— Нега эшик очмайсан, мажлисдан ўладиган бўлиб келсам ҳам, шунақа қиласанми?

— Борадиган жойингизга бораверинг. Ош еган жойингизда ётишга жой қилиб беришмадими? Ўшакка бориб ётинг!

Қодировнинг дами ичига тушиб кетди. Анча вақтгача «ғиринг» деёлмай туриб қолди.

— Қўй, хотин, қўни-қўшнилари олдидан шарманда қилма. Уйда бафуржа гаплашамиз.

Хотин жавоб қилмади. Оёқ товушининг узоклашгани эшитилди. Ана шундан кейин Қодиров яна ярим соатча эшик тақиллатди, бўлмади. Орқасига қайтди. Машина кетиб бўлган, соат бирдан ошиб, автобуслар ҳам сийраклашиб қолганди. Идора, ўх-хў, қанча жойда.

Қодиров соат икки яримларда идорага қайтиб келди. Қараса, кабинетининг қўча тарафга қараган деразасидан

ёруғ тушиб турибди. Уборшица пол юваётган бўлса керак, деб ўйлади. Қоровул, келинг ака, деб дарвозани очди.

— Отчётга тайёрланадиган эдим, шу ерда тинчгина...

Кабинет эшигини очиш билан хайрон бўлиб тўхтади-қолди. Бош бухгалтер Нуралиев ечинмай, диванга чалқанча ётиб олган, кабинетни бошига қўтариб хуррак тортарди.

Нима бало, уйига ташлаб келган эдим-ку, деб хайрон бўлди Қодиров. У қоровулдан план бўлимининг калитини сўради.

— Очик, ака, очик. Апасаматов иним диванда ётибдилар.

— Кадрлар бўлими-чи?

— У ер ҳам очик. Собиров ётибди.

Қодиров нима қилишини билмай, гаражнинг калитини сўради.

— У ер ҳам банд, шофёрингиз «Волга»да ётибди.

Қодиров қакқайганча туриб қолди.

— Менга қаранг ота, — деди у қоровулга. — Сизга жавоб. Уйингизга бориб, ёта қолинг. Биз бугун тонготар отчёт тузамиз. Кўрпа-ёстикни йиғманг. Чарчаганимда мен ётатураман.

— Умрингдан барака топ, болам. Кампирим отдихинг қачон, деб сўраётган эди. Жуда бопта бўлди.

Қоровул чол дуо қилиб, уйига жўнаб қолди. Қодиров унинг ўрнига ёнбошлади.

Тўрт ошхўр идорани бошларига қўтариб, хуррак тортишарди.

Айниқса, бошбух Нуралиев карнайга ўхшатиб тортар экан. Бу кеча тўрт ошхўрнинг хотини хафа, биргина қоровул чолнинг хотини хурсанд эди.

ХОТИНБОЗ ЧУМЧУҚ

Бир журналда «Хотинбоз чумчук» деган ҳикоя босилди.

Ҳикояда нималар дейилганини бу ёққа қўйиб, уни ким ёзганидан гаплашайлик.

Чойхоначи Алимат бува ували-жували чол. Неваралари шундай қўпки, номларини адаштириб Солини Вали, Валини Соли деб янглишиб юради. Алимат бува невараларига қайси эртақни айтса, буни айтгансиз, деб жанжал қилишади. У ўйлаб, ичидан тўқиб эртақ айтадиган бўлиб

қолган. Айниқса, эртаққа тўймайдиган битта Кенжавой деган невараси ҳам бор. Чой устида ҳам, ош устида ҳам:

— Бува, давай, эртақ айтиб беринг, — деб хархаша қилаверади.

Чол дунёдаги жамики эртақларни айтиб бўлган. Янгисини тўқиб чарчаган. У охири, ўйлаб-ўйлаб эртақ тўқиди, яъни:

— Бир бор экан, бир йўқ экан, битта чумчук бор экан...

Орадан анча вақт ўтиб, нима ҳам бўлди-ю, бир журналда ўша «Чумчук» лоп этиб чиқиб қолди. Чол мундоқ қараса, ўзи тўқиган хикоя бўлиб чиқибди. Хикоячининг тепасига Кенжа Алиматов, деб ёзиб қўйипти. Кенжа Алимат отанинг ўша зумраша невараси, энди ўн тўрт ёшга кирган. Самовардагилар «Хотинбоз чумчук»ни роса чўзғилаб ўқиб чиқишди.

Ҳай, бу ҳам ўтди. «Хотинбоз чумчук» одамларнинг эсидан ҳам чиқиб кетди. Аммо орадан бир ой ўтар-ўтмас, газетада «Хотинбоз чумчук» сарлавҳаси остида мақола чиқди. Газета қўлма-қўл бўлиб кетди. Ўқиган ҳам ўқиди, ўқимаган ҳам ўқиди. Мақола шундай бошланарди:

«Ёзувчи Кенжа Алиматов ўзининг «Хотинбоз чумчук» асари орқали орамиздаги хотинбозларни сатира ўти билан куйдиришга уринган ва уни муваффақиятли ҳал қила олган.

Асарда ёзувчининг катта ҳаёт тажрибаси борлиги яққол сезилиб турибди. Унинг қўзи ўткир, фикри тиниқ. Айниқса, тили ўйноқ ва жозибадор. Табиат манзараларини жуда уста рассомдек нозиклик билан чизади.

Автор ҳаётни ўз қўзи билан кўради. Ундан маълум даражада фалсафий хулосалар ҳам чиқаза олади. Ҳаёт тажрибаси, классикларни қунт билан ўрганиши, ўздан олдин шу мавзуга қўл урган етук авторларнинг асарларидан ижодий фойдаланиши автор маҳоратига ўз таъсирини ўтказган.

Айниқса, асар охиридаги хотинбоз чумчукнинг бошқа чумчуклар орасида фош бўлиб, ўз хотини томонидан ушлаб олиниши картинаси ниҳоятда ёрқин, ўқувчининг эсида қоладиган даражада аниқ тасвирланиши муваффақиятли таъминланган. Ўқувчи хотинбоз чумчукнинг прообразини қўз олдига келтириб туради. Ундан жирканади, нафратланади, ғазабланади, в. б.¹

¹ в. б. «ва бошқалар» маъносида.

Хотинбоз чумчук, Кант айтгандек, мен бор — олам бор, деб ўйлайди.

Автор чумчук қиёфасини яратишда новаторлик йўлидан боради. Персонажини индивидуаллаштиради. Характер яратади. Мисолларга мурожаат қиламиз:

«Унинг иккита қаноти бор, бир тумшук, икки оёғи мавжуд».

Қаранг! Нақадар тиниқ, аниқ, ажойиб, ноёб портрет.

Кейжа Алимат чумчук ини орқали салбий чумчукларнинг хусусий мулкчилигини аламли сатрларда фош қилади.

...Кекса тол поялари орасида ўзига хас-хашаклардан ҳаромхўрлик билан йиғилган уя...

Юқоридаги мисоллар автор маҳоратини белгиловчи омиллар сифатида бизни қувонтиради. Яна мисол...

«Хотинбоз чумчук гулзор олдида бир оёғида ромашка ушлаб, тумшуғи билан унинг баргларини битталаб юляпти...

— «Келади, келмайди, келади...»

Ана, гулзор томондан олифта, сатанг чумчук пайдо бўлди.

Хотинбоз чумчукнинг юраги ўйнади. Шошиб унинг истиқболга чиқди».

Бундай тасвирлар асарда кўп.

Аммо асар бир қатор камчиликлардан ҳам холи эмас.

Айниқса, композицион тарқоқлик сезилади. (Чумчуклар ҳар ёққа тарқаб, учиб юришади.)

Хотинбоз чумчукнинг чирқиллаши жиблажибоннинг сайрашини эслатиб қўйяпти. Сатанг чумчук Қарқуноқнинг худди ўзгинаси.

Асар сюжети кўпроқ очеркни эслатади.

Автор бундан буён чумчуклар орасида кўпроқ бўлса, уларнинг ҳаётини ўрганса, тили, одатларини қунт билан кузатса, фақат ютади, яна ижод чўққиларига парвоз қилади.

Умуман олганда, «Хотинбоз чумчук» кенг китобхон оммасининг ўсиб бораётган дидини, талабларини қондира оладиган ажойиб, сермазмун асардир.

Биз талантли Кенжа Алиматдан ариқ бўйларидан совун ўғирлайдиган Зағизгон, узумларимизни чўқиб кетадиган Чуғурчиқ, гилосларимизни еб қўядиган Тутхўрак сингари паррандалар ҳақида полотнолар кутишга ҳақлидирмиз...»

Ана шу мақола босилиб чиққан куни эртакчи чол Алимат буванинг зумраша невараси, яъни «хаётдан фалсафий хулосалар чиқариб оладиган ёзувчи Кенжа Алимат» томда ўз тенги болалар билан каптар қувиб юради.

МУЛЛАЖОН

Кап-катта одам кўпчиликнинг ўртасида «хўнг-хўнг» йиғласа, жуда хунук бўлар экан.

— Қўйинг, Муллажон, астойдил севса, қайтиб келади.

Муллажон тасалли бераётган кишига қараб, нимадир демоқчи бўлди, аммо ўпкаси тўлиб, томоғидан гап ўтмай энтикди, мўйловининг кўз ёшидан ҳўл бўлмай қолган бир учи сал-пал қимирлади.

— Қайтиб келади, агар айб ўзида бўлса, албатта қайтиб келади.

Муллажон умидсиз бош чайқади.

Қўлига чамадон ушлаган ўрта ёшлардаги бир хотин келиб уйга кириб кетди. Бу Муллажоннинг хотини Башорат эди.

Муллажон ўрнидан туриб, хотинининг кетидан ховлига кирди.

— Ҳой, хотин, тавба қилдим, энди ичсам, бировдан пул олсам, гўримда тўнғиз кўпсин.

— Эски гап. Бу гапларни жуда кўп эшитганман. ЗАГС қоғози қани?

Муллажон биров човут солаётгандек, ён чўнтагини ўнг қўли билан ушлади.

— Эркак бошим билан оёғингга йиқиламан.

Хотин юзини тескари ўгирди.

— Бир йилнинг ичида ўн бир марта оёғимга йиқилдингиз. Энди йиқилсангиз, пешонангизни қашқа қиласиз. Қўйинг энди, ЗАГС қоғозимни беринг.

Томга одам йиғилди. Бу маҳаллада Муллажоннинг ховлисига одам йиғилиши одат тусига кириб қолган эди. Кўчадан ўтган одам тинчлик бўлса ҳам «ғалва чиқмадимикин» деб албатта эҳтиёт шартидан уларнинг ховлисига кўз ташлаб ўтади. Бугунги шовқинга айниқса одам кўп йиғилди.

Ўлгудек ичиб, кўз ёши қилаётган Муллажон ховлидаги ерўчоққа оёғини осилтириб ўтирар, ҳадеб раҳми келармикин деган ўй билан бир кўзини сал қисиб, тилини чиқазиб йўталарди.

— Бермайсизми? — деди хотин унинг олдига келиб, катъий товуш билан.

Муллажон унинг кўзига мўлтираб қаради. Бу қараш Башоратга сира-сира таъсир қилмади. У Муллажон билан етти йил турмуш қилган бўлса, ҳаммавақт Муллажон қилғуликни қилиб қўйиб, хотинининг кўзига мўлтираб қараб, гуноҳини енгиллатиб келарди.

Бу гал ҳам унинг мўлтираб қараши хотинида шафқат эмас, ғазаб қўзғатганига ишонмасди. Муллажоннинг кўриши шу аҳволда бўлса ҳам кўнгли мутлақо хотиржам. У, «бир пов этиб ёнади-ю, ўчади, хотинларнинг жамийкиси шунақа бўлади» деб ўйлар эди.

Бугунги жанжал нимадан чиқди? Тўпланган одамлар бу можарони аввалгиларига сира ўхшамаслигини билиб қолишди.

— Ахир, мен ҳам одамман. Резинкани ҳам ҳадеб чўзаверсанг, охири узилади. Ха, турмуш бўлмай ўлсин бу! Нахотки, етти йил яшаб, бир кун хузур-ҳаловат кўрмасам-а!

Башоратнинг гапини эшитган Муллажон ўчоқнинг четига тиралиб, ўрнидан турди.

Бунақанги ғовғалар жонига теккан қўшни хотин қўлини паҳса қилиб, Муллажоннинг олдига келди.

— Менга қаранг, қўшни. Маҳалладан кўчиб кетсак, тинчийсизми, а? Бизники шунча жондан басир қилдингиз, тагин ҳам Башоратнинг жони пўлатдан экан.

— Сиз аралашманг, эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади.

Гапга Башоратнинг ўзи аралашди:

— Артелда тўрт минг растрат қилди, оёғимга йиқилиб, мана шунақа кўзини мўлтиратиб туриб олди, ҳар нима қилса, эрим дедим, тилла соатимни сотиб тўладим. Аллақайси складда уч ой ишлаб, икки минг олти юз қарз бўлди, яна кўзини мўлтиратди, иложим қанча, шўрим қурсин, эрим экан, гиламимни сотдим. Атга ишлади, уч минг, багга ишлади, бир ярим минг қарз бўлди, бори-йўғимни сотиб битирдим. Бугун бир варақайига уч киши пул қистаб келса бўладими, хотиним беради, деб олаверибди. Шунча пулни қаердан оламан? Қилгиликни қилиб қўйиб, яна кўзини мўлтиратади-я. Унинг устига тилини чиқазиб, йўталадиган одат чиқазибди.

— Раҳми келармикин, дейди-да, — деди қўшни хотин.

Ҳамма хаҳолаб қулиб юборди.

— Сен гапга аралашма, — деди Муллажон. — Бош юваётганингда томдан караганман, бўйинингда совун кўпирмас экан, сенга ким кўйибди гапга суқилишни?

Бу гапнинг хозир бўлаётган говғага нима алоқаси борлигини билмаган кишилар «эгри мўридан — эгри тутун» деб, индамай қўя қолишди.

— Ўзимни осаман! — деди Муллажон хотинига қараб.

Башорат қарзга сотилиб кетган бузоқнинг шафтолига осиглиқ арқонини олиб унинг олдига ташлади.

— Вой, бу нима қилганингиз, нақ ўзини осиб қўяди-я, — деди кимдир Башоратнинг қулоғига шивирлаб. Башорат унга «хотиржам бўлинг» дегандек қараб кўйди.

Муллажон арқонни қўлига олиб, яна тилини чиқазиб йўталди. Кўзини сузиб хотинига қаради. Назарида хотин юмшамайдиган кўринди.

— Майлими? — деди Муллажон.

Хотин индамади. Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб нос отди, хотиржам юриб келиб айвоннинг даҳанига ўтирди.

— Гапнинг очигини айтайми? Қўядиган хотиним йўқ! Менга қара, Башорат, мени охирги марта хижолатдан қутқар, атиги ўн бир юз сўм керак. Зирагингга харидор топдим. Шу қарздан узилай, ундан кейин гўшт дўконига ишга кираман, еганинг пешноб, кийганинг атлас бўлади.

Башорат, «эсиз одамгарчилик» дегандек унга бир ўқрайиб қаради-ю, тарс-турс юриб, ҳовлидан чиқиб кетди. Боядан бери хурпайиб, қулоғини қашиб ўтирган барок мушук Муллажонга «хайр» дегандек, қисқагина бир миёвлаб Башоратга эргашди.

Шу билан хикоя битди. Балки ўқувчи, Башорат-ку кетди, у ўтли-шудли хотин экан, ўзини эплаб кетади, бироқ Муллажон нима бўлди, тузалиб одам бўлиб кетдими, деб сўрар.

Кечаги дам олиш куни Муллажонни товуқ бозорида кўриб қолдим, чоғимда, уришадиган хўроз кидириб юрган эди, шекилли.

1956 йил.

ТУЙНУК

Бадалбек янги ичкуёв бўлганидан хали қўни-қўшнilarини танитайди. Бугун дам олиш куни. Бадалбек нима қилишини билмай, ҳовлида айланиб юрибди. Кўчага чиқай деса, қаёққа боради? Битта-яримта ўртоғини бош-

лаб келай деса, хали қайнонасининг феълини билмайди. У қўлини орқасига қилиб, айланиб юраркан, девор тепасидан бир гишт қия бўлиб тушиб кетай-тушиб кетай деб турганини кўриб қолди. Дарров шотини судраб келиб деворга тиради. Шотининг бир поғонасига оёқ қўйиши билан калласига қўшнininг хотини кишидан қочадиган бўлса, андишалик иш бўлмасикин, деган ўй келди.

У пўшт, деб девор тепчасига чиқди-ю, қўшни ховлига қарамай, осилиб қолган гиштни олди. Бир маҳал:

— Хорманг, қўшни, — деган овозни эшитиб, беихтиёр ховлига қаради.

Мўйловдор бир илгит дераза мойлаётган экан, қўлидаги чўткасини банкага ташлаб, девор тагига келди.

— Қани, бир танишиб қўяйлик, почча, — деди у ҳам шотичасини судраб келиб, деворга тирмашар экан.

Уларнинг ҳар иккови ҳам девордан бел бўйи баравар кўтарилиб, қўл олиб кўришишди.

— Буни қаранг-а, қўшни, йўқ-э, почча, битта шиша коньяк қачондан бери эгасини тополмай жавонимнинг бир чеккасини хира қилиб ётганди. Эгаси ўзингиз экан-ку. Хозир олиб чиқаман.

Қўшни Бадалбекнинг хай-хайлашига қарамай, шотидан тушиб уйга югурди. Бирпасда шимининг бир чўнтагида шиша, бир чўнтагида пиёла билан лапанглаб чиқди.

— Шошманг, — деди Бадалбек ҳам бўш келмай, — синглингиз антиқа варақи қилган эди, коньякка варақидан бошқа закуска ўтаверсин.

Бадалбек бир тақсимча қилиб варақи олиб чиқди.

Икки қўшни деворга бағриларини бериб, бир пиёладан отиб гапга тушиб кетишди. Иккинчи пиёладан кейин деворга миниб олиб, хотиржам учинчи пиёлани ичишди.

Бадалбекнинг қайнонаси қизини қақириб, эрингга айт, янги куёв, қўни-қўшнilar олдида уят эмасми, деб қолди. Ичкуёвга гўрни бир нима деб бўладими? Дунёда ичкуёвдан нозик нарса йўғ-а!

— Менга қаранг, қўшни, — деди мўйлов. — Асли бизга деворнинг кераги йўқ экан.

Бу гап Бадалбекка ҳам ёддек ёқиб тушди:

— Мана шу гапингизга борман-да. Қўшни оши узатадиган кичкинагина туйнук очиб қўйсак бўларкан.

— Ия, ия, кичкина эмас, дурустроқ, расмана бир лаган ош ўтадиган туйнук бўлиши керак.

Иккови маслаҳатлашиб, хозирнинг ўзида туйнук очадиган бўлишди. Қўшни у томондан, Бадалбек бу томондан теша уриб ишга тушиб кетишди. Коньяк зўр келиб,

бирпасда туйнук очилди. Аммо мўлжал тўғри бўлмаган экан, ёнма-ён икки туйнук очилиб қолди. Қўшни ҳазилга олиб, битгаси закуска узатишга, деб хириглаб кулди.

Туйнукнинг четларини сомонли лой билан чиройли қилиб суваб қўйишди. Туйнук-ку чиройли чиқди-я, аммо Бадалбекнинг куёвлик сарполари расво бўлди. Хотини биринг деёлмади, ичкучёвга тўрни бир нима деб бўладими!

Коньяк коньяклигини қилди-ю, Бадалбек айвонда ухлаб қолди. Бир нарса тарақлаб уйғотиб юборди. Бошини қўтариб қараса, кимдир тунока томни тарақлатиб юрибди. Бадалбек жаҳл билан ҳовлига тушди. Бир бола томда каптар қувиб юрибди.

— Хой, қанақа ярамас боласан, туш томдан. Хе, ахлоксиз!

Туйнукдан қўшнининг мўйлови кўринди.

— Почча, ундоқ демасинлар, биззи эркатоя!

Бадалбек индамай уйга кириб кетди. Кечга яқин қўшнининг сўкингани эшитилди:

— Ху эгангга ўхшамай ўл!

Бадалбек хайрон бўлиб турган эди, бароқ мушук туйнукдан жонхололда сакраб ўтиб, унинг оёғига суйкалди.

— Хой, қўшни, унақа демасинлар, мушук хайвон, билмаган-да!

Уч-тўрт кунгача иккала қўшни не-не умидлар билан очилган қўш туйнукка яқин келолмай юришди. Ичкучёвчилик эмасми, Бадалбек сал нарсага зарда қиладиган, сал нарсага аразлайдиган қилик чиқазди. Қайнонаси унинг бу феълидан куйиниб насихат қилган эди, Бадалбек бобиллаб берди. Хотин орага тушиб, ишни катта қилиб юборди. Бутун оила аъзолари уч кунгача бир-бирларига тўрсайиб юришди. Рўзгорчилик эмасми, яна бояги-бояги бўлиб кетишди. Булар-ку унутиб юборишди, аммо уйдаги гап туйнукдан чиқиб кетган экан, оғиздан оғизга, қулоқдан қулоққа ўрмалаб ўтиб, мошдек гап тарвуздек бўлиб уйга қайтиб келди. Бадалбек қўшниникига эмас, кўчага туйнук очганини билиб қолди. Қўшни тушмагур буларникидан тик этиб товуш чикса, туйнук тагига келиб ўтириб олар экан.

Тўйга келолмаган оғайниларида уч-тўрттаси Бадалбекни табриклаш учун совғага магнитофон қўтариб келиб қолишди. Ҳовлига сув сениб, сувага жой қилдириб, ўртоқларнинг олдида дастурхон ёзди. Йигитлар магнитофонни қўйиб юборишди. Девор орқасидан қўшнининг йўталганини Бадалбек эшитмади. Қўшни қаттикроқ йўталди. Бадалбек яна эшитмади. Охири қўшни туйнукдан бош чиқариб соат сўради. Аммо Бадалбек қўшнининг меҳмон-

лар олдида чикқиси келаётганидан беҳабар, биллагига қараб, чоракам олти, деб қўя қолди. Қўшни бирпасдан кейин яна туйнукдан бош суқиб, авторучканинг сиёҳи борми, деб сўради. Бадалбек йўқ, деди.

Меҳмонлар ўйин-кулги қилиб ўтириштипти. Бадалбек елиб-югуриб хизмат қилиб турибди. Қўшни эшикдан кириб меҳмонлар билан бирма-бир кўришиб, телефон қилмоқчи эдим, деб айвонга ўтиб кетди. Анча вақтгача ким биландир чўзилиб гаплашди. Ҳеч ким уни дастурхонга таклиф қилмаганидан, зарда билан трубкани жойига ташлади-ю, олифта юриш қилиб чиқиб кетди. У чиқиб кетганидан сал ўтмай, девордан тутун ёпирилди. Меҳмонлар ўтирган сува девор тагида бўлганидан, тутун буралиб-буралиб уларнинг устига ёпирилади. Биров йўталиб, биров кўз ёшини артиб, нима бўлди, дегандек Бадалбекка қаради. Бадалбек бўлса жаҳл билан туйнукка бошини суқди. Қараса, қўшни девор тагида катта самоварга ҳўл ўтин ташлаяпти.

— Хой, қўшни, инсоф керак, самоварни сал нарроққа олинг.

Қўшни унинг бетига қарамай тўнғиллади:

— Энди ўз уйимда ҳам чой қайнатиб ичолмайманми?

Бадалбекнинг қайнонаси қўшнининг феълени биларкан шекилли, айвонга жой қилиб, меҳмонларни ўша ёққа таклиф қилди. Магнитофон яна сайраб кетди. Бир маҳал туйнукдан қўшнининг хотини бош суқди:

— Хой, инсоф деган нарса борми? Боламни ухлатолмаяпман-ку! Анави савилнинг овозини ўчирсанглар-чи! Қанақа бетамиз ичкучёв экан бу!

Бадалбекнинг зардаси қайнаб, шартта ўрнидан турди-ю, туйнук оғзига самовар патнисни михлаб келди. Қўшни ҳам даранглатиб бир балони қоқиб ташлади. Эртасига иккала қўшни лой қоришиб, бир-бирининг бетига қарамай, туйнукни суваб қўйишди.

Ана шундан кейин қўшнилари тинчиб кетишди. Яқинда Бадалбек эшигининг олдидаги толни суғораётганида маҳалла комиссиясининг муовини бир гап айтиб қолди. Қўшни унга, сизга атаб Еревандан бир шиша антиқа коньяк олдириб келган эдим, манави турки совуқ қўшни ичиб қўйди, коньяк ҳам қулоғини ушлаганча увол кетди, деганмиш. Бадалбек ҳам бўш келмади.

— Яхши ҳам сизга буюрмагани, коньяк эмас, ичига қант куйдириб солинган ўзимизнинг жайдари ароқ эди, — деди.

Икки қўшни юзқўрмас бўлиб кетишарди-ю, кўпчилик бўлиб, яна туйнукни очиб қўйишди. Қўшни сингисини

куёвга чиқазаётган эди, маҳалла активлари ўртага тушиб, Бадалбекнинг ховлисига қозон қуришди. Ўша туйнук бошқатдан очилиб, ундан палов ҳам ўтди. Мастава ҳам. Тўй ўтиб, ҳали туйнук бекилгани йўқ. Ишқилиб, қўз тегмасин, охири бахайр бўлсин, шу туйнук баҳона олинг қўшним, беринг қўшним, бўлиб турибди.

Ха, айтганча, қўшни уч-тўрт киши бўлиб, от сўйиб қазни қилдираётган экан, Бадалбекка, сиз ҳам шерик бўлинг, деб катта бошини кичик қилиб атайин чиқибди. Бадалбек ҳам одам, бир гап айтди:

— Телефонга қийналяпсиз, икковимизники бир номер бўла қолсин.

Қўшни севинганидан, битта коньягим бор, олиб чиқайми, деб қолди.

Бадалбек йўқ деёлмади.

Ўша қуни икки қўшни бир-бирини ялашди, юлкашди. Бири акамсан, деди, бири укамсан, деди. Охири шу бўлдики, бунақа ахил қўшниларга девордаги туйнук торлик қилаётгани маълум бўлди.

Ҳикоямни нима билан тугатай? Улар шу хилда ахил бўлиб кетишди десаму кетидан бир ишқал чиқиб қолса нима қиламан?

Ўлиштими, ишқали чиқмас.

Ушбу ҳикоя битиб нашриётга олиб кетаётганимда, янги гап эшитиб қолдим.

Икки қўшни қалин оғайни бўлиб, оғиз-бурун ўпишиб кетишипти. Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларининг тагига солишибди. Ҳозир ўша девор ўрнида тароққа ўхшаган чиройли панжара қўндиришипти.

Бўёқ қўшнидан, бўяш Бадалбекдан.

АРИЗА

«Одатим ёмон, бирон қизни яхши кўрсам, дарров тилдан қоламан.

Биринчи уйланганимда ЗАГСга бордим тилдан қолдим қўйдим. Довдираб, ЗАГС дафтарида хотинимнинг фамилиясига ўтиб қопман.

Характеримиз тўғри келмай, бир йилда ажрашиб кетди. Хотин кетди-ю, фамилияси менда қолди.

Кейинги уйланганларимда анча пишиб қолган эдим, фамилиямга эҳтиёт бўлиб турдим.

Уч марта уйландим. Учала хотинимни ҳам аввалги первий хотинимдан қолган фамилияга ўтказдим.

Дунёда муросаи мадора деган нарса қийин гап экан. Кейинги хотинимни қўйишимга яхлит сабаб йўқ эди. Фақат дилимда армон қолмасин, ўз фамилиямга ҳам битта хотин олиб қўяй, деб ният қилдим.

Шунинг учун сиз, ЗАГСдаги опахонларимдан илтимосим шуки, ўз фамилиямни қайтиб беришларингни сўрайман.

Илтимос ила:

Фазлиддин ПОШШАХОНОВА».

ШЕР

Ёшлик пайтларимда Қўзивой деган ўртоғим бўлгучи эди. Буни қаранг, шу кўчадан ўтиб кета туриб, ўшани кўргим келиб, самоварга кирдим суриштирдим.

— Қайси Қўзивой, — дейишди самовардагилар хайрон бўлишиб.

— Мўминжон аканинг ўғли-да.

— Э-ҳа, — деди қулоғига танга кистирган мўйловдор самоварчи. — Қўзивой деманг, Шервой денг. Шундоқ бўлиб кетган.

Хайрон бўлдим. Қўзи қўйнинг боласи, ювош нарса бўлади. Мўминжон ака ҳам ўз отидан маълумки, қўй оғзидан чўп олмайдиган одам. Нега шу одамнинг не умидлар билан; мўмингина бўлсин, деб исм қўйган боласи бирдан шерга айланиб қолди. Мени хайрон бўлаётганимни сезган самоварчи қулиб, гап қўшди:

— Қўзивойни шер эмизган, шер боққан.

У шундоқ деди-ю, самоварнинг тагига чўп тикиб, ўз ишига овора бўлиб кетди. Ундан бошқа гап сўролмадим. Индамай чиқиб кетаётган эдим, катта толнинг тагига бир такси келиб тўхтади. Ундан қорин ташлаган, соқол-мўйлов қўйган бир киши тушди. Тикилиб қарасам, Қўзивой. Вой тавба, одам деган ҳам шунақа тўлишиб кетадими. Қўзивойнинг очиқ кўкрагидан ёли буралиб-буралиб чиқиб турибди. Башараси ҳам, кўкраги ҳам худди шерга ўхшайди. Шер дейишлари бежиз эмасга ўхшаб қолди. Ўхшайди, ўлай агар, ўхшайди.

Ўзимни танитган эдим, Қўзивой кучоғини очиб келиб, бағрига босиб кўришиб кетди. Вой-бў! Одам боласида шунақа куч бўладими? Қовурғаларим қисирлаб кетди-ку! Шер деганича бор. Шер, шер!

— Шер бўлиб кетибсан-ку, — дедим белимни силаб.

Бизнинг учрашувимизни кузатиб турган самоварчи яна гап қолди:

— Шернинг нормасини уриб тургандан кейин шер бўлади-да! ✓

Унинг гапига тушунолмадим.

Самоварга кирдик. Қўзивой халтасидан бир бўлак сон гўштини олиб патнисга ташлади:

— Қовурма-повурма қилиб ташла, ошнам келиб қоптилар. Қолганини битта-яримтага пулларсан.

Ўша куни кечгача қолиб кетдим. Қовурма жуда антика бўлган экан, гапнинг очигини айтсам, бунақа ширин гўшти умримда емаган эдим.

— Менга қара, Қўзи, қаерда ишляяпсан? Нима иш қиласан?

— Сўрама, ошна, ишимнинг мазаси йўқ. Сенга ўхшаган оғайнилари катта-катта ишларда туриб, мен бечора қаёқдаги паст ишларда юрибман. Хайвонот боғида завхозман. Қаёқдаги хайвонлар орасида юрибман.

Унга ростданам раҳмим келди. Бир ўнг келиб қолса, дурустроқ ишга ўтказиб қўйишни ният қилиб қўйдим. Ростда, гавдаси ҳам, кучи ҳам шерга тенг келадиган бир қадрдоним хайвонлар орасида юрса, яхшими!

✓ Орадан ўн кунлар чамаси ўтиб, болаларни хайвонот боғига олиб бордим.

Айланиб, турли-туман хайвонларни томоша қилиб юрибман. Замбилгалтакка суяк-саёкларни солиб, ридиратиб келаятган Қўзивойга қўзим тушиб қолди. У галтагини шер қамалган қафаснинг олдига келиб тўхтатди.

Шер ўладиган даражада озиб, чўп бўлиб кетибди. У Қўзивойга хўмрайиб каради-да, кейин юзини тескари ўгириб олди.

Астойдил қарасам, қафасдаги ростакам шер бир вақтлар мен билган Қўзивойга ўхшаб қопти. Ипдак ингичка Қўзивой росмана шерга айланиб кетибди. Назаримда Қўзивой қафасда-ю, шер бу ёқда турганга ўхшайди.

Энди билдим. Самоварчи билиб айтган экан.

Қўзивой шерга бериладиган гўшт-ёғларни еб, ўзи шер бўлиб, шерни Қўзивой қилиб қўйибди.

ГУВАЛА

Ҳазил

Район советининг сессиясида мактабларда ишлаб чиқариш таълим масаласи кўрилар эди. Район маориф бўлимининг мудир бу масала юзасидан жуда яхши доклад қилди. Аммо у ўн тўртинчи мактабда политехника таъли-

ми устахоналари ҳалигача қурилмаган, район қурилиш бошқармаси бу ишга юзаки қараётганини танқид қилди. Ана шундан кейин шу мактаб директорининг ўзига сўз берилди. Директор қурилиш трестига қўшилиб танқид қилинганга чидамай ўтирган эди. У қизишиб гапга тушиб кетди:

— Майли, трестдаги ўртоқлар шундай масъулиятли ишга панжа орасидан қараб келган эканлар. Бу алоҳида гап. Аммо биз ички имкониятлардан тўла фойдаланиб, политехника таълими ишларини яхши қўйиб юборганмиз. Мен бунга конкрет мисоллар келтириб, ўз ишларимизни намоёйиш қилишим мумкин.

Зал бирдан жимиб қолди. Устахонаси йўқ мактабда қандай қилиб политехника таълими йўлга қўйилиши мумкин эканини билишга қизиқиб, кўларини кулоқлари орқасига тутиб, директорнинг оғзига тикилишди.

— Ҳамма қилган ишларимизни айтиб вақтингизни олмайман. Аммо энг характерлилари билан таништиришим мумкин. Ўтган биринчи чорак давомида тўққиз ва ўнинчи класс болалари ўқитувчиларнинг уйлари, участкаларига бориб қирқ мингдан ортиқ хом ғишт, ўн беш мингдан ортиқ гувала қўйиб бердилар. Гувалалар сифатли қўйилгани бизни қувонтиради. Саккизинчи класс болаларидан тўрт киши физика ўқитувчисининг янги ховлисига бир кир ўра, бир савзи ўра ва бир чуқур ўра қазидиларки, бу сифатли ўраларни алоҳида қайд этмасдан ўтолмайман. Ҳозир шу учала ўра муваффақиятли равишда эксплуатацияга топширилди. Имтиҳон комиссияси ўраларнинг чуқурлиги ва кенглигини ўлчаб кўриб, беш баҳо қўйишни лозим топди.

Қизларимиз ҳам машғулотларга мунтазам қатнашиб туриптилар. Айниқса, саккиз, тўққиз ва ўнинчи класс қизлари мактаб маъмурияти ходимларининг уйларига бориб, рўзгор ишларига қарашмоқдалар. Қизларимиз ташаббуси билан ўқитувчиларимизнинг уйларида ўттиздан ортиқ кўрпа қавилди. Кир ювиш, дазмол босиш, қозон-товок ювиш ихтисослари бўйича дуруст натижаларга эришмоқдалар.

Бошланғич мактаб болаларини ҳам политехника таълимидан четда қолдираётганимиз йўқ. Уларга ҳам ўзларига боп иш топганмиз. Масалан, улар ўқитувчиларимизнинг ёш болаларини опичиб, ховлиларини супуриб бермоқдалар.

Энди келгуси режаларимиздан гапираман. Қурилиш трести шундай сусткашлик қилар экан, бунга ҳам чора топганмиз. Масалан, ўқувчилар кучи билан мактаб

дарвозаси бикинига пойфазал ремонт қиладиган мастерской, бир сартарошхона қурамыз. Ўғил болалар сартарошлик ва туфли ямашни ўргансалар, қизларимиз кассирликни машқ қиладилар.

Аммо ишларимизда нуқсон борми, бор. Масалан, ушбу мастерскойларимиз ҳали бўлмагани учун биз бошқа ташкилотларга бола юбориб, ҳунар ўрганишга мажбур бўлмоқдамиз. Хозир шаҳар ҳаммомида тўрт бола ходимгарга шогирд берилди. «Хуш келибсиз» кабристонининг старший гўркови икки боламинизга ўз мутахассислигини тинмай ўргатяпти. Катта маҳалла фассоли икки ўқувчимизни кунт билан тарбияламоқда.

Катта кўчадаги комхоз кесиб кетган теракларнинг тўнкасини яқинда умумий ўқувчиларимизнинг ёрдами билан қовлаб олдик. Етти ва саккизинчи класс ўқувчиларининг ташаббуси билан тўнкалар саржин қилинди. Биз мана шу йўл билан ўз ўқитувчиларимизни кишки ўтинкўмир, яъни ёқилғи билан тўла таъминлай олдик.

Шу пайт чой олиб кирган чол лукма ташлади:

— Умирингдан барака топ, болам. Мен ҳам қариб қолдим. Айниқса, обед пайтида чойхўрлар шошириб қўйишяпти. Ўқувчи болаларингдан менга ҳам чой ташийдиган шогирд бер.

Ўтирганлар орасида ғовур-ғовур бошланиб кетди. Булар райондаги турли ташкилотларнинг вакиллари эди. Директорни эсанкиратиб қўйишди.

— Чорраҳани асфальт қилишга ишчи кучи етишмаяпти. Йигирмата бола юборинг.

— Саксовул складига қирқ бола.

— Қушхонага қўй ҳайдаб келиш учун ўн беш бола.

— Туғуруқхона деворини оқлашга олти бола.

— Ошхоналар трестига карам тузлаш учун ўн бола.

Шу пайт қўлида портфель билан ўн тўртинчи мактаб завхози кириб келди. Унинг афти-башараси қоп-қора эди.

— Ўртоқ директор, ўн уч машина кўмир олиб келдим. Шофёрлар дод, деб миямни ачитиб юборишди. Илмий мудирингиз, учинчи класс болалари тушириб беради, дейпти. Бўлмайди, ўнинчи билан тўққизинчига руҳсат берсангиз.

— Ҳозир, ҳозир, — деди директор. — Ўртоқлар, биз политехника таълимини мана шу йўл билан олға сурдик. Саволлар бўлса, марҳамат. Аммо саволлар ёзма равишда берилса, яхши бўларди.

Ана шундан кейин унга ёзма саволлар ёғилиб кетди. Минбарга ёғилган қоғозлар орасида унинг ишдан олинган

ни ёзилган маорифнинг буйруғи ҳам бор эди. Политехника таълимида ҳам гап кўп-да. Директорни ўнинчи класс болаларидан тўрттаси чалпак қилиб залдан опчиқиб кетишди.

ГУГУРТ

Ишдан жуда табиатим равшан қайтдим. Энди қўлимга гулкайчини олиб айвонга чиққан эдим, эшик тақиллаб қолди.

— Айтганча, эсимдан чиқибди, — деди жияним. — Мирвали ака икки марта ўғлини чиқазди. Уйда меҳмонлар бор эмиш, чиқармишсиз. Хойнаҳой яна бола чиқазди.

Эшикни очсам, дарҳақиқат, Мирвалининг ўғли. Ўша гап. Ҳозир чиқаман дедиму, ўйланиб қолдим. Чиксам, албатта ичкилик бўлади. Чикмасам, қиёматли кўшни, хафа бўлади. Ноилож кийиниб, Мирвалиниқига қараб кетдим.

— Э, шунақаям бўладими, шу ҳам кўшничиликми? Кириг уйга. Ишхонадан хўжайинлар келишган.

Мирвали аллақайси базада экспедитор. Демак, база ходимлари келишган. Улар билан қандай тил топаман. Нимани гаплашаман. То ўйлаб бўлгунимча, Мирвали қўлимдан судраб ичкарига бошлади. Бир уй одам. Юкорида, ўнг юзида данакдек холи бор ўрта яшар бир киши қахрабо сопли пичоқ билан кази тўғрайпти. У казини ҳар япроқлаганда, пиёлани бўшатган кишини оғзига ўзи солиб қўяди. Холдор киши мен билан тирсагини тутиб кўришди.

— Аъзамжон ака, — деди Мирвали холдор кишига мени таништириб, — бу киши каминангизнинг ён кўшнисини бўладилар. Ўзимизнинг бола. Киришимли.

Кўпчилик бу гапдан кейин менга тўрдан, Аъзамжон аканинг ёнидан жой берди. Ўтирдим. То нафасимни ростлағунимча, пиёла қўлимга келиб қолди.

— Оласиз, оласиз. Мирвалининг эсонлигига.

Ноилож қолдим. Кўзимни чирт юмиб туриб ичиб юбордим. Аъзамжон ака ўз қўллари билан оғзимга закуска солиб қўйдилар. Пастроқда ўтирган, қўлига узук таккан йигитга Аъзамжон ака таъна қилиб қўйдилар:

— Бўлди, сен ичма, рудда ўтирадиган нарсаган.

У йигит қўлини кўксига қўйиб: «Хўп, ака», — деди-ю пиёлани олиб, яна шимирди. Аъзамжон ака пешонасини тириштириб: «Шунақасан-да», — деб қўйди.

Ўртага кабоб келди. Аъзамжон ака ўз қўли билан икки-икки сихдан расамади билан меҳмонларнинг ликоп-часига қўйди. Боя мен кирганда, гап аллақандай артикул тўғрисида борарди. Кабоб устида узилган гап уланиб кетди:

— Ўзидан кўрсин, неча марта айтганман, ревизор билан орани бузма, деб. Ревизор халки топаман деса, хар канақасидан ҳам ишқал топади.

— Суннатингиз ҳаддидан ошиб кетди ўзи. Рўзғорига ҳам савдонинг пулидан олди. Сотувчининг шўри десангиз-чи, — деди узук таққан йигит.

Уларнинг гапига қулоқ солиб ўтириб, шу базадан мол оладиган бирон дўконда ишқал бўлганини сездим. Уларнинг хотиржам гаплашишида, дўкон мудирини эплаштириб тинчиб кетишига ҳам ишониб қўйдим.

Аъзамжон ака ҳозир пора билан иш битказиш мумкин-маслиги, пора берган ҳам, пора олган ҳам қия бўлиб кетишини айтиб қолди.

Шунда бир гап эсимга келиб, мен ҳам суҳбатга аралашиб қолдим:

— Аллақайси бир базанинг мудирини порани санамасдан оларкан, — дедим. Аъзамжон ака кавобни чайнамай, лунжига босиб туриб, башарамга қаради:

— Хўш, қандоқ қилиб оларкан?

— Ўзининг хар қайси дўкон мудирини кесиб қўйган таксаси бор экан. Улар мол олгани келишганда папирос сўраркан, папирос берса, гугурт сўраркан. Гугуртни чақиб ё қайтиб бераркан, ё ёнига солиб қўяркан. Ёнига солса, ўша дўкон мудирининг иши битгани, қайтиб берса, шўри қуригани экан.

— Шунақами? Биринчи эшитишим, — деди Аъзамжон ака. — Бунақасини биринчи эшитишим.

— Ўша гугурт қутисида пул бўларкан, чўпини ёндираётганда ичига қараб пулнинг бор-йўқлигини биларкан. Пул бўлса, ёнига соларкан, бўлмаса, қайтиб бераркан.

Аъзамжон ака оғзидаги гўштни бир-икки марта лунжида айлантириб ютолмади, оғзидан олиб хонтахганинг тагига ташлади.

— Биринчи эшитишим. Тавба, сизга ким айтди?

Ўлай агар, кимдан эшитганим эсимда йўқ эди, шунинг учун ҳам тайинли бир гап айтолмадим.

Шундан кейин гап гапга қовушмади. Суҳбат муз бўлиб кетди. Меҳмонлар ичкиликка зўр беришди. Тилим қичиб яна битта қизиқ воқеани айта бошлаган ҳам эдимки, Аъзамжон ака жеркиб берди. У анча кайф қилиб қолган эди.

— Ука, сиз бу гапни бир ёққа қўя туринг, аввал боғли гапни айтинг. Ким ўша порахўр? Шуни айтинг.

Нима дейишга хайронман. Фулдулладим.

— Йўқ, айтинг. Айтмаганингизга қўймайман. Исбот қилинг. Шунақа.

Нима бўляпти? Аъзамжон ака нима деяпти, сира тушунолмасдим.

— Айтмайсиз, шундайми? Демак, қўлингизда далил-ларингиз йўқ. Гаплашамиз, тегишли жойда гаплашамиз. Гугурт қутисидаги пулни ўз кўзингиз билан кўрганмисиз? Ушлаб олганмисиз? Жавоб берасиз! Ҳа, шунақа. Қачон, қайси вақтда айтасиз. Кимдан, кимнинг олдида, айтасиз. Гувоҳларингиз борми?

Меҳмонга чиқмай ўлай. Ўз бошимга қандай балони орттириб олдим. Нима қилардим ҳикоя айтиб.

— Сиз билан тегишли жойда гаплашиб қўяман. Бўйнимга қўйиб бермасангиз, шармандангизни чиқазаман. Бекорга бенавоот бўладиган пайтлар ўтиб кетган.

Мирвали деразадан мени имлаб чақирди. Ўрнимдан тураётганимда Аъзамжон ака этагимдан тортиб, ўтқазиб қўйди.

— Ўтирасан. Кетадиган бўлсанг, фамилиянгни айтиб, кейин кетасан, — деб туриб олди. Жаҳл билан этагимни силтаб турдим чикдим-кетдим. Орқамдан у ҳамон жаврар эди: — Бўйнимга қўйиб берсин, исбот қилсин. Унақа замонлар ўтиб кетган.

Мирвали ташқарига чиққанимда ўпқалангандек бўлди:

— Нима қилардингиз, қўшни, шу гапни айтиб. Энди зиёфат ҳам татимайди.

— Нега у кишига алам қилади? Мен бутунлай ўзимга ҳам нотаниш одам тўғрисида гапиряпман-ку.

— Э, содда экансиз-ку, қўшни. Эгасини топиб гапирдингиз. Бу ўтирганларнинг ёнидаги гугуртлар энди чўнтақдан чиқмайди.

— Бўлмаса, энди кетай, ўтиришингларни бузмай, — дедим-да, эшикка қараб юра бошладим. Уйдан ҳамон Аъзамжон аканинг овози келарди:

— Фамилияси Хайжайип-а, гаплашиб қўяман!

МУЗЕЙ

Яқинда район Маданият уйига бордим. Инструкторни тополмай хайрон бўлиб турган эдим, қоровул чол чойга таклиф қилиб қолди. Раҳмат айтиб, узр сўрадим.

— Бўлмаса, болам, клубга бора қолинг. Томоша қиладиган нарсалар кўп.

Бу гап менга маъкул тушди-ю, кирдим. Чинакамига антиқа клуб экан. Бир чеккадан томоша қила бошладим.

Кираверишда ҳар бири эллик килограммдан келади-ган йигирмата қадок тош бахмал қопланган столга териб қўйилган. Деворда яланғоч полвонларнинг ҳар хил суратлари.

Сал нарироқ бордим. Ажойиб плакатлар осилган, каттакон фанерда мойли бўёқ билан пашшанинг қанот кериб турган сурати, унинг ёнида картон қоғозга пашшадан тарқайдиган микроблар сурати ишланган. Ҳар хил схемалар. Ҳар хил ҳашаротларнинг сурати.

Ундан сал нарига ўтдим. Ичига сомон тикилган бўри, тулки, бўрсиқ, кирғовул, ўрдаклар калашиб кетган.

Залнинг охирига бордим. Сахнага яқин жойда деворга болта, теша, темир чангак осиб қўйилибди. Ўнга яқин картонга ўт тушган уйлар, ўт ичида қолган болани опчиқаётган ит, қўлида папирос билан ухлаб қолган киши суратлари чизилган.

Энди залнинг бу тарафига ўтдим. Бунда деворнинг ўзига бир товоқ палов, бир-бирига мингаштирилган икки сих кабоб, буғи чиқиб турган икки коса мастава, бир тарелка чучвара сурати солинган.

Яна нари кетдим. Иккита катта шкаф. Бирида тиржа-йиб турган одам скелети. Биттасида сартарошлик буюмлари. Иккала шкаф ҳам қулф.

Хайрон бўлиб ташқарига чиқдим. Чол яна чой тутди. Чой устида клубдаги буюмларни кўриб хайрон бўлаётганимни айтиб қолдим.

— Хайрон бўладиган нимаси бор. Ҳаммаси қонуний, ҳаммасининг ҳам инвентарь номери бор. Бу нарсаларни кўз қорачигидек асраймиз. Ҳар йили инвентаризация пайтида бирма-бир санаб чиқамиз. Баҳоларни ведомостга қараб солиштириб кўрамиз.

— Майли, — дедим. — Албатта пулга келган нарса бўлгандан кейин асраш керак. Аммо бу нарсалар қандок қилиб клубга келиб қолди, ахир?

— Э, шундоқ демайсизми, мулла. Сабаби бор. Бесабаб ҳеч нарса бўлмайди. Эшитинг. Бир чеккадан тушунтириб берай.

Қоровул шундай деди-ю, ўрнидан туриб, мени яна клубга олиб кирди. Бир чеккадан тушунтира бошладим:

— Клубимизнинг биринчи мудирини полвон эди. Манови тошларни ўша киши олдирганлар. У кишидан кейин илгари санитария идорасида ишлаган бир йигит мудир

бўлган эдилар. Манови пашшанинг суратини шахарга тушиб, каттакон художникка икки юз сўмга ишлатиб келган эдилар. Яхши одам эдилар, у киши ҳам пешона-мизга сизмадилар. Илгари овчилик қилган бир қизикчи йигит мудирликни қабул қилганди. Манови бўри, тулки, кирғовулларнинг ичига икковимиз сомон тикиб, қотириб қўйганмиз. Ундан кейин пожарнийда ишлаган антиқа серуёқу киши мудирликка ўтди. Манови болта, чангакларни ўша киши деворга михлатган эдилар. Ундан кейин ошпаз йигит мудирликка келди. Аммо пармуда сомсага уста эди. Мен жилд очиб бериб турардим, у тугиб ташлайверарди. Деворга уч юз эллик сўмга кабоб, палов суратини чиздирган. Ишқивоз одам эди, бечора. Ўлиб кетибди, деб эшитдим. Рост бўлса, худо раҳмат қилсин.

Кейин сартарош йигит мудир бўлди. Клубга ким кирса, бўйнига сочиқ осиб кўрарди. У киши ҳам пешона-мизга сизмадилар. Аммо-лекин соқол олдириш текин бўлиб қолганди. Хай, майли. Ҳозирги мудиримиз бўладиган бола. Мияли, эсли-хушли, докторликка ўқийди. Анови одам суягини бухгалтер билан жанжаллашиб юриб, билмадим, неча сўмга олдирди экан.

Ичимда ўйлар эдим. Агар яна беш-олтита мудир ўзгарса, клуб биринчи категорияли музейга айланиб кетиши турган гап.

ПАЙПОК

Орифжон шу трестга ишга ўтгандан бери хотинидан тинмай гап эшитади. Трест бошлиғи серуфат одам экан. Ҳар куни ишдан кейин Орифжонни машинага ўтказиб, шахардан ташқарига опчиқиб кетади. Соя-салқин чойхоналарда ошқўрлик қилишиб, қош қорайганда жавоб беради.

Албатта, бу хил ўтиришларда ҳадеб бошлиққа сарф қилдиравериш инсофдан эмас. Хотинининг кунлик берадиган обод пули ўзидан ортмайди, текин еяверишга Орифжоннинг юзи чидамайди.

Орифжон хотинига билдирмай ёрдам кассасидан унча-мунча пул оладиган бўлди. Икки марта маош устидан аванс ҳам олди. Ҳар куни, ўлдим деганда, ўн беш сўм сарф бўлаверса, пул чидайими?

Бошлиқ-ку Орифжонни унчалик харж қилишга қўймайди. Ора-сира уйига чақириб зиёфат қилиб қўяди. Шундоқ бўлгандан кейин Орифжон ҳам уни уйига чақирмаса, уят бўлади-да!

Бошлик биринчи келганда жуда мамнун бўлиб кетди. Бир ҳафтагача: «Бай-бай-бай, келиннинг мантиси, хали ҳам мазаси оғзимда турибди-я», деб тамшаниб юрди.

У ҳадеб шундоқ деб турганда Орифжон индамаса одамгарчиликка кирмайди, албатта:

— Яна ташкил киламиз, — деворди.

Шу гапни дейишга деди-ку, қандоқ қилиб хотинига айтишини билмай, бир-икки кун чайнаиб юрди. Охири хотини очилиб-сочилиб турганда айтди. Хотинининг тепа сочи тикка бўлиб кетди.

— Қандоқ суллоҳ одам у? Ейдиганини еб кетди! Яна нима дейди?

Орифжон хотинини босиб қўйди:

— Ундок дема, хотин! Хўжайин нарса. Айтганини қилмасак бўлмайди. Яқинда маоши икки баравар кўп ишга ўтказмоқчи. Сен мантини боппайвергин, буёғига худо хоҳласа, ошиғимиз олчи бўлиб кетади.

Хотини ундок деса, мундоқ деди, мундоқ деса, ундок деди, хуллас, бир гал мантига кўндирди. Аммо битта шарт билан. Зиёфат харжини Орифжоннинг ўзи топиб келиши керак. Рўзгорга ажратилган маблағга тегиш йўқ.

Оббо! Ёрдам кассасидан қарз бўлса, мояна устидан икки марта аванс олган бўлса, бу ёғини қайдан топади?

Орифжон ўйлаб-ўйлаб, бировдан қарз кўтарадиган бўлди. Ўтган моянадан ўн тўрт сўм, ёрдам кассасидан олган пулдан саккиз сўм, аванс пулдан етти сўми бор. Ҳаммаси бўлиб йигирма тўққиз сўмни пайпоғига яшириб қўйган. Толеига Орифжоннинг оёғи андек исланиб туради. Икки кун пайпоғини янгиламаса, уйга пашша тўлиб кетади.

Ана, шунинг учун ҳам эр-хотин кир ювиш ишларини ўзлари бўлиб олишган. Орифжон пайпоқни ўзи ювади, бошқа кирлар хотинининг бўйнида. Пайпоққа хотин қўл урмайди. Пул яширишга пайпоқдан яхши жой йўқ.

Орифжон хотиндан яшириб, пайпоқда сақлаб юрган пулларини шу зиёфатга ишлатмоқчи эди, янги гап чиқиб қолди. Йигирма олтинчи куни бошлиқнинг туғилган куни эмиш. Идорада ҳамма уч сўм-уч сўмдан қилиб пул йиғишяпти. Соат тақдим қилишар эмиш. Орифжондан пул олишмади.

— Сиз бошлиққа кадрдон одамсиз, ўзингиз каттароқ совға қиласиз.

Энди нима бўлади? Орифжон пайпоқдаги пулга совға оладиган бўлса, зиёфат учун бировдан қарз кўтариши керак. Шундай қилди. Бир ошнасидан икки ҳафта муҳлат

билан йигирма беш сўм қарз кўтарди. Иккита коньякдаёқ пулининг ранги ўчиб кетди. Шу пулдан ҳам уч сўм қайириб, пайпоққа урди. Гўшт-ёғ рўзгордан чиқди.

Бошлиқ ёлғиз келмади. Икки ошнасини эргаштириб келди. Орифжон билан бўлиб тўрт кишига иккита коньяк нима бўлади? Жиянини чиқариб, магазиндан яна бир шиша уч юлдузлигидан олдириб келди.

Аммо келин мантини яна боппайди. Бошлиқ ҳар гал мантини оғзига солаётганда келиннинг пазандалигини мактаб, Орифжоннинг қўли очиклигини таърифлаб турди.

Ярим кечада меҳмонлар тарқашди. Улар кетишаётганда Орифжон эшиккача кузатиб чиқди.

— Жуда эрта кетяпсилар-да, бир сиқимгина ош қилмоқчи эдик. Келиннингиз ошни қийворади-да.

Бошлиқ машинага ўтирар экан, самимий миннатдорчилик билдирди:

— Ошни келаси гал еймиз. Хўпми? Хафа бўлманг, албатта келамиз.

Орифжон ҳам ўзини туголмади. Бошлиқ шундоқ деб тургандан кейин аниқроқ бир гап айтиш керак.

— Битта ош экан-ку, кабобига ҳам тайёрмиз. Аммо қачонлигини айтиб аниқ ваъда бериб кетасизлар.

Бошлиқ орқа кабинада ўтирган ошнарарига қаради:

— Келаси оддихга вақтларинг қалай? Менинг вақтим бор.

Ошналар, ихтиёр сизда, дейишди. Шундан кейин машина гуриллаб жўнаб кетди. Машина кетди-ю, шу кетишида яна битта зиёфатнинг ваъдасини ҳам олиб кетди. Орифжон пешонасига биттани урди.

— Лақма бўлмай ўл! У гапирганда сен тинч турсанг ўлармидинг? Бу ёғини хотинга қандоқ тушунтирасан?!

У ўзига, ҳай майли, келаси оддихгача нима гапу нима сўз, бу ёғи кейин маълум бўлади, деб уйга кириб кетди.

Меҳмон келган уй, албатта, ивирсимай иложи йўқ. Ҳовлининг ҳаммаёғида папирос қолдиқлари, қоғоз парчалари. У ёқда кир сочик, бу ёқда ювиксиз идиш-товок. Орифжон ўзини мастликка солиб, дарров ёта қолди. Эрталаб ишга кетаётганида каравотнинг тагига қараса, хотини янги пайпоқ қўйибди.

— Хотин, пайпоғим қани?

— Пайпоғингиз қурсин, бижғиб кетибди, оташкуракка қисиб, кўчадаги ахлатга опчиқиб ташладим.

Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстикка ташлади. Бирдан ҳовлиқиб, ич қўйлақда кўчага югурди.

Ахлат машинаси энди жойидан қўзғалган экан. Қараса, қўшниси ҳам ич қўйлақда машина кетидан чопиб кетяпти. Етолмади. Машинага етиб бўладими? Орифжон ҳафсаласи пир бўлиб, остонага ўтириб қолди. Қўшниси ҳаллослаб қайтиб келди. Орифжон сир бой бермай, бўшашганча қўшнисидан сўради:

— Нима гап, тонг саҳарлаб машина қувиб юрибсиз?

Қўшни пешонасига шатиллатиб бир туширди.

— Мени худо уриб қолди! Бировга айтмангу, пайпоққа икки юз эллик яшарган эдим, болалар ахлатга ташлаворибди.

Орифжоннинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Хайрият, бунки атиги ўттиз икки сўм эди, қўшнисиникига урвоқ ҳам бўлмайди.

Икки қўшни бир-бирларига қараб, ранглари қум оқариб, индаёлмай туришарди. Бу пайт ахлат машинаси икковининг икки юз саксон икки сўмларини номаълум тарафга олиб кетарди.

ТОМОША

(Кинокомедия учун сценарий)

Ер қимирлаганда Усмон отанинг уйи ҳам анча шикастланди. Райижрокомдан ремонт учун у-бу беришди.

Шу кунда нима қўп, қўлига андава ушлаган уста қўп. Ўра қазилми, бўйшми, тандир қурилми, қозик чопилми, барини биламан дейдиганлар кўпайиб кетди. Усмон ота ҳам уста кидириб чиққанда шунақасига дуч келди.

— Ука, шувовқа қалайсиз?

— Шувовқни бизга чиқазган-да, ойнадек силлиқ киворамиз.

Ота ўша устани уйига олиб кетди. Нархини келишишди. Алебастр қаерда, қум қаерда, кўрсатди. Қўшнисиникидан ўн беш метрли резина шланг опчиқиб берди.

— Водопроводдан ташиб юрманг. Шуни жўмракка кийдирсангиз, хоҳлаган жойга сув келади.

Уста отанинг меҳрибонлигига тан берди.

— Госстрахдан пулингни олиб кет, деб шоширишяпти. Бу ёғини ўзингиз эплаб турасиз. Дарров қайтиб келаман.

— Хотиржам бўлинг, разрядли устамиз, боппаймиз.

Ота хотиржам чиқиб кетди.

Уста алебастр қопларни ташиб келиб бир жойга тўкаверди. Бирпасда йигирма қоп алебастр одам бўйи дўнг бўлди. Бир машина қумни эламай алебастрга ара-

лаштирди. Кейин алебастр дўнгининг ўртасини ҳовуз қилиб, шлангда сув оқизиб қўйди. Оғзидаги носини тупуриб, бисмилло деганича шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўрага тушди. Шлангдан вариллаб келиб турган сув бирпасда ҳовузчани тўлдирди. Сув устанинг сонигача чиқди. Алебастр сувга тушганда аввал қатикқа ўхшаб юмшоқ бўлди. Уста маза қилиб қориштираверди. Сал ўтмай, чиппа қотиб, унинг сонидан сикқанича тошга айланди-қолди.

Устанинг умрида алебастрга иши тушмаган эди. Аввалига хайрон бўлди. Кейин кўрқиб кетди. Ўтирай деса тиззасини алебастр сиқиб қўйган. Букилмайди. Носқовоқ ўлгур марзанинг четида қолган экан, олай деса, қўли етмайди.

Тепадан офтоб уриб турибди. Сонни тош сиқиб ташлаяпти. Қани оғригига чидаб бўлса. Бир машина қум, йигирма қоп алебастр, аллақанча сув қўшилиб энг камида олти тонна юкка айланган...

Оёқни тортиб бўлмайди. Олти тонна юк билан туриб кетиш филнинг ҳам қўлидан келмайди.

Усмон ота Госстрахдан пул ёздиргунча, энг камида тўрт соат ўтди. Одамлар ишдан қайтадиган пайт. Автобус, троллейбусларга йўлаб бўлмайди. Бечора хижолат. Овқатсиз, чойсиз устанинг холи нима кечди экан. Аксига олиб, кампири қўзи ёриган келининикига кетган.

Ота ҳаллослаб эшигининг олдига келса, ҳовлисидан кўтарма краннинг учи кўриняпти. Ие, бу менинг уйимми, деб хайрон бўлди. Қараса, ўзининг уйи. Шошиб кирди.

Уйи тўла пожарний, доктор, милиция, маҳалла активлари.

Доктор хотин пожарнийларнинг бошлиғига тушунтиряпти:

— Бу ерда иложи йўқ. Алебастрни синдирамиз деб оёғини синдириб қўйишимиз мумкин. Яхшиси, ўша ёқда оёғини ажратиб оламиз.

Бирдан машина мотори гуриллади. Кўтарма краннинг тўртта илгагини қотиб қолган алебастрнинг тўрт чеккасига илиб қўйишди. Олти тонна алебастрни уста-пустаси билан кўтариб, эксковаторларни у ёқдан-бу ёққа обориб қўядиган зўр машинага чиқазиб қўйишди.

Ҳаммаёқда одам. Биров ундоқ дейди, биров бундоқ дейди. Кўча муюлишида ботинка мойлайдиган Исахор деган йигит бир гап айтди:

— Кинога олишяпти шекилли. Антиқа комедия чиқадиган ўхшайди.

Ота ҳам бу гапга чиппа-чин ишонди дўнғиллади:

— Кино олишга бизникидан бошқа жой йўқ эканми? Картинка деганда артист ўйнагучи эди, нима қилади менинг устамни ўйнатиб? Пулини тўлаб бўлман.

ТАМОМ, ДАВОМИ ЙЎҚ

Эр-хотин бахтиёр эди.

Хотин лампочкага боласининг пайпоғини кийдириб, товонини ямаб ўтирарди. Эр диванга ёнбошлаб, беозор мудрарди. Хотин эрининг мудрашини тарқатмоқчи бўлиб, бирон гап ўйлаб топаман дейди-ю, гап ўлгур кела қолмайди. У ўйлаб-ўйлаб охири бир гап топгандек бўлди:

— Хой, эр, мунча мудрайсиз? Мундоқ эркакларга ўхшаб кизиқ-кизиқ гапларни айтиб кулдирсангиз-чи.

Эр бир кўзни аранг очиб эснади-да, эшик вичиллаганга ўхшаш, ғалати товушда пўнғиллади:

— Ҳа, қиз боламидингки...

У шундай деди-ю, яна кўзини юмди.

— Шошманг, шошманг, кўзингизни очинг. Мабодо ўн саккиз яшар йигит бўлиб қолсангиз, нима қилардингиз? Яна ўзимга уйланармидингиз?

Эр энсаси қотгандек жойидан кўзғалди. Эринчоқлик билан диванга чордана қуриб олди-да, лабининг бир томони билан илжайди.

— Бу масалани дурустрок ўйлаб кўриш керак бўлади. Қани энди, ўша ўн саккиз ёшим қайтиб келса, ўзим билардим-а, ўзим билганим шуки, сенга уйланмасдим, вообше, уйланмаслигим ҳам мумкин.

Эрининг бирдан файласуфлиги тутиб кетди:

— Агар инсон боласига икки марта яшаш имконияти берилса, қўп хато ишлар тўғри бўлиб кетарди. Мана, ўпкамнинг мазаси йўқ, бу нимадан, папиросдан. Биринчидан, шу қуриб кетқурни чекмасдим. Мана, ошқозонимнинг мазаси йўқ. Нимадан, ичкиликдан. Иккинчидан, шу ароқ ўлгурни ичмасдим. Қўриб турибсанки, асабимнинг мазаси йўқ, бунинг нимаданлигини билмайсан-а, билмайсан. Бу сенинг жаврингдан. Ўн саккиз ёшга сирпаниб қайтиб тушиб қолсам, энг биринчи қиладиган ишим сенга уйланмаслик. Мабодо ўзингга уйландиган бўлсам, олдингга қўядиган шартларимни битта обший дафтарга эринмай ёзиб чиқардим. Масалан, унда шунақа шартлар бўларди:

«Дазмол босишни биласизми, жоним? Пиёз тўғраган пичоқда қовун сўймайсизми? Тугма деган жониворни

қадашни биласизми? (Вообше, тугманинг тешиги қаердалигини биласизми?) Телефоннинг қулоғи сиздан бўшайдими? Улама сочи уйдаям тақиб юрмайсизми? Бирон жойга меҳмонга борадиган бўлсак, вақтлироқ кийиниб олиш қўлингиздан келадими? Бирон йили курорт деган жойдан қоласизми? Меҳмон келса ҳаммадан олдин тўрга чиқиб олиб, ишни менга ташлаб қўймайсизми? Ёпган нонингиздан қил чиқмайдими? Мажлисдан, йўқ, вообше, кеч келганимда костюмимнинг ёқасини ҳидлаб кўрмайсизми? Хуллас, мени тинч қўясизми, йўқми?..»

Мана шу шартларга кўнсанг, ўзингга уйланардим. Бўлмаса кимга уйланишни, барака топқур, ўзимга қўйиб бер!

Хотин хандон ташлаб кулди. Унинг бу кулгисида алам билан заҳарханда аралашга ўхшарди. Эр яна тилга кирди:

— Хўш, энди сен айт. Мабодо, фалакнинг гардиши айланиб, сен ўн саккиз яшар қиз бола бўлиб қолсанг, яна ўзимга тегармидинг? Биламан, албатта ўзимга тегардинг, мендақа тайёр эр, вообше, мендақа лакма эр космосда ҳам, ерда ҳам топилмайди.

Энди хотин тилга кирди:

— Мабодо, атом бомбасини бир елкамга, водород бомбасини бир елкамга осиб қўйиб, шу Сотимхўжага тегмасанг, ҳозир портлатвораман деса, портлатвор-е, жоним роҳат олади, дердим.

Эр икки кўзини соққадек дум-думалоқ қилиб, «вой-бўй» деб юборганни билмай қолди.

— Агар яхшиликчасига, шунга тегасанми, деб сўрашса, олтига одамни гувоҳ қилиб, уч том китобга сигадиган шартларни олдингизга кўндаланг қилиб қўярдим. Шартларим мана бундоқ бўларди:

«Синглингизга мени ёмонламайсизми? Кайф устида боғчадан ўзингизники қолиб, бировни боласини етаклаб келмайсизми? Папирос қулини гиламга ташламайсизми? Эчки гўшти билан қўй гўштининг фарқини биласизми? Дугоналарим меҳмонга келганда тўрга чиқиб, суялиб ўтириб олмайсизми? Маст бўлиб қолиб, мени танимай, ўзимни ўзимга ёмонламайсизми? Тиш чўтқаси билан брезент ботинкангизни тозаламайсизми? Саккизинчи мартнинг нима экани ни биласизми? Мажлисдан келганингизда ён чўнтагингиздан иккита кино билети чиқмайдими? Маош олганда пайпоққа пул бекитмайсизми? Менсиз меҳмонга борганингизда галстугингизни тесқари тақиб, тонг отарга яқин келмайсизми?..»

Эр, «вой-дод», деб ўрнидан туриб кетди. Хотин яна давом этирмоқчи эди, эр қўлини кўксига қўйиб, тавба қилдим, деганга ўхшаш ғалати кўз сузди. Йўқ, хотин бўш келмади. Охир эр тиз чўкиб, хотиннинг этигини ўпди.

— Жон хотин ўргилай хотин, энди бас қил, ўн саккиз ёшга қайтиб тушмай мен ўлай. Вой-бў... ичингда шунча дардинг бормиди! Қўй энди, кечқурун мажлисга борадиган одамман, настроенамни бузма.

Хотин икки қўлини белига тираб энгашди:

— Нима, бугун дам олиш куни, қанақа мажлис бўлади?!

Эр нима дейишини билмай, кўзларини пирпиратиб туриб колди.

(Тамом, давоми йўқ.)

ЮК

Купега кирганимда пастки қаватнинг иккаласи ҳам банд эди. Ўнг томонда хассага таяниб бир мўйсафид, чап томонда эса, тугунчасини тиззасига қўйиб хомиладор хотин ўтирарди. Хотин мени кўриши билан ўрнидан турди.

— Жойингизни олиб қўймадимми?

Менинг жойим юқорида эди. Уни тинчителиб, чамадон-чамни полкага ирғитдим-да, ўзим ҳам бир сакраб чиқиб олдим. Поезд жўнашига учинчи қўнғироқ урилганда икки қўлида зилдек чамадон кўтарган, бўйни елкасига туташиб кетган бир киши кирди. У атрофга қарамай, тўппа-тўғри хотинга юзланди:

— Жойни бўшатиб, бу меники.

Хотин ийманиб ўрнидан турди. Шу пайт эшик олдида проводник пайдо бўлди:

— Гражданин, сиз юқорига чиқа қолинг, бу одам, кўриб турибсиз-ку, хомиладорлар.

Бўйни йўғон пассажир истехзо билан кулди.

— Аттанг, билет олаётганда кассирга қоринни кўрсатмаган эканман-да.

Хотиннинг лаблари титраб, кўз милклари намланди. Бу беодоб одамнинг қилиқларига чидаёлмаган чол ўз жойини бўшатиб, инкиллаб юқорига чиқди. Хотин хижолат, чол тажаниб. Бўйни йўғон бўлса, пихиллаб, қоринни кашийди.

Мен унинг совуқ қилиқларига қараб ётиб, ёшликдаги бир ўртоғимни эслаб кетдим. Болалигимда Оппон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди.

Онаси уни чўмилтирадиган бўлса, эрталабдан бошига қатик чаплаб қўярди. Оппон кўчага чиқибок бошидаги қатикни бармоғи билан сидириб ялаб қўярди. Оппон билан сойда мол боқардик. Сигирларни ўтга ҳайдаб, юмронқозикнинг инига сув қўйиб ўйнардик. Ошнам дўпписида сув ташир, мен эса, ин оғзида юмронқозикнинг чиқишини кутиб ўтирардим. Бир гал ошнам жуда узоқлаб кетди. Кутиб ўтириб зерикдим. Уни қидириб борсам, сигиримизнинг тагига кириб, миқ-миқ эмаяпти.

Икки оёқли бузокнинг баднафслигига чидай олмаган сигир шатирлатиб унинг пешонасига тепди. Ошнам ўтга думалаб кетди.

Бу бўйни йўғон одамнинг қаеридир ўша ошнамга ўхшаб кетарди. Ахир, орадан 30 йилдан ортиқ вақт ўтди. Унутган бўлишим мумкин. Ўша ошнамнинг ўнг пешонасида сигир туёғининг изи бор эди. Энгашиб қарадим. Бейхтиёр кичкириб юбордим:

— Хой, хой, менга қара! Оппон эмасмисан?

Ошнам бўйнининг йўғонлигидан дарров қарай олмади. Бутун гавдаси билан бурилди. Кошларини кериб, елкасини қисгандек бўлди. Елкаси билан бўйни бир бўлганидан қорнининг ўзи силкинди, холос.

— Танимаяпман, биродар, ўзингизни танитинг.

Чўккалаб ўтириб олдим.

— Наҳотки танимаяпсан?! Пешонандаги тиртик...

Оппон энди таниди.

— Э, у гаплар ўтиб кетган.

— Қаердасан? Нима иш қиялпсан?

Оппон бу саволга ҳали-бери жавоб бермоқчи эмас эди. Олдига ёзиб қўйган яхна гўшт, шоколад, саримсоқ пиёз, олмаларни битта-битта танлаб лунжигга тикарди. Унинг ўрнига чол жавоб қилди:

— Оппонбек ёғлиқ иш топиб олганлар. Туғуруқхонада передача қабул қиладилар. Унча-мунча суюнчи олиб турадилар.

Чол Оппонни гапиргани қўймай, кулфи-дили очилиб кетди:

— Эсингиздами, Оппонбек, келинимдан хабар олгани борганимда сизга йўлиққан эдим. Қоғозга ҳам қарамай, жавоб қилган эдингиз. Келинингиз ўғил туғди, неварамуборак, деб беш сўмимни олган эдингиз. Шу гапдан кейин келиним роса икки ҳафта ўтганда қиз туққан.

Оппон киррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжигга солди. Кейин палағда товуш билан пўнғиллади:

ПАЛОВГА ЭЪТИБОР

(Пазанда маслаҳати)

— Тухмат.
— Ахир, Оппон, жиянинг сени институтни битириб, инженер бўлди, деган эди-ку.

У тухумни ютиб, кетидан оғзига соладиган нарса кидириarkan, жавоб берди:

— Ёнингда битта дипломинг бўлса биқинингдан тешиб чиқмас, бирон кунингга яраб қолар.

Каттагина бир станцияга яқинлашар эдик. Оппон шошиб-пишиб юқларини йиғиштириб коридорга отилди. Купеда ундан ёдгор тухум пўчоқлари, шўр балиқнинг думи,ғижимланган қоғозлар қолди.

Чол афсуслангандек ух тортиб қўйди.

— Худо кўрсатмасин, шунақа одамлар ҳукуматга бир иш кўрсатиб қўйса борми, трамвайга ҳам пул тўламай қўяди. Шу тоифа одамлар ҳаммиша юрт мендан қарздор деб билади. Юртдан қарзи бўлса бермайди. Ахир номард, йўлинг бир станциягина экан, нима қилардинг хотин кишини безовта қилиб?

Чол стол устида тебранаётган стаканга қараб ниманидир ўйлади.

— Поезд тезлаб кетдими дейман?

— Ха, — дедим, — бояги оғир юк тушиб қолди. Паровоз яна тезлаб кетади энди.

Дарҳақиқат, поезд учар, проводник бўлса, Оппондан қолган сарқитларни киртишлаб сўқинарди.

ҚОЙИЛМАН

(Ғирт ёлгон ҳикоя)

Вокзалга шошилаётган эдим, кўча ўртасида такси тўхтатдим. Шофёр яхши бола экан, шартга эшикни очиб тушди-ю, қўлтиғимдан олиб ичкарига киритиб қўйди. Вокзалга етгунимча эллик тўққиз тийин бўлди. Сахийлик қилиб олтимиш тийин бердим. Шофёр ёнини қовлаб, бир тийин қайтиб берди.

Ресторанга кирдим. Одам қўп. Официантка (соатга қараб турган эдим) бир минуту ўн саккиз секундда айтган нарсаларимни муҳайё қилди. Еган нарсаларим бир сўму йигирма уч тийин бўпти. Бир сўм ўттиз тийин бердим. Етти тийинини қайтиб берди.

Бир қизни яхши кўрардим. Учратиб қолдим. Кинога опкириб кетаётган эдим, хотиним ўғлимни боғчадан обкелаётган экан, кўриб севиниб кетди ва мени чин кўнглидан табриқлади.

Палов шарқ халқлари ўртасида кенг тарқалган овқат бўлиб, революциядан олдин уни қўл билан ейишган.

Бой-феодаллар меҳнаткаш халқни паловни тўғри истеъмол қилишдан маҳрум қилиб келганлар. Улар бир лаган ошни етти-саккиз кишининг ўртасига қўйиб, ким қанча ошам олишини ҳисобламаган ҳолда улар орасига низо солишга уринганлар. Ана шунинг натижасида ошатиш ва лаган тагида қолган ёққа фамил чой қўйиб ичиш каби ярамас одатлар вужудга келган. Паловни ўтмишда амалдорлар ва тўралар истеъмол қилганлар. Ана шунинг учун бўлса керак, эксплуататорлар паловга «Паловхонтўра» деб ном берганлар.

Мана шу ўтмиш сарқитини тағ-томири билан кўпориб ташлаш мақсадида, паловдан тўғри қўлланиш тадбирлари изчиллик билан ишлаб чиқилди.

Ҳар бир кишига калкуляция бўйича, алоҳида коса ёки тарелкада палов сузилади. Айрим ҳолларда лагани билан ўртага қўйиб, ҳар кишига биттадан тарелка берилади. Истеъмолчи ўртоқ кераклигини қошиқ билан олиб, ўз тарелкасига солади.

Шуни ҳам алоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, ҳар қошиқ солганда иккитадан гўшт олишга чек қўйиш пайти келди.

Паловдан тўғри фойдалана билиш керак. Қазилик палов ёз ойларида зўрлик қилади. Баъзи ошхўр ўртоқларимиз ош устига иккитадан кабоб ейишга одатланиб қолганлар. Албатта, бунга чидаб бўлмайди. Девзира гуручдан дамланган паловга бодрингсиз, фақат оқпиёз, қўқ қалампир, волгоградская деган помидордан қилинган салатни истеъмол қилиш энг маъқул тадбир деб ҳисобланади.

Шуни қайд қилиб ўтиш лозимки, девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча тўксон бешинчи қўқ чой унга энг муносиб чанков бостидир. Кейинги пайтларда ошхўрчилигимизда яна битта ёмон хусусият сезилмоқда: Ош пайтида ароқ истеъмол қилиш. Ана шунинг пировард-оқибатида ёш ошхўрлар палов лаззатидан маҳрум бўлмоқдалар. Бу одатга қўлдан келганча бархам бериш керак.

Кейинги суҳбатимизда чучварани қандай тугиш ва уни қозоннинг қайси тарафидан ташлаш ҳақида маслаҳат берамиз.

СОБИҚ

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, биринчи куніёқ тўққиз тонна пахта терибман. Аввалига ўзим ҳам ҳайрон бўлиб қолдим. Тавба, шунча пахтани ўзим тердимми, ё биров қўшиб қўйдими? Эртасига бир ғайратга ўн ғайрат билан пахта териш мана бунақа бўлади, деб ишга тушиб кетдим. Тўққиз ярим бўлти. Ўша куни областдан, Тошкентдан мухбирлар босиб кетди. Овозимни лентага ёзиб, радиодан эшиттиришди. Телевизорда икки марта кўрсатишди. Ҳаммаёқни хат босиб кетди. Бунақа обрў кимнинг тушига кирибди дейсиз. Рухим тетик, бир гапириб, ўн куламан. Йўталсам ҳам лаббай, деб туришади. Раисимиз у ёққа борсам, у ёққа, бу ёққа борсам, бу ёққа эргашади. Бечора мени еру қўкка ишонмайди. Икки гапнинг бирида:

— Ўзингни тут, катта-кичикнинг олдида шарманда қилма. Сен бизнинг машғалимизсан. Ҳа, шундоқ, соқолингни кунда олиб тур. Дазмол босилмаган шим кийма, — деб насиҳат қилиб туради.

Икки кундан кейин газетанинг биринчи бетида чаккамга пахта қистириб қулиб турган суратим чиқди. Ўша куни раис Бердиали ака, яп-янги «Волга»сини ишлаб турган жойимга юборибди. Тез етиб келсин, деб тайинлабди. Оббо, бир гап бўлганга ўхшайди, деб ишни ташлаб идорага қараб кетдим. Борсам, раис икки оёғини бир этикка тикиб, кутиб турган экан.

— Келдингми, ука, тез бўл. Кенгашга кетасан. Поезд билетинг тайёр, уйингга бориб кийиниб олгину, йўлга чик.

Кетдим. Кенгаш эртасига очилар экан, уч кун областда қолиб кетдим. Келган кунимоқ тўппа-тўғри далага чиқиб, энди машинага етай деб қолган эдим, яна ўша «Волга» олиб кетди. Идора олдида усти ёпиқ юк машинаси турибди. Идорага киришим билан етти-саккиз одам атрофимни ўраб олса бўладими. Киночилар экан. Пахта теришимни кинога оламиз, деб атайин Тошкентдан келишибди. Раиснинг гапини қаранг. Умматалининг машинасида кинога тушсин, ўша томонда пахта яхши очилган, кинода чиройли чиқади деб туриб олди. Умматалининг ерига қараб кетдик. Киночилар ўларча эзма, шошмаган одам бўлишар экан, икки кун овора қилишса бўладими. Мана, чиқиб қолса кўрарсизлар, қандоқ қилиб машина ҳайдашимдан тортиб, пешонамдаги терни қанақа қилиб, қайси қўл билан сидириб олишимгача аппаратга олишди.

Киночилардан қутулиб уйга ҳолдан тойиб келдим, кийим-бошим билан ухлаб қопман. Эрталаб раиснинг ўзи уйғотди.

— Тез бўл, кутиб қолишди!

— Тағин киноми? Кеча тамоm қилишган эди-ку?

— Йўқ, бошқа гап. Районда янги қурилган маданият уйининг очилиш маросими бўлади. Илғор механизаторлардан бир киши табрик нутқи сўзлаши керак. Сен гапирасан. Қани, кетдик.

Гапни ҳам, аммо-лекин, бопладим. Кунора нутқ сўзлаб тургандан кейин уста бўлиб кетаркансан. Роса чапак бўлди. Ичкарига меҳмонлар учун жой қилдириб қўйишган экан. Артистлар билан бирга ўша ёққа кирдик. Роса пивоҳўрлик бўлди.

Уйга келиб ётган эдим, эшик тақиллаб қолди. Чиксам, соч қўйган ингичка мўйловли бир йигит турибди. Елкасида бир метрли фанер сумка.

— Хизмат ука, ишлари бормиди?

— Атайин ўзларини йўқлаб келдим. Сурагингизни ишлашим керак. Виставкага қўйилади.

Ундоқ десам, бундоқ деди, бундоқ десам, ундоқ деди. Сира гапимга кўнмайди. Жанжаллашиб раиснинг олдига бордик. Раис койиб бердилар.

— Эсинг жойидами? Бу виставкага қўйиладиган суратларнинг рўйхатини областдан тасдиқлашган. Қани, дарров бўл.

Ўзингиз биласиз, раисимизнинг гапини икки қилиб бўлмайди. Ишга тушиб кетдик. Рассоми тушмагур хали ёш, тажрибаси пишмаган экан. Роса тўққиз кунда ўзимга ўхшатди. Бу орада уйим хатта тўлиб кетди. Пионерлар билан учрашув, медицина ходимлари билан учрашув... Албатта раис буларга ўзи билиб муомала қилди-ю, аммо районимиздаги пожарний командасининг кекса ходими пенсияга чиқаётгани сабабли табриклашни менга юклаб қўйса бўладими. Бордим. Буларнинг тантанаси ғалати бўларкан. Ёлғондакам ўт кетди қилиб, бирдан гупир-гупир югуриб қолишди. Бири сув сепяпти, бири болта билан эски яшиқларни парчалаб ташляпти. Роса одам йиғилди. Мен учинчи бўлиб сўзга чиқдим...

Ўша куни шамоллаб қолган эканман. Тўрт кун ётиб олдим. Дармоним қуриб ишга кетаётсам, раис ковоқ-димоғини осилтириб самоварнинг сўрисида ўтирибди. Индамай ўтиб кетиш уят. Одобдан эмас. Қўрқа-писа саломлашдим. У мени кўрди-ю, кўзлари яшнаб кетди.

— Э, бормисан? Жуда узоқ ётиб олдинг-ку. Бу ёкда шунча иш, шунча жойдан таклиф. Сен бўлсанг, арзимаган касални баҳона қилиб ётибсан. Аллақаёқдан атоқли полвон келаётган эмиш, вокзалга чиқиб, кутиб олувчилар рўйхатининг бошида сен турибсан. Шу бугун кеч соат еттида поезд келади. Кечикмай етиб бор. Машинани тайинлаб қўйганман.

Бир нима дей, десам, раиснинг феълидан қўрқаман. Чидамадим. Охири ёрилдим:

— Ахир, раис бува, бу ёкда шунча...

Айтдим-ку, раис оғиз очиргани қўймайди деб, уришиб берди.

— Унча-мунча одам кадам босолмайдиган жойларга боряпсан. Ноз қилма. Йигит кишининг бошига бахт бир қўнади. Қани тур, тайёргарлигингни кўр! Физкультура комитетидан телефон қилиб, миямни қоқиб қўлимга беришди. Уялтирма-да, ука.

Худди соат еттида станцияга чиқдим. Копток тепадиганларнинг жамикиси гул кўтариб келган, поезднинг олтинчи вагони эшигидан бўйи салкам бир терак келадиган экскаватор нусха бир одам тушиб келяпти. Тикилиб қарасам, бир йил домотдихга борганимда тарвузни бутун ютиб ўйин кўрсатган полвон. Районимизга тош отиб ўйнашни кўрсатгани келган экан. Тўрт киши, тўрт киши бўлиб йигирмата тошни судрашиб тушириб қўйдик. Станция буфетида жиндек ҳозирлик қўриб қўйишган экан, ўтиришдик. Полвонни табриккладик. Яхши кутиб олганимиздан севинган полвон охирида сўзга чиқиб, олти кишиликни бир қилиб косага қуйиб қадаҳ кўтарди. Ҳаммамиз кайф қилиб қолиб, тошлар станцияда қолиб кетаверибди. Қолса колавермайдими, уни кўтарадиган мард қаёқда.

Мана, октябрь ойи ҳам охирлаб қолди. Машина терими тугай деб турибди. Ҳарна бўлса озроқ териб олай, деб далага чиқсам, машинам жойида турибди. Бечорани бирам чанг босибдики, кимдир бўр билан ёнига: «Колхозимизнинг собиқ водители фалончи мавсумда бир ҳафта далага чиқиб, шу машинада пахта терган» деб ёзиб кетибди. Жуда алам қилди.

Бунақа беодол гап ёзган одамни топиб, роса таъзирини берардим, ишим тигизроқ эди-да. Ахир бугун ёш дружиначилар билан район марказидаги сомсапазликни текширишимиз, калориясини аниқлашимиз керак.

Унинг асли исми Лаълихон бўлса ҳам, дугоналарини Лаъли Бадахшон деб чақирардилар.

Лаъли Бадахшоннинг асл башараси қанақалигини ҳали ҳеч ким билмайди. Мен ҳам уни ўн йилдан бери танийман. Аммо башарасидаги чоракам бир кило бўёк асли юзининг қанақалигини билдирмайди. Сочи ҳалигача ўрим кўрмаган. Қош-кўзини тутиб кетган сочлари елкаси-ю, кулоқ-чаккасида айланиб, худди калта паранжи ёпинганга ўхшатиб кўрсатади.

Қоши қорамой суртгандек йилтирайди. Киприкларига негадир ҳаво ранг бўёк суртган. Қизил сиёҳ ичгандек лаби кип-қизил. Қўйлаги хамиша тиззасидан юқорида туради. Биров билан хайрлашаётганда панжаларини қўлтигининг тагига обориб қимирлатади.

У кинони, танцани, машинада юришни жонидан яхши кўради. (Шунинг ҳам айтиб қўяйки, бир ўтирганда икки кило морожнийни кўрдим демайди). Қачон қарасангиз, жағи қимирлаб туради. Ё шоколад, ё конфет сўриб турганини кўрасиз.

Мана шу Лаъли Бадахшон ўзи тенги йигитларни назарига илмай юрарди. Машинаси бўлмаса, театрларда олдинда ўтирмаса, оладиган маоши ўзидан ортмаса, нима кизини бор? Эр бўлгандан кейин моянасига қўшимча пенсияси ҳам бўлиши керак-да.

Хуллас, Лаъли Бадахшон ниятига етиб, тепакал, қадди сал букилганроқ эрга чикди. Агар Лаъли Бадахшоннинг йигирма икки ёшини куёвнинг етмиш саккиз ёшига қўшса, янги йилда роппа-роса юзга қиришар экан. Эрининг маоши мўлжалдан сал ошиқроқ, каттагина пенсия ҳам олади. Унинг устига «Волга»си бор.

Сал кунда Лаъли Бадахшон эрини ўз кепатасига солиб олди. Унга тор шим тиктирди. Ўпкадек кип-қизил галстук тақиб қўйди. Тепа тарафида сочи бўлмаса ҳам, ён томониغا ишониб, чаккасидаги попраткасини устаранинг тивидек учли қилдирди. Сокол ҳам кулоғини ушлаганча кетди. Тупуқдеккина мўйловининг ўзи қолди.

Энди куёв тўра циркнинг отидек гижинглаб, келин боланинг кетидан сумка кўтариб юрадиган бўлди.

Омонат кассадаги пулларнинг ранги ўча бошлади. Ресторан чолғучилари улар столга ўтиришлари билан тепаларига келиб, сурнай чалишадди. Куёв яшариш учун эргалаб туриб радионинг кулоғини бурайдиган, жисмоний тарбияни охиригача адо этиб, токнинг зангидек бужмайиб

колган бўйинларини ҳўл сочик билан аввал кўкариб, кейин кизариб кетгунча ишқайдиган бўлди.

Бугун янги йил арафасида шахсий «Волга»нинг ба-гажхонасини тўлдириб бозордан қайтаётганларида куёв бола йўл четида олазарак бўлиб турган ўрта яшар чирой-лигина жувонни кўриб, бесаранжом бўлиб қолди. Маши-надан туша солиб, унга қараб югурди. Лаъли Бадахшон унинг бу ахволини кўриб, ханг-манг бўлиб қолди.

Бу қанақа шармандалик? Ўз хотинининг кўз олдида-я!

Лаъли Бадахшон ундан кўзини узмасди. Эри бўлса, жувонни бағрига босиб кўришди. Уни авайлаб скамейкага ўтказди-да, елкасига қўлини ташлаб, нималардир дея бош-лади. Лаъли Бадахшон чидамади. Зарда билан улар та-рафга юрди. Қараса, эри жувоннинг икки қўлини ҳовуч-лари орасига олиб илжайди. Лаъли Бадахшоннинг жон-пони чиқиб кетай деди.

Эри ёнини қовлаб кармонини олди. Ундан иккита эл-лик сўмлик олиб, жувонга узатди. Лаъли Бадахшоннинг сабри тугади. Тарс-турс юриб, улар тепасига келди. Эри дик ўрнидан турди-да, жувонга уни таништира бошлади.

— Мاستон, бувинг билан танишиб қўй.

Лаъли Бадахшон шошиб қолди. Чунки у йигирма икки ёшга кириб, эллик яшар неварасини энди кўраётган эди.

Қўлдошич

Унинг асли исми қанақалигини, ўзи қаерда ишлашини биров аниқ билмайди. Таниган ҳам, танимаган ҳам уни Қўлдошич, деб чақиради.

Шу Қўлдошич кўпдан бери қурилиш трестига қараш-ли тахта омборига сукилишни ният қилиб юрарди. Кўп уриниб кўрди, эпллмади. Трест бошлиғини танимаса, унга нима деб учрашади. Бир-икки марта юрак ютиб трестга борди. Қараса, бошлиқ қовоғи солиқ, гапни қисқа қиладиган одам. Ундан ёруғлик чиқишига ишонмаган Қўлдошич тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтди. Барибир кўнгли ўлгур тахта омборида. Нима қилиш керак? Яна трестга борди. Бошлиқ келадиган пайтни мўлжаллаб туриб, унга қуюқ салом берди. Бошлиқ одати бўйича бошини кўтармай алик олиб, ўтиб кетди.

Мана шу хил боришларнинг бирида бошлиқ идорага кира туриб, ёнидан папирос чиқазди-ю, чўнтагини қовлаб гугурт истаб қолди. Қўлдошич шошиб гугурт ёкиб, унга тутди. Бошлиқ яна бошини кўтармай раҳмат айтиб, кириб кетди.

Бу қандоқ бўлди? Ким салом берганини, ким гугурт чакганини билмади-я!

Қўлдошичнинг ҳафсаласи бутунлайига пир бўлди.

Орадан анчагина вақт ўтиб, бир воқеа унинг жонига оро кирди-ю, яна гимирлаб қолди. Бошлиқ аллақайда командировкада эди, жияни ўлиб қолди. Қўлдошич унинг жияни қаерда туришини бировлардан суриштириб, азон-лаб етиб борди. Ҳаммага бош-қош бўлиб, белини боғлаб, кўз ёши қилиб, келган-кетганларга патнис ташиб юрди. Кун ёйилмай, бошлиқ етиб келди. Унинг кўзида ёш, қадди анча букчайган эди. Қўлдошич унинг қорасини кўриши билан столдаги чойнакни олди. Кўзларини пирпиратди. Унгача бошлиқ ёнига яқинлашиб қолган, жиянининг жасади ётган уйга кирмоқчи бўлиб турган эди. Қўлдошич бир-икки марта тамшаниб, зўрга:

— Жиянчадан жудо бўлиб қолдик, — деёлди. Кейин қўлидаги чойнакни тушириб юборди-ю, оҳ деганича ўзини йўлнинг ўртасига ташлади. Кўнгли кетди.

Бошлиқ жиянини ҳам унутиб унга югурди. Уч киши-лашиб кўтаришганча нариги уйга кўтариб кириб ётқизиш-ди. Икки киши бараварига елпиша кетди. Бошлиқнинг ўзи унга қайноқ-қайноқ чой тутди. Жаноза тугаб, Қўлдо-шичнинг бошлиқ машинасида уйига обориб қўйди. Бир ҳафтагача ҳар кунни қатнаб ҳолидан хабар олиб турди...

Омборга мудир бўлишми, бе, шу ҳам ишми, ҳозир Қўлдошич трест бошлиғининг шахсан ўзига биринчи ўринбосар.

ЖАНОЗА

Зокиржон маданият уйининг мудирига учрашди.

— Ука, кечаси кинодан чиқадиганлар ариққа тушиб кетишяпти. Кўприк қурдириб қўйсангиз бўлмайдимиз?

— Хўп бўлади.

Мудир хўп бўлади, деб қўйди-ю, кўприкни қурмади. Зокиржон яна учрашди.

— Ука, кўприкни қурмадингиз-ку. Арзимаган нарса, иккита тахта-ю, тўртта қозик билан бўладиган гап.

— Бўпти, боппаймиз.

— Гапингизга ишонмай қўйдим.

— Уч кунда бўлади.

— Ростми?

— Оббо, ишонмас экансиз-да, агар ўлиб қолмасам, уч кунда битади, эшитяпсизми, ўлиб қолмасам. Всё!

Шу гапга ҳам ўн кун бўлди. Аммо мудир кўприкни қурмади. Зокиржон уни қидириб борган эди, тополмади. Хайрон бўлиб чиқиб келаётганда Салимжон деган мухбир ошнасини учратиш қолди.

— Ха, Зокиржон, нима қилиб юрибсиз? Қаёқдан келяпсиз?

— Э, ука, бошимизга кулфат тушиб қолди. Маданият уйининг мудирини ўлиб қолди. Жанозадан келяпман.

КАРНАЙЧИНИНГ ТҶЙИДА

Махсум карнайчи анча табаррук бўлиб қолган одам.

У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши.

Ҳар тўқисда бир айб дегандек, Махсум карнайчининг ҳам дилида битта армони бор эди. У эсини танибдики, тўйларда карнай чалади. Аммо унга худо биттагина ўғил бермади. Қани мен ҳам ўғил кўрсаму, юртни йиғиб ош берсам, деб эртаю кеч овқат устида ҳам, карнайни юваётганда ҳам тилак тилайди.

Бундан тўрт йил олдин Махсум карнайчининг тонгларда тилаган тилаги ижобат бўлиб, худо унга қўчқордек ўғил берди. Бола йўлга кирди, дадасининг карнайига миниб, от қилиб ўйнайдиган бўлди.

Махсум карнайчи энди юртдан еган ошларини узиш ниятида тўй тараддудига киришди. Ташқари ховлига тандир қурдирди. Кўрпа қавитди. Хуллас, тўй яқин қолди.

Дурадгорнинг тўйида дурадгор, қассобнинг тўйида қассоб дегандек, албатта карнайчининг тўйида карнайчи хизмат қилади.

Махсум карнайчи ёр-биродарларига хат жўнатди. Ўзбекистоннинг ҳамма областларидаги карнайчи биродарларига таклифнома юборди. Тожикистон, Қирғизистон тарафларда анчагина шогирдлари бор эди. Улар устознинг тўй қилишини тўрт кўз бўлиб кутиб туришган экан. Хат бориши билан йўлга чиқишди.

Катта ховлига одам сифмай кетди. Созандаларга алоҳида жой, карнайчиларга қилинган икки сўри торлик қилиб қолди. Эллик тўрт карнайчи карнайларини келин тушган уйнинг самоваридек тиш порошок билан ялтиратиб келишпти.

Қассобникига борган гўшт ейди. Боғбонникига борган олма, узум ейди. Новвойникига борган нон ейди. Карнайчиникига келган карнай эшитади экан.

Тўй қизиш кетди. Созандаларга аранг бир марта гал келди. Шогирдлари хунарларини астойдил намоёни қила кетишди. Эллик тўрт карнайчининг ҳар бири ярим соат чалганда ҳам йиғирма етти соат тинмай карнай чалишини керак. Бир сутка-ю уч соат ват-ват.

Тўй бошқараётган киши анча тадбирли экан, ўн икки соатдан кейин бошқа карнайчилар армонда қолмасин, деб ўттиз карнайчини тўплаб, умумий марш таклиф қилди.

Ўттиз карнай, ноғора, сурнай бир чалиш қилдики, шахар момақалдирак ичида қолгандек бўлди.

Тўй кунини мен Андижонда йўқ эдим. Аммо карнай товушини Тошкентда бемалол эшитиб турдим.

ХОДИВОЙ

Теримга тайёргарликнинг бориши ҳақида Ходивой раис ахборот берар экан, пастдан лўқма ташлаб гапини гапига қовуштиришмади.

— «Хой Ходи, сенсиз тайёргарликни кўриб қўйганмиз. Яхшиси, курортда канака дам олганингни гапириб қўя қол!»

Раис, «гапирайми-йўқми, бирпас хап турсанглар-чи», дегандек қилиб залга қошини кериб, елкасини қисиб қаради.

— Пилла хусусида тил қисиклик жойим йўқ. Плани бир юз ўн, бир юз ўн бир процент қилиб қўйганман. Пахтани ҳам бир юз ўн бир бўлмаса ҳам юздан оширишим турган гап. Райондаги катталарга шунақа деб ваъда берганман. Чорвам ёмон эмас. Ҳар сизгидан етти юз литрдан соғиб олсак...

Раиснинг гапи оғзида қолди. Ўрта қаторда ўтирган ойболта соқолли киши лўқма ташлади:

— Уни ундоқ бажардим, буни бундоқ бажардим, деясан. Қойилмиз. Нега энди сут масаласига келганда «мунча соғиб олсак» дейсан? Уни ҳам соғиб олсам дея қол!

Раиснинг жон-пони чиқиб кетди.

— Уста, аскияни чойхонага чиқиб қиласиз. Бу мажлис. Гапингиз бўлса, панада сасимай, манави ёққа чиқиб гапиринг!

— Шунақами? Мажлисчасига гаплашайми? Менга сўз беринглар!

Уста елкасига ташлаб олган чорсисини белига сириб боғлаб, минбарга чиқди.

— Ходивой, аччиғинг чиқмасин-ку, анчадан бери гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган. Энди сен

айтадиган гапингни дилингда пухталаб тур. Қизишиб кетсанг, мендан кейин яна сўз оласан.

Уста мажлис ахлига қараб бирпас ўйланиб турди-да, гапира кетди:

— Йигирма уч йилдан бери колхозга аъзо бўлиб биринчи марта даврага чиқиб гапиришим. Гашим мажлиснинг гапига ўхшамаса айбга буюрмайсизлар. Хўш десангиз, мана шу рансимиз Ходивой билан болалиқдан тепкилашиб ўстанмиз. Бир отинойда ўқиганмиз. Аммо Ходи болалиғида ҳам сал фўдайганроқ эди. Шунинг учун ҳам ўртоқларимиз уни Ходивой отига мослаб «Ходавой» деб аташарди. Шу отиноининг Тўхтаҳон деган кекиртагидан оқма кизи бўлгучи эди. Кимки уни опичиб юрса, ўқишдан озод бўлар эди. Ходивой ҳар қуни уйидан ёнғок, туршак олиб келиб ҳаммадан олдин Тўхтаҳонни опичиб оларди-ю, кечгача маза қилиб йўқ бўлиб кетар эди. Ходивой тахтадан ҳафтиякка ўтибдиямки, елкасидан Тўхтаҳон тушмади.

Пастдан, керакли гаплардан айтнинг, одамларнинг вақтини бекорга олманг, деган овоз чиқди.

— Шошилманглар. Бердиси айтгунча сабр қилинглар. Бу Ходивойнинг болалиғидаги шайтонлиғидан бир хикоя, холос. Энди ҳозиргисини айтаммиз. У то ранс бўлгунча сельсоветнинг ўғлини опичиб юрарди. Исполкомнинг қайниси ўғил тўйи қилганда тўй болани опичиб гулхан атрофидан айлантирган ҳам шу Ходивой эди.

Залда ғовур-ғовур, гап бошланди. Устанинг гапларидан энсаси котиб ўтирган Ходивой ранс «шахсиятга тегилмасин» деб қўйди.

— Хўп, жоним билан, — деди Уста қўлини кўксига қўйиб, — энди колхоздаги ишлари ҳақида гапираман. Ходивой, пилла планини бир юз ўн бир процент қилдим, дейди. Зинҳор қилдим, демасин, қилдик десин. Планини тўлдирганлар бошқа. План мана шу бир юз ўн бир процент бўлгунча, йигитларимизнинг пешонаси юз ўн биттадан ғурра бўлди. Сабаб, ранс супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган хилидан. Колхоз ерини дурбин билан қидирсанг ҳам тут дарахтидан нишон топмайсан. Акам орқа-ўнглирига қарамай, қурт уруғига зўр берадилар. Қурт даҳага кирдим, колхоз араваси кетма-кет шахарга гириллайди.

Маҳаллама-маҳалла изғиб, ўсма кетди, сурма кетди деб юрадиган чорбозорчига ўхшаб бировларнинг тутини кесиб юради. Кестиришга биров унайди, биров унамайди.

Ана бир йил кестиради, икки йил кестиради. Паннки ўн йилдан бери аҳволимиз шу бўлса! Бу йил эрта кўкламда қанақа хангомалар бўлдики, барг кесиб келган давангидек йигитларнинг кўпи шахарлик хотинлардан калтак еб, чаккасини ғурра қилиб келишди. Инсоф ҳам керак-да! Шу ўн йил ичида кўчат ўтқазганимизда биласизми, қанақа катта тутзор бўларди? Гапирганмиз. Қулоқ солмаган. Шахарда маржондек оппоқ бўлиб турган тутини кестириб қўядиган анойилар бор-да! Энди яна битта гап: ўтган йили пахтани қойил қилдим, дединг. Ходи, минбаъд мундай дема! Қойил қилдик, дегин. Экканлар ҳам, терганлар ҳам бошқа. Сен чигит экканимизда жағингга тилла тиш қўйдиргани Марғилонга кетган эдинг. Авжи ғўза парвариши вақтида қайтиб келдинг. Далага чиқмай, бир-икки ҳафта уйингга қайнатма шўрва ичиб ётдинг. Ғўзани кўндалангига ишлаётган универсалчини ёнингга олиб «Волга» олгани Тошкентга келдинг. «Волга»га тушиб йўл-йўлақай Шохимардонми, Поччаотами роса айланиб келдинг. Кўзингни оч, бу йил мунақаси кетмайди. Кузда ҳашарчини пахтага йўлатмайммиз. Машинада ўзимиз терамиз. Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди? Эгнингдаги посон костюминг агар қўлда тепчиб тикилган бўлса қиярмидинг? Машина зотидан автомобиль билан телефондан бошқасини тан олмай қолибсан. Хўв, кўзингни оч, бола. Бу йил ҳам курортни қанда қилмадинг-а! Энди дамингни олган бўлсанг, далага чиқ. Устахонага кир, хирмонларни кўр! Бултургига ўхшаб комиссияга нариги колхознинг гуриллаб кишнаб турган машиналарини меники деб кўрсатиб юрма! Бўлди энди лўттилик! Гапим тамом! Шахсиятингга теккан бўлсам, хафа бўлсанг ҳам, бўлмасанг ҳам ўзинг биласан! Ходивой отингни Ходавой деганимга тавба қилдим.

Устанинг гапи кийкирик, чалак билан тугади. Раис бир қизариб, бир бўзарди.

Сўзга чиқмоқчи бўлиб қўл қўтарганларнинг сони кўпайиб кетди. Мажлис раиси: «Бухгалтер Қорабоев сўзга тайёрлансин» деб, 15 минут танаффус эълон қилди.

Эртасига колхоз самоварида латифага ўхшаш бир гап бўлди.

Ходивой раисликдан олинишига кўзи етгандан кейин правление аъзоларига бир шарт қўйган эмиш: «Раисликка ўрганиб қолганман. Машинани, печатни олмасанглар раисликдан тушаман, бўлмаса, қўз олдиларингда печатни лик этиб ютиб юбораман».

Унинг бу шартига Уста ака чистон қилиб жавоб берибди:

— Майли, ютсанг ютвора кол. Колхоз печатини ҳудабехудага боса бериб сийқа қилиб, хатларини ўқиб бўлмайдиган қилиб юборган экансан. Бошқасини ясатиб оламиз. Аммо-лекин кўз олдимизда ютасан.

Ходивой печатни ютиб юбордим, йўқми, уни ҳеч ким билмайди. Аммо раисликдан олингани рост. У ҳар куни самоварга чиқиб, олдига бир чойнак кўк чойни қўйиб, хадеб янги раисни чалшийтиди.

— Раис бўлиб, машинада керилиб ўтиришни билмаса, печать деганни аввал оғизнинг ҳовури билан намлаб, кейин босишни билмаса, подписи ҳам кўримсиз, қизил калам турганда кўк сиёҳга бало борми?

1959 йил.

ЛУҚМОН

Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси. Эрталаб бозорга кетаётганида икки қўли кўксига, ҳаммага тавозе билан салом беради. Қайтишда кайфи тарақ бўлиб, эрталаб саломига алик олганларни туртиб ўтади. У илгарилари одамларникида бинойидек фишт қўйиб, том суваб, тирикчилигини ўтказиб юрарди. Нима бало бўлди-ю, бозорга айланишиб катта-кичикнинг фарқига бормай қўйди. Чўнтаги пул кўрди. Тили бийрон, қўли пахса бўлди. Маҳалланинг қариялари, Луқмон пул унадиган бўлса, эски маҳсини шимишдан ҳам тоймайди, дейишади. Бу гап рост.

У биргина стадионнинг орқасидан бинойидек участкали ҳам бўлиб олди. Билмаган одам албатта бу гапга ишонмайди. Тошкентдаги «Пахтакор»га эллик минг одам сиғишига ҳамма ишонади. Футбол ишқибозларининг ярми лимонад ичганда ҳам ўйиндан кейин йигирма беш минг дона шиша қолади. Луқмонбек умрида футболга ишқибоз бўлмаган. У ўйиндан кейин шиша йиққани боради. Ёнига жиянини олиб, қўш қоп билан шишаларни бир чеккага уяверади. Қарабсизки, ярим соатга қолмай, юз-юзлаб шиша йиғилиб қолибди. У ўша куннинг ўзидаёқ «бу бойликларни» дўқонга топшириб, икки чўнтагини қаппайтириб олади. Бунақа иш учун уни ҳеч ким «испикулан» демайди. Луқмонбек бир сезон шундай қилди-ю, кейин ундан бошқа ҳам шиша шинавандалари кўпайиб, унга нон қолмади. Стадиондан насибаси қирқилган Луқмонбек ўйлаб-ўйлаб ўзи қалтисроқ бўлса ҳам даромади яхши бир иш топди.

Қўлига ҳасса ушлаб, бошига нари-бери салла чулғаб, чекка-чекка маҳаллаларга бориб, хонадонлар эшигини қоқайди, фалон кабристоннинг ременти учун бунча сўмдан фуқарога солиқ тушди, дейди. Бунақа нозик нарсалардан халқ пул аямайди. Албатта, ахийри бир кун борадиган жойим деб, белгиланган «солиқни» унинг қўлига беради. Луқмонбек участкасининг томини шу тариқа мозор пули билан ёпиб олди. Луқмонбекнинг бир андишаси ҳам бор эди: қилиб юрган ишларим маҳалла фуқароларининг қулоғига етмаганмикин? Шу «иғвогар» чолларнинг оғзига бир нима билан уриб қўйиш керак. У шундай қилди ҳам. Маҳалланинг тобути эскиб қолгани сабабли савоб учун янги тобут ясатиб берди. Энди милициядан одам келиб, Луқмон қанақа одам, деганда, албатта, кўп химматли бола дейишлари аниқ.

Бу томонидан хотиржам бўлган Луқмонбек ишни катта қилиб юборди. Кечалари санқиб, автомат телефонларнинг қулоғини силкитиб, у ёқ-бу ёғини қовлаштириб, тангаларни дўпписига тўкиб олади. Автобусларда олд томондан билетга узатилган пулни тикилинчда ёнига солиб қўяди. Ошхоналарда-ку, нуқул тушлигини текин қилади. Айтишларига қараганда, гугурт қутичани тўлдириб олган пашшадан биттасини косага ташлаб, шовқин кўтарармиш:

— Бу қанақа бемазагарчилик! Ошдан пашша чиқди.

Тўполонга одам йиғилади, директор ҳам пайдо бўлади. Охири уни юпатиб, ўтган ишга салавот, деб овқатга ҳам пул олмай, яна ундан узр сўраб эшиккача иззат билан кузатиб қўйишади. Эртасига бошқа ошхонанинг таомидан худди шунақа пашша чиқади...

Луқмонбекнинг бу тарика қилмишларини маҳалла қариялари билиб юришган экан. Чолларнинг гапини Луқмонбек аввало эламади, кейин унинг қирдикорларини бирма-бир айтиб, тахтага тортишгач, нафаси ичига тушиб, фиринг деёлмай қолди.

— Хали ёшсан. Бирор хунарнинг бошини ушлаб ол. Бўлмаса бир кунмас бир кун хор бўласан. Элниг назаридан қолишга қолдинг. Хали ҳам бўлса эсинг борида этагингни ёпиб ол. Харом иш тез қаритади одамни.

Луқмонбекнинг рангига қон югургандек бўлди.

— Хали мен харомхўр бўлдимми? Хо, топганимиз харому садақамиз ҳалол бўпти-да.

Луқмонбек бу билан маҳаллага ясатиб берган тобутини айтмоқчи эди. Буни қариялар унинг оғзидан чиқмай турибоқ пайқашган эди.

— Ука, тобутинг ўзингга буюрсин. Унга ҳали ўлик солганимиз йўқ. Ювилган ўликни қандоқ қилиб ҳаромдан келган тобутга солиб бўлади? Кириб ола қол, тобутхонанинг бир чеккасида ётибди.

Луқмоннинг тилига калтак келганиданми, ё шошиб турганиданми, бир нима деб жавоб қайтара олмади. Тез-тез соатига қараб, ўрндан турди. То эл ухлагунча эшигининг олдида папирос чекиб у ёқдан-бу ёққа юраверди. Охири муюлишдан юк машинасининг чироғи кўриниши билан шошиб дарвозасини оча бошлади. Машина ичкарига кириши биланоқ яшил дарвозанинг икки қаноти бекилди. То тонг ёришгунча тунука товуши эшитилиб турди.

Эрталаб ишга кетаётганлар унинг дарвозаси олдида тобут кўриб ҳайрон бўлишди. «Бечора кеча чойхонада суҳбатнинг гули бўлиб ўтирган эди-я, одамзоднинг умри шу-да! Эртага нима бўлишингни билмайсан». Бирпасда тумонат йиғилди. Ҳар ким ўзи билганча марҳумни таърифлади.

— Бечора, дуруст бола эди.

— Худо урган расво десангиз-чи.

— Унақа деманг, ўлганнинг орқасидан ёмонлаб бўлмайди.

— Тўғриси айтиш керак-да!

Шу гапларнинг устига участковой келиб қолди. У кечаси шу уйга артелдан ўғирланган тунука туширилганини эшитган, мол билан қўлга тушириш учун атайлаб саҳарлаб келган эди. У эшик олдида тобут кўриб ҳайрон бўлди.

— Нима гап?

— Луқмонбекдан айрилиб қолдик, ўртоқ начайлик, — деди бир мўйсафид кўзига ёш олиб.

Милиционер уйга киришини ҳам, кирмаслигини ҳам билмай, туриб қолди. Шундай бир бахтсизлик юз берган жойга нима деб киради? Ўғрисиан, деб ўликни ушлайдими? Дарҳақиқат, милиционернинг боши қотган эди. У ўйлаб-ўйлаб, бошини қашиганича орқасига қайтди.

У кетиши билан кўзларини ишқалаб Луқмонбекнинг ўзи чиқиб қолди. Нима бўлди? Ўлик тирилдими? Ё Луқмонбекнинг арвоҳими?! Юраги ёмонроқлар тўдадан суғурилиб жўнаб қолди. Қани бировдан садо чикса-чи! Луқмонбекнинг ўзи тилга кирди:

— Ўзи нима гап?

— Ўлмаганмидинг?!

Сир очилди. Маълум бўлишича, кеча Луқмонбек маҳаллага ясашиб берган тобутини писанда қилгани учун

ачиғи келган маҳалла қариялари тобутни азонда Луқмонбекнинг эшиги тағига ташлаб кетган экан.

Биров кулиб, биров сўқиниб эл таркади. Луқмонбек тобутнинг бир чеккасига ўтириб папирос тутатар экан. такси ҳайдаб кетаётган шофёр йиғит кабинадан бош чиқариб гап қотди:

— Бек ака, ўрнашиброқ ўтиринг, йўлда тушиб қолиб одамларни овора қилиб юрманг!

Жаҳли чиқиб кетган Луқмонбек ичкарига қараб қичқирди:

— Хой, тирикмисанлар, болтани олиб чиқларинг!

Бояга такси йўловчини ташлаб келаётганида Луқмонбек тобутни тилка-пора қилиб бўлган эди. Шофёр бола яна гап отди:

— Кичикроқ келиб қолдими? Уста размерингизни билмас экан-да!

Луқмонбек унга қўлидаги болтани отмоқчи бўлиб турган эди, муюлишдан милиционер кўринди. Қандоқ қилиб дарвозага кириб кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

1960 йил.

«ҚЎРИҚХОНА»

Тайёр ҳикоя

Одатда ёзувчи бирон асар ёзмоқчи бўлса, бош қаҳрамонининг ташқи қиёфасини бир одамдан, қилиқларини бир одамдан, саргузаштини яна бир одамдан олади. Воқеа ўтадиган жойни ҳар хил ерлардан йиғиб, яхлит бир манзара яратади.

Шу йил баҳорда республикамизнинг жанубий районларидан бирига борганимда, тайёр ҳикояга дуч келдим. Қаҳрамоним қиёфасини ҳар хил одамлардан йиғиб олмадим. Қилиқлари ҳам, гап-сўзлари ҳам, саргузашти ҳам, воқеа юз берган жой ҳам аниқ. Ўзимдан ҳеч нарса кўшмасдан ёздим. Агар ёлгон гапираётган бўлсам... келинг, касам ичмай қўя қолай.

Ҳожиниса опанинг ери шундоққина катта йўлнинг бўйида. Янги каллакланган тутлар орқасидан шийпони кўриниб туради. Қачон қараманг, шийпон ортидан тутун чиккани-чикқан. Ҳожиниса опа ўтакетган чойхўр бўлгани учун самоварининг оташхонасидан ўт аримайди.

Дала шийпонига олиб борадиган йўл бошида чой яшигининг қопқоғига битилган: «Чет кишилар кириши

тақиқланади. Штраф 15 с.» деган ёзув бор. Бу ёзувни кўрган киши борки, хайрон қолмай иложи йўқ. Бу ҳам етмагандек, йўлнинг чап тарафидаги тутга кимдир «Қўриқхона» деган ёзув илиб қўйибди.

Хайрон бўлдим. Бу жойда қўриқхона нима қилади?! Ундан ташқари, «Штраф 15 с.» дегани нима дегани? Ўн беш сўмми, ўн беш сутками, нима ўзи?

Чет кишилар кирса нима қилибди? Бу ер завод бўлмаса, илмий лаборатория бўлмаса, ажаб? Нима, ёўза тупини ўғирлаб кетадими?

Бу томонларга илгари ҳам қўп келганман. Аммо Кумушсой қишлоғига негадир йўлим тушмаганди. Лекин таърифни кўп эшитганман. «Кумушсой»ни баъзан парилар қишлоғи ҳам деб аташарди. Бу жойнинг қизларидака чиройли қиз наинки Ўзбекистон, ҳатто Ўрта Осиё ва Қозоғистонда топилмайди, дейишарди. Қиз эмас, пари. Парилардан нуқсон топса бўлади, лекин буларнинг ҳуснидан тарикча нуқсон топиб бўлмайди. Қишлоққа жамики республикалардан совчилар келади. Не-не номдор артистлар, номи оламга кетган олимлар, атоқли шоирлар шу ердан уйланишган. Ҳатто «Баҳор» ансамблида ҳам кумушсойлик қизлардан учтаси бор.

Қачон янги кино олинадиган бўлса, бош ролда ўйнаш учун Кумушсойдан қиз олиб кетишади.

Шундай қилиб, Кумушсой қизлари ҳар тарафга учирма бўлиб кетаверишди. Хожиниса опа шу тўғрида қўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Рансга: «Қизларимиз бошқа ёққа кетиб қолаверадими?» деганда, ранс елкасини кисиб: «Кўнги-да, ҳар ким хоҳлаган ошини ичади», деб ланж жавоб қилганди. Хожиниса опа оддий бир кетмончи аёл эди, гапи кимга ҳам ўтарди. Аммо тўрт йилдирки, у бригадага бошлиқ. Мехнат Қахрамони деган унвон олган. Область Советига депутат бўлиб сайланган. Энди қўлини қаёққа узатса етади. Ранс ҳам у билан ҳисоблашадиган бўлиб қолган. У ишни бригададан йигитларни ҳайдаб, қизларнинг ўзини қолдиришдан бошлади. Биринчи мажлисда: «Менинг рухсатимсиз эрга тегмайсанлар», деган масалани ўртага қўйди.

— Агар йигит-яланг бригада ерини оёкости қиладиган бўлса, мендан ўпкаламайсанлар. Мард бўлса, совчи юборсин. Совчиларни ўзим мана шу шийпонда иззат-икром билан кутиб оламан.

Қизлар чувиллашиб бири астойдил, бири кўнги-да учун ҳўп, деган бўлишди. Ана шундан кейин Хожиниса опа

бригадага олиб борадиган йўл бошига: «Чет кишилар кириши тақиқланади. Штраф 15 с.» деб ёзиб қўйди.

Иш пайтида накал четидан қизларни имлаб чақирадиган йигитлар қўп бўларди. Тахтачадаги ёзувни писанд қилмайдиганлар ҳам қўп эди. Ана ўшанақаларни ушлаб, тахтача олдига олиб келишар, бурнини тахтага ишқаб:

— Ўқи, ўқи, нима деб ёзилган? — деб сўрашарди.

— Ўн беш сутка жазо, — деб жавоб қиларди масхара қилиб йигит.

— Йўқ. Тушунмабсан, — дерди Хожиниса опа. — Ўн беш сотих ер чопасан, деган гап бу.

Ана шундан кейин қўлга тушган йигитнинг уст кийинини ечиб, майкачан қолдиришар, қўлига кетмон бериб, ер чопишга мажбур қилишарди.

Қунига икки-уч йигит қўлга тушар, шу йўсин қирқ-элик сотих ёўза чопиқдан чиқарди.

Колхоз механизаторлари эрталаб идорада иш таксимотида рансдан қизлар бригадасига юборишни сўрашарди. Бир кун ишлаб эртасига келмайдиган бўлиб кетишарди.

Шукур деган кош-қўзи попукдек тракторчи йигит қўпдан шу қизлар бригадасида бир кун бўлса ҳам ишлаб «яйраш»ни ният қилиб юрарди. У ниятига етиб, тракторини тариллатиб, Хожиниса опанинг ерига илжайиб келиб қолди. Яктагини ечиб, шийпон қозигига илдию олифта юриш қилиб тракторига ўтирди. Чой ичмай ишга тушиб кетди.

Қизлар у пайкалга кириб кетиши билан яктагининг елкасига қизил помадада икки-уч жойга лаб нусхасини туширишди. Чўнтагига духи сепилган, чети гажим рўмолча солиб қўйишди.

Шукур кечқурун ҳамма қизлар билан маза қилиб, қўл бериб хайрлашиб уйига кетди. Аммо эртасига юз-қўзи тимдаланиб, идорага дод деб келди. Хотини чўнтагидан духи сепилган чети гажим рўмолча топиб олиб, унинг устига, яктагида қип-қизил лаб изини кўриб, қипти тўполонни, қипти тўполонни!

Ана шундан кейин, Шукур қизлар бригадасига иккинчи қадам босмайдиган бўлиб, бадар кетди.

Эртасига бригадага бошқа механизатор келди. Униси хушёрроқ экан, ечган кийимини қийиқчага тугиб, кабинага олиб кириб қўйди. Тушликда шийпонда овқатини еб, хотиржам мудради. Аммо қизлар ҳам бўш келмади. У мудраганда, кошига ўсма суртиб қўйишди. Бечора кечқурун уйига бормади, ўртоғининг «куёв чақирди» тўйига борибди. Бўпти кулги, бўпти кулги.

Ана шундан кейин ёшгина, уятчангина механизатор бола келди. Онаси уни анчадан бери уйлантираман деб, муносиб келин тополмай юрганди. Қаёққа совчиликка борса, ўғлингиз латта экан, деб қайтаришарди. Бугун онасининг маслаҳати билан йигитча атайин киз танлагани шу бригадада ишлашга келганди. Бригада кизлари бир қарашдаёқ унинг бўшанглигини билишди. Лақиллатмоқчи бўлишди.

Тушлик пайтида овқатланиб бўлиб, кизларнинг бири дўппи тикар, бошқаси шеригига соч ўрдирадди. Сожида деган шаддод киз бурма болишни бағрига босиб ётаркан, бир чеккада хўриллатиб мастава ичаётган йигитчага гап қотди:

— Дадаси, овқатингизни ичиб бўлдингизми? Келаколинг энди, ўринни иситиб турибман.

Йигитчанинг қўлидаги коса тушиб кетай деди. Ўзи лавлагидай кип-кизариб кетди. Аввалига киприкларини пирпиратиб турди-да, кейин: «Э, бор-э», деб шарт ўрнидан туриб, девор орқасига ўтиб кетди. Аммо Сожида ҳамон бўш келмасди.

— Хой дадаси, ўсма сикяпсизми, мунча ҳаяллаб кетдингиз?

Йигитча бошидан дўпписини олиб, тиззасига икки-уч марта шапиллатиб урдию даланинг ўртасидан орқасига қарамай кетди. Шу кетганча қайтиб қорасини кўрсатмади.

Хожиниса опа кизларнинг шаддодлигидан ташвишга тушиб қолганди. Бригада ерига механизатор зоти қадам босмайдиган бўлиб кетди. Опанинг ўзи яхшигина механизатор эди. Ҳазилнинг таги зил бўлиб кетганидан, ноилж ўзи трактор бошқаришга мажбур бўлди. Ёнига икки-уч кизни олиб, руль бошқаришни ўргата бошлади.

Ишқ дегани бошқача нарса экан. Йигитлар барибир паналаб, жўяклар орасидан эмаклаб бўлса ҳам киз имлагани келишарди.

Киз болани тақик билан ушлаб туриб бўлармиди. Улар ўрик қоқиб келиш, олма териш, молга ўт юлиш баҳонаси билан четга чиқиб дийдор кўришиб туришарди.

Бугун мен катта йўл бўйида опанинг шийпонига қараб, кирайми, кирмайми деб ҳардамхаёл турардим. Бир маҳал кизил «Жигули»ни гуриллатиб, Хожиниса опанинг ўзи келиб қолди.

— Ҳа, нима қилиб турибсиз?

Мен тахтачадаги ёзувни имлаб кўрсатдим.

— Сизга мумкин, — деди Хожиниса опа кулиб. — Бу ёзув ошиқ йигитлар учун.

У бу тарафдаги «Кўриқхона» деган ёзувни кўрмаган экан, жаҳл билан юлиб олдию кабинага ташлаб қўйди.

— Аламзада йигитлар қилган, эътибор берманг.

Машинага ўтирдик. Йўл-йўлакай «Кўриқхона» сўзининг маъносини чақишга уринардим. Назаримда, бу дала, бу бригада ерлари чиройли кизларни сақлайдиган кўриқхонадай эди.

Ярим йўлга етганимизда, садақайрағоч тагидан бир йигит чўчиган мусичадай патирлаб тура қочди.

— Анзирагга келган. Югуришда область чемпиони. Бир ойдан бери тутолмаймиз. Барибир тутаман. Қопқон қўйиб бўлса ҳам тутаман. Бурнини ерга ишқаб ишлатаман.

Зимдан Хожиниса опага қарайман. У ниҳоятда қўхлик аёл эди. Тўмтоқ қошлари, чакнаган кўзлари бир кўрганни довдиратиб қўярди. У машинани бир маромда юргизар, кабинага кирган шамол ўримга сўз бермаган соч толаларини елкасидан олиб бўйнига ташлар, юзларини беозор савалагандек бўларди.

Ғўзалар бир текис чопилган. Аммо йўл ёқасидаги салкам бир гектарча ерда унча-мунча ўт кўриниб қоларди.

— Опа, ерингизга ўт оралаб қоптими? — дедим.

— Парво қилманг. Эртагаёқ ораста бўлади. Бу ошиқлар участкаси.

Маълум бўлишича, қондани бузиб киз имлагани келган йигитлар қўлга тушганда, чопиш учун қолдирилган участка экан.

Шийпонга етиб келдик. Шийпон эмас, янги тушган келиннинг уйи деса ҳам бўлади. Ҳаммаёқ озода, ораста. Атроф чиннидек супурилиб, қўлоблаб сув сепилган. Ариқ бўйида каттақон сариқ самовар вақирлаб қайнаб турибди. Деворда журналлардан қийиб олинган хинд киноартистларининг суратлари. Шу пайт орқа тарафдан овоз эшитилди:

— Хожиниса онага тўксон бешдан дамла!

Хожиниса опа кулиб қўйди.

— Қуриб кетмагурлар, қаттиққўллим учун шунақа деб чақиришарди. Ўзим ҳам ўрганиб кетибман. Аччиғим чиқмай қўйган.

У гапини тугатмаган ҳам эдики, тутзор томондан кизларнинг чувиллашган овози эшитилди. Ўша тарафга қарадик. Беш-олти киз боя қайрағоч тагидан қочган чемпион йигитни судрагандек олиб келишарди. Йигит кизлар қўлидан қутулишга уринмас, гўё тақдирга тан бергандек, индамай келарди.

— Ха, қўлга тушдингми? Ўн беш сотих чопасан.
— Тан бердим, опа.
— Қўйлагини ечиб олинглар, — деди Хожиниса опа буйруқ охангида.

— Менинг ҳам битта шартим бор, — деди йигит ялингандек. — Чанқаганимда чойни Анзират оборсин.

— Яна нимани кўнглинг тусайди? Ўша жойга пакирда сув обориб қўямиз, истаганингча ичаверасан. Гап тамом. Қўлига каттарок кетмон беринглар.

Йигит бошқа бир сўз демай, йўл бошлаган қиз орқасидан кетмонни судраб кетди.

Кун оғиб, узоқ-яқиндан бузоқларнинг маърашлари эшитила бошлаган эди. Опа билан хайрлашиб йўлга тушдим. Боя ўт босибди, деган жойимда чемпион йигит қора терга тушиб гўза чопарди. Узоқда қўлига чойнак ушлаб турган Анзират яқин келолмай, опанинг кўзини шамғалат қилиш пайида эди.

— Ха, куёв бола, — дедим кулиб. — Ахвол қалай?

Йигит кетмонини бир дам марзага қўйиб, қаддини ростлади. Бошини сарак-сарак қилиб илжайди.

— Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво, деб бекорга айтишмаган экан.

— Ия, шоир экансиз-ку, оғайни.

— Шоир ҳам гапми, — деди у, — халқ шоири, деяверинг.

У билан хайрлашиб, йўлимга кетдим. Орқадан кетмоннинг қарс-қарс ерга урилиши эшитилиб турарди.

СУЯНЧИҚ

Нима бало бўлдию Қумри холанинг Мозамбик деган юртни кўргиси келиб қолди. Аслида-ку у бунақа мамлакат борлигини билмасди. Қаёқдан невараси рангли телевизорни бураб қўйган экан, Мозамбикда пахта экишга ёрдамлашаётган ўзбек мутахассислари орасида қорақалпоғистонлик мусобақадоши Гулойим Ширимбетова экранда лоп этиб кўриниб қолса бўладими! Ие, Гулойим борган жойга мен боролмайманми, дедию ўша ёққа бориш ҳаракатига тушиб қолди.

— Ҳой, менга қара, — деди чоли Шодмон ота. — Ёшинг бир жойга бориб қолган кампир бўлсанг, узоқ юртларда бир бало бўлиб қолсанг, ҳаммага ташвиш бўласан-да. Бу ёғини ўйладингми?

Қумри хола шу одамга текканига эллик йил бўлган бўлса, эллик йилдан бери гапини ўтказиб келган.

— Бирон марта тўшакда чўзилиб ётганимни кўрганмисиз, йўқ, аввал айтинг, вой бошим, вой оёғим, вой белим, деганимни эшитганмисиз? Туғилганимдан буён градус даражам ўттиз олтию иккидан юқори чикмаган бўлса, кўзим бир чақирим наридаги одам билагидаги соатнинг неча бўлганини кўрса, қулоғим ўша соатнинг чиқиллаганини эшитса, хўш, нега мен бир бало бўлиб одамларга ташвиш бўларканман?! Бунақа хом гапларни гапирманг.)

— Билиб қўй, — деди Шодмон ота, — агар сен борадиган бўлсанг, мен ҳам бораман.

Қумри хола хандон ташлаб кулди:

— Вой тавба, сиз Мазамбайда нима қиласиз?

Шодмон ота шартга унинг гапини бўлди:

— Мазамбаймас, Мозамбик. Аввал номини бил.

— Гапимни бўлманг, у томонларга монёр керак, деб сизга ким айтди. Пахтакор керак, пахта экишни ўргатадиганлар керак. Шунинг учун бормоқчиман-да!

Чолнинг қовоқ-димоғи осилиб кетди.

— Йўқ, аввал менга бир айтиб қўйинг, қачонгача боладек орқамдан эргашиб юрасиз! Дастингиздан на курортга бороламан, на қурултойга. Тўй-пўйга борсам ҳам орқамдан бола киритасиз. Мажлисга борсам, деразанинг тўғрисида термосдан чой хўшлаб ўтириб оласиз. Биладан, қизганасиз. Рашк ўлсин, шунақа бўлса. Ёшим ўлгур етмишга етганда, қайси бели майишган чол мени опқочиб кетарди.

— Нега бўлмасам мажлисга борганингда ярим соат ойнага қараб пардоз қиласан?

— Ажин ўлгурни бекитай, дейман-да. Дурустроқ кўринсам, кимга яхши? Сизга яхши. Палончининг хотини ҳалиям ўзини олдирмапти, деса ёмонми?!

Бунақа гиди-биди гаплар уларга ош билан қатикдек бўлиб кетган. Икковлари рўзғор қуришганларидан бери мана ўн бир бола, ўттиз икки невара кўрибдиларки, шу гиди-биди тўхтамайди.

Бу ҳали ҳолва. Нақ галвалар бўлардики, қўни-қўшни ўртага тушарди. Хотинлар, келинчақлар, болалар томга чиқиб томоша қилишарди.

Шодмон ота унинг баланд пошнали туфлисини ўчоққа тикқанидан ҳам, бели бурма қўйлагига гугурт чақиб юборганидан ҳам бутун маҳалла хабардор эди.

Бир кун қоқ ярим кечаси дод-вой бўлиб қолди. Яна одам ёғилди.

Мўйловининг бир томони юлинган Шодмонбой амаки ич қўйлақда, сочи ёзилган Қумри холани ҳовлида қий-

киртириб қувлаб юрипти. Хадеб, ўйнашингни кўрсат, дея бақиради.

Нима бўпти денг, Шодмонбой туш кўрса Қумриниса зоотехникнинг ўғли билан ўпишаётганмиш. Шодмонбой уйку аралаш ёнида ётган хотинини кучининг борича шапалоқлаб юборипти. Чўчиб уйғонган Қумри аввалига нима бўлаётганини билолмай ханг-манг бўлиб турипти-да, жонхолатда эрининг мўйловига ёпишипти. Мўйловининг бир пойини узиб опти. Ана энди томошани кўринг. Хотин-халаж, катта-кичик ўртага тушиб уларни аранг тинчитишган.

— Э, туш ўлсин, тушга нималар кирмайди. Эсинг жойидами, Шодмон?

— Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан! На уйқумда ҳаловат бор, на ўнгимда.

Яна бир куни куппа-кундузи жанжал чиқиб қолди. Шодмонбой хотинининг жемперини боши устида айлантисиб, дод устига дод соляпти:

— Мана кўриб қўй, халойик. Гапларимга ишонмасанглар, манави савил қолгурни бир хидлаб кўринглар.

Том-тошдагилар тапир-тупир ерга сакраб унинг кўлидаги жемперни хидлаб кўра бошлашди. Ҳақиқатан ҳам жемпердан гуп-гуп тамаки хиди келарди.

— Қайси кашанданинг қўйнидан чиқиб келдинг? Ҳозир айтасан. Айтмаганингга қўймайман.

— Айтаман. Айтганим бўлсин. Хой, одамлар, гувоҳ бўлинглар. Манави шарманданинг нодонлигига гувоҳ бўлинглар. Бугун правление мажлиси бўлди. Янги бухгалтер ўлгур орқамга ўтириб қопти. Шунақаям чекарканки, асти чидаб бўлмайди. Чекканда ҳам кошки дурустроқ папирос чекса. Фирт тамакининг ўзини газитга ўраб чекаркан. Одамзод экану тупркулоснинг микробига тегса тил торттирмай ўлдиради-я. Тутуни ўлгур жемперларимнинг орасидан ўтиб, вужуд-вужудимга сингиб кетди-я!

Бу ҳам ўтди. Қош қорайган маҳали яна бир жанжал чиқди.

— Пиянистасан. Қайси алкаш ошиғингнинг олдидан келдинг? Мана, тумонат олдида айт. Қани энди кўлга тушдингми?

— Э, боринг-э, — деганди ўшанда Қумрихон. — Қўзингиз кўрми, мана, лунжгинам шишиб ётганидан ҳам билмадингизми? Милкларим пилла бўлиб кетган. Дўхтирга бориб жағ тишимни олдирдим. Дўхтир милкимга спирт суртиб қўйган. Шунинг хиди бу.

Агар бу хонадондан эллик йил мобайнида бўлиб ўтган ғалваларни рақамлаб бир дафтарга ёзиб чиқилса, сонинингдан ошади, тахминан йигирмата обшій дафтар тўлади.

Гап Қумри холанинг Мозамбикка кетиши масаласида бошланган эди. Ана энди шу гаплардан кейинги ғалвалардан эшитинг. Шодмон ота невараларини, келину куёвларини ўртага қўйиб уни сафардан қайтариш ҳаракатига тушди. Ранси хам, парткомни хам ўртага солди.

Албатта узоқ сафарга чиқадиган одам докторлар назоратидан ўтиши керак. Область касалхонасининг профессори Қумрихонни обдан текширди. Томир уришидан тортиб, нафас олишигача текширди. Кардиограмма қилди. Қон олди, ҳатто тупугини ҳам микроскопга солиб кўрди.

— Ёшингиз нечада, ўртоқ Ҳайитова?

— Олтмиш еттида.

— Қанақа касал бўлгансиз?

— Ҳеч қанақа.

— Қанақа дорилар ичгансиз?

— Умримда дори ичмаганман.

— Неча болангиз бор?

— Ўн бир болам бор. Невара-чевараларим қанчалиги эсимда йўқ.

— Чекканмисиз, ичганмисиз?

— Йўқ.

— Тишларингиз ясамами ё ўзингизникими?

— Ҳаммаси ўзимники, яқинда биттасини олдирдим. Олдирмасдиму тишимда ёнғоқ чакқандим. Дарз кетган экан, олдириб ташладим.

— Ё тавба! — деди профессор. — Бунақа соғлом одамни энди кўришим. Юрагингиз ҳам, томир уришингиз ҳам, ўпқангиз ҳам, борингки, бор вужудингиз ўн саккиз яшар қизники билан бир хил.

— Бунданам яхши бўлардим амакингиз рашкчи-да, қийнагани-қийнаган.

Профессор қўлларини икки томонга ёзиб ширин жилмайди.

— Агар менинг ҳам шунақа хотиним бўлса борми, рашк қилиш нима экан, ҳатто кўчага чиқазмай уйга қамаб, эртдан-кечгача кўш кўзойнак билан жамолига тикилиб ўтирардим. Бунақа хотинни хотин дейилмайди, бебаҳо ҳазина дейилади. Бунчалик ёш, навкирон сақланишингизга нима сабаб?

Қумри хола жавоб тополмай ўйланиб қолди.

— Ким биледи, дейсиз. Балки жисмоний меҳнат билан шуғулланганимдандир, балки тез-тез ювиниб турганимдандир, балки бировларни иғво қилмаганимдандир, балки бўлар-бўлмасга қуймаганимдандир, балки ҳаром емаганимдандир...

— Ана, ана, — деди профессор буюк бир янгилик кашф қилгандек кўзлари яшнаб. — Э, яшанг. ҳамма гап шунда. Агар шу хилда яшашни давом эттирсангиз, юз йил яшайсиз. Унча-мунча оралаган ажин чекинади. Юзларингиз нақш олмадек яна қизил тортади. Чет элга боришга рухсат қоғози ёзиб бераман.

Қумри хола профессор олдидан қайтиб чиқса, чоли эшик олдидаги навбатчи билан чойхўрлик қилиб ўтирибди.

— Ҳа, нима бўлди? — деди унга.

— Бўлди, соппа-соғ эканман.

Шодмон отанинг ичи зил кетди.

Эртасига райкомнинг биринчи котиби Қумри холани суҳбатга чақирди. Дунёда бўлаётган сиёсий воқеалардан сўради. Ҳаммасига яхшилаб жавоб берди. БАМда нима бўлаётганини, КАМазда нима бўлаётганини, қайси космонавт қачон учгани, қанча учганини сўради. Қумри хола котириб жавоб берди.

Хуллас, Қумри хола пахтакорларга консультация бериш учун Мозамбикка икки ойга кетадиган бўлди.

Шодмон ота уни йўлдан қайтариш мақсадида минг хил баҳона қидирарди. Охири ўйлаб-ўйлаб жуда зўр баҳона топди: кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди. Бир ҳафта ўрнидан турмади. Тинмай кечаю кундуз вой-войлайверди.

— Хотин, омонатга ўхшайман. Беш кунлигим борми, йўқми? У ёқларда юганингда бир бало бўлиб қолсам, энгагимни ким бойлайди?

Қумри хола кўрқиб кетди. Ростанам чолининг мазаси йўқ. Овқат ҳам емай қўйди. Алаҳсираб нуқул ўлиб кетган онасини чақиради. Ҳатто васият ҳам қилди.

— Мени чиқараётганларингда орден-медалларимни битта ёстикка эмас, ўн битта ёстикка қадаб қўйинглар. Бегоналар кўтармасин. Урушда олган орденларимни ўчилларим, меҳнатдан олган орденларимни кизларим, медалларимни невараларим кўтарсин. Пенсия книжкамни собесга ўз қўлинг билан топшир. Янги уйланганимизда бирга тушган суратимизни катталаштириб ойнага солиб, ҳу анаву ерга илиб қўй. Хотин, сени жонимдан ҳам яхши кўрардим. Сенсиз бир минут ҳам туролмасдим. Сенсиз

қаро гўрда қандоқ ётаман? Тез-тез бошимга бориб тур. Ғариб бўлиб ётмай...

Қумри хола фарёд уриб юборди. Ўша кунлик Мозамбикка бормаيمان, деб жавоб қилди. Билетлар топширилди. Хужжатлар бекор қилинди.

Мана шу воқеадан кейин чол ўрнидан туриб кетди. Дард кўрмагандек яна диққатлаб юраверди.

Бу айёрликни сезган Қумри хола унга таъна қилмади. Ёнида шундоқ муҳаббатли, меҳрибон, кадрдон одами борлигидан кўнгли яйраб кетди. Ишдами, кўчадами юрганда лоп этиб кўзи олдига чоли келар, ички бир ҳаяжон билан дунёда шундай кадрдони, суюнчиғи борлигидан энтикиб-энтикиб қўярди.

Тезроқ уйга боришга, чолининг оғзига ёкадиган бирон овқат пишириб беришга шошиларди.

О, муҳаббат, бир кун келиб сен буюк бир суюнчикка айлланишингни ёшлар билишармикин?

БИР ЛАТИФА АЙТАЙМИ?

Ҳажвий фожиа

Нурматжон магазиндан ароқ олганида, «уйга бориб, ёнбошлаб майдалайман», деб ўйлаган эди. Лекин сумкасидаги шиша ҳар гал оёғига текканида эти сесканиб, оғзининг сўлағи оқаверди. Охири чидамай, чойхоначидан битта пиёла сўраб, «пича ютиб олишга» қарор қилди.

Чойхонада маҳалла оксоқоллари гурунги қилиб ўтиришган экан. Нурматжон қанчалик ичағон бўлмасин, то кайф қилгунча оксоқоллар олдидан одоб билан ўтарди. Кайфи ошгандан кейин, уларни бемалол туртиб ўтиш ҳам қўлидан келарди.

У, ассалому алайқў-ўм, деб кириб келди. Чолларни кўриши билан бу ерда ичишнинг сира иложи йўқлигига ақли етиб пешонаси тиришди. Орқасига қайтмоқчи бўлиб турганида Абдурайим ота деган чол қўлига бир пиёла чой тутқазди. Нурматжон атрофга аланглади, девордаги: «Спиртли ичимликлар истеъмол қилиш, бедана уриштириш, қарта ўйнаш тақиқланади», деган ёзувга кўзи тушиб баттар энсаси қотди. Боя у кирганда Абдурайим ота қизик-рок гапни бошлаб қўйган экан шекилли, чоллар, бу ёғини ҳам айтинг, дегандек унинг оғзига тикилиб туришарди.

— ...Шундай қилиб Насриддин Афанди эрталаб уйғониб, оғилхонасига кирса, эшаги ўрнида бир йиғит боғлиқ турган эмиш...

Нурматжон ҳам, бу ёри нима бўларкин, деб қулок тутди. Абдурайим ота хикоясини давом эттирди:

— Афанди хайрон бўпти. Хой, йигит, кимсан, бу ерда нима қилиб турибсан, эшагим қани, дебди.

Йигит тилга кирибди:

— Мен сизнинг эшагингизман. Аслида, мен туппа-тузук бир одамнинг фарзанди эдим. Аммо кўп ичардим. Кўп ичишимдан безор бўлган дадам, эшак бўлиб қол, деб қарғаганлар. Ана ўшандан кейин эшак бўлиб қолгандим. Сиз мени сотиб олганингизда бир ҳафталик нораства эшак эдим. Беш йил мени миндингиз. Хизматингизни ҳалол бажардим. Бугун тонг маҳали яна одамга айландим. Едирган емларингиз ҳурмати хайрлашиб кетай, деб қутиб турган эдим.

Насриддин Афанди унинг гапларига чиппа-чин ишонди. Яқинига келиб пешонасини силади.

— Отинг нима, йигит? — деди меҳр билан.

— Мирза Баҳром, — деди йигит.

Насриддин унинг бўйнидан арқонни олиб, кўчага етаклаб чиқди.

— Энди гап бундоқ, укам, — деди у, — иккинчи ичма, дадангни хафа қилиб, яна ичворсанг, тағин эшак бўлиб қоласан. Тушундингми? Онангга, ака-укаларингга мендан салом айт. Агар яна ичиб, эшак бўлиб қолсанг, сени сотиб олмайман, шуни билиб қўй.

Насриддин эртасига бошқа эшак харид қилгани бозорга борган эди, Мирза Баҳромни учратиб қолди.

— Ха, Мирза Баҳром, тинч-омон, шўхлик қилмай юрибсанми? — деб сўради у.

— Мен Мирза Баҳром эмасман. У киши акам бўлади-лар. Каминанинг оти — Мирза Раҳмон. Акам яна ароқ ичиб қўйдилар. Ҳу ана у — даллол арқонидан ушлаб турибди.

Насриддин қараса, эшаги бошини осилтириб турибди. Жаҳл билан унинг олдига борди-да, қулоғига шивирлади:

— Мирза Баҳром бўлмай, ҳар бало бўлгин. Яна ичибсанда?! Сандака субутсиз, ичадиган бемаза эшакни олмайман...

Бу латифани эшитиб ўтирган оксоқоллар кула-кула мулоҳаза қилишга тушишди.

— Ичадиган одамда субут бўлмайди, деб шуни айтади-да.

— Муни қаранг-а, шунча йил эшак бўлиб, яғири чикса ҳам яна ичибди-я, вой хайвон-е...

Бу гап нимагадир Нурматжонга тегиб кетди. Абдурайим ота атайин унга тегизиб айтдимми ё гапнинг пайрови тўғри келиб қолдимми, ким билади, дейсиз. Нурматжоннинг қошлари чимирилди. Бир нима деб Абдурайим отани узиб-узиб олай деса, тилига гап келмайди. Негаки, шу Абдурайим отанинг ўзига неча марта иккинчи ичмайман, деб сўз бергану яна ичворган.

Нурматжон зарда билан шарт ўрнидан турди-ю, кўчага чиқди. Шу ярамас ароқни ичмасам ўлиб қоламанми, деб уйи томонга равона бўлди. Лимонад дўконининг орқасида қоғоз стаканга ароқ қуйиб ичаётган йигитга кўзи тушиб, худди катта тезликда кетаётган тормоз берган самосвалдек ғийқиллаб тўхтаб қолди. Йигит ичиб, афтини буриштирганча дўпписининг астарини хидлади. Нурматжон унинг олдига қандоқ бориб қолганини билмайди.

— Укам, истаканингиз бўшадими? Бериб туринг!

Ичадиган одам бир-бирига ҳамиятли бўлади. Бир-бирини қўллайди.

— Бемалол, дўстим.

Нурматжон сумкасидан шишани олиб, копкафини тишида очиб, қоғоз стаканга қуя бошлади. Стакан икки нотаниш ошна ўртасида уч марта бориб-келгандан кейин суҳбат илашимчи бўлди.

Гапни биринчи бўлиб ким бошлаганини у ҳам, бу ҳам эслаёлмайди. Фақат Абдурайим деган чол уни эшак деганини айтганида, янги дўсти юпатиш учун юзидан чўлпиллатиб ўпгани эсида, холос.

— Шунақа дедими. Хафа бўлма, ошна. Дунёда ёмон одам кўп. Қани айт-чи, кимга ёмонлик қилибмиз. Мусича-дек ювошгина бўлиб бир чеккада ароғимизни ичиб юрибмиз. Шуни ҳам кўролмайдиганлар бор. Ха, пулига чидасанг — сен ҳам ич. Буни йигитнинг хўрози ичади.

Янги дўстининг гапи Нурматжонга жуда ёқди. Шина-ванда йигитлиги гапидан билиниб турибди.

— Тўғри айтасан, кадрдоним. Зар каддини заргар билади, чилангар нимани билади. Яна битта опчиқайми?

— Кел, дўстим, эсдалик учун дўппиларимизни алмаштирамиз, — деди Нурматжон.

— Бўпти, — деди йигит.

Дўппидан кейин камарларини алмаштиришди. Ундан кейин қўл соатларини алиштиришди. Охири яна нимани алиштирганликларини ўзлари ҳам билмай қолишди.

Хуллас, Нурматжон коқ ярим кечада гоҳ эмаклаб, гоҳ деворларни ушлаб аранг уйга етиб келди. Хотини, болалари ухламай, тик этса эшикка қараб ўтиришган экан.

Хотини унинг гиж бўлиб келганини қўрди-ю, энсаси қотганидан бетига ҳам қарамай нариги уйга кириб кетди.

— Нега салом бермайсан? — деб бақирди Нурматжон унинг орқасидан.

Хотини йиғламсираб жавоб қилди:

— Яна ичибсиз-да...

Хотиннинг гапи оғзида қолди. Нурматжон бобиллаб берди:

— Нега мени эшак дейсан?

Хотин ҳайрон бўлди:

— Қачон эшак дедим сизни?

— Яна ичдингизми, деганинг, сен эшаксан, деганинг бўлади, билдингми?

У гапини ҳам тугатолмади, орқасига тисарилиб-тисарилиб охири гуп этиб палосга чалқанча йиқилди. Йиқилди-ю, қотди-қолди.

Бир маҳал томоғи қақраб уйғонганида қаердадир, сичқонми, бир бало ниманидир тикирлатарди. Нурматжон тимирскиланиб бориб чироқни ёқди. Қўшнининг мушуги қаравот тагидан сапчиб чиқиб ўзини балконга урди. Нурматжон ошхонага чиқиб умивальник жўмрагига оғзини тутиб сув ичмоқчи бўлди. Қани энди оғзи очилса. Чакаклари қотиб қопти. Икки бармоғини зўр билан оғзига тикиб, пастки жағини силтаб тортиди. Жиндек очилгандек бўлди. Гўдакка ўхшаб жўмракдан сув сўра бошлади.

Муздек сувдан сал ўзига келгандек бўлди. Тилини айлантирган эди, танглайи сип-силлик. Нима гап? Танглай тиши қани? Тепа лаби худди туянинг лабига ўхшаб осилиб қопти. Ясама тишим ўлгур қаерда тушиб қолди экан, деб ўйлай бошлади. Бир маҳал қараса, тиши қаравот тагига ётибди. Шошиб олди-ю, ювиб, лунжига тикди. Ўзиникига ўхшамайди. Ё боя қочган мушук кечаси билан мужиб хирпи қилиб қўйдимикан? Нурматжон ясама тишни қўлига олиб, астойдил тикилиб қаради. Ростдан ҳам уники эмас. Нурматжоннинг танглай тишининг ўнг томонидан иккита кумуш қопламаси бор эди. Бунда йўқ. Ё мушук таталаб олиб ташладимикан. Нурматжон қаравот тагига эмаклаб кириб, роса қидирди. Йўқ. Бу танглай тиш катта. Милкларига ёпишмай тушиб кетяпти. Ахир, тиш нозик нарса. Этик бўлса бошқа гап. Кенг бўлса пайтава ўраб кийиб кетаверасан. Ясама тишга пайтава ўраб бўлмаса...

Нурматжон қўп ўйлади. Ўйлаган билан маст одамнинг ўйлагани нима бўларди: бир нарсани ўйласа, охири

бошқа нарса билан тугайди. У бирон соат чамаси ўйлаб, бирдан калласига ярқ этиб кеча бирга ичган ошнаси келди. «У билан дўшминни алмаштирдим, камаримни алмаштирдим, соатимни алмаштирдим, ундан кейин нимани алмаштирган эдим, ия, танглай тиш ўлгурни ҳам алмаштирворган эканман-ку! Ошнамнинг оти нима эди? Уйи қаерда эди? Оббо, энди нима қилдим?»

Боя ичган муздек сув ичида ҳазм бўлмай ётган ароққа қўшилиб яна кайфини ошириб юборди.

Бундай пайтларда одам ё зўр бўлади, ё доно бўлиб кетади. Нурматжон зўр бўлмади-ю, доно бўлиб кетди. Ясама тишининг бирон чорасини топиш ҳаракатига тушди. Балконга чиқиб чироқни ёқди. Ўғли авиомодел ясашга ишқибоз эди. Унда хилма-хил асбоб-ускуналар, елимлар бўлар эди. Нурматжон бурчакдаги яшиқни қавлаштириб, сиқма елимни топди. «Супер цемент» деб аталган бу елим, дарҳақиқат, сувни сувга ёпиштиришдан бошқа ҳар қандай нарсани ёпиштира оларди. Бу гапни у ўғлидан эшитган. Синган чойнак борми, гул туваги борми, стулнинг синган оёғи борми, барини ўғли шу елим билан ёпиштирарди.

Нурматжон оғзида шакир-шуқир қилиб айланиб турган ясама тишни олди-ю, ич томонига бир қултумдан кўпроқ елим сиқиб туширди. Кейин дарров оғзини очиб, танглайига босди. У оғзини очганида ҳаво кириб, елим чунонам милкларини қисишга тушдики, қани энди чидаб бўлса. У ҳар нафас олганида елим баттар қотар, милкларини жингиртоб қилиб ташлар эди.

Тонготар махали «дод-дод»дан ҳамма уйғониб кетди. Нурматжон икки кафти билан чакакларини босиб у ёқдан-бу ёққа югурар, додлар, бола-чақалари орқасидан эргашиб нима бўлганига ҳайрон эдилар.

Уни «Тез ёрдам» олиб кетди.

Докторлар Нурматжоннинг жағига тиргович қўйиб ялтироқ омбур билан танглай тишни чиқариб олишди. Бунга қаранг, танглай тишга илашиб кабобининг битта жазидек қип-қизил гўшт ҳам узилиб чиқибди.

Лекин қўшни палатадаги беморнинг аҳволи ундан ҳам оғир эди. У оғзини чангаллаганча дод солар, милкини қисаётган протезга докторларнинг қўлини теккиздирмай, яқин келганин тепарди.

Ўша палатада ётган чол унинг бақиринларидан безор бўлиб, докторларга бир маслаҳат берди:

— Носми, мурчми хидлатинглар. Бир акса урса, оғзидан отилиб чиқиб кетади.

Қари билганини пари билмас, дегандек, чолнинг гапи рост чиқди. Ошхонадан бир кафт мурч опкелиб бурнининг катагига селишган эди, чунонам бир акса урдик, ясама танглай тиш экан-ку, хатто пастдаги иккита бутун тиши ҳам отгилиб чиқиб кетди, чиқмай ўлсин, дераза ойнасига урилиб чил-чил килди...

Бу воқеага ҳам анча бўлди. Нурматжон ўшандан буён маҳалла чойхонасига кирмай қўйган. Абдурайим отага бақамти келиб қолишга юзи чидамайди.

Бу ҳам майли-я, телевизорда нима айб. Айниқса, «Хайвонот оламида» деган кўрсатувга сира тоқати йўқ.

Чунки эшак ҳам хайвонот оламига алоқадор махлук. Лоп этиб экранда кўриниб қолиши ҳеч гап эмас-да...

БУЗОҚ

(А. Қаҳҳорнинг газабига учраган ҳикоя)

Сотимжонни кўрмаганимга роппа-роса йигирма саккиз йил бўпти. Ўрта мактабни битирганимизда иккаламиз ҳам ўн еттида эдик.

Иттифоқо уни шу бугун учратиб қолдим. Семириб кетибди, негадир лабидан, оғзидан эски хурмачанинг иси келади.

Бундан йигирма саккиз йил олдин унинг қанақалигини айтиб берай.

Биринчи синфдан то ўнинчигача Сотимжон билан ёнма-ён туриб ўқиганмиз. Тўғриси айтсам, у ўлгудек ношуд, йўлини топиб юролмайдиганлардан эди. Математика дарсида масалани мен ечиб берардим. Расм дарсида-ку, шарманда бўларди. Ўрдакнинг суратини ишласа, лайлакка ўхшаб қоларди. Майли, буларни ҳам гапирмай қўяколай. Унинг антика бир қилиғи бор эди. То ўрта мактабни битирганимизча ҳам у онасини эмарди.

Катта танаффусда ҳамма буфетга кириб кетса, у уйига чопарди. Онасини миқиллатиб тўйиб эмиб, яна чопиб қайтиб келарди.

Мабодо онаси тўйгами, азагами кетган бўлса, ўшаққа бориб йўлакка чакиртирарди, эшик орқасида тикка турганча эмиб, яна бўталокдек ўйнаб кетарди.

Сотимжоннинг дадаси у еттига кирганда ўлган эди. Ёлғиз қўл она, тирикчилик экан, анча қийналиб қолади-ю, орадан уч йил ўтказиб бошқа эрга тегади. Унчалик катта тўй бўлиб, сурнай чалинмаса ҳам, харқалай одамлар келишган, яллагилар қўшиқ айтишган эди. Тўй тугаб,

келин чимилдикка кирган эди. Биз билан раққосани томоша қилиб турган Сотимжон хумор қилиб, бирдан ўзини чимилдикка уради. Куёв олдида уялиб ўтирган онасига ҳиқиллаб, куёвнинг эңсасини қотириб, тўйиб эмиб олади.

Еттинчини битирганимизда бутун синфимиз билан болалар оромгоҳига юборишган. У пайтларда болалар оромгоҳларида жуда қаттиқ интизом бор эди, болаларни ташқарига чиқаришмасди. Сотимжон бир кундаёқ озиб чўп бўлиб қолди. Онасига одам юбордик. Келиб эмизиб кетди. Шундан кейин бечора она ҳар куни келиб завтрак ва тушлик олдидан эмизиб, хотиржам уйига кетадиган бўлди.

Мана, орадан қанча вақт ўтиб кетди. Бу орада қанча воқеалар бўлди. Йигирма саккиз йил деганда уни энди учратдим.

Район ветеринария участкасига ишга ўтдим-у «Илғор» колхозидagi мол фермасида иккита сигир ҳаром ўлибди, деб эшитиб, акт тузгани бордим.

Буни қарангки, Сотимжон шу ерда ферма мудирини экан. Қучоқлашиб кўришдик. Хатто, ўпишдик ҳам. Ўпишганда лабидан, мўйлабидан ҳали ҳам эски хурмачанинг иси келарди.

Онасини сўрадим. Бечора бундан ўн бир йил олдин қазо қилган экан.

Энди иш тўғрисида гап кетди. Ферма ходимларини чақириб, иккала сигирнинг қанақа қилиб ўлганини сурштирдим.

— Биринчидан бери касал эди. Қариб қолгандида, — дейишди. — Аммо говмуш ўладиган эмасди. Мана, мудиримиз Сотимжон акамиздан сўранг, яхши говмуш эди. Сотимжон акамиз фақат шу говмушнинг сугинини ичардилар.

Унинг гапини бошқаси тузатиб қўйди:

— Ичардиларнинг нимаси, эмардилар, дегин.

— Шундоқ, шундоқ. Бечора жуда ювош эди, эмаётганларида худди ўзининг бузоғидек индамай, туриб берарди.

Масала менга равшан бўлди. Аммо ўлимнинг сабаби равшан эмасди.

— Нима бўлиб ўлди?

— Менимча ўлимга сабаб елини ийиб қолгани. Сотим акам дом отдихга кетган эдилар. Ўн беш кун ҳазил гапми?! Соғай десак, ўн йилдан бери соғилмаган сигир — олдига одам йўлатмайди. Бошқа сигирнинг бузоғини юборсак, тепиб ташлайди. Сотимжон акамга ўхшатиб мўйлаб ёпиштириб эмгани борсак ҳам тепиб ташлайверди. Икки

марта Сотимжон акамга телеграмма юбордик, етмапти. Бечора говмуш ўн беш кун соғилмай, эмизмай елини ириб кетди-ю, то Сотимжон акам келгунларича дунёдан ўтди.

Сотимжоннинг кўзларида ёш йилтиради.

— Шундоқ бўлди, говмушимдан айрилиб қолдим.

У шундай деди-ю, бирдан йиғлаб юборди. Уни юпата бошладим:

— Говмушим деб йиғлама, оқ сут берган онам деб йиғла.

Ана шундагина унинг лабидан, мўйлабидан нима учун хурмачанинг иси келганига тушундим.

ҚАРИГАН ҚАСАМ

Кампир тушида ўлиб қолганмиш. Чоли белини бойлаб йиғлаш ўрнига хиринг-хиринг қулармиш. Айниқса, жасади қабрга қўйилаётганда чоли аллақайси ашулани хиргойи қилаётган эмиш.

Кампир чўчиб уйғониб кетди. Қараса, чоли бемалол хуррак отяпти. У жаҳл билан чолининг биқинига биттани солди. Чол ҳовлиқиб ўрнидан туриб кетди. Тирсаги ясама тиш солиб қўйилган сув тўла стаканга тегиб кетди. Стакан сўридан тушиб синди.

— Хой, бу нима қилганинг, кампир?

Кампир кўрпани елкасига тортиб ўтириб олган, чолини ғажиб ташламоқчидек ўкрайиб турипти.

— Жинни-минни бўлдингми, бу нима қилиқ?! Соат учдан ошди-я, жанжалга кундузи вақтинг етмайдими-а?

— Менга қаранг, мен ўлсам суйинасизми, хафа бўласизми?

Чол хайрон бўлди. Нима дейишини билмай бирпас анграйиб, унга қараб турди.

— Қўй, хотин, ўлма. Ўлсанг мен нима қиламан? Аввал мен кетай: доғингни кўрмасдан олдин кетай.

— Хитрийлик қилманг. Ичингизда, қачон ўларкинсан, деб турибсиз, биламан.

Чол э, боре, деб яна ёстикқа бошини ташлади.

Қоқ ярим кечаси кампирнинг жанжал бошлашига кўрган туши сабаб бўлса, бунақа туш кўришига нариги маҳалладаги Бувниса кампирнинг бева қолиши сабаб бўлди.

Бувниса кампирнинг эри ўтган ой қазо қилди. Ана, шундан кейин буларнинг турмушидан файз кетди. Кампир эри сал кеч қайтса, пиёлани чойнакка, чойнакни товоқка уриб жанжал бошлайди.

Бунақа жанжалнинг ҳам сабаби бор. Чол бирон ойдан бери ховлига қарамай қўйди. Телевизорни тузаттириб келаман деб дастурхонга туғиб айвонга опчиқиб қўйганича, хали ҳам ўшандоқ турипти. Хар йили икки-уч марта хомток қилинадиган ток сўрида бир-бирига ўралишиб, узуми қайси, барги қайси билиб бўлмай қолди. Ғўрасига аллақачон қул тушиб кетган. Семиренка олма ўлтир-ку, тиргович қўйилмаганидан шохлари ерга тегиб ётибди. Чол бўлса, эрталаб чиқиб кетганича кечаси қайтади. Қаёқда санқиб юради, сўраса, хазилга олиб, кундошининг рўзгорини бутлаяпман, эртага томини суваб бераман, дейди.

Гапнинг очигини айтганда, бева қолган Бувниса кампир киз пайтида кампирнинг эри билан дон олишган. Ҳатто, иккаласи ота-оналарига билдирмай қочиб кетишганда Кўктерак деган жойдан тутиб келишган. Бувнисанинг дадаси, қизим эрсираб қопти, деб зудлик билан бир косиб йигитга бериб юборган. Ўшанда кампирнинг эри, Бувнисани бир кун бўлса ҳам хотин қилмасам палон бўлай деб қасам ичиб қўйган экан. Орадан олтмиш бир йил ўтди. Кечаги ой Бувнисанинг эри қазо қилди. Кампирнинг назарига худди ўша кундан бери эри уйга вақтида келмай қўйганга ўхшайди.

Мана, ҳатто, бугун тушида ҳам шу ишга алоқадор воқеанинг гувоҳи бўлди. Ҳеч бир дунёда олтмиш йиллик кадрдони ўлганда хиринглаб куладими? Бу туш бежиз эмас. Бир балоси бор, бу чолнинг.

Чол ёнбошига ағдарилиб хуррак тортди. Кампирга унинг бу қилиғи баттар алам қилди. Агар эртага ҳам кеч қайтадиган бўлса, онамникига кетиб қоламан, деб дилига туғиб қўйди. Қани, ёлғиз қолиб кунини кўрсин.

Айтганча кампир етмиш тўртга кирган. Онаси уни ўн тўрт ёшда тукқан бўлса, бу йил саксон саккизга кириб хилвираб турибди. Ўша ёкка борармиш.

У шундай ният билан уёқдан-буёққа ағанаб ухлаб қолди. Эрталаб чолнинг бақиршидан уйғонди.

— Афзал, турсанг-чи, ғафлат босиб ётаверасанми?! (Чол уни тўғич ўғлининг номини айтиб чакирарди).

Кампир шошиб кўзини очди.

— Нима дейсиз, Афзал? (Кампир ҳам эрини тўғич ўғлининг номи билан чакирарди).

— Протез тишим қаёқда?

— Мен қаёқдан билай, истаконни ўзингиз тушириб юборган эдингиз-ку, Тузукроқ қаранг.

— Қарадим, истакон синиғидан бошқа нарса йўқ. Бекитган бўлсанг бер.

— Вой, нега бекитаман? Кечаси Мош ўлгир девор тагида бир нимани қитирлатиб ёяётган эди. Ўша жойни каранг.

Чол девор тагини қараса, ясама тиши икки бўлиниб ётибди. Мош ясама тишни суяк деб ўйлаб, бир-икки гажиб кўрган, мазаси суякка ўхшамаганидан ташлаб кетган эди. Чол тишни қўлига олиб бошини сарак-сарак қилди. Нима қилишини билмай, анча вақтгача айвон лабида ўтирди. Кейин хотинига ялингандек сўри ёнига келди.

— Афзал, сенинг протезинг менга тушармикан?

— Вой, нима деяпсиз? Афзал, сиз от жағсиз, сизга тўғри келмас.

Чол унинг гапига қарамай, стакандаги кампирнинг протез тишини олиб лунжига тикди. Дарҳақиқат кичик экан, оғзининг ўртасида қолиб кетди.

Бир ҳисобда чолнинг тиши сингани яхши бўлди. Ҳадеб Бувниса ўлгирнинг олдида гижинглайвермайди.

Кампир яқин бир ойдан бери унинг кийимларига дазмол босмай кўйган. Олифта бўлиб юраверадими. Чол соқолини шилта қилиб яктагига сув пуркаб дазмол босарди. Бугун тиши синиб баттар бўлди. Энди кўчага ҳам чиқолмайди.

Чолга алам қилган экан, чойга ҳам қарамай маҳаллага чиқиб кетди. Намозхон чоллардан ясама тишини бериб тур, деб икки-учтасига ялиниб кўрди, бўлмади. Бир тўйга борадиганман, деди, бири бенамоз одамга тишимни бермайман деди, бири хибсхатга тўғри келмайди, деди.

Кампир ховли супураётганда тажанг бўлиб қайтиб кирди-ю, подвалдан омбир, сим опчиқиб ясама тишини бир соатча уриниб омонатгина қилиб улади. Ариқ бўйида ётган мушукка ҳокандоз отиб чиқиб кетди.

Кампир унинг орқасидан мазза қилиб кулиб қолди. Чолнинг қаёққа кетганини билади. Бошқа тиш ясатгани дўхтирга кетган.

Бирдан кампирнинг юрагини ваҳм босди. Чол ўлмагур шу қилганинга мана, деб Бувнисаникига кўчиб кетса-я! Худо асрасин-е!

Чол шу кетганича қоронғу тушганда қайтди. Тиш докторининг миясини ачитиб, кун билан тепасида туриб янги тиш ясатиб опти.

Чол шошиб овқат еди-ю дазмол қиздириб шимига, яхтакларига боса бошлади.

— Ҳа, мунча қистов? Уйланяпсизми?

— Шундан бошқа гап йўқми? Самарқандга кетяпман. Тўрт кунда келаман. Чемоданларимни тайёрлаб қўй.

— Самарқандда нима бор экан? Пенсияга чиққан одам уйда ўтирсангиз бўлмайdimи?

— Сен нимани тушунардинг. Афросиёбдан топилган сопол синикларини текшириб кўришга қарашворгин, дея Яхёхон жияним чакиртиряпти.

Кампир ишонмади. Аммо бир сўзли чолга қор қилиш кийинлигидан энсаси қотиб, юзини тескари ўғирди.

— Билиб қўйинг, тўрт кунда келмасангиз, ойимникига кетиб қоламан.

Эртасига чол кетди. Кампир армиядаги ўғлига посилка жўнатаман деб почтага кетаётган эди, эшигининг олдида ўтирган Бувнисани кўриб тўхтади. Ичида, адоён тамом бўпти-ку, деб қўйди.

Дарҳақиқат, Бувниса кампир, айниқса, эри ўлгандан кейин икки букчайиб қопти. Кўзи ҳам унча кўрмайди шекилли, кампир яқинига келганда ҳам танимади. Овозидан аранг билди. Ҳол-аҳвол сўрашишди. Кампир ундан кўнгул сўради. Бувниса ёлғизлигидан нолиди. Кейин кампирнинг тирикчилигини суриштирди.

— Турмуш ўртоғингиз омон-эсон юриптиларми? (Бувниса ҳам телевизор кўрадиган кампирлардан бўлиб, янгича гапларга ўрганиб қолган эди). Чолим ўлиб, пенсия тўхтаб қолди. Менга бермаепти. Закска қоғозинг йўқ, дейди. Турмуш ўртоғингиз йўл-йўриқ биладиган одам, битта ариза битиб берармиканлар, деган эдим.

Кампирнинг хаёли бирпасда минг ёққа бориб келди. Эрим Самарқандга кетдим, деб мени лақиллатиб, Бувнисаникида бекиниб ётган бўлса-я! Йўғ-е, ўлиптими!

Ундоқ десам, чолим бир сўзли. Йигит пайтида қасам ичкан-а, бир кун бўлса ҳам Бувнисани хотин қилмасам, палон бўлай... Вой шўрим!

Тўрт кун эмас, уч кунда чол қайтиб келди. Кампирга шифон отрез, бир халтада кўк майиз, бир халтада козурилган нўхот, олтита нони пўлодий олиб кепти. Яхёхон жияни билан Шохи Зинда олдида суратга тушган экан, шуларни кўриб кампир эрининг Самарқандга борганига аниқ ишонди.

Хотиржамлик яхши нарса-да, одамнинг тушига ҳам яхши нарсалар киради.

Буни каранг, кампир яна туш кўрди. Тушида келинлик пайти эмиш. Эри негадир эшикдан кирмай, ўз уйига девор ошиб тушаётган эмиш. Бир маҳал қараса Бувниса эрини калтак олиб қувиб келаётган экан, эри шунинг учун ҳам эшик қолиб девор ошаётган экан.

Кампир уйғониб, тушини яхшиликка йўйди.

— Хайрият, эримнинг қасамини худо дилидан қўтаришти. Бўлмаса шундоқ йигитни Бувниса калтак олиб қувлармиди...

Шундан кейин кампир ёнбошлаб ҳуррак тортаётган эрининг орқа қурагини авайлаб силай бошлади.

Шу топда эрининг улар уришиб қолган пайтларида, ху, қўша қаринлар, деган мулланинг соқоли куйсин, деб сўкишлари сира эсига келмасди.

Чолнинг соқолига ўхшаб оппоқ тонг ота бошлади.

ГҶШТНИНГ ЗАРАРИ ҲАҚИДА

(1917—1991)

Ҳурматли ўрток газийта директори!

Газийтангизнинг саккизинчи саҳифасида босилган фан кандидоти Найим Каримупнинг шифрий қорхатини ўқиди-му тепа сочим тик бўлиб кетди.

Қўй гўштининг бир килоси олтмиш сўм бўлиб турган пайтда қорхатга бало борми. Ўзингизга маълумки, чоризм исканжасида инграган халқ оқ пошшонинг аблаҳлигидан бири икки бўлмай, кийими жулдур бўлса ҳам икки юзи кип-қизил, ўзи дўмбоққина бўлиб инсонийлик қиёфасини йўқотган эди.

Улуғ Октябрь инкилоби бундай ярамас ҳолга чек қўйди. Совет фуқаросининг қомати новдадек ингичка бўлиши шарт эканлигини ўзбеклар чор Россиясининг чекка ўлкасида яшашига қарамай дарров тушунди. Халқлар отаси Иосиф Сталин улуғ Лениндан илҳомланиб: «Йўқолсин бойлар!» деди. Бойлар йўқолди. Фирт камбағаллар қолди. Мамлакатимиз камбағал, одамларимиз камбағал, хазинамиз камбағал, рўзгоримиз камбағал бўлиб қолди. Худо ҳар кимнинг феъллига яраша берар экан. Етмиш тўрт йилдирки фирт камбағаллик гаштини суриб келаямиз. Бой бўлишни асло истамаймиз. Бой бўлсак, албатта синф сифатида тугатилиб кетишимизни биламиз.

Хориждаги капитал исканжасида фарёд ураётган юртдошларимизга қарата: Қўринг, ҳавас қилинг, мен совет ватанининг фуқаросиман, деб айтиш ҳуқуқига эга бўлганимиз оламшумул тарихий воқеа бўлди. Раҳмат!

Қорхатда гўшт тўғрисида ҳам анча пасти-балад гаплар ёзилибди. Очиғини айтиб қўяйки, масалани гўшт хал қилмайди. Шу гўшт ўлгирни емасак ўлиб қолмасмиз. Гўшт емагани учун ўлса Лев Толстой ўларди. Рабиндранат Тагор ўларди ва ниҳоят олти болани боқиб, ўзи гўшт емаган Толиб Йўлдош аллақачон, аллақачон қўқариб чиқарди!

Толстойлар, Тагорлар худонинг марҳамати билан энг узок умр кўрган инсонлардир. Толиб Йўлдош ҳам иншооллоҳ, юз ёшдан ошганлар қаторига кирса ажаб эмас.

Дохий васиятларига содик қолиб, гўштни кўрсак тесқари қараб ўтиб кетадиган бўлдик. Натижа ёмон бўлмади. Ҳаммамиз ёппасига хипча бел бўлиб олдик.

Тўғри, бу борада принципсизлик қилган пайтларимиз ҳам бўлди. Айниқса, олтмишинчи, етмишинчи йилларда Брежнев халқ саломатлигини ўйламай магазинларни озиқ-овқатга тўлдириб ташлади. Ўша йилларда унинг қўқраги орденга, бизнинг курсоғимиз овқатга тўлди. Ана шундан кейин семиришлар бошланди. Қора қош дохий-миз халқни гўшдан сиқмаганларга этак-этак орденлар сочди, ўзи ҳам ҳовучлаб олди. Костюмининг орқа томони-га ҳам орден тақди. (Олд томонида жой қолмаган эди.)

Ўша кезларни эслаганда ширин туш кўргандек бўлман. Қайта қуриш шабадаси эсиб, яйраган кўнгилларимиз янада яйраб кетди. Биз қайта қуришни меҳнатқашнинг қорнидан бошладик. Халқ соғлиғига шикаст етказадиган жамики гўшт-ёғларни йўқотдик. Шунинг шарофатидан девқомат ака-укаларимиз «Богатир» деган паҳлавонлар магазинига бормай «Детский мир»дан кийим оладиган бўлдилар.

Сиз, ўрток газийта директори, шифрий қорхатни босиб чиқариш ўрнига гўштининг инсон саломатлиғига қанчалик зарар эканлиги тўғрисида мутахассислардан интервью олиб босишингиз керак эди. Афсуски, бундай қилмадингиз.

Қорхатда, қўлга тушган одам йигирма-ўттиз кишига ош дамлаб, қомса ёпиб, норин қориб, зиёфат қилиши керак, деб айтилган. Умарали Норматуп бир камбағал фан доктори, камтаргина профессор, ҳайратда қоладиган даражада хизмат кўрсатган фан арбоби, дорилфунуннинг бировга зарари тегмайдиган кафедра мудир ва ниҳоят Ҳамза муқофотининг жимгина лауреатидир. Ойлик маошини учма-уч зўрға эплаштирадиган, рўзгорга келин аянинг маошини, қизи ва ўғлининг стипендиясини қўшмасан тирикчилиги танг аҳволга тушиб қолиши мумкин бўлган ночор оила бошлиғидир.

Рўзгорини амал-тақал қилиб ўтказаетган бир профессорига уялмай-нетмай қорхат ёзишга Найим Каримупни ким ва нима мажбур қилди?

Норматуп қўли очик, мард одам. Қорхатда айтилган жами таомларни бировдан қарз қўтариб бўлса ҳам пишириши мумкин.

Лекин масаланинг бошқа бир томони ҳам бор. Қорхат зиёфатига ўрганганлар ёмғир хат, шабнам хат, қиров хат,

жала хат деган янги-янги одатларни ўйлаб чиқармасликларига ким кафил бўлади?

Ўртоқлар, Брежневнинг хатосини такрорламайлик. Гўшт ейиш каби ўтмиш саркитларидан қанча тез қутулсак, шунча яхши.

Ўзбекнинг нимаси кўп, оши кўп. Тирикнинг ҳам, ўликнинг ҳам ошини ейди. Никоҳда ош, суннатда ош, марҳумнинг йигирмасида ош, йидада ош. Э, бунақада қадди-қоматдан ажралиб қоламиз-ку!

Биз бу соҳада балет раққосаларидан ибрат олишимиз зарур. Балетчилар бир ойда етти-саккиз кун овқат емай, қоматларини асрайдилар. Биз ҳам шундай қилсак бўлмасмикан? Овқатни қанча кам есак, қайта куришга шунча кўп хисса қўшган бўламиз.

Йўқолсин қорхат! Йўқолсин ёғли қўй гўшти! Йўқолсин қассоб! Йўқолсин хўппа семизлар!

Биз камтар одамлармиз. Бўлар-бўлмасга мактанавермаймиз. Қандайдир бир маҳбус қамоқхонада беш-олти кун очлик эълон қилганини бир йил газийтага ёзишди. Аммо биз етмиш тўрт йилдан бери эълон қилмасдан оч юрибмиз. Фиринг деганимиз йўқ-ку! Чунки ўша кунлар пешонамизга коммунизмнинг порлоқ нури тушиб турганди. Коммунизмда ифтор қиламиз, деб етмиш тўрт йилдан буён туз тотмай рўза тутяпмиз. Бу бугунги авлодимизни коммунизмда яшашига ишонганимиздандир. Нурли даргоҳга хилчагина, кичкинагина бўлиб кириб борсак қандай яхши. Раҳмат!

Ўзбек пахтакорларининг яна бир отаси (отамиз бунча кўп экан?) Никита Хрушчев ўн беш йилда коммунизм қурамыз, деб айтган эди. Шу гапни совутмай, дарров коммунизмни куриб олсак бўлар экан. Аттанг, энди кечикдик. Ўн беш йил нима деган гап. Кўз очиб юмгунча ўтди-кетди. Ўша пайтда ўн беш йилга кесилиб кетганлар муддатларини ўтаб, қамоқдан қайтиб келарканлар биздан, коммунизм тайёрми, деб сўрамоқдалар.

Андижонда қассобларни калтаклашипти. Жуда тўғри иш бўпти. Нурли даргоҳ сари дадил кетаётган халқимизни семиртирадиган ҳар қандай хатти-харакатни қоралаймиз. Юнон саркардаси Искандар Зулқарнайнми, хизмат қўрсатган артист Ёдгор Саъдиевми «Дастурхон тирикчилигимизнинг ойнасидир» деб айтган экан. Ана шундай тиниқ ойнамизга ҳар хил емишларни қўйиб уни хира, доғ қилмайлик.

Жаннатда кўрмоқ бор, емоқ йўқ, дейдилар. Коммунизм ҳам худди шунинг ўзи. Фақат фарқи шуки, унда кўрмоқ ҳам, емоқ ҳам йўқ. Бори ҳам талонга.

Хурматли Норматуп, ивюларга учиб қорхат ёзганларга ош қилиб берманг. Акс ҳолда, келажак авлод олдида, инсоният олдида юзи қора бўлиб қолишингиз мумкин.

Найим Каримупдек кандидатларга то фан доктори бўлмагунча орамизда жой йўқ. У «Қорхат» эмас, ёмонликдан дарак берувчи «Қорахат» ёзганлигини яна бир марта таъкидлаб ўтаман.

ОФТОБГА ЧИҚҚАН МУШУК

Идора бошлиғи эрталаб ишга мушугини ҳам олиб келадиган одат чиқарди. Тиззасига мушукни ўтқазиб, бир қўлида уни силаб, бир қўлида ҳужжатларга имзо чекадиган бўлди.

Йнғин пайтида ҳам коллектив олдида у мушугини силаб туриб нутқ сўзлади.

Шунда ходимлардан бирининг гаши келиб:

— Хўжайин, ташқарида ҳаво яхши, офтоб чарақлаб турибди. Мушукни қўйиб юборинг, офтобда бир яйрасин, — деди.

Хўжайин шунақа гапни бир ҳафтадан бери қутарди. У салмоқланиб деди:

— Бу мушук текинга офтобга чиқмайди.

Шу-шу бўлди-ю, идора ходимлари ойинга икки мартдан мушукни офтобга олиб чиқиб ўйнатиб келадиган бўлишди. Мушукнинг офтобга чиқиши унчалик қиммат эмас. Бир кишига эллик сўмдан, холос.

Хўжайин бир йилга қолмай мушук пулидан ўғлига «Жигули» олиб берди.

АЗИЗ ВА БОНАПАРТ

(Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод уйидан репортаж)

Азиз Абдуразоқ хона эшигини очиши билан ваннахонада сув шилдираётганини эшитди. Ичкарига кирди. Қўловғичда битта бақалоқ шиша устига жўмрақдан сув оқаяпти.

— Ё пирим! — деди Азиз ҳайратда.

У эрталаб нонуштадан кейин кўчага чиқиб кетганича тақсида магазинма-магазин юриб, икки соат давомида анаву ўлгирдан бирон шиша тополмай қайтиб келаятган эди. Қаранг, худонинг ўзи бир шиша бақаловидан юборипти. Уни кўлига олди. Қоғози сувда ивиб хати ўчиб

кетибди. Зар қопқонига қаради. Унда «Париж, Коньяк» деган сўзлар ёзилган. Бу албатта «Наполеон», деган коньяк бўлса керак, деб ўйлади у. О, жуда қимматидан-ку! У шошиб шишанинг бурама қопқонини очмоқчи бўлди. Тўхтади. Шошма, балки биров янглишиб менинг хонамга ташлаб кетгандир? Ёзувчилар ижод уйининг хоналари бир хил. Қоронғи йўлакда рақамини илғаш ҳам қийин. Йўк, эгаси бошқа.

Қўлида бир шиша француз коньяги қилқиллаб... турганда қайси мард ўзини тия олади? Азиз турди, турди, охири нафс ғолиб келди.

— Абдураззоков, — деди у ўзига ўзи. — Бошингга қўнган бахт қушини калтак билан ҳайдама. Оч. Ич! Эгаси янглишган бўлса, ўздан кўрсин. Нодон бўлмаса шуидок коньякни бировниқига ташлаб кетадими! Эгаси келмай туриб оч. Бир-икки қултумини заҳар бости қил.

У шундай дедию шиша қопқонини бураб очди. Қопқоқ бир марта очилган экан, дарров бурала қолди. Шиша оғзини ҳидлаб кўрди. Бай, бай, бай! Ҳиди бўйига етган кизнинг бўйнидан келадиған исга ўхшайди-я!

Шисани деразадан тушиб турган офтоб нурига солиб кўрди. Бирам тиникки, орқа томондаги жами нарса аниқ кўринади-я. У битта пиёлани тўлдириб қуйди. Қўрқиб-қўрқиб битта хўплади. Томоғига, бўғзига атир хиди урилди. Пиёлани бир симиришда бўшатди. Боши бир ёқимли гарангсиди. Иккинчи пиёладан кейин қулоғига «Чўли ирок» қуйи келди. Учинчи пиёладан кейин Брежневнинг пленумдаги нутқи эшитилди. Брежнев нутқ ирод қилаётганида эшитилиб турадиган тишнинг шақиллаши Қаҳрамон Дадаев чирмандасининг тарақлашини эслатди. Кейинги икки пиёла унга шундай роҳат бағишладикки, худди уйланган кунининг эртасидаги окшом лаззати қайтиб келгандек.

Эшик очилиб, «Азизвой», деган товуш келди. У бошини кўтариб эшикка қаради. Унда бошига кемани тўнтариб кийгандек қалпоқ билан Наполеон Бонапарт турарди.

— Э, Азиз, бормисан, жуда соғинтирдинг-ку. Мсье Холмирзаевни Бойсунда кўргандим, айтдими? Айтган бўлса дуруст, отасига раҳмат.

У келиб диванга ўтирди. Азизнинг мош-гурунч соқол-ларига меҳр билан боқди. Алпдек коматига қараб кўзлари ўйнади.

— Кел азизим, шу тарихий учрашувимиз учун биттадан отайлик. Борми?

— Йўк-да, оғайни, — деди Азиз хижолат чекиб.

— Бўлмаса Қибрайга чиқиб, дўқондан олиб кела қол, деди Бонапарт қалпоғини диванга бепарво ташлар экан.

— Кечирасан, мсье Бонапарт. Пул йўқроқ.

— Сенда қачон пул бўлгандики, энди бўлади, — деди Бонапарт ўпкалаб. — Ҳамид Фуломниқига, Асқадниқига, Пиримқулниқига бор. Биттагина шишани сендан аяшмас. Бир шиша арақ одамнинг хунимики...

Азиз астойдил қуйиниб гапира бошлади.

— Шунақа дейсану, Бонапартчик, Ҳамид Фуломниқига да Симонов, Асқадниқига Мустай, Рамзаниқига Привалов деганлар ўтирипти. Пиримқул аканиқига қандай қираман? У кишининг уйларида устод Айний домла ўтириптилар.

— Оббо, — деди афсусланиб Наполеон. — Бўлмаса Толибниқига бир эгиб бориб кел. У қўли очик, мард одам.

— Иложи йўк, — деди Азиз. — Беш кундан бери девонайи Машраб билан иккови жазавага тушиб кўчаларни, чойхоналарни бошига кўтариб ғазал ўқиб юришибди.

— Бўлмаса Мирмуҳсинниқига бор. Мени танийди. Кисловодскда бирга дам олганмиз. Йўк, демайди. Бу масалада у жуда мард.

— Буниям иложи йўк, — деди Азиз афсусланиб. — Мирмуҳсин аканиқига Ҳоразмшоҳ, Темур Малик, Жалолдинлар ўтиришипти. Хозир у ерда матбуот конференцияси бўляпти. Яқинига йўлаб бўлмайди.

Бонапартнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Қоғоз тақчиллигидан фойдаланиб ҳамманг оғзаки адабиётга ўтиб кетдиларинг, шекилли. Бор, Одил Ёқубовнинг олдига бор. Бермаса хафа бўлишимни айт.

— У роман ёзаман деб Исқандар Зулқарнайини чақирган экан. Уч кундан бери эшикни бекитиб гаплашгани-гаплашган. Ҳаммаёқ қилич-қалқонга тўлиб кетган.

Бонапарт ўйланиб қолди. Энди нима қилиш керак, деган савол кўз олдига кўндаланг туриб қолди.

— Менга қара, Абдулазиз, шу яқин ўтада Абдулла Қаҳҳорнинг боғини олган бир ёзувчи бор дейишади. Шундан топилмасмикан?

— Топилади. Унда ҳар хилидан бор. Фақат валютага беради.

— Долларгами, лирагами ё франкка?

Бонапарт шундай деб чўнтақларини титкилай бошлади. Анча уринди. Бирон чақа чиқмади.

— Хотиним, ярамас, чўнтагимни қоқлаб қўйган экан.

Буюк саркарда, жаҳонга машҳур император, Москвадан қочган Наполеон билан Дўрмон султони, Арғининг ихтиёрий депутати Азиз Абдураззоқ иккови узоқ сукутда

қолишди. Охири Азиз гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб ўзига хос, телетомошабинларга, радиотингловчиларга кўндан таниш овозда деди:

— Ўзинг биз томонларда нима қилиб юрибсан, оғайни?

Бонапарт дарров жавоб берди. Унинг жавобда қанчалар ғам, қанчалар андух борлиги яримта нокка ўхшаган бурнидан биллиниб турарди.

— Москвадан ўз ихтиёрим билан қайтиб кетаётганимда бир кунимга яраб қолар, деб олтинларимни йўлдаги қўлга ташлаб кетган эдим. Ўша қўлни тополмай қидириб юрибман. Қидириб-қидириб Орол бўйидан чиқиб қолман. Оролнинг Ороллиги қолмалти. Мен бўлганимда... — у шундай дея туриб аламдан кўксига муштлади. Қўли шапалоқдек орданга тегиб инграб юборди. Жаҳл билан ордени шартга юлиб олди. — Обор, шунини Олой бозорига обориб сотиб кел, ўлдим деганда ўн минг сўмга кетади.

— Э, — деди Азиз ҳафсаласи пир бўлиб. — Ўтган бозорда Людовик XII нинг орденини зўрға икки юз элликка сотганман.

— Мени ўша ландавурга тенг қилдингми? Бунақа гапни иккинчи оғзинга олма. У ҳасиснинг ордени темирдан эди. Меники олтин. Бриллиант бежамалари бор. Ўн мингга кетади!

Азиз унинг қўлидан орденини олди, шошганча ҳовли томон кетди. Остона ҳатлаши билан ҳандалак пўчоғини босиб олиб, оёғи тойиб кетди. Чалқанчасига йиқилди. Йиқилдию ҳуши жойига келди. Қараса, қўлидаги нарса ордан эмас, чойнакнинг қопқоғи.

Шу пайт ҳовлиқиб Исҳоқ Ўктамов келиб қолди.

— Азизжон, — деди у. — Эрталаб келган меҳмон эсингиздами? Хонангизда бир бақалоқ шиша тўла қўтирга суртадиган дориси қолиб кетибди. Битта-яримта ичиб қўймасин, деб телефон қилди. Бу дорининг бир томчиси одамни жинни қилади, деб уч марта тайинлади.

Ўктамов энгашиб унинг юзига қаради. Қарадию кўрқиб кетди. Меҳмон уч марта тайинлаб айтган иш бошланганга ўхшайди. «Укажон, сизга нима бўлди», деб қўлтигидан кўтарди.

Азиз мингиллади.

— Менинг хонамда Кутузовнинг тешигини еса ҳам одам бўлмаган аблах, аферист Наполеон ўтирипти. Хайданг, уни!

— Хўп, хўп, укажон, Наполеон экан-ку, Гитлер бўлса ҳам Нюрнберггача қувиб борганим бўлсин.

Азиз кулди. Бу кулги соғ одамнинг кулгисига унчалик ўхшамасди.

НАПОЛЕОН МАМАЖОНОВ

Бу воқеани ёшлигимда тушимда кўрганманми, ўнгимда кўрганманми, эсимда йўқ. Балки ёшлик пайтларимда ўз кўзим билан кўргандирман, ё бировдан эшитгандирман. Лекин айтиб берса арзигулик воқеа.

Маҳалламизда Мамажон лўмбоз деган девдек киши бўларди. Бўйи унчалик дароз эмасди-ку, аммо энга қаричлаб ўлчага икки газдан ошиқ чиқарди. Ўтирганда думбаси қўймоққа ўхшаб ёйилиб кетиб уч газча доира ясарди. Қорни шу қадар осилиб кетгандики, ўтирганда ерга ёзса бир кўрпачалик жойга нари кетиб қоларди. Киндиги қичиганда қўли етмай, оташқурак билан қашларди.

Унинг фарзандлари эсли-хушли, топармон-тутармон, тўқис, ҳамиятли бўлишди. Улар ўз оталарини сира ўқситиб қўйишмасди. Ювинтириб, кийинтириб туришарди. Чол ўрнидан туrolмас, ташқарига чиқолмасди. Шунинг учун ҳам болалари у ўтирган полнинг тагидан тешик очиб, пақир осиб қўйишганди. Чол ортиқча кийналмай, азият чекмай, ўтирган ерида ишини битқазаверарди.

Бир куни ҳовлига ўзбекча биладиган битта ўрис билан Абдуллажон деган биолог олим кириб келди. Чол билан қуюқ кўришиб, ортиқча чайналмай мақсадни айтиб қўяқолишди.

— Сизга бир илтимос билан ҳайвонот боғи маъмурияти номидан келдик. Африқадан олиб келган туяқушимиз овқатдан заҳарланиб, ўлиб қолди. Туяқушнинг бу хилдан дунёда атиги иккитагина қолганди. Макиён бизда, хўрози Буюк Британияда. Яқинда уни Лондонга обориб хўрозига бостириб келгандик. Раҳматлидан икки дона тухум қолган. Уларни бостириб чиқаришга биронта ўзига мос парранда йўқ. Шу ой ичи бостирмасак палағда бўлиб қолади. У ҳолда тарих бизни кечирмайди. Агар шу тухумларни йнгирма кун босиб берсангиз, жаҳон фанига буюк хисса қўшган бўлардингиз. Номингиз тарих саҳифаларига олтин ҳарфлар билан ёзиларди. Балки бирон илмий марказ ҳовлисига ҳайкалингиз қўйилиши ҳам мумкин. Йўқ деманг, агар муваффақият билан очиб чиқарсангиз, сизни умрбод нафақа билан таъминлашни ёзма равишда расмийлаштирамиз.

Мамажон лўмбоз, кечирасизлар, Мамажон ота ўйла-ниб қолди. Нима деса экан? Модомики, иш шу даражага етган экан, шу арзимаган юмуш билан бутунлай йўқолиб кетаётган парранданинг наслини сақлаб қолар экан, йўқ,

дейиш гуноҳ-ку. Йўк, деса худонинг ғазабига учрамайдими? Чол ўзини у ёққа-бу ёққа ташламай, дарров хўп деди.

— Опке, туяқушинг тухумини, ўзим яхшилаб босиб, очиб чиқариб берганим бўлсин.

Ўша кунни тушликка қолмай ҳайвонот боғидан усталар келиб уйларни оқлашди. Деразаларга оқ докалар тутишди. Полларни ярқиратиб ювиб чиқишди. Эшик ва дераза тутқичларини спирт билан артишди. «Хонага халатсиз кириш ман қилинади», деган ёзув осиб қўйишди.

Кечга яқин иккита пар ёстикқа эҳтиёт қилиб ётқизилган, ҳар бири Мирзачўлнинг қовунидек келадиган тухумларни усти очик «Волга»да мелиса кўриқчилигида олиб келишди.

Отахоннинг кўпчиган ҳамирдек килкиллаб турган қорнининг киндик томони тагига патнис тикиб аста кўтаришди. Ўрис олим қорин тагига эмаклаб кириб иккита тухумни қўйиб чиқди.

Шундан кейин айвонга иккита йиғма каравот қўйилиб, устига охорли оппоқ филоф кийдирилган кўрпа-ёстиклар тўшалди.

Мелисадан одам келиб, кўча бошига мошин киришини тақикловчи белги билан «объезд» деган тахтача илиб қўйди.

— Отахон, — деди ўзбек олим. — Менинг фамилиям Абдуллаев. Манавунинг фамилияси Соколов, билиб қўйганингиз яхши.

Икки олим унинг атрофида гирдикапалак бўлиб айланишар, сув деса сув, ош деса ош, оғзидан чиқмай муҳайё қилишарди. Кунига уч-тўрт маҳал қўлтиғига филнинг иссиқлигини ўлчайдиган бир ярим газ келадиган ҳарорат ўлчагични қўйиб кўришарди. Йўталса иккови баб-баробар сакраб туришарди.

Шу аллозда йиғирма икки кун ўтди. Ҳамон жўжадан дарак йўк.

Бир кунни Абдуллаев отага деди:

— Отахон, синглим кизини чиқазаётган эди. Бир кунга рухсат берасиз. Эрталабки ошни ўтказаману оркамга қайтаман, сизга Соколов қараб туради.

— Боравер, болам, бемалол тўйингни ўтказиб келавер, — деб унга рухсат берди Мамажон ота.

Авжи сахар пайти эди. Осмон тўла юлдузлар биринкетини кўз юма бошлаган фараҳли тонг палласида чолнинг киндиги тагида бир нима чирс этгандек бўлди. Сал ўтмай кетма-кет чирсиллаган товуш қайтарилаверди. Худди ўша ерида нимадир ғимирлаётганга ўхшади. Ўхшади эмас,

росмана ғимирлади. Чол кўрқиб кетди. У ўрис тилини яхши тушунарди-ю, гапириши «твоя-моя» эди.

— Сакалўп, — деди у ташвишли бир товушда.

Моя живёт землетресения делает.

Соколов аввалига чол нима деяётганига тушунмай серрайиб турди. Кейин бирдан ўйинга тушиб кетди. Шу ўйнаганича кўчага чиқиб, икки йигитни бошлаб кирди.

— Ну-ка, патсани, бабайский живёт поднимим.

Икки йигит чолнинг қорнини кўрпанинг қатини очаётгандек қилиб кўтариб туришди. Соколов қорин тагига эмаклаб кириб кетди-ю, сал ўтмай иккита лўмбоздек жўжани кўтариб чиқди.

— Айда маладес, айда Мамаджан, — деб қичқирарди у. — Один петух, одна маржа, айда маладес.

Агар йўлингиз тушиб қолса, шаҳримиздаги ҳайвонот боғига бир кириг. Албатта, кириг. Паррандалар сақланадиган жой олдида бир дам тўхтаг. Тепасига «Мамажон отанинг фарзандлари», деган ёзув илинган катакка қаранг. Унда етти-саккизта туяқуш жўжаси диконглаб ўйнаб юрипти. Буни қарангки, гердаиб юрган битта жўжахўрозини Наполеон Мамажонов деб чақиришар экан.

Ишонмадингиз-а? Майли, ихтиёр ўзингизда.

БЕБОШ ҚАЛАМНИНГ ЁЗГАНЛАРИ

(Турсунбойнинг олтин қони)

Абдулла Қахҳорнинг боғига Турсунбой деган бир пахлавон йигит тез-тез келиб турарди. У боғда гулларнинг тагини чопар, ўт юлар, дарахтларни суғорарди. Абдулла ака ундан пулни аямасди. Кибриё опа ўтин ёрдириб, дарахтларнинг қуриган шохларини кестириб Абдулла акага билдирмай пул берарди. Абдулла ака ҳам унга машина юндириб Кибриё опага билдирмай чўнтагига пул солиб қўярди. Турсунбой кетар чоғида Абдулла ака: «Қани Кибриё, Турсунбойнинг меҳнат ҳақини беринг», деб яна икки кишини номидан пул беришарди.

Ҳабиб Абдуллаев, Халил Раҳматуллин, Муҳаммаджон Ўрозбоев ва Ҳадича Сулаймоновалар малинахўрликка келишди. Дастурхон тўқин. Ҳабиб ака Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари тўғрисида, олтин ҳам, жез ҳам, нефть ҳам истаганча топилишини гапириб ўтирарди.

Шу пайт боғ этагида ўт юлаётган Турсунбой дарахт панасига келиб, Абдулла акани имлаб чақирди. Абдулла ака нима гапи бор экан, деб ёнига борди. Турсунбой уни

етақлаб боғ этагига бошлади. Ниманидир астойдил ҳаяжонланиб гапирарди. Бир оздан кейин Абдулла ака кула-кула қайтиб келди.

— Нима гап, тинчликми? — деди Ўрозбоев.

— Турсунбой тушмагур олтин кони топибди. Эртага бориб иккаламиз қазиб олайлик, деяпти. Ўзингиз қазиб олаверинг, менда олтин кўп, дедим.

Меҳмонлар бу содда, довдир одамнинг гапидан кулиб кўя қолишди.

Кечкурун Турсунбой юз-қўлини ювиб сўрига келиб ўтирди. Абдулла ака бояги гапни сўради. Турсунбой нима деганини эслолмади. Абдулла ака қанча айлангирса ҳам нима деганини билмади.

Олтин кони масаласи унинг калласига бир келиб қайтиб кетган эди. Абдулла ака ундан: «Энди нима қилмоқчисиз?» — деб сўради.

— Қишлоққа бориб қариндош-уруғларни шилдим. Ҳамма жиянларимдан, тоғаяю поччаларимдан уч сўм-уч сўмдан олдим. Ҳозир белимда эллик етти сўлкавой бор. Белим бақувват пайтида Москвага бориб бир ўйнаб келмоқчиман. Ўшанақаси Наманганга ҳам ўтиб келаман, — деди Турсунбой.

Абдулла ака унга ҳазил қилди.

— Мен ҳам бирга борардиму пулим йўқ-да.

— Ташвишланманг, Абдулла ака, эллик етти сўм иккомимизга бемалол етади. Ортганига совға-саломлар оламиз. Вақтимиз бўлса Хрушчевни ҳам бирров кўриб чиқамиз. Ўзбекларнинг одамгарчилигини кўрсатиб қўяйлик.

Маслаҳат билан икковлари Москвага борадиган, харажатларни Турсунбой кўтарадиган бўлди.

Эрталаб нонушта пайтида Абдулла ака, энди нима қиламиз, деб сўради. Турсунбой кеча нима тўғрида гаплашганини бутунлай унутганди. У вокзалнинг орқасидаги касалхонага бориб, тоғасини кўриб келмоқчилигини айтди...

Абдулла ака оламдан ўтгандан кейин Турсунбой кўринмай кетди. Ким билади, у Хрушчев билан учрашдимиди, ўзбекнинг кимлигини кўрсатиб қўйдими, билолмадик.

ҚИЛИЧ КЕСОЛМАГАН БОШЛАР

Фафур Фулом Аҳмаджон заргар деган бир кадрдони билан боғ сайрига бориб, беш кун қолиб кетди. Ҳаёл билан бўлиб уйга огоҳлантириб кетиш эсларига келмабди.

Беш кундан кейин қайтиб келиб, уйга қандоқ киришни билмай, ўйланиб қолишди. Аҳмаджон ака кўча-

даги автомат телефондан Фафур аканинг уйига қўнни рок қилди:

— Мухаррам опа, хавотир олманг, Фафур ака бизни кида эдилар. Андижондан меҳмонлар келишган эди, қўнголишнинг сира иложи бўлмади. Бугун албатта борадилар. Хотиним бечора меҳмон кутаман, деб чарчаб қолди.

Мухаррам опа жавоб қилди:

— Хотинингиз сизни қидириб бизни кига келганлар. Ҳозир ёнимда туриптилар. Трубкани берайми?

Аҳмаджон ака бўшашиб трубкани жойига илиб қўйди. Иш чатоқ. Энди ҳеч қанақа баҳона ўтмайди.

— Аҳмаджон, — деди, Фафур ака. — Қўлга тушдик. Эгилган бошни қилич кесмайди. Айда кетдик.

Икки ўртоқ дастрўмолларини оқ байроқ қилиб эшикдан киришди.

— Таслим бўламиз, бир қошиқ қонимиздан кечинглар, — дея гуноҳ қилган ёш боладек ҳиқиллаб тураверишди.

Мухаррам опанинг кечирешдан бошқа иложи қолмаган эди.

ҚАЙСИ ОЙБЕК?

Ойбек ака янги асар устида ишлаётганда жуда хаёлчан бўлиб қоларди. Бир марта кўришган одам билан кўзни тушиб қолса, яна кўришаверарди.

Домла Союз деворий газетасининг 1 май сониди: «Ойбек янги романини тугатиш арафасида» деган ахборотни ўқиб туриб:

— Ойбек? Қайси Ойбек, оббо рўдайган-е, — деб юборди.

Шундан кейин ҳуши ўзига келиб, деворий газетага, кечирасиз-да, деб, залга кириб кетди.

БЕЛИМДАН ЮҚОРИСИ ИШЛАМАЯПТИ

Союзда мажлис бўладиган эди. Ойбек билан Фафур Фулом учрашиб қолишди.

— Ғофир, — деди Ойбек. — Мажлиста кирасан-а? Бир кўп масалалар бор.

— Мазам йўқроқ, — деб баҳона қилди Фафур Фулом.

— Ия, нима бўлди, ўртоқ?

Фафур ака чап кўкрагини кўрсатиб, шу ерим қаттиқ оғриб турипти, деди.

Бир оздан кейин иккови яна учрашиб қолишди.

— Гофир, мажлисга кирасан-а, бир кўп масалалар бор.

— Мазам йўқ, — деди Гофур ака.

— Ия, нима бўлди, ўрток?

Гофур ака аввал қайси кўкрагини кўрсатганини унутиб ўнг кўкрагини кўрсатди.

— Шу ерим жуда оғриб турипти.

— Боя чап кўкрагим оғрияпти дегандинг. Энди ўнг кўкрагингни кўрсатяпсан. Мени лақиллатяпсанми, фўдайган?

Гофур Гулом дарров жавоб қилди:

— Э, оғайни, умуман, белимдан юкориси мутлақо ишламай қўйди.

Ойбек аканинг унга раҳми келди.

— Ундок бўлса дарров уйингга бор. Шофёрга айтаман, обориб қўяди.

Гофур ака унга миннатдорчилик билдириб, машинага ўтирди-ю дўсти Аҳмаджон заргарнинг тўйига равона бўлди.

ЛУЧЧАК ШАФТОЛИ

Хоразмлик шоир Раҳим Бекниёз умрида луччак шафтолини кўрмаган экан. Абдулла Қаҳхорни кўргани боғига кирганда домла дастурхонга ялтираб турган бир сават луччак шафтоли қўйди.

— Ия, — деди Раҳим Бекниёз, — домла, бу шафтолиларнинг жунни қани?

Абдулла Қаҳхор жавоб қилди:

— Раҳимжон укам, сиз келасиз, деб шафтолиларни Қибрайдаги сартарошхонага опчиқиб жунини қирдириб келдим.

— Раҳмат, раҳмат, домла, бекорга овора бўпсиз-да, — деб миннатдорчилик билдирди Раҳим Бекниёз.

«КАЗБЕК» ТЕКИНГА ТУШДИ

Бир шоир (ҳозир Халқ шоири унвонини олган) Шайхзода домладан 200 сўм пул қарз олиб, бермай қочиб юрганди.

Домла пулдан кўнгил узолмай юрарди. Бир куни у Туроб Тўла билан учрашиб қолди.

— Бир иш бор, шоир афандим. Агар эпласангиз, осонгина 150 сўм ишлаб оласиз. Бир шогирдимиз мендан 200 сўм пул қарз олган. Шу қарзни сизга 50 сўмга сотаман, оласизми?

— Инсоф қилинг, Шайх ака, — деди Туроб тўла.

Миртемир домла ўша шоирга қарз берган 500 сўм пулни менга уч сўмга сотдилар. Агар хўп десангиз, ўша икки юз сўмингизга икки сўм берай. Ундиролмасам нақд икки сўмга қуйиб қолишим мумкин.

Шайхзода ўйланиб туриб қўлни силтади.

— Бўпти. Унмайдиган 198 сўмдан нақд икки сўм яхши. Бугун ўнг ёнбошим билан турган эканман, икки кадам босмасимдан икки сўм ишладим. Қани, чиқазинг, шоир. Бир пачка «Казбек» текинга тушди!

ҚОВУН ТУШИРАЙ ДЕБМАН-КУ!

Миртемир домла кейинги пайтларда яхши эшитмайдиган бўлиб қолгандилар. Туйғун деган шоир вафот қилган куни жанозага машинасиз борақолай, деб кўчадан такси тўхтатдим. Қарасам, таксида домла Миртемир бир қучоқ гул қўтариб ўтириптилар. Аввалига, китобхонлар билан учрашувдан келяптилар, деб ўйладим. Аммо ёнларидаги ўриндикда бир қоробка «торт» билан тўрхалтада иккита коньякни кўриб хайрон бўлдим.

— Йўл бўлсин, домла? — дедим.

— Туйғунникига. Союздан телефон қилиб соат иккида Туйғунникига келинг, дейишди. Тўйга қуруқ бормай, деб магазиндан у-бу олдим.

— Домла, — дедим, — Туйғунникида тўй бўлаётгани йўқ. Бечора бандаликни бажо келтирипти. Пешин намозида жанозаси ўқилади.

— Ия, ия, оз бўлмаса қовун туширай депман-ку.

У шундай деб, шофёрнинг елкасига қўлни қўйди.

— Бўтам, орқага қайт. Манавурларни уйга ташлаб, кейин борамиз. — Сўнг домла менга ўгирилиб: — Жанозадан кейин бизникига келамиз. Икковимиз манавуларни ичиб, Туйғуннинг «поминка»сини ўтказамиз, — деди.

ҚАЙТИБ БЕРМАСАНГ ҲАМ МАЙЛИ

Туйғун Ёзувчилар уюшмасида партком секретари эди. Ўша кезлари ёзувчилар пайдар-пай қамалиб турган пайт.

Собир Абдуллани «Алпомиш» пьесаси учун нари обориб, бери опкелиб турган эдилар. Собир ака ана олиб кетади, мана олиб кетади, деб кечаси кийинини ечмай, тайёр бўлиб, тик этса эшикка қулоқ солиб ётарди.

Союздан секретар ўрис хотин телефон қилиб эрталаб

соат ўнга зудлик билан ўртоқ Туйғун Шукуржоновга учрашинг, деб хабар қилди.

Собир ака Саодат опа билан, бола-чакалари билан, кўришолмай қолсак хайр энди, деб ҳаллослаганча уюшмага етиб келди. Қабулхонада бир соат ўтирди, икки соат ўтирди, уч соат ўтирди. Туйғун у ёққа ўтади, индамайди, бу ёққа ўтади, индамайди. Охири, тоқати тоқ бўлган Собир Абдулла эшикни очиб қўрқа-писа ичкарига мўраллади. Туйғун:

— Киравер, Собир. Бу ерда нима қилиб юрибсан? — деб сўради ундан.

— Соат ўнга чақирган экансан. Нима гап, тинчликми? Очиғини айтавер, ҳаммасига тайёрман.

Туйғун унинг гапларига тушунмай хайрон эди.

— Айтавер, айтавер, нима гап?

Туйғун узоқ ўйлангандан кейин гапи ёдига тушди:

— Ҳа, энди эсимга тушди. Рўзғорга пул қолмаяпти. 50 сўм қарз сўрамоқчи эдим. Шунга чақирдим. Ойлик чиққанда қайтариб бераман.

Собир ака севиниб кетди. Ёнидан бир даста пул олиб столга ташлади.

— Шу икки юз сўмнинг ҳаммаси сенга. Қайтиб бермасанг ҳам майли.

У шундай деди-ю, тезроқ уйга бориб, бола-чакаларини тинчиттиш учун хонадан ўқдек отилиб чиқиб кетди.

ЮР, ЮВАМИЗ!

Урушнинг охирларида «Бадавлат келин» деган ҳикоям «Ёшлар» газетасида босилган эди. Ҳикояда урушдан қайтиб келиб уйланолмайд юрган бир йигитнинг заёмдан 25 минг сўм пул ютгани ва шу пулга уйланиб олгани тасвирланган эди.

Ҳақиқатан ҳам ўша йилларда тирикчилик оғир, қимматчилик эди. Йигитлар тўйга пул тополмай осонгинаси шу, деб фронтдан уйланиб қайтишаётган эди.

Ўша ҳикоямни «Қизил Ўзбекистон» газетасида «Бизнинг воқелигимизга тухмат, фаровон ҳаётимизни қоралаб кўрсатган» деб ёзишди.

Ўша кунни редакция олдида хафа бўлиб турган эдим, Ғафур ака келиб қолдилар. Аҳволимни кўриб, сенга нима бўлди, деб сўрадилар. Мени газетанда уриб чиққанларини айтдим. Домла қулдилар.

— Вой тентак-е. Шунга хафа бўлиб ўтирипсанми? Биласанми, бир пайтлар мени уриб чиқмаган газета

қолмаган. Ҳатто Қўйликдаги корейслар газетасида ҳам дўппослашган. Бу ҳам майли-я, Ачавотдаги дўлилар маҳалласида чиқадиган «Қизил дўли» деворий газетасида ҳам «Ғафур Филом вараг народ» деб ёзган. Фельетон бўлмаган хофиз хофизми, газетда урилмаган ёзувчи ёзувчими. Айда, кетдик. Газетанда урилганигни ювамиз.

Кечгача Ғафур ака билан юриб, хафачилигим ёзилиб кетганини билмай қолибман.

МАЗА БИЛМАСЛИК ДАРДИ

Дилда дардинг бўлмаса,
Сардафтаримни қовлама.

МАШРАБ

Бир ошнам бор. Овқатнинг мазасини билмайди. Паловми, шовлами, шўрми, нордонми, унга барибир. Ишқилиб, овқат бўлса бас.

Бир кун ундан, маза билмайсан-ку, еган овқатингдан қандай роҳат қиласан, деб сўрадим.

— Таним роҳат қилганини ўзим билмаслигим мумкин. Ҳаёт учун мазанинг аҳамияти йўқ. Гап мазмунда. Қозонга гўшт тушганини, ёғу гурунч тушганини кўриб турсам, бўлди, бу масалликларнинг инсон ҳаёти учун қандок аҳамияти борлигини биламан.

— Шакар билан тузни қандок фарқ қиласан? — деб сўрайман ундан.

— Бу жуда осон нарса. Масалан, столнинг бир томони-га жичча туз, яна бир томонига жичча шакар сепиб қўяман. Пашша талагани шакар, пашша таламагани туз. Пашша талаганидан бир қошиғини чойга соламан, пашша таламаганидан ярим қошиғини тўғралган помидорга сепаман.

Мана шунақа таъм билмайдиган одамнинг қўлига шеър тушиб қолса (худо бу кунлардан асрасин) нима бўларди? Менимча, мана бундоқ бўлади-ёв!

«Шеър энига, яъни горизонтал ўттиз беш ҳарфдан иборат (9 см). Юқоридан пастга, яъни вертикал 14 сатр (25 см). Еттита ўхшатиш (биттаси жонсиз нарсага, олти-таси жонли нарсага ўхшатиш). Тўртта муболаға (Иккитаси тоққа, биттаси боққа ва яна биттаси денгизга қиёсланган). Жонворлардан: булбул, товус ва фил. Булбул 35 грамм, товус 4 кг. Фил олти тонна. Жами: 600435 кг.

Чет сўзлардан форсча битта, арабча иккита, татарча битта, ўрисча битта, қорақалпоқча битта. Шеър охирида шоирнинг таҳаллуси битта».

Қаранг: Бу шеър тахлили эмас. Чайқовчининг уйи тинтилганда топилган буюмларга тузилган милиция акти.

Албатта инсон боласи учун маза билмаслик бир дард. Аммо адабий танқидчиликда маза билмаслик наинки дард, дард устига чиққан чипқон.

Шеър бу куй. Уни сўз билан таърифлаб бўлмайди. Қани, ким «Муножот»ни сўз билан тушунтириб беради?

Шеър шоирнинг дилига ғойибдан тушган нур. Шу нур шоир юрагидан чиқиб, шеърхоннинг юрагига кўчади. У мудраган хужайраларни уйғотади. Томирларини дутор ипидек таранг тортиб чертади. Йиғлатади, қулдиради. Бутун вужудингни аллақандай ҳузур, аллақандай майинлик, аллақандай ҳазинлик чулғаб олади. Шеър куй, шеър дард. У дилда айтилмай қолиб кетган армон...

Шеърни ўлчаб бўлмайди. Заргар тарозига ҳожат йўқ. Шеър тарозиси ўқувчи қалбида.

Гаранглар қўшиқ конкурсларида ҳакамлик қилса, сўқирлар рассомларга ранг танлашни ўргатса, ҳид билмаслар гулзор оралаб юрса, алам қилмайдимиз?

Муҳтарам ўқувчи, «мақола автори биринчи сатридан то охиригача ҳаммага отнинг калласидек танқидчи танқидчига тош отибди», деб ўйламанг. Худо ҳақки, бу гап хаёлимга ҳам келмаган. Агар бевош, тизгинсиз қаламим мендан сўрамай қовозга ёзиб қўйган бўлса, менда айб йўқ.

МАСАЛИ ГУРБА*

Бир пошшо мушугини силаб, тахтда мудраб ўтирган эди. Нариги пошшодан базмга таклиф қоғози келди. Пошшо шоша-пиша бошига тож кийиб, совғасини қўлтиқлаб йўлга тушди.

Базм чинакамига шоҳона бўлди. Саройни айтмайсизни, ҳашамларни кўзни оламан, дейди. Дастурхонда дунёнинг жами бурчидан олиб келинган ноз-неъматлар бор. Пошшо оёғига нимадир суйкалаётганини сезди. Энгашиб стол тагига қараса, мушуги. Жонивор пошшога эргашиб, изма-из келган экан. Пошшо биров сезмасин деб икки этини жуфтлаб мушукни беозор қисиб ўтираверди.

Қайтишда пошшо мушугидан сўради.

— Зиёфат зўр бўлди-а. Мен пошшо бўлатуриб бунақа меваларни кўрмагандим. Қалай, базм сенга ёқдими?

Мушук бош чайқади.

— Менга ёқмади. Шундоқ катта саройда битта ҳам сичқон йўқ экан.

* Г у р б а — мушук.

Қиссадан ҳисса:

Адабиётимиздан сичқон қидирадиганлар кўнаиб кетмадикин?

ЯНА БИР ТУРДИВОЙ

(Хотира)

Турди пучукнинг айнаи кучга тўлган бўз болалиги туғишган она шахридан олисда, юрт соғинчи билан ўтди.

Бундан эллик икки йил олдин биз боя айтганимиздек, Турди пучук ҳеч кимга сўз бермайдиган; ўтирган ерини пулга сотиб оладиган, бошидан дўпписи тушиб кетса, пул тўлаб, бировга кўтартирадиган, орияти баланд йигит эди.

Бир хунук воқеа бўлдию бечора болалиги ўтган кўчаларни, сув ичган ариқларини ташлаб, олис юртларга бош олиб кетишга мажбур бўлди.

Маҳалла йигитлари гап ўйнашарди. «Гап»нинг нималигини биласизми? Ҳафтада бўладиган ўртоқлик базми. Ҳар бир базм иштирокчиси навбати келганда жўраларини меҳмон қилади. Ўша меҳмондорчиликда жўралардан бирига палов ошатилади. Агар у оғзи тўла ош билан отасининг номини айтса, қутулади, айтолмаса, зиёфат навбати унга берилади.

Турди пучук тўйларнинг хўрози, базмларнинг булбули эди. Ҳеч кимга сўзини бермасди. Жўралар унинг тилини қисқ қилиб қўйиш чораларини ўйлашарди. Бир базмда Турди пучук мусалласни кўп ичиб ухлаб қолади. Жўралардан бири унинг тагига бир коса сув қуяди. Турди пучук ўзига келганда қараса, таги хўл. Саҳар пайти зиёфат бўлган уйдан қочади. Кўча қаттиқ совуқ эди. Турди уйига келгунча шимининг орқаси музлаб қолади. Турди икки кун кўчага чикмай уйда кимирламай ўтиради.

Турди пучукнинг таги хўл бўлиб қолгани эртасигаёқ маҳаллага овоза бўлиб кетади. Ана шундан кейин Турди пучук туғилган маҳалласини, ёр-жўраларини, чўмилган анҳорларини ташлаб, узоқларга бош олиб кетади.

Мана бугун орадан эллик икки йил ўтиб, у маҳалласига келяпти.

Қадрон кўча, дилга ўрнашиб қолган пасти-баланд, баъзи жойларида наҳраси бор паҳса деворлар...

Турди бобо келяптилар. Даставвал у киши болаликда ош еб, чойхўрлик қиладиган, кўприк биқнидаги чойхонага кирдилар. Чойхона ўша-ўша. Энди унда Ленин

бурчаги йўк, Маркснинг суврати ўрнига Навоийнинг сувратини рамкага солиб илиб қўйишипти.

Турди бобо чой буюрдилар. Патнисда иккита нон, бир сиқим қанд билан чой олиб келган болани гапга солдилар.

— Болам, маҳалла аҳли тинч-омонми? Ўзбеклардан қўпчиликмисизлар? — деб сўради. Кейин у, шу самоварда Жўравой деган чойхоначи бўлгучи эди. Соғ-омон юриштимми, — деб ўсмокчилади.

Бола ўйланиб қолди. Кейин бирдан эсига тушиб суюниб кетди.

— Дадам айтган эдилар. Жўравой самоварчи Турди пучук деган бир дўсти орқасини хўл қилиб қўйгандан бир йил ўтиб, ўлган экан.

Турди бобо ғалати бир аҳволга тушиб қолди. Бу қандай гап, орадан эллик икки йил ўтиб, бир авлод алмашса ҳам, арзимас бир ишни одамлар унутолмаса!

Бу дунёда ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди, деган гап чиппа-чин экан.

Турди бобо маҳаллани айланиш ниятидан кечиб, орқасига қайтди. Ким билади, у бу томонларга қачон келади. Келадими, йўкми? Ўзи келмаса ҳам, Турди пучук номи маҳаллада ҳали узоқ яшашига ишонди.

ЭКОЛЎТИЯ ВА БИЗ

(Зарарлик касб)

Трестнинг ҳисоб-китоб ишлари бошлиқнинг таъбири билан айтганда, мўшний. Битта ҳайхотдек катта хонада бош бўғолтир, учта ёрдамчиси, тўртта кичик бўғолтир, иккита ҳисобчи ва кассир Донохон ишлайди. Хонадагиларнинг Донохондан бошқа ҳаммаси чекадиганлардан. Чеканда ҳам тутунини тутунга улаб чекадиган кашанда-лар. Айниқса Хидиров деган биттаси бор, бай-бай-бай, сигаретни чекаптими, еяптими билиб бўлмайди. Кўз очиб юмгунча олдидаги тоғорадек қулдон тахта омборхонасидаги хода уюмига ўхшаб қолди. Чекиш авжга чиққан пайтларда ким каерда ўтиргани кўринмай кетади. Шундай пайтларда қоғозларни тимироскилаб топиб, бир хонада бўлишларига қарамай, бир-бирлари билан телефонда гаплашишади.

Донохон тамаки тутунидан сасиб-бижғиб уйига келганда қайнонасида, эридан эшитадиганини эштади.

— Ҳой келин, нима бало, чилимнинг сувига бош ювганмисиз, сасиб кетибсиз-ку.

— Йўк, — дейди пичинг билан эри. — Бизди хотин чилимди сувига бош ювмаган, тамакини қайнатиб «пепси-кўла» қилиб ичган. Э, боре, атир-патир суртиб ол, бўлмаса кечаси нариги уйга чиқиб ётаман.

Бу хил ҳаёт жонига теккан Донохон кашанда ҳамхоналари устидан вазирликка шикоят ёзиб юборди. Шикоятга ҳадеганда жавоб келавермади. Икки-уч марта телефон ҳам қилди. Охири, кўнғироқ қилганида, аризангиз коллегияда кўриладиган бўлди, деб жавоб қилишди.

Охири, вазирлик коллегиясининг қарори келди. Қарорда Донохоннинг маоши узоқ қахратон шимол конларида, газ ва кимё саноатида, атом электрстансияда ишлайдиганлар маоши билан тенглаштирилган эди. Ва шу ойлик устига қўшимча етмиш фоиз компенсация тўлансин, ҳамда у ҳар кунни бир пакет сут, 50 мискол сарёв билан таъминлансин, харажатлар режадан ортиқ етиштирилган маҳсулот ҳисобидан олинсин, деб кўрсатилган эди.

Бу қарордан Донохоннинг кўнгли унчалик тўлмади.

«Тамаки тутунидан сасиб кетган жемпирларимга, қўйлагу кастюмларимга, сочларимга ўрнашиб қолган сассик ҳидга ким компенсация тўлайди» деб нолиб, вазирликка яна ёзди.

Хозир Донохон коллегиянинг адолатли қарорини кўтмоқда.

ТУРМУШ ЧОРРАҲАЛАРИДА

(Муносиб мукофот)

Бошқармадан устига сурғуч ёпиштирилган иккита конверт келди. Бирида корхона маъмуриятидан зудлик билан алоҳида ўртак кўрсатган ишчилардан беш кишини «Фахрий ёрлик»га тавсия қилишлари сўралган. Иккинчисидан илғор ишчиларни мукофотлаш учун йиғирма беш минг сўм ажратилгани айтылган.

Шу муносабат билан директор Дармонов бош муҳандис Далашевни, рабобқўм раиси Зайнуллинни, бош бўғолтир Маллаевни ҳузурига чақирди. Мукофотлар эга-эгасига топшириладиган бўлди.

Ортиб қолган беш минг сўм билан битта «Фахрий ёрлик»ни кимга бериш кераклиги тўғрисида узоқ ўйлашди. Маслаҳат бошбўх Маллаевнинг ўзидан чиқди.

— Ахрайник — Сангин отага бериб қўяқолайлик.

— Сангин ота Дармонов акамизнинг қайноталари бўладилар, гап бўлмасмикин?

— Бўлмайдми. Бунга мен кафил, — деди Зайнуллин.
— Ундок бўлса, у кишининг қайси хизматлари учун мукофот берамиз?

Бу саволга Маллаев жавоб топди.

— Албатта, у кишининг дарвозахонада таҳорат қилиб, намоз ўқишдан бошқа ишлари йўқ. У кишини корхона мулкни талон-тарож қилишга, ўғрилиққа йўл бермаган фидойи ахрайник деб ёзамиз.

Дадашев ҳам қизишиб кетди.

— Мундок қилайлик, бўлмасам. Учинчи сеҳда ишлайдиган Сарваров ҳар кўчага чиқиб келишида икки килодан сарёғни салафан халтага солиб, шимининг ичида опчиқиб кетади. У кунига икки мартадан кўчага чиқиб келмаса кўнгли жойига тўшмайди.

— Бўлмайдми, — деди бунақа ишларни ўзи ҳам кўп қилиб кўрган Зайнуллин.

— Сарваров чолни бир урса ўлдириб қўяди. Девдек кучи бор. Бунақа чолларнинг қўлига тушадиган анойилардан эмас у.

— Э, қизиқ одам экансиз-ку. Ўзи билан гаплашамиз. «Фахрий ёрлик» пенсага чиқишингда керак бўлади, пули отахонга деймиз. Қўлга тушиб беравер, ўртоқлик судида кўриб ўзимиз оқлаб оламиз, деймиз. Йўқ демайди. Кўндиришни менга қўйиб бераверинглар.

Шу кунидек Дадашев Сарваровни кўндирди. Эртага смена тугаш пайтида шу тadbирни ўтказадиган бўлишди.

Сарваров вахтадан ўтаётганда ахрайник отахон шартта билагидан ушлаб, қани, иштонни еч, депти. Сарваров унинг кўлини қайириб орқасига бир тепкан экан, чол муккаси билан тушиб қимирламай қопти. Оғзидан оқ кўпик келаётганини кўрганлар дарров «Тез ёрдам» қақаришипти.

Эртасига Дадашев сеҳга кириб Сарваровга ўдағайлади.

— Одам эмас экансан! Сўзида турмайдиган номард экансан. Нега ваъдангни бажармадинг? Ахир келишган эдик-ку.

Сарваров тўнғиллади.

— Иккинчи чиқишимда ушлаши керак эди. Биринчи чиқишимдаёқ ушлаб ўтирипти бу мияси айниган чол. Солдим, айлантириб...

Зайнуллин ўйлаб-ўйлаб яна бир чора топди. Чолни ўғри ушлаш пайтида шикастланган қахрамон, деб мукофотга ёзадиган бўлишди. Сарваров эса «Фахрий ёрлик»-ларинг керак эмас, менга тўрт хонали квартира берасанлар, бермасанглар қилган ишларингни овоза қилиб

юбораман, деб ғалва қўтарди. «Фахрий ёрлик» рўйхати бошқармага юборилган эди. Энди уни қайтариб бўлмасди.

Шундай қилиб Сарваров ҳеч бало қилмай қўшалок мукофот эгаси бўлди.

Ахрайник чолга хали ҳам қон қуйиш давом этмоқда...

ЁР ИЗЛАБ

(Бадиий очерк)

Саънат саройида бўлаётган Саккизинчи март халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали йиғилишга мени киритишмади. Эшиқда турган тилла тишли жужурний хотинга ичимда йиғилиб қолган ҳамма гапларни тўқиб солдим.

— Ахир, мен ўн гулидан бир гули очилмаган 72 ёшли йигит бўлсам, нечукки сен мени отахон, дейсан. Мен бу ерга ўзимга муносиб ёр излаб келганимни биласанми?

У бўлса мени масхара қилаётгандек тилла тишини кўрсатиб қулди. Қулиб туриб менга ғалатирок қараш қилди. Хе йўқ-бе йўқ, мени олмайсизми, деб юборди-я! Сесканиб кетдим. Унга дурустроқ қарадим. Биноийдек. Қади-комати ҳам жойида. Хали қирқдан ошмаган, башарасида битта ҳам ажин йўқ. Жуда менбоп аёл экан. Унга сузилиб туриб, «олганим бўлсин», дедим. У бўлса эртага МВДга совчи юборинг, улар министрнинг олдига кириб, подполковник Холдоровага совчиликка келдик, деб айтишсин, деди.

Бир қочиш қилдим! Ўлай агар, бунақа қочишга ОБХССнинг ити ҳам етолмайди.

КЕЧАСИ СОАТ 3 ДА БЕВА ЁЗУВЧИНИНГ КАЛЛАСИГА КЕЛГАН ГАПЛАР

Қайта қуриш бундан қирқ йил олдин бошланган бўлса-ю, отанг билан онанг ҳам қайта ишланган бўлса, сени ким туғарди?

* * *

Бақирок, ёқимсиз қўшиқчи энди авжига чиққанда тўхтатиб, соат неччи бўлди, деб сўраш керак.

* * *

Баъзи ёш қизлар ёзувчиларнинг пули кўп деб ўйлашади. Ёзувчига эрга тегиб кўришса қанақалигини билишар-

ди. Шу мирқурук ёзувчиға-ку, эрга тепибсан, кўраяпсан-ки тирикчилик ўтмаяпти. Ажраладиган бўлсанг, бўйининг-даги етти шода дурни, қулоғинг-даги бриллиант қўзли зиракни, бармоғинг-даги олмос қадалган узукни сотмасдан олдин ажралсанг бўлмасмиди?

* * *

Телестудиядаги чиройли диктор кизларни ишдан бўшатиб, ўрнига кампирларни қўйиш керак. Чолларнинг кўнгилни бузишга йўл қўймаймиз. Ветеран пенсионерларнинг талаби шу!